אברהם ריינגוויין

דער איד אין קאנאדע

יודישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

ספרית עממית
PUBLIC LI
TORO

אברהם ריינוויין

דער איד אין קאנאדע

(פון דער פראנצויזישער פעריאָדע ביז
דער מאָדערנער צייט)

ע ר ש ט ע ר   ב א נ ד.

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע“
1925 תרפ׳ה

COPYRIGHT, 1925
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

דיר מיין טאכטער שולמית, גער
בוירען אין קאנאדע, — דאָס ווערק
א מתנה.

אנדערע ווערק פונ'ם אויטאָר:

„ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור".
„קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג".

אין פאַרבאַרייטונג:

„מאַטעריאלען צו דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע"
(צווייטער באנד)
אַן ענגלישע אויסגאַבע פון דער קאַנאדיש־אידישער געשיכטע.

אינהאַלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — —	זייט	8
אידען אין קאנאדע אונטער דעם פראנצויזישען רעזשים — — — — — — — — — — — —	"	12
די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה —	"	28
קאנאדע'ס ענטוויקלונג און דיביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאמיליעס — — — — — — —	"	38
דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג — — —	"	55
אידען און ארמיי־דיענסט — — — — — — — — —	"	83
די איינוואנדערונג פון אן אשכנז'ישען עלעמענט —	"	90
די אידישע איינוואנדערונג פון מזרח־אייראפע —	"	103
בלעטלאך פון טאראנטא'ס אידישע געשיכטע — — —	"	124
בלעטלאך פון וויניפעג'ס אידישע געשיכטע — —	"	131
די פראָבלעמען פונ'ם אידישען ישוב — — —	"	135
די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק — — —	"	152
ווייטערדיגע אנפאלען אויף אידען — — — — —	"	161
דער האליפאקסער שחיטה־פראָצעס — — — — — — —	"	170
די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס — — — — —	"	175
די ציוניסטישע באוועגונג אין קאנאדע — — — —	"	189
די אידישע ארבייטער באוועגונג — — — — — — —	"	203
די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאנאדער אידען	"	206
דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען — —	"	222
דער קאמף פאר אידישער דעמאָקראטישער הערשאפט	"	232
דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען — — —	"	240

אילוסטראציעס:

שעוועליער דע לעווי — — — — — — — — — — — — ״ 15
אהרן הארט — — — — — — — — — — — — — — ״ 31
דוד סײלסבי פרענקס — — — — — — — — — — — ״ 41
ליוואי סאלאמאָנס — — — — — — — — — — — — ״ 45
דוד דײוויד — — — — — — — — — — — — — — ״ 53
יחזקאל הארט — — — — — — — — — — — — — ״ 59
בנימין הארט — — — — — — — — — — — — — — ״ 84
יעקב הענרי דזשאָזעף — — — — — — — — — — ״ ״
שמואל דײוויד — — — — — — — — — — — — ״ ״
רעוו. אברהם דע סאלא — — — — — — — — — — ״ 98
דוד אפענהײמער — — — — — — — — — — — — ״ 137
דער מאָנומענט אין סטענלי פּארק — — — — — — — ״ 138
די הארט באנקנאָטען — — — — — — — — — — — ״ 141
די ערשטע ציוניסטישע קבלה — — — — — — — — ״ 196
קלארענס י. דע סאלא — — — — — — — — — — — ״ 199
א. י. פרימאן — — — — — — — — — — — — — ״ 201
קעראל רײען — — — — — — — — — — — — — — ״ 212
פּ. בערקאָוויטש — — — — — — — — — — — — — ״ 229
ס. וו. דזשײקאָבס — — — — — — — — — — — — ״ 230
ראובן ברײנין — — — — — — — — — — — — — ״ 234
לײאָן קאָהען — — — — — — — — — — — — — — ״ 236

פון דער פראנצויזישער פעריאדע
ביז דער מאדערנער צייט

פאָרוואָרט

דער איד אין קאנאדע — די געשיכטע פון דעם אידען אין דער ענגלישער צפון־ אמעריקע, איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט קאנא־ דע'ס געשיכטע בכלל, און די ענטוויקלונג פונ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב איז ווי א רינג אין דער קייט, צוזאמענבאהעפט און איינגעשלאסען מיט קאנאדע'ס אלגעמיינער ענטוויקלונג, וועמענס געשיכטע מיר האָ־ בען שוין באהאנדעלט אין א פריערדיג ווערק ״קאנאדע, איר גע־ שיכטע און ענטוויקלונג״.

די געשיכטע פונ'ם איד אין קאנאדע. ביז היינטיגען טאג איז נאָך ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צונויפצוזאמלען די דאָ־ זיגע איינצעלנע בלעטלאך און קאפיטלאך פון אונזער געשיכטע. דאָ און דאָרט אן איינציגער צייטונגס־ארטיקעל אָדער א קורצע אָפּהאנד־ לונג, איינצעלנע איבערבליקען איבער פערזאָנען, עפּיזאָדען און פּאַ־ סירונגען, אָבער ניט ארומנעמענדיג די גאנצע גרויס פונ'ם דאָזיגען נייעם קאפיטעל אין דער גאנצער אידישער געשיכטע.

און די מערסטע פון די דאָזיגע צושפּרייטע זאנגען באשעפטיגען זיך נאָר אויך פון דער צייט אָן, ווען קאנאדע איז געוואָרען אויס ״ניי־ פראנקרייך״ און איז געוואָרען אן ענגלישע קאָלאָניע, מיט קיין וואָרט איי אָבער נים דערמאָנט געוואָרען ביז יעצט דער אָנהויב פון אונזער געשיכטע אין קאנאדע, אויך דאמאָלס ווען קאנאדע איז נאָך געוועזען אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט.

אין דער פאָרליגענדער ארבייט וועט דער שרייבער פון די שורות אויך פּרובירען געבען מאטעריאל וועגען דער דאָזיגער פּעריאָדע, אויף וויפיעל עס איז אים געלונגען אזא מאטעריאל צונויפצוזאמלען, אָבוואָל מיר פּרעטענדירען ניט צו האָבען ערשעפּט אלע קוואלען, וועלכע פארמאָגען אפשר אזעלכע מאטעריאלען.

און וועגען דעם ווילען מיר נאך צוגעבען דאס פאלגענדע: —

קאנאדע האט א גאנצע רייע פון פארשיעדענע היסטארישע געזעלשאפטען און ארגאניזאציעס, וועלכע גיבען זיך אפ מיט זאמלען און אפהיטען פאר די קומענדע דורות אלעס, וואס האט נאר א שייכות מיט דער קאנאדער געשיכטע. עס טוען עס די פארשיעדענע רעגיערונגס־קערפערשאפטען און פיעלע פריוואטע ארגאניזאציעס, די איינציגע אבער וועלכע לאזען אלעס געהן לאיבוד, זענען די קאנאדער אידען. די אלגעמיינע געזעלשאפטען ווי אויך די רעגיערונג גיבען זיך זעהר ווייניג אפ מיט זאמלען די ספעציעלע אידישע מאטעריאלען, העכסטענס ווערען זיי געזאמעלט נאר אלס א טייל און אין שייכות מיט'ן אלגעמיינעם מאטעריאל, קיין ספעציעלע אידישע געזעלשאפטען זענען אויך ניטא, געהט דארום ניט נאר א גרויסער טייל פון אידישען מאטעריאל פארלוירען, נאר וואס עס איז שוין אפילו פאראנען אויך צונויפגעקליבען ווערען נאר מיט גרויסע שוועריגקייטען, יוען די גאנצע לאסט דערפון פאלט נאך נאר אויף איין פערזאן, אויף'ן יחיד.

מיר האבען אויף אייגענער אחריות און מיט די אייגענע באגרעניצטע מיטלען און מעגליכקייטען צונויפגעזאמעלט דעם מעגליכען מאטעריאל, און טוענדיג די פיאנערען־ארבייט אויפ'ן געביט פון קאנאדיש־אידישער געשיכטע ווילען מיר האפען, אז ביי דעם וועט זיך עס ניט אפשטעלען, אז מיט דער צייט וועלען זיך געפינען נאך יחידים ווי געזעלשאפטען, וועלכע וועלען זיך אפגעבען מיט זאמלען דאס. וואס איז פון אזא גרויסען אינטערעס פאר די אידען בכלל, און פאר די קאנאדער אידען בפרט.

צוזאמענצושטעלען די מאטעריאלען פאר דעם ערשטען פרואוו פון א קאנאדיש־אידישער געשיכטע האבען מיר אויך באנוצט א רייע פון ווערק, וועמענס נעמען וועלען דערמאנט ווערען אין די פארשיידענע פלעצער, וואו מיר ציטירען זיי. מיר האבען זיך באנוצט מיט רעגיערונגס מאטעריאל, ווי די דאקומענטען אין דעם רעגיערונגס־ארכיוו וועלכע האבען א שייכות מיט אידען, די מאטעריאלען וועלכע זענען טיילווייז פארעפענטליכט געווארען פון דער אמעריקאניש־אידישער

היסטארישער געזעלשאפט, א גאנצע רייע פון צייטשריפטען וואו עס זענען פארצייכענט געוואָרען פארשיעדענע ידיעות, די פּראטאקאלען פון ״קאָנגרעגיישאָנס״ און ארגאניזאציעס, צו וועלכער מיר האָבען געהאט א צוטריט, און אנדערע קוועלען.

אין פיער פעריאָדען אָדער עפּאָכען קען איינגעטיילט ווערען די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע: —

1) אידען אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים.

2) דער ספרדישער ארגאניזירטער ישוב אונטער׳ן ענגלישען רעזשים.

3) די איינוואנדערונגס־עפּאָכע פון די ענגלישע און דייטשע אידען.

4) און די נייע אידישע איינוואנדערונג פון מזרח אייראפּע.

פיעלע פון די אידישע פאמיליעס פון די ערשטע עפּאָכען זענען שוין היינט כמעט ווי אין גאנצען פארשוואונדען געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך אסימילירט מיט די רומיגע קריסטליכע שכנים, אָדער די יורשים זייערע זענען מיט דער צייט אויסגעשטארבען, אנדערע האָבען זייער שיקזאל פארבונדען מיט׳ן גורל פון די פאראייניגטע שטאאטען פון אמעריקע, עס האָט פארשטעהט זיך אויך געווירקט די נאָענטקייט צו אמעריקע, אז דאָס אידישע לעבען צווישען קאנאדע און אמעריקע זאָל ענג צוזאמענגעבונדען ווערען, אן איינפלוס וואָס ציט זיך דורך ווי א פאָדעם דורך דער גאנצער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און שרייבענדיג וועגען דעם איד אין קאנאדע, מוז דארום אויך דער מאָטיוו גענומען ווערען אין באטראכט.

מען דארף אויך נעמען אין באטראכט, אז ווען פראנקרייך האָט אנגעהויבען צו קאָלאָניזירען קאנאדע אָדער ״ניי פראנקרייך״, איז פראנקרייך דאמאָלס שטארק באהערשט געוועזען פון׳ם שטרענגען קאטוילישען גייסט, און ניט נאָר האָט מען ניט דערלאָזען אז אידען זאָלען זיך באזעצען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, נאָר מען האָט אפילו ניט ערלויבט די הוגענאָטען צו באזעצען זיך דאָרטען. אונטער־

אזעלכע אומשטענדען, איז פארשטעהט זיך ניט געווען קיין מעגליכ־קייט, אז אין "ניי־פראנקרייך" זאל זיך ענטוויקלען וועלכער עס איז שטענדיגער אידישער ישוב.

שרייבענדיג די געשיכטע פון די קאנאדער אידען, האבען מיר אויך מער אין זינען געהאט די פעריאדע, צו שילדערען די צייט, איי־דער צו גריבלען זיך אין איינצעלנע פערזאנען אדער פאסירונגען פון א מינדערווערטיגען ווערט. וועגען דער נייעסטער עפאכע פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, איז אונז אויך אויסגעקומען אויסצו־לאזען מאנכע דעטאלען, צוליעב דעם וואס פיעלע זאכען זענען נאך ניט פאר־ענדיגט בכלל, און מען קען וועגען זיי דאריבער ניט רע־דען ווי וועגען פארענדיגטע געשיכטליכע ערשיינונגען.

דער שרייבער פון די שורות קלייבט יעצט אויף צונויף די מע־מוארען און טאג־ביכער פון פארשיעדענע אידיש־היסטארישע פער־זאנען אין קאנאדע, מאטעריאלען וועלכע דארפען ניט נאר געזאמעלט און צונויפגעקליבען ווערען, נאר מען מוז אויך אויסקלייבען פון זיי דאס אינטערעסאנטסטע, דאס ווערטפולע.

דאס ווערט יעצט פון אונז געטון, און מיר האפען צו קענען פארעפענטליכען די דאזיגע מעמוארען־ארבייט אין א צווייטען באנד, א פארזעצונג צו דער שטודיום פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע.

צום שלום וויל דער שרייבער אויסדריקען א הארציגען דאנק צו די אלע פערזאנען, וועלכע האבען אים געהאלפען אין דער ארבייט, דורך איבערגעבען אים געוויסע ידיעות און מאטעריאלען, וועלכע זיי האבען געהאט אין זייער באזיץ.

עס איז די ערשטע געשיכטע פון די קאנאדער אידען — די ערש־טע, אבער לאמיר האפען אז זי איז ניט די לעצטע, און אז די פיא־נערען־ארבייט וועט נאכגעפאלגט ווערען פון ווייטערדיגע פארשונגען אויף דעם געביעט.

א. ר.

דאָס ערשטע קאפיטעל

אידען אין קאַנאַדע אונטער דעם פראַנצויזישען רעזשים

די לאנד־זוכערייו אינ'ם מיטעלאלטער, — דאָס לעגענדארישע און דאָס געשיכטליכע, — די מיסיאנערען און יעזואיטען, די פראנצויזישע פאמיליע דע לעווי, — די עשרת השבטים און די אינדיאנער, — דער מיסטישער פראנצויזישער איד, די פאמיליע גראדים, — אידען און דער האנדעל מיט קאַנאדע, — אן אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

די געשיכטע פונ'ם אידישען פאָלק, אָנהויבענדיג פון די יארען ארום חורבן בית שני און פאָרזעצענדיג ביז דער לעצטער צייט, — איז די געשיכטע פון דער אידישער וואנדערונג און איבער־וואנדערונג. מצרים, גריכענלאנד, רוים, שפּאניען, פּאָרטוגאל, פראנקרייך, דייטשלאנד, מזרח אייראפּע, פּוילען, רוסלאנד, איבעראל האָט דער פארפאָלגטער און מיעדער אייביגער וואנדערער געזוכט א פּלאץ אלס א וואוין־אָרט. אין מאנכע ערטער האָט מען באגריסט זייער קומען, ווייל מען האָט זיך גענויטיגט אין זייערע פעהיגקייטען אלס הענדלער און סוחרים, אין אנדערע פּלעצער האָט מען אָבער די טויערען פאר זיי פארהאקט, אָדער זיי ענג געמאכט דאָס לעבען אזוי שנעל ווי עס זענען געוועזען גענוג אָרטיג־געבוירטיגע, אייגענע, וועלכע האָבען געקענט ערפילען די זעלבע פונקציעס, און דאמאלס האָט די וואנדערונג פונ'ם אידען געמוזט דורכגעמאכט ווערען פון דאָס ניי. אזוי האָט זיך עס געצויגען פאר יאָרהונדערטער, ביז וואנען די אידישע וואנדערונג איז אריינגעטרעטען אין איר נייעם עטאפּ, די וואנדערונג נאָך צפון אמעריקע, — און אזוי איז דאָס נייעסטע קאפּיטעל פון דער אידישער געשיכטע געשריבען געוואָרען.

דעם נייַנטען אב, אינ׳ם טאג פונ׳ם חורבן, זענען די אידען פון שפאניען ארויסגעטריבען געווארען, און א טאג שפעטער (דעם דריטען אויגוסט 1492), איז פון שפאניען אפגעפארען קריסטאפער קאלומבוס מיט זיין פלויטע, אין וועלכער עס זענען אויך געוועזען פיעלע אידען, זוכען נייע וועלט־טיילען. פערדינאנד און איזאבעלא, דער שפאנישער קעניג און קעניגין, די אינקוויזיטארען וועלכע האבען אזוי פיעל אידישע לעבענס מקריב געוועזען אויפ׳ן שייטערהויפען — די אונטערשטיצער פון קאלאמבוס׳עס פארשונגס־רייזעס, האבען אויף אזא אופן אונדירעקט געהאלפען שאפען יענע נייע וועלט, וועלכע איז שפעטער געווארען דאס באשיצונגס־ארט פאר די נייע אידישע וואנדערער.

אויף זיין אייגענעם שטייגער האט דער גאנצער מאכטהאבענדער קלאס פונ׳ם מיטעלאלטער אויסגעדריקט אין אלע לענדער זיין שטרעבונג נאך לוקסוס און גאלד, און די אייגענע ערד, דאס אייגענע לאנד איז געווארען צו קליין און צו ווייניג צו קענען צופריעדען שטעלען דעם דאזיגען באגער נאך רייכער און מעכטיגער די קעניגליכע הויפען זענען געווארען, נאך אלץ מער גאלד און רייכטימער האבען זיי געשטרעבט כדי צו קענען צופריעדען צושטעלען אלע תאוות, און איינס פון די מיטלען צו קענען עס צופריעדען שטעלען, צו קריגען ניי גאלד, איז געוועזען דאס לאנד־זוכעניש, דאס ענטדעקען נייע לענדערייען און פלעצער, וועמענ׳ס נאטירליכע רייכטימער זאלען קענען באפרידיגען די אומבאגרענעצטע אפעטיטען. און אזוי האט זיך דער מיטעלאלטער, וועלכער איז אזוי רייך געוועזען אין מלחמות און פארשיעדענע אוואנטיורעס, אויך אויסגעצייכענט מיט דער לאנד־זוכעניש. במעט יעדער קעניגליכער הויף האט אונטערשטיצט די רייזע־עקספעדיציעס, וועלכע האבען געהאט איין צוועק — רייכער און גרעסער צו מאכען די אוצרות פון די קעניגליכע הויפען און זייערע מענשען.

קריסטאפער קאלאמבוס, וואסקא דע גאמא, זשעק קארטיע, דזשאהן קאבא, סעמיועל דע שעמפליין, הענרי האדסאן — אלע האבען זיי דורך זייערע אויספארשונגען און לאנד־זוכערייען געהאלפען ענטדעקען און שאפען די נייע־וועלט אויפ׳ן צפון אמעריקאנישען קאנטינענט, אויף וועלכען קאנאדע פארנעמט אזא וויכטיגען פלאץ נאך דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען.

נייע איז די געשיכטע פון קאנאדע, און אויך נייע איז די געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע, און פאלט צוזאמען כמעט גלייך מיט דער פעריאדע פון קאנאדע'ס אלגעמיינעם אויפבוי.

ווען האט דער ערשטער אידישער פוס באטראטען דעם קאנאדער באדען? צו וועלכער צייט האט זיך דער ערשטער איד באוויעזען אדער זיך באזעצט אין לאנד?

און דא מוז אפגעטיילט ווערען דאס לעגענדארישע פון דעם געשיכטליכען, דאס וואס קען ניט באשטעטיגט ווערען, אבער וועלכעס איז גאנץ מעגליך צו האבען פאסירט. וואס דערצעהלט וועגען דעם די לעגענדע? ווער איז געוועזען דער ערשטער איד אדער אידען, אין לאנד, וואס איז יעצט באקאנט אלס די "דאמיניאן אף קענעדע".

עס איז זיכער ניט אויסגעשלאסען די מעגליכקייט, אז צווישען די ערשטע יעזואיטען און מיסיאנערען וועלכע האבען באזוכט קאנאדע, אי אינ'ם זעכצענטען און אי אינ'ם זיבעצענטען יארהונדערט, אז צווישען זיי זאלען זיך אויך האבען געפונען אידען, פיליי כט די זין אדער אייניקלאך פון די מאראנען, וועלכע האבען זיך צוליעב די פארפאלגונגען אויף זיי אין שפאניען און אין פארטוגאל, באזעצט אין מאנכע ערטער פון פראנקרייך, און זיך ביסלעכווייז אויסגעמישט מיט דער דארטיגער באפעלקערונג. עס איז דארום זעהר מעגליך, אז צווישען די ערשטע ווייסע, וועלכע האבען באטראטען דעם קאנאדער באדען אלס קריסטליכע מיסיאנערען, זענען אויך געוועזען צווישען זיי אפשטאמער פון די מאראנען *).

---

*) צווישען די ערשטע יעזואיטען, וועלכע זענען אנגעקומען קיין קאנאדע געפינען זיך פיעלע, וועמענס ערשטע נעמען זענען ביבלישע, ווי יוסף, גבריאל, יצחק.

ווען סעמיועל דע שעמפליין האט נאך זיין אנקומען איינגעלאדען די ברידער פון דעם נזירישען רעקאלעט ארדען, אז זיי זאלען שיקען אהער זייערע רעליגיעזע פארטרעטער, זענען אין 1615 אנגעקומען א גרופע פון דריי מיסיאנערען צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דזשאזעף לע קאראן, א פאמיליען נאמען וואס האט א גרויסע ענלי־כקייט מיט'ן אידישען פאמיליען־נאמען קארא.

לויט מאנכע היסטארישע מאטעריאלען, זאל אויך האבען גע־הערשט די טראדיציע אינ׳ם מיטעלאלטער, אז די פראנצויזישע פא־מיליע דע לעווי זאל האבען געשטאמט פון אידען, און איז ארויסגע־קומען פונ׳ם שבט לוי, און אז דער גרינדער פון דער משפחה איז גע־ווען א קוזין צו מרים פון נצרת. פון דער פאמיליע האבען עטליכע פארנומען וויכטיגע אמטען בשעת קאנאדע האט נאך געהערט צו פראנקרייך, און זיך נאך גערופען ״ניי־פראנקרייך״.

שעוועליער דע לעווי.

הענרי דע לעווי, — איז אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם זיבע־צענטען יארהונדערט געוועזען וויצע־קעניג פון קאנאדע, פראנקרייכ׳ס קעניגליכער פארטרעטער אין לאנד, און אין די שפעטערדיגע יארען אין די לעצטע יארען פונ׳ם פראנצויזישען רעזשים אין קאנאדע (1759) איז א יורש פון דער זעלבער פאמיליע, שעוועליער דע לעווי,

נעוועזען צוערשט מאנטקאלמ׳ס געהילף, און איז שפּעטער אויך גע־וואָרען הויפּט קאמאנדיר פון די פראנצויזישע טרופּען אין לאנד **).

אינ׳ם זיבעצענטען יאָרהונדערט איז שטארק געוועזען פאר־שפּרייט די מיינונג, אז די אמעריקאנער און קאנאדער, די רויט־הויטיגע באפעלקערונג, שטאמען פון די פארלוירענע עשרת השבטים. די מיינונג וועלכע איז געוועזען פארשפּרייט צווישען א סך קריסטליכע מיסטיקער און געלערנטע האָט אויך באאיינפלוסט דעם האָלענדיש־אידישען פילאָזאָף און שטאאטסמאן מנשה בן ישראל (געבוירען ארום 1604, געשטארבען אין 1657). מנשה בן ישראל איז שטענדיג פאר־אינטערעסירט געוועזען אין משיח־פּראָבלעמען, און לויט זיין וועלט־אנשויאונג איז אויסגעקומען, אז ארץ ישראל קען נאָר דאמאָלס ווידער אויסגעבויט ווערען ווען די אידען וועלען זיין צושפּרייט איבער דער גאנצער וועלט, איבער אלע וועלט־טייקען. א אידישער וועלט־רייזענדער פון יענער צייט, אנטאָניא דע מאנטעסינאָס, האָט פיעל צוגעהאָלפען צו פארשטארקען ביי מנשה בן ישראל׳ן די מיינונג

**) מאקס דזשיי. קאָהלער אין זיין ארטיקעל ״שעוועליער דע לעווי״, אין פערטען באנד פון די ״פּובליקאציעס״ פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (זייט 87), ברענגט פאָלגענדען באווייז, אז די דע לעווי׳ס האָבען אָפּגעשטאמט פון אידען: ״די פאמיליע האָט זיך גערעכענט פאר דער עלצטער קריסטליכער פאמיליע, און אין זייער הויז, האָט מען דערצעהלט, האָבען זיך געפונען צוויי בילדער, איינע פון דעם מבול, וואו נח איז געשילדערט געוואָרען ווי ער געהט אריין אין דער תיבה, טראגענדיג אונטער׳ן ארעם א קעסטעל מיט אן אויפשריפט ״די פאפּירען פונ׳ם הויז דע לעווי״, דאָס צווייטע בילד איז געוועזען א פּאָרטרעט פון דעם גרינדער פון דער פאמיליע, ווי ער בוקט זיך צו דער הייליגער יונגפרוי, וועלכע זאָגט צו אים ״דעק זיך צו, מיין קוזין״, און ער ענטפערט איר, אז ער טוט עס צוליעב זיין פארגעניגען״.

דאָס זעלבע ווערט אויך דערמאָנט אין ״די געשיכטע פון קאנאדע״ פון וויליאם קינספארד (זייט 77) אויסגאבע פון יאָר 1887.

אז די צפון־אמעריקאנישע אינדיאנער זענען די קינדער פון די צען פארלוירענע שבטים, און די דאָזיגע מיינונג האָט אזוי באאיינפלוסט דעם האָלענדיש־אידישען פילאָזאָף, אז ער האָט אונטערגענומען, אין איינקלאנג מיט זיינע משיח־געדאנקען, די ארבייט צו באקומען די ערלויבניש, אז די אידען זאָלען זיך מעגען צוריקקערען און באזעצען זיך אין ענגלאנד, איינע פון יענע אייראפייאישע לענדער, פון וואַנען די אידען זענען געוועזען פארטריבען, און וואו עס איז זיי ניט ערלויבט געוועזען צו וואוינען זינט דעם יאָר 1291. ער האָט עס אונטערגענומען, כדי די אידען זאָלען אויף אזא אופן צושפּרייט ווערען איבעראל.

דעם דאָזיגען געדאנק האָט ער ברייט און פיעלזייטיג ענטוויקעלט אין זיין ווערק ״די האָפנונג פון ישראל״, א זאך וואָס האָט אים געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט פּועלע ענגלישע טעאָלאָגען, מיסטיקער, שטאאטסלייט, און גייסטליכע, און האָט זיכער פיעל מיטגעווירקט אין דער שפּעטערדיגער ערלויבניש פון אליווער קראמוועל׳ן פאר׳ן אידישען צוריקקער נאָך ענגלאנד.

די אויבענדערמאָנטע בראשורע, אין וועלכער מנשה בן ישראל האָט ענטוויקעלט אי דעם משיח־געדאנק וועגען דעם, אז די אידען מוזען צוערשט צושפּרייט ווערען איבער אלע וועלט־טיילען, און אי אז די אריגינעלע באפעלקערונג אויפ׳ן צפון־אמעריקאנישען קאָנטינענט שטאמט פון אידען, האָט ניט נאָר ארויסגערופען א גרויסע דיסקוסיע אין ענגלאנד, נאָר האָט אויך באוועגט א געוויסע פערזאָן (וועמענ׳ס נאָמען עס איז לײדער פארלוירען געוואָרען, אָבער וועלכער איז ווארשיינליך געוועזען א רייכער פראנצויזישער איד), אז ער זאָל די זאך אויספאָרשען אויפ׳ן ארט. האָבענדיג זיך אויסגעלערנט די אינדיאנער שפּראכען און דיאלעקטען, כדי צו קענען זיך צוזאמענרעדען מיט זיי, האָט ער געלעבט צווישען זיי א לענגערע צייט, אום צו באקענען זיך מיט זייער ארט לעבען און מנהגים. רעדענדיג זייער שפּראך, אָנגעטאָן אין זייערע קליידער, האָט ער געלעבט צווישען זיי, דורכגעמאכט אלעס צוזאמען מיט זיי, און איבער א יאָר צייט האָט ער אזוי פארבראכט מיט די מיקמעקס און אנדערע שבטים, וועלכע האָבען געוואוינט אין אקאדיען (קאנאדע האָט זיך דאמאלס גערופען

מיט דעם נאָמען), און אין דער סביבה ארום דעם טייך סט. לאורענס, נאכגעפאָרשט דאָס לעבען פון די אנעידען ארום "לייק שעמפליין", און ענדליך האָט ער זיך איבערצייגט, אז עס איז ניטא קיין שום שייכות צווישען זיי און דאָס פאָלק ישראל, אז עס איז ניטא קיין שום פארוואנדשאפט אין וועלכען עס איז זין, צווישען דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג און די אידען, און ער איז צוריק אפגע־פאָרען קיין פראנקרייך.

אן ענליכע ערצעהלונג געפינט מען אויך וועגען דעם אין א באריכט צו דער "טשוירטש אף סקאָטלענד" אפגעגעבען פון א גרופע מיסיאנערען, וועלכע האָבען באריזט די אידישע ישובים אויף דער גאנצער וועלט ארום די ערשטע יאָרען פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט. אינ'ם באריכט דערצעהלען זיי, אז אָנקומענדיג אין בולאָן, פראנקרייך, איז געקומען צו זיי א איד, א זעהר געבילדעטער און מיט גוטע מאניערען, וועלכער האָט גערעדט א פליסיגען ענגליש, און וועלכער האָט זיי דערצעהלט זיין געשיכטע:

"אריגינעל האָט ער געהאט א קליינעם פארמעגען, וואָס ער האָט אויסגעגעבען אויף זיינע פיעלע רייזעס אין די אינטערעסען פון זיינע ברידער. ער איז געפאָרען קיין צפון־אמעריקע, כדי צו אונטער־זוכען די פראגע צי שטאמען די אינדיאנער ווירקליך פון די עשרת השבטים. א יאָר צייט האָט ער געלעבט צווישען זיי, ביז וואנען ער האָט זיך איבערצייגט נעגאטיוו. יעצט לעבט ער צוריקגעצויגען, און זאמעלט נייע מיטלען, כדי אונטערצונעמען נייע רייזעס, באזונדערס קיין ארץ ישראל".

דער גירוש פון די אידען אין פראנקרייך, וועלכער איז פאָרגע־קומען אין 1394, ווען דער קעניג קארל דער זעקסטער האָט באפוילען, אז "צוליעב די פארברעכענס פון די אידען געגען דעם הייליגען גלוי־בען", פארבאָט ער זיי דארום צו וואוינען אין וועלכען עס איז טייל פון פראנקרייך, האָט אנגעהאלטען ארום דריי הונדערט יאָר, און פראנקרייך איז פאר דער צייט געוועזען "אידען־ריין", דאָך האָבען דאָרטען פאר יענער צייט געוואוינט א צאָל מאראנען און נייע־קריסטען, און צום סוף פונ'ם זיבעצענטען יארהונדערט זענען אונטער פראנק־רייך אויך ארונטער די אידישע קהלות פון עלזאס־לאטרינגען.

ווען פראנקרייך האָט קאָלאָניזירט קאנאדע, אָדער די דאמאָלס־דיגע "ניי־פראנקרייך", איז זי הויפּטזעכליך פאראינטערעסירט געווען אינ'ם האנדעל. וואָס איז אָנגעגאנגען צווישען אלט און ניי־פראנקרייך, און צווישען די פארשיעדענע האנדעלס־עקספּעדיציעס וואָס פלעגען אָפּט קומען פון פראנקרייך, אָנפירען געשעפטען און צוריקפאָרען, האָבען זיך זיכער אויך געפונען אידען־מאראנען, פונקט ווי זיי האָבען זיך ווארשיינליך אויך געפונען צווישען די יעזואיטען און מיסיאנערען, וועלכע פלעגען ארויסקומען קיין קאנאדע.

פראנקרייך איז אויך געהאָלפען געוואָרען אין אירע קאָלאָניזאַציאָנס־פּלענער פון אידישען קאפיטאל. פראנקרייך האָט טאקע ניט געדולדעט קיין אידען, ניט אלס קאָלאָניסטען און ניט אלס ארמיי־מענשען, אָבער עס איז געוועזען דער איד אברהם גראדיס, וועלכער איז געשטאנען ביי דער הויפּט־לייטונג פון א פראנצויזישער באנק, וועלכע האָט אונטערשטיצט דעם פראנצויזישען קעניג מיט געלט, און אויך געגרינדעט אין יאָר 1748 די "סאָסייטי אָף קענעדע", א האנ־דעלס־ארגאניזאציע אונטער דער אויפזיכט פון דער פראנצויזישער רעגיערונג, וועלכע האָט אָנגעפירט גרויסע געשעפטען אין קוויבעק, אזוי אז די רעגיערונג האָט אנערקענט זיינע פיעלע דיענסטען, און אים און זיין פאמיליע באלוינט מיט פולע ציווילע רעכטען און ספּעציעלע האנדעלס־פּריווילעגיעס..

אין זיין בוך "דער אמעריקאנער איד אלס פאטריאט, סאלדאט און בירגער", דערצעהלט סיימאָן וואָלף פאָלגענדעס וועגען דער פא־מיליע גראדיס:

"דוד גראדיס איז נאטוראליזירט געוואָרען אין באָרדאָ אינ'ם יאָר 1731 (געשטארבען אין 1751), און נאָך ארום דעם יאָר 1696 האָט ער געגרינדעט דאָס גרויסע האנדעלס־הויז, וועלכעס האָט גע־האָט קאָמערציעלע פארבינדונגען מיט ענגלאנד, האָלאנד, פאריז, דרום־פראנקרייך און די וועסט־אינדיעס. אינ'ם יאָר 1715 האָט דוד גראדיס ארויסגעהאָלפען לויט דעם פערצענטען ארויסצוקומען פון'ם פינאנציעלען קריזיס, באצאָלענדיג א דראפט פאר 150,000 פראנק, וואָס זיין האנדעלס־הויז האָט אינדאָרסירט. אין 1724 זענען

זיינע געשעפטען אזוי אויסגעוואקסען, אז ער האָט געעפענט אן אפּ־טיילונג אויפ'ן אינזעל סט. דאָמינגא, און די פראנצויזישע אמעריקע איז געווען צופריעדען מיט דער אונטערנעמונג. כאָטש די אידען זענען ניט טאָלערירט געוואָרען אין די פראנצויזישע קאָלאָניעס, האָט די רעגיערונג פארקוקט זיין גלויבען און אפשטאמונג, צוליעב דער גרויסער קאָמערציעלער וויכטיגקייט. אזוי גרוים איז געווען דער רום פונ'ם הויז דוד גראדים, אז ווען זיין זון שמואל, וועלכער האָט אנגעפירט די געשעפטען אין סט. פיער, מארטיניק, איז דאָרט־טען געשטארבען אין 1732, איז ער באגראָבען געוואָרען אינ'ם גאָרטען פון דער ברודערשאפט "דע לא טשאריטעי", און אין די קלויסטערס האָט מען מזכיר געווען זיין נשמה.

אין די מלחמות צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, וועלכע זענען פאָרגעקומען צוליעב ז'עם באזיץ פון קאנאדע, האָט אברהם, דוד גראַדים'עס עלצטער זון ארויסגעוויזען אויסערגעוועהנליכע אקטיוויטעט, ער האָט אויסגעשטאט שיפען נאָך קאנאדע, און אין 1748 האָט ער ארגאניזירט די "סאָסייטי אף קענעדע", אונטער דער אויפזיכט פון דער רעגיערונג. כדי אויסצופרובירען די מעגליכקייטען פונ'ם לאנד, און האָט אויך אזא אופן נאָך מער פארגרעסערט זיין האנדעלס־אקטיוויטעט. מען האָט אים אנפארטרויט וויכטיגע האנדעלס מיסיעס, און זיינע שיפען האָבען געפירט וויכטיגע משאות, ווי מיליטערישע נויטוועגדיגקייטען, געווער א. ד. ג., און אלעם אויף די הוצאות פון דער פירמע. ער האָט אפילו אין קוויבעק אויסגעבויט מאגאזינען, און ערשט שפּעטער האָט אים די רעגיערונג באצאָלט פאר דעם.

אין 1758 האָבען זייערע געשעפטען מיט די פראנצויזישע קאָלאָניעס אליין באטראָפען די סומע פון 2,369,326 פראנק. אינ'ם פאָל־גענדען יאָר, זענען זיי באאויפטראגט געוואָרען צו צושטעלען קיין קאַ־נאדע 4500 טאן סחורה און אמוניציע פאר די פראנצויזישע טרופען. צו ערפילען די אויפגאבע זענען גענוצט געוואָרען צוועלף שיפען. פון זיי אכט אייגענע. אין פונ'ם יאר 1759 ביז 1763, ווען קאנאדע האָט אויפגעהערט צו זיין אין פראנצויזישען באזיץ האָט דער עקס־פּארט באטראָפען ניין מיליאן פראנק.

אין פארלויף פונ'ם קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך צו־ליעב קאנאדע, האט די פירמע גראדים אהין געשיקט פיעלע שווער־אנגעלאדענע שיפען, וואס די רעגיערונג האט באשטעלט כאטש די לעצטע איז זיי שולדיג געווען מיליאנען.

פראנקרייך איז פאראנטוועמט געווען פון די פיעלע מלחמות, און האט ניט געהאט קיינע מיטלען, אבער דאך האבען זיי ניט פארלוירען דעם צוטרויען צו פראנקרייך.

עס איז באמת געוועזען א טאט פון גוטהערציגקייט און פאטריא־טיזם פון זייער זייט אויסצוקויפען מיט געלט די פראנצויזישע גע־פאנגענע. אברהם גראדים האט באפולמעכטיגט זיינעם אן איינפלוס־רייכען געשעפטס־פריינט אין לאנדאן צו באזארגען די ארמיי קאפי־טאנען און קאמאנדירען, געפאנגענע אין ענגלאנד, מיט אלעם נויטי־גען, און צו פארלייכטערען זייער גורל און לאגע.

פאר דער טאט לטובת פראנקרייך, האבען ער און זיין פאמיליע באקומען אויסערגעוועהנליכע פריווילעגיעס און דער רעגיערונגס־מיניסטער האט צו דער פירמע גראדים און קא. געשריבען פאלגענדען בריעף:

"איך האב עס באטראכט אלס מיין חוב צו דערמאנען זיין מאי־עסטעט, אז אייער האנדלונג איז געוועזעןביידע זאכען איבערגע־געבען און ניט זעלבסטזיכטיג, פאר'ן וואוילזיין און דיענסט פונ'ם שטאאט ביי אלע געלעגענהייטען און אונטער אלע אומשטענדען. זיין מאיעסטעט האט מיר באפוילען אויסצודריקען אייך זיין טיעפע צו־פריעדענהייט און אנערקענונג".

(ענליכעס וועגען דער פאמיליע גראדים ווערט אויך דערצעהלט אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאפעדיע באנד 6 אינטערן פאמיליען־נאמען "גראדים").

פארט פרעדעריקס (יעצט פענאקוויד אינ'ם אמעריקאנער שטאאט מעין) איז אויסגעבויט געווארען אינ'ם יאהר 1729 אלס אן ענגלישער פארפאסטען, כדי צו קענען באשיצען די דארטיגע צואוואנדערע און צושפרייטע "סעטלערס" פון פראנצויזישע און אינדיאנישע אנפא־לען. דער קאמאנדיר איז דאמאלס דארטען געוועזען דער קאלאנעל

דייוויד דאַנבאר, און אין די מאטעריאלען פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט (באנד 26) ווערט געבראכט פאָל־גענדער בריעף, וואָס דער קאָמאנדיר האָט איינמאָל אפגעשיקט ׃

״פרעדעריקס פאָרט אויגוסט 25, 1732.

. . . . דער קליינער צוגאב צו דער פארטיע פון גאָווערנאר פיליפ׳ס רעגימענט, וואָס איז מיר פארשפּראָכען געוואָרען פון קאָלאָנעל ארמסטראנג דעם לעצטען אפריל, איז נאָך ניט אנגעקומען, און אזוי ווי זיי זענען אהער קאָמאנדירט געוואָרען פון קאנסא, איז מעג־ליך, אז זיי זענען פארהאלטען געוואָרען צוליעב דעם באריכט איבער־געקומען פון זעקס פראנצויזישע קריעגער אין לואיסבורג, אויפ׳ן אינזעל פון קייפ בריטאן, אז עס זענען פאראן פיעלע אידען צו באַ־זעצען דעם אינזעל סט. דזשאָהנס אינ׳ם ״בעי ווערטע״, וואָס איז אויף יענער זייט ביים סוף פונ׳ם ״בעי אף פאנדי״, וואו עס איז שוין באזעצט מיט פראנצויזען וואָס וועלען צוהעלפען דעם דאָזיגען געפלאנטען ישוב פון סט. דזשאָהנ׳ס, און אויסהאלטען זיי מיט ברויט, קאָרן, בהמות, אויב זיי וועלען ניט געשטערט ווערען אין דעם.״

זיכער איז, אז די גאנצע געשיכטע איז נאָר א לעגענדע און ניט מעת. ליע א. פרידמאן, וועלכער האָט פארעפענטליכט דעם דאָזיגען בריעף (דאָרטען — באנד 26) באמערקט אויף דערביי, אז זיינע אונ־טערזוכונגען האָבען אים ניט געבראכט אויף קיין שפּור וואָס זאָל באשטעטיגען וועגען א פלאן פון אידישער קאָלאָניזאציע, און אז די גאנצע זאך איז געוועזען ניט מער ווי א פוסטער קלאנג.

ווען די אידען זענען ארויסגעטריבען געוואָרען פון שפאניען, האָבען זיך פיעלע פון זיי באזעצט אין אזעלכע אייראפּייאישע לענדער ווי האָלאנד, און אין פארשיעדענע טיילען פונ׳ם אָריענט, אָבער אנ־דערע האָבען דורכ׳ן לאנגען וואנדערונגס־וועג מיט יאָרען שפּעטער, אויך דערגרייכט די נייע וועלט אין דרום און צפון אמעריקע. פיעלע פון דיעזע ארויסגעטריבענע ספרדישע אידען האָבען שפּעטער געשאפען בליענדע אידישע קהלות אין סורינאם (די האָלענדישע גויאנא), בארבאדאָס, דזשעמייקא, בראזיל, און פיעלע אנדערע פלעצער, אייג־געשלאָסען ניו אמסטערדאם, יענער היינטיגער וויכטיגער טייל פון

די פאראייניגטע שטאאטען, וואס איז נאך דאמאלס געוועזען א האָ־לענדישע קאלאָניע. איבעראל האָבען זיך די דאָזיגע ספרדישע אידישע קהלות צובליט, און זייערע מיטגליעדער האָבען ענטוויקעלט א וויכטי־גען און גרויסען האנדעל, אי אן אינערליכען און אי אן אויסערליכען, א זאך וואס האָט זיי אויך געבראכט אין בארירונג מיט דער דאמאלס־ריגער פראנצויזישער קאנאדע. עס פלעגען דארום אָפט קומען קיין קאנאדע צוליעב האנדעלס־צוועקען די אידישע הענדלער און סוחרים פון די פארשיעדענסטע ערטער, וועלכע פלעגען זיך דאָ פארזוימען א לענ־גערע אָדער קורצערע צייט, און פון וועלכע מאנכע האָבען ווארשיינליך קאנאדע אויך געמאכט פאר זייער וואוין־אָרט ארום די לעצטע יאָרען פון דעם פראנצויזישען רעזשים. צווישען די לעצטע האָט א באַ־זונדערען וויכטיגען פלאץ פארנומען די בארימטע פאמיליע פרענקס, וועלכע האָט געשפיעלט א גרויסע ראָליע אי אין ענגלאנד און אי אין אמעריקע.

דער הויפט־האנדעל אין קאנאדע איז געוועזען דער רייכער פוטער־האנדעל, וואס איז צו יענער צייט אָנגעפירט געוואָרען הויפטזעכליך מיט די אינדיאנער. ניו אמסטערדאם האָט שוין צו יענער צייט גע־הייסען ניו יארק און איז געוועזען אן ענגלישע קאלאָניע, און ענגלאנד'ס הערשאפט אויפ'ן צפון אמעריקאנישען קאָנטינענט האָט זיך געהאלטען אין איין אויסשפרייטען. די ענגלישע "האָדסאָנ'ס בעי קאָמפּאניע", וועלכע האָט כמעט קאָנטראלירט דעם גאנצען פוטער־האנדעל האָט אויך געהאט צווישען זיך א צאָל אידישע מיטגליעדער, באזונדערס די פאמיליע פרענקס, וועלכע איז געוועזען איינע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס אין פילאדעלפיע (דוד פרענקס געלעבט פון 1720 ביז 1793), און די דאָזיגע אידישע פוטער־הענדלער פון די ענגלישע קאָ־לאָניעס אין אמעריקע זענען אפט געקומען קיין קאנאדע צוליעב האנ־דעלס־צוועקען, צוליעב דעם האנדעל וועלכען זיי האָבען אָנגעפירט מיט די פראנצויזישע־קאנאדער, די ווייסע "פרענטש קענעדיענס" און די רויט־הויטיגע אינדיאנער, סיי אין דעם מזרח'דיגען טייל פון לאנד, וואו מאָנטרעאל איז געוועזען דער הויפט־צענטער, און סיי אין די נאָרט־וועסט טעריטאריעס, וועלכע זענען שוין געוועזען ענגליש צו יענער צייט.

אין יאָר 1738 האָט אויך פּאסירט אַן אינטערעסאנטער פאל, וועגן וועלכען עס ווערט דערצעהלט אין א דאָקומענט, וואָס איז פּארעפענטליכט געוואָרען אין ״רעפּארט אַן קענעדיען ארקייווס — 1886״. אין יענעם יאָר איז קיין קוויבעק אָנגעקומען א אידישע מיידעל אסתר ברענדיו, פארשטעלט אלס א בחור, און בלויז דורך א צופאל האָט מען עס אויסגעפונען. אלס רעזולטאט פון דער דאָזיגער ענטדעקונג איז זי ארעסטירט געוואָרען, און אָפּגעפירט געוואָרען אין שפּיטאל, פון וואַנען מען האָט איר שפּעטער באפרייט. ווי דער דאָקומענט גיט איבער האָט פּאָלגענדעס פּאסירט:

מר. האקאורט, וועלכער האָט געהאט די השגחה איבער איר האָט געשריבען צום מיניסטער אין פראנקרייך פאר אינפארמאציעס, פאר־לאנגענדיג אינסטרוקציעס וואָס צו טון מיט איר, ווייל, האָט מר. האקאורט געשריבען, ״זייט זי איז אָנגעקומען קיין קוויבעק איז איר אויפפירונג זעהר א מאָדנע, זי לעבט אפּגעזונדערט און קומט זיך ניט מיט קיינעם צונויף, ווייזט ארויס א חשק באקערט צו ווערען צום קאטויליציזם, אָבער זי האָט מורא פאר איר משפחה, וועלכע דארף אָנקומען קיין קוויבעק.״

אינ׳ם זעלבען דאקומענט איז אפּגעדרוקט די פּאָלגענדע דעקלארא־ציע, וואָס אסתר ברענדיו האָט געמאכט דעם 15־טען סעפּטעמבער, 1738:

״היינטיגען טאָג איז ערשיענען אסתר ברענדיו, צוואנציג יאָר אלט, פאר דער אונטערגעשריבענער קאָמיסיע. זי איז אויפגעשטיגען אויף א שיף אין לא ראָשעל אלס א פאסאזשיר אָנגעטון אין בחור׳שע קליידער, אונטער דעם נאָמען דזשאק לא פארק, אויף דער שיף ״סט. מישעל״ מיט סיעור דע סאלאבערי אלס קאָמאנדיר. זי האָט ער־קלערט, אז איר נאָמען איז אסתר ברענדיו, די טאכטער פון דוד ברענדיו, א אידישער סוחר פון סט. עספּרי, אין דעם באצירק דעקס, לעבען בעיאָן, און אז זי איז פון דער אידישער רעליגיע: אז מיט פינף יאָר צוריק האָבען אירע עלטערען איר ארויפגעזעצט אויף דער האָלענ־דישער שיף ״קעפּטיין דזשיאפרעי״, כדי צו שיקען איר קיין אמסטער־דאם צו איינער פון אירע מומעס און א ברודער אירען; אז די שיף

איז פארלוירען געגאנגען ארום די זאמדען ביי בעיאן, אין אפריל אדער מאי 1733, אָבער גליקליכערווייז האָט איר איינער פון דער מאנשאפט געראטעוועט, און זי איז שפעטער אויפגענומען געוואָרען פון דער אלמנה קעטערין טשוריאו, וועלכע וואוינט אין ביארים. צוויי וואָכען שפעטער איז זי אוועק קיין בארדאו, פארשטעלט אלס מאן, פון וואנען זי איז אָפּגעפאָרען אונטער'ן נאָמען פיער מאנסיעט מיט א שיף, קאמאנדירט פון קאפּיטאן בערנארד, און איז געגאנגען קיין נאנטעס. זי איז צוריקגעקומען מיט דערזעלבער שיף קיין בארדאו, און אויפ'ן זעלבען אופן איז זי שפעטער ווידער אָפּגעפאָרען אויף א שפאנישער שיף "קעפּטיין אנטאניא" קיין נאנטעס. אָנקומענדיג אהין איז זי אוועק קיין רענעס, וואו זי האָט זיך געשטעלט ארבייטען אלס א בחור ביים שניידער אויגוסטין, און איז דאָרטען געבליבען זעקס חדשים. פון רענעס איז זי שפעטער אָפּגעפאָרען קיין קליסא, וואו זי איז אָנגעקומען אלס א דיענער אין א רעקאלעטען־מאָנאסטיר, פון וואנען זי איז דריי חדשים שפעטער אוועק אָן א שום ווארנונג קיין סט. מאלא, וואו זי האָט געפונען שוץ אינ'ם הויז פון א בעקער מיט'ן נאָמען סקרואן. פון דאָרטען איז זי אוועק קיין וויטר, וואו זי האָט באקומען א פּלאץ ביי סה. דע לאשאפעל, אן עקס־אינפאנטעריע קאַ־פּיטאן, אָבער זי האָט געמוזט אוועק פון אים צוליעב איר געזונט, ניט קענענדיג אכטונג געבען אויף אים, ווייל ער איז שטענדיג געוועזן קראנק. צוריקקערענדיג זיך קיין נאנטעס, איז זי ארום א מייל פון נואזעל אָנגענומען געוואָרען אלס א גנב, און מען האָט איר איינגע־זעצט אין תפיסה, אָבער 24 שעה שפעטער איז זי באפרייט געוואָרען, ווייל מען האָט אויסגעפונען דעם געמאכטען טעות. זי איז דאן אוועק קיין לא ראשעל, און אונטער'ן נאָמען דזשאק לא פארק, איז זי ארויף אלס פּאסאזשיר אויף דער שיף "סט. מישעל".

"נאָך דער דעקלאראציע איז פון איר פארלאנגט געוואָרען אַן ערקלערונג וועגען דעם, וואָרום זי האָט פאר פינף יאָר צייט פארבאָרגען איר געשלעכט, אויף וועלכען זי האָט געענטפערט: אז ווען זי איז אנטלאָפען פון דער צובראָכענער שיף און איז אָנגעקומען קיין בעיאן אינ'ם הויז פון קעטרין טשוריאו, ווי אויבען דערמאָנט, האָט איר די לעצטע געצוואונגען צו עסען חזיר און אנדערע טריפה־פליש, און

זי האָט דאמאָלס באשלאָסען קיינמאָל מער ניט זיך צוריק צוקערען צו איר פאָטער און מוטער, און צו קענען געניסען פון דער זעלבער פריי־הייט ווי די קריסטען.

צוזאמענגעשטעלט און אונטערגעשריבען
וואַרין״.

אויף דעם דאָזיגען צוגעשיקטען באריכט, דערצעהלט ווייטער דער דאָקומענט איז שפעטער אָנגעקומען אן ענטפער פון׳ס פראנצויזישען מיניסטעריום :

״איך וויים ניט צו איך זאָל אין גאנצען גלויבען די ערקלערונג פון אסתר ברענדיו וועלכע איז לעצטען יאָר אָפּגעפאָרען קיין קאנאדע, פארשטעלט אלס בחור, אויף דער שיף ״סט. מישעל״, און באהויפ־טעט אז זי איז א אידין; ווי די זאך זאָל אָבער ניט זיין, בין איך איינ־שטימיג מיט אייער האנדלונג, וואָס איר האָט איר ארייגעגעבען אין דעם קוויבעקער ״דזשענעראַל האָספּיטאַל״, און וועל זיין זעהר צו־פריעדען צו הערען ווענען איר שמד׳ען זיך....״

דעם 27־טען סעפּטעמבער 1739, האָט מר. האקאורט מיטגעטיילט דעם מיניסטער, אז עס איז אויסגעפונען געוואָרען, אז אסתר ברענדיו איז דאָס אונגעזעצליכע קינד פון דוד ברענדיו, אז איר אויפפירונג איז זעהר א שלעכטע, איר כאראקטער לייכטזיניג, און אז מען קען גאָר ניט טון מיט איר נאָר איר צוריקשיקען, און אז ער שיקט איר צוריק מיט דער שיף ״לעקאָמעט דע מעטינאן״.

די קאנאדער רעגיערונגס־דאָקומענטען דערצעהלען מער ניט ווע־גען דער געשיכטע, און מיט דעם ווייזט אוים האָט זיך געענדיגט דער דאָזיגער אינטערעסאנטער עפּיזאָד.

נאָך אַלזאָ אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים זענען פיעלע מאָל איינצעלנע אידען געקומען אין באריהרונג מיט קאנאדע, כאָטש קיין שטענדיגער אידישער ישוב איז דערווייל דאָ נאָך ניט געוועזען, דאָס לעצטע איז ערשט געקומען מיט׳ן ענגלישען רעזשים, ווען קאנאדע איז אין דער צווייטער העלפט פון׳ם אכצענטען יאָרהונדערט איבער־געגאנגען אונטער ענגלישער הערשאפט. צוזאמען מיט׳ן טויש פון׳ם

רעגיערונגס־רעזשים איז אויך געקומען דער אנהויב פון׳ם ארגאניזיר־טען קאנאדיש־אידישען ישוב, די באזעצונג פון אידען אין יענעם לאנד, מיט וועלכען איינצעלנע אידען זענען נאך געקומען אין באריהרונג ווען עס איז געוועזען ״ניי־פראנקרייך״.

אונטער׳ן פראנצויזישען רעזשים האבען מיר פאר אונז דעם איינצעלנעם צופעליגען אידען, וואס האט נאך זיך קיינע שפורען און קיין ירושה ניט געלאזען פאר דער צוקונפט, פאר די צוקונפטיגע דורות, ערשט מיט׳ן ענגלישען רעזשים זענען פארזייט געווארען די ערשטע זריעות ניט נאר פון א שטענדיגען אידישען ישוב, נאר אויך פון ארגאניזירטען ישוב, צוגעפאסט צו די באגריפען און ארגאני־זאציאנס פארמען פון יענער צייט, און מיט דעם דאזיגען פארזוך פון אויפבויען א שטענדיגען אידישען ישוב, הויבט זיך פאקטיש אן די געשיכטע פון אידען אין קאנאדע.

דאָס צווייטע קאפּיטעל

די גרינדונג פון דער ערשטער אידישער קהלה.

די ערשטע אידישע שטענדיגע איינוואוינער, — אהרן הארט, — טהרי ריוועֶרס, — די אידישע ארמיי־מענשען און סוחרים, די קאָנגרעגיישאן "שארית ישראל", — די ערשטע אידישע שול און בית עלמין, — מאנכע תקנות פון דער ספרדישער קהלה, — דער ערשטער רב.

די ענטדעקונג, באזעצונג און ענטוויקלונג פון דער נייער וועלט איז ענג פארבונדען געוועזען מיט דעם אלזייטיגען לעבען פון די אייראפּייאישע מלוכות און לענדער, און די באציהונגען צווישען די לעצטע, די אפטע מלחמות צווישען די מלוכות און די פריעדענס־באדינגונגען האָבען אויך געלעגט זייער שטעמפּעל אויף דער ענטוויק־לונג פון די קאָלאָניעס אין דער נייער וועלט.

האָלאנד, שפּאניען, פראנקרייך, ענגלאנד — אלע האָבען געזוכט זיך צו פארפעסטיגען וואָס שטארקער אין דער נייער וועלט, וואָס מער מאכט צו באקומען דורך אויסשפּרייטען די הערשאפט איבער אלץ גרעסערע טעריטאריעס, און פונקט ווי די פארשיעדענארטיגקייט פון די אינטערעסען האָט אין דער אלטער וועלט געבראכט צו אפטע קאָנפליקטען און מלחמות צווישען זיי, איז אויך דער פאל געוועזען אין דער נייער וועלט, וואו די פארשיעדענע קאָלאָניאלע אינטערעסען (אפטמאָל אויך צוליעב די סכסוכים אין די מוטערלענדער) האָבען ארויסגערופען אָפטע צוזאמענשטויסען און קריגערייען.

פראנקרייך און ענגלאנד זענען געוועזען די אויסשטעהענדסטע קאָלאָניאלע מלוכות, וועלכע האָבען פאר פיעלע הונדערטער יארען גע־זוכט צו באקומען די אויבערהערשאפט אין אמעריקע, און די גרענעץ־פונקטען צווישען די אמעריקאניש־ענגלישע קאָלאָניעס און "ניי־פראנקרייך" (קאנאדע) זענען געוועזען די סצענעס פון אפטע בלו־

טיגע צוזאמענשטויסען און מלחמות, וועלכע האָבען זיך ענדליך גע־ענדיגט מיט דעם, וואָס אויך "ניי־פראנקרייך" איז אריבער אין ענג־לישען באזיץ.

די אפטע פראנצויזיש־ענגלישע צוזאמענשטויסען וועלכע זענען פאָרגעקומען אין די פיעלע יאָרען, האָבען זיך אין אָנהויב פון'ם אכ־צענטען יארהונדערט געהאט פארענדיגט מיט דעם "פריעדען פון אוטרעכט" אין 1713, לויט וועלכען ענגלאנד'ס רעכט איז אנער־קענט געוואָרען איבער אקאדיען, "ניופאונדלענד", און די געגענדען ארום "האָדסאָן בעי", ביי פראנקרייך ווידער זענען געבליבען קאנאדע, קייפ ברעטאן און נאָך עטליכע פלעצער. עטליכע צענדליג יאָר האָט אנגעהאלטען דער דאָזיגער שלום, ביז וואנען עס איז גע־קומען צו א ווייטערדיגען צוזאמענשטויס צווישען די אמעריקאנער־ענגלישע קאָלאָניעס מיט זייער פיעל־מיליאנענדיגער באפעלקערונג און די פראנצויזישע קאנאדע מיט אירע קוים זעכציג טויזענט איינ־וואוינער.

אין יאר 1756 איז אין אייראפע אויסגעבראָכען די זיעבען יאָ־ריגע קריעג צווישען ענגלאנד און פראנקרייך, א זאך וואָס איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קאָלאָניעס, און ענגלאנד האָט דאמאָלס באשלאָסען צו מאכען א סוף צו דער פראנצויזישער הער־שאפט אין קאנאדע.

אן ענערגישען קריעג האָט ענגלאנד מיט דער הילף פון אירע אמעריקאנער קאָלאָניעס געפירט געגען דער פראנצויזישער קאנאדע, און טראָץ די ערשטע מיספּאָלגען האָט זי דאָך אירע ציעלען שפּע־טער דורכגעפירט, ווען דעם ענגלישען גענעראל וואולף איז געלונגען דעם 13־טען סעפּטעמבער, 1759, צו פארנעמען קוויבעק, א יאָר שפּעטער, סעפּטעמבער דעם אכטען, 1760, איז אויך מאָנטרעאל פארנומען געוואָרען, און פון דאמאָלס אָן איז גאנץ קאנאדע געוואָרען ענגליש, א זאך וואָס איז שפּעטער אויך געוואָרען א טייל פון דעם ווערסאילער פריעדענס־אָפּמאך אין 1763.

ענגלאנד האָט טריאומפירט, און מיט איר נצחון האָבען זיך אויך געפרייט די אמעריקאנער אידען. אין די ארכיווען פון דער פּענסיל־

וויניער היסטארישער געזעלשאפט איז פאראן א קאפיע פון א תפלה, וואס איז געזאגט געווארען ביי א ספעציעלער גאטעס־דיענסט, איינגעארדענט צוליעב דעם צוועק אין דער שול "שארית ישראל". ניו יארק. ענגלאנד האט צו יענער צייט ארויסגעגעבען א פראקלא־מאציע, אין וועלכער די איינוואוינער זענען אויפגעפאדערט געווארען איינצוארדנען אן אלגעמיינעם דאנק־טאג פאר דעם, וואס קאנאדע איז אריבער צו גרויס־בריטאניען, און אין צוזאמענהאנג מיט דער דאזיגער אלגעמיינער פראקלאמירונג איז די באטרעפענדע גאטעס־דיענסט פארגעקומען דעם 23־טען אקטאבער, 1760.

מיט דעם אנקומען פון די ענגלישע גענעראלען, וואולף, האי, אמהוירסט, און זייערע ארמייען זענען אנגעקומען די אידען, וועלכע האבען שפעטער געלעגט דעם גרונדשטיין פאר'ן שטענדיגען קאנאדיש אידישען ישוב.

ווען לארד דזשעפרי אמהוירסט, וועלכער האט קאמאנדירט מיט די ענגלישע טרופען אין אמעריקע, האט מארשירט דורכ'ן סט. לאי־רענס געגענט מיט זיין אינוואזיאנס־ארמיי צו אטאקירען מאנטרעאל, איז אין זיין שטאב אויך געוועזען אלס קאמיסאר־אפיצער דער איד אהרן הארט, און ווען מאנטרעאל האט קאפיטולירט און גענעראל אמהוירסט האט זיעגרייך אריינגעריטען דורך די אלטע שטאדט־טוירען אין שטאדט, איז ביי זיין זייט אויך געוועזען קאמיסאר הארט.

אהרן הארט איז געוועזען א געבירטיגער פון לאנדאן, ענגלאנד, (געבוירען אין 1724), שפעטער האט ער געוואוינט אין ניו יארק, פון וואנען ער איז ארום 1759־1760 אנגעקומען מיט אמהוירסט'ס ארמיי אין קאנאדע, און איז שוין פארבליבען א קאנאדער תושב אויף שטענדיג. נאכדעם ווי מאנטרעאל איז געוועזען פארנומען האט ער זיך אנגעשלאסען אין גענעראל האלדימאנד'ס ארמיי, וואס האט צו יענער צייט באלאגערט טהרי ריווערס, און ווען די שטאדט איז פארנומען געווארען מיט גאנץ קאנאדע, האט זיך אהרן הארט דאר־טען באזעצט. טהרי ריווערס, אט דער גאנץ מיטעלמעסיגע־שטאדט אין דער פראווינץ קוויבעק, איז אויסגעקומען דער כבוד צו האבען דעם ערשטען שטענדיגען אידישען "סעטלער" און פון יענער

פאמיליע, וועלכע האָט שפּעטער געשפּיעלט אזא באדייטענדע ראָליע אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען, ווי אויך אינ'ם קאמף פאר אידיש־רעליגיעזער גלייכבאַרעכטיגונג.

אהרן הארט — געבוירען אין לאָנדאָן
אין 1724, געשטארבען אין טהרי
ריווערס אין 1800.

קאנאדע, וועלכע איז נאָך דאמאָלס געוועזען הויפּטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, איז אין פיעלע הינזיכטען ענליך געוועזען צו דער אייראָפּייאישער פעאָדאלער אָרדנונג אין אלעם וואָס עס האָט א שייכות געהאט צו לאנד באזיץ. א גרויסע צאָל לענדערייען האָבען

געהערט צו פריצים, צו יענעם קלאס וואס ווערט געוועהנליך באצייכענט אלס "סקווייער" קלאס,, אין קאנאדע זענען זיי באקאנט געווען אלס סעיניארען, און אלס אזעלכער איז שפעטער אויך געוועזען אהרן הארט, זייענדיג סעיניאר פון ביקאנקאור., און קאנטראלירענדיג א גאנצע רייע פון גיטער, און איז שפעטער פאררעכענט געווארען אלס דער רייכסטער גוטס־באזיצער אינ'ם גאנצען בריטישען רייך. זיין שטעלונג אין דער דאמאלסדיגער געזעלשאפט, זיין רייכטום, און בכלל זיין האלטונג האט אים באליעבט געמאכט צווישען אלעמען, צווישען די ציווילע פראנצויזישע און ענגלישע קרייזען, פונקט אזוי ווי צווישען די רעגיערונגס און ארמיי קרייזען, מיט וועלכע ער איז געווען ענג פארבונדען, און ווען עדווארד, דער דיוק אף קענט (קעניגין וויקטאריא'ס פאטער) האט אלס קאמאנדיר פון דער ארמיי אין קוויבעק באזוכט אין 1796 די שטאדט טהרי ריווערס, איז ער געוועזען אהרן הארט'ס גאסט, וועלכער האט אים אויפגענומען און אונטערהאלטען ווי עס פאסט פאר א קעניגליכען גאסט.

די ענגליש־אידישע ענציקלאפעדיע רעדענדיג וועגען דער געשיכטע פון די אידען אין אמעריקע דערצעהלט, אז ווען דער קאמאנדיר פון די בריטישע און קאלאניאלע ארמייען, עדווארד ברעדדאק, האט אין 1755 אונטערגענומען זיין עקספעדיציע געגען קאנאדע, איז אין זיין ארמיי געוועזען א צאל אידישע סאלדאטען, וועלכע זענען דארטען שפעטער פארבליבען אלס "סעטלערס", און האבען זיך אויך באטייליגט אין די שפעטערדיגע פארשיעדענע צוזאמענשטויסען מיט די אינדיאנער. עס זענען אויך געוועזען עטליכע אידען אין וואשינגטאנ'ס ארמיי, ווען ער איז אינ'ם יאר 1754 אריבער די אלעגהאנער בערג, וועלכע זענען דארום געקומען אין באריהרונג מיט קאנאדע און שפעטער ווען די אמעריקאנער רעוואלוציע געגען ענגלאנד איז פארגעקומען, זענען די אידען, וואס האבען געוואוינט אין אמעריקע, געוועזען פונקט אזוי צוטיילט ווי די אנדערע טיילען פון דער באפעלקערונג, און מאנכע זענען געבליבען לאיאל צו ענגלאנד, אויסקלייבענדיג בעסער די אויסוואנדערונג קיין קאנאדע צוזאמען מיט די אנדערע לאיאליסטען, איידער צו בלייבען אונטערן דער ענגלישער קרוין.

מיט דער אריינדרינגונג פון די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע איז דארום פארבונדען דער אנהויב פון׳ם פערמאנענטען אידישען ישוב, און אין די קומענדע עטליכע יאר האבען זיך אין קאנאדע באזעצט חוץ דער הארט פאמיליע אויך א גאנצע רייע פון אנדערע אידישע פאמיליעס, אזוי האבען זיך אויך נאכ׳ן בריטישען זיעג באזעצט אין מאנטרעאל די אידישע פאמיליעס — לאזארוס דייוויד, אוריאל מארעסקא, אברהם פרענקס, ליוואי סאלאמאנס, יחזקאל סאלאמאנס, מעניועל גאמעז, סיימאן ליוואי, און פערנאנדעז דע פאנסעקא, שפעטער צו זענען צו זיי אויך צוגעקומען די פאמיליעס חננאל גארשיא, דוד סיילסבי פרענקס, עמנואל דע קארדאווא, יצחק מיראנדא, יעקב דע מאורערא, ענדריו העיז, יצחק יהודה, אוריה יהודה (אהרן הארט׳ס פרוי דאראטעא יהודה איז געוועזען פון דערזעלבער יהודה פאמיליע) און אנדערע.

דאס זענען אלץ געוועזען ספרדיש־אידישע פאמיליעס פון שפאנישער אדער פארטוגעזישער אפשטאמונג, וועלכע האבען געלעבט אין ענגלאנד אדער אירע קאלאניעס און זענען מערסטענס פארבונדען געוועזען מיט דער ארמיי און אירע פארשיעדענע צווייגען, אדער זענען געוועזען רייכע סוחרים און הענדלער, וועגען זייער גוטען עקאנאמישען צושטאנד ווערט באשטעטיגט דורך די פארשיעדענע רעקארדען וועלכע זענען פארבליבען אין די ארכיוועז. אזוי איז לאזארוס דייוויד, למשל, שוין געוועזען אין 1767 א גרויסער אייגענטימער פון ״ריעל עסטייט״ אין דער שטאדט מאנטרעאל (לאזארוס דייוויד, געבוירען אין סוואנסיע, וויילס, אין 1734, האט זיך באזעצט אין מאנטרעאל אין יאר 1763) און איז געוועזען זעהר טעטיג אין שטאדטישע אנגעלעגענהייטען, די יהודה׳ס וויעדער זענען געוועזען רייכע סוחרים, גארשיא, דע קארדאווא און יצחק מיראנדא זענען געוועזען פארבונדען מיט דער ארמיי.

די מערסטע פאמיליעס וועלכע האבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע זענען ענג פארבונדען געוועזען מיט די פאמיליעס אין אמעריקע און אין ענגלאנד, און פיעלע פון זיי האבען טאקע שפעטער אויך ארויסגערופען די איבעריגע מיטגליעדער פון זייערע

פאמיליעס קיין קאנאדע. אין עטליכע יאָר האָבען זיך שוין געהאט אָנגעקליבען א גרעסערע צאָל אידישע פאמיליעס אין דער שטאדט מאָנטרעאל, אזוי אז זיי האָבען געקענט גרינדען די ערשטע אידישע קהלה אָדער ״קאָנגרעגיישאן״ אין קאנאדע.

אין יאָר 1768 איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די ערשטע פארזאמלונג פון די דאָזיגע ערשטע אידישע ״סעטלערס״ אין קאנאדע, און עס איז געגריינדעט געוואָרען די קאָנגרעגיישאן ״שארית ישראל״, א נאָמען וועלכער איז צו יענער צייט שטארק פאָפולער געוועזען צווישען די שפאניש־פארטוגעזישע אידען אין אמעריקע, און מיט וועלכען נאָמען זייערע מערסטע קהלות האָבען זיך אָנגערופען.

אין די ערשטע יאָרען פלעגט זיך די דאָזיגע ספרדישע קהלה פארזאמלען אין א פריוואט צימער אויף כט. דזשיימס גאס, אין מאָנטרעאל, וואו זיי האָבען מתפלל געוועזען לויט׳ן ניסח און לויט דער טראדיציע פון די ספרדים, אָבער עטליכע יאָר שפעטער, אין יאָר 1777, האָבען זיי אויסגעבויט די ערשטע שול אין קאנאדע. איינער פון די קהלה מיטגליעדער דוד דייוויד האָט געשאנקען א שטיקעל לאנד פאר דעם צוועק אויף דעם אָרט, וואו די יעצטיגע מאָנטרעאלער גאסען סט. דזשיימס און נאטר דיים קומען זיך צוזאמען, און דאָרטען איז אויפגעשטעלט געוואָרען דער ערשטער מקום קדוש פון דער ערשטער אידישער קהלה אין קאנאדע, די שפאניש־פאָרטוגעזישע שול, וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז היינטיגען טאג.

״דאָס איז געוועזען״, דערצעהלט די באטרעפענדע קהלה אין א פאמפלעט ארויסגעגעבען אין יאָר 1918 לכבוד דער 150־סטער יערלייכער פייערונג פון דער קאָנגרעגיישאן, — ״א נידעריג געבויטער בנין פון שטיין מיט א הויכען רויטען דאך, און מיט א הויכען ווייס־געקאלכטען פארקאן ארומגערינגעלט. זי איז געשטאנען אויף נאטר דיים גאס, דאָרטען וואו זי קומט זיך צוזאמען מיט סט. דזשיימס, און מען האָט אהין געקענט צוקומען פון ביידע גאסען. א טאפעל אויפגעשטעלט פון דער נומיזמאטישער און אנטיקווארער געזעלשאפט, באצייכענט יעצט דאָס ארט פון דער שול. אינ׳ם ווינקעלשטיין פון דער געביידע זענען אריינגעלעגט געוואָרען עטליכע מטבעות, וועלכע די

ספרדים האָבען געהאט מיטגעבראכט מיט זיך פון שפאניען און פאר־טוגאל, אויך האָט מען אריינגעלעגט עטליכע מעשענע פלאטען, אויף וועלכע עס זענען געוועזען אויסגעקריצט די נעמען פון מאנכע פון די גרינדער. יארען שפעטער האָט מען עס אריבערגעלעגט אינ'ם גרונד־שטיין פון דעם שול־בנין אויף שענעוויל גאס, און לעצטענס ווען די ספרדישע קאָנגרעגיישאן האָט אויסגעבויט די נייע שול אויף סטענלי גאס, און עס איז איבערגעלעגט געוואָרען אינ'ם דאָרטיגען אבן היסוד. האָט מען נאָך געקענט איבערלעזען פיעלע נעמען פון די אריגינעלע פלאטען פון 1777, ווי ענדריו העיז און זיין פרוי אביגיל דייוויד, די טאכטער פון לאזארוס דייוויד".

צו יענער צייט, אין 1775, איז פון זיי געקויפט געוואָרען א שטיקעל לאנד פאר א אידישען בית־הקברות (אויף סט. דזשעניוויער גאס, וואו עס איז יעצט דאָמיניאן סקווער), און לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע געקומענע איז געוועזען דער ערשטער באגראַ־בען צו ווערען אויף יענעם בית עלמין (געשטארבען אקטאבער 22, 1776, איבערלאָזענדיג נאָך זיך דריי זין, דוד, שמואל און משה, און צוויי טעכטער), זיין קבר און מצבה איז שפעטער איבערגעפירט געוואָרען אויפ'ן נייעם בית עולם פון דער שול, ווען דער אלטער איז געשלאָסען געוואָרען, און די מצבה, וועלכע שטעהט נאָך יעצט אויף אויפ'ן קבר, ווערט באטראכט פאר דער עלצטער אידישער מצבה אין קאנאדע.

אין יאָר 1778 האָבען זיי אויך אויסגעארבייט און אנגענומען זייער ערשטע קאָנסטיטוציע לויט וועלכען די שול האָט זיך געדארפט פירען. געפירט איז די "שארית ישראל" קאָנגרעגיישאן געוואָרען פון א פרנס, א גבאי, און דריי אנדערע מיטגליעדער, וועלכע מען האָט אָנגערופען "יונטא". זיי האָבען געבילדעט דעם עקזעקוטיוו קאָ־מיטעט, און אין שול זענען זיי געזעסען באזונדער אויף א בימה, אנ־גערופען "באנקא". האָט איינער די זכיה געהאט צו זיין א מיטגליעד פון דער "יונטא" איז ער פאררעכענט געוואָרען צווישען די אריס־טאקראטען און יחסנים פון דער שול, און פלעגט אדרעסירט ווערען מיט א באזונדער ערען־טיטעל — "דזשענטעלמען אָף דהי מאהא־מאד", אָדער עלצטער:

(דער ערשטער פרנס איז געוועזען ליוואי סאלאמאנס, גבאי — אוריה יהודה, און די "יונטא" איז באשטאנען פון דוד דייוויד, אברהם פרענקס, און ענדריו העיז.)

אין דעם שוין אויבען ציטירטען פאמפלעט, וואס די באטרעפענדע שול האט ארויסגעגעבען צו איר יובילעאום, און וואס ענטהאלט אויסצוגען פון זייער "פנקס", ווערט אויך געזאגט דאס פאלגענדע וואס ווארפט פיעל ליכט, און צייגט פאר אונז די באגריפען, דיסציפלין און די פסיכאלאגיע פון די דאזיגע ספרדיש־פארטוגעזישע אידען, וועלכע האבען צו יענער צייט געלעבט אין קאנאדע און זיך קאנצענטרירט ארום דער שול.

"זיי האבען קיינמאל ניט געקענט פארגעסען, אז זיי זענען געוועזען קאסטילישע "דאנס", און זיי האבען אפגעהיט זייער שפאנישע באזונדערטקייט. זיי האבען שטאלצירט מיט זייערע טראדיציעס און זייער בלאָ בלוט, פונקט ווי זיי פלעגען ארומגעהן אין זייערע געפודערטע שייטלען, הויכע קעלנער, און גרויסע שפיצען (ראפעלס) וואס מען האט געטראגען צו יענער צייט. זיי האבען געהאט גרויסע אריסטאקראטישע רעכטען און זייערע פריוועלעגיעס האבען זיי ערמעגליכט צו פירען זיך מיט אליגארכישע מעטאדען, א זאך וואס שיינט צו זיין באראקטעריסטיש פאר די מערסטע אזעלכע קערפערשאפטען פון יענער צייט. מען האט געקענט די מיטגליעדער רופען פאר זיי (די עלצטע) צום משפט, און אויך זיי שווער באשטראפען. די פראטאקאלען פון כ"ה אלול ה'תקלח אדער סעפטעמבער 1778 צייגען, אז אין יענעם טאג זענען יחזקאל סאלאמאנס און ליוואי מייקעלס ערוועהלט געווארען אלס "חתן תורה" און "חתן בראשית" פאר'ן יאָר, נאכדעם ווי יצחק יהודה, מאיר מייקעלס (אן אײדים פון לאזארוס דייוויד), און ענדריו העיז זענען יעדער באשטראפט געווארען מיט צוויי פונט און צעהן שילינג פאר אפזאגען זיך פון דיעזע עמטער, און שמואל יהודה איז באשטראפט געווארען מיט דריי פונט פאר אפזאגען זיך צו זיין פרנס. די אריגינעלע גרינדער פון דער "קאנגרעגיישאן" האבען ביי אלע פארזאמלונגען געהאט טאפעלטע שטימרעכט, און די פריוועלעגיע איז אויך געגעבען געווארען צו זייערע עלצטע זין, ווען זיי זענען געווארען איין און צוואנציג יאָר אלט."

ניט אפּגעזונדערט איז געשטאנען די ספּרדישע קאָנגרעגיישאָן נאָר זי איז געווען אין נאָענטע פאַרבינדונגען מיט די איבעריגע ספּרדישע קהלות אין אמעריקע און ענגלאנד, איבערהויפּט מיט דער לעצטער. און ווען די קהלה איז געגרינדעט געוואָרען אין 1768, האָ־בען זיי די פּאָרטוגעזישע אידען פון לאָנדאָן פּרעזענטירט מיט צוויי ספרי תורות, וועלכע געפינען זיך נאָך ביז היינטיגען טאג אין דעם ארון קודש פון דער ספּרדיש־פּאָרטוגעזישער שול אין מאָנטרעאל.

אין דער ערשטער צייט האָט די שול קיין אייגענעם רב ניט גע־האט, און וועגען רעליגיעזע ענינים פלעגט מען זיך ווענדען צום רב הכולל אין ענגלאנד דר. רפאל מעלדאלא, אָבער שפּעטער האָט די שול באקומען אן אייגענעם רב, ווען אין יאָר 1778 איז צו זיי געקומען פון לאָנדאָן רעווערענד דזש. רפאל כהן, אָנהאלטענדיג די דאָרטיגע רבנות־שטעלע ביז׳ן יאָר 1782, אָננעמענדיג שפּעטער א צווייטע רבנות שטעלע ביי דער ספּרדישער קהלה ״מקוה ישראל״ אין פילא־דעלפיע, א שטעלע וועלכע ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1810.

דאָס דריטע קאַפּיטעל

קאַנאַדע'ס ענטוויקלונג און די ביישטייערונגען פון די ערשטע אידישע פאַמיליעס.

די פאַמיליעס — פרענקס, סאלאמאָנס, דזשאזעף, דייוויד און אנדערע, — אידען צווישען די גרינדער פון דער "באנק אף מאנטרעאל" און דעם קאנאדער האנדעלס־פלאַט. — א איד העלפט ארגאניזירען דעם ערשטען טעלעגראף אין לאנד.

קליין אין צאל איז געוועזען דער דאמאָלסדיגער אידישער ישוב, גאנץ קליין אין צאָל זענען געוועזען די אידיש־ספרדישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך אין דער דאָזיגער פעריאָדע באזעצט, מערסטענס אין מאָנטרעאל און אנדערע ערטער אין קוויבעק, און פון פיעלע פון די דאָזיגע פאמיליעס, זענען שוין היינט צו טאג אויך אלע יורשים פארשוואונדען און אויסגעשטארבען, אָבער אין יענער צייט האָבען זיי געשפיעלט א באדייטענדע ראָליע אינ'ם לעבען פון לאנד, און פיעל אויפגעטון פאר דער אלגעמיינער ענטוויקלונג פון קאנאדע. די מערסטע אידישע פאמיליעס זענען דאמאָלס געוועזען קרובים צווישען זיך, פארבונדען דורך משפחה־פעדים, און פאָרגעשטעלט מיט זיך איין געאייניגטען אידישען קרייז.

פראמינענט און אנגעזעהען איז געוועזען די פאמיליע הארט, אָבער צו גוים אנגעזעהענקייט אין לאנד האָבען אויך דערגרייכט א צאָל אנדערע אידישע פאמיליעס.

נאָך אין שפאניען איז די פאמיליע פראנקאָ און פראנקא־דא־קאסטא געוועזען א בארימטע, נאָך דעם גירוש ספרד, האָבען זיך טיילען פון דער פאמיליע באזעצט אין דייטשלאנד, האָלאנד, און ענגלאנד, און אין לעצטען פלאץ האָבען די מיטגליעדער פון דער דאָזיגער משפחה פארענגלישט זייער נאָמען אויף פרענקס שפעטער צו האָבען זיך מיטגליעדער פון דער פאמיליע אויך באזעצט אין אמעריקע, און ניט

נאָר האָבען זיי אָנגעקניפּט האנדעל מיט קאנאדע, נאָר מיטגליעדער פון דער משפּחה האָבען זיך אויך באזעצט אין מאָנטרעאל, און אָנגעהויבען צו שפּיעלען א באדייטענדע ראָליע אינ׳ם נייעם אידישען ישוב.

אברהם פרענקס האָט זיך באזעצט אין קוויבעק נאָך אזוי פרי ווי אינ׳ם יאָר 1767 (געשטארבען אין 1797), זיין זון יעקב פרענקס פלעגט נאָך פריער קומען פון אמעריקע קיין קאנאדע אין די אינטערעסען פון דער "האָדסאָנ׳ס בעי קאָמפּאניע", מיט וועלכער ער איז געוועזען פארבונדען, און ער איז געוועזען פון די ערשטע אריינצודרינגען טיעף אין דער קאנאדישער נאָרט־וועסט וואו ער האָט ענטוויקעלט א ברייטען האנדעל, און וואו צווישען זיינע פּיעלע אנגעשטעלטע איז אויך געוועזען דזשאָהן דזשייקאָב אסטאָר, דער גרינדער פון דער שפּעטער בארימט־געוואָרענער רייכער אמעריקאנער אסטאָר פאמיליע.

עטליכע יאָר שפּעטער (אין 1774) איז אויך קיין קאנאדע ארויסגעקומען זיין זון קאָלאָנעל דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער האָט שפּעטער געשפּיעלט א באדייטענדע ראָליע אינ׳ם פּאָליטישען לעבען פון לאנד. ער האָט זיך צוערשט געהאט באזעצט אין קוויבעק, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די פראנצויזיש־קאנאדישע קאָלאָניסטען, שפּעטער אָבער האָט ער איבערגעצויגען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט גלייך פארנומען א חשוב׳ען פּלאץ אי אין אידישען לעבען, באקליידענדיג דעם אמט פון פּרעזידענט פון דער "קאָנגרעגיישאָן", און אי אין אלגעמיינעם פּאָליטישען לעבען.

אין דעם לעצטען פערטעל פון דעם אכצענטען יארהונדערט, איז איינע פון די וויכטיגסטע פראגען אין דער פראָווינץ קוויבעק געוועזען די פראגע פון אן "אסעמבלי", פון א פאָלקס־פארטרעטערשאפט, און די ענגלישע רעגיערונג האָט געזאמעלט וועגען דעם מיינונגען, הויפּטזעכליך צווישען דעם ענגלישען טייל פון דער באפעלקערונג. אינ׳ם יאָר 1775 איז צו דער ענגלישער רעגיערונג צוגעשטעלט געוואָרען א פּעטיציע פאַר אַן "אסעמבלי", און אויף איר זענען אויך געוועזען אונטערגעשריבען אהרן הארט, אברהם פרענקס, יוסף בינדאנא, יעקב דע מאורערא, ע. ליוואַי, און א רייע אנדערע.

דוד סיילסבי פרענקס האָט געהאט א שטארקע נייגונג צו ד׳ער פּאָליטיק, און ווען ער האָט צוליעב האנדעלס־אורזאכען אין 1776 פארלאָזט קאנאדע, און זיך באזעצט אין פילאדעלפיע, האָט ער שפּעטער דאָרטען געשפּיעלט א באדייטענדע ראָליע אין דער אמע־ריקאנער רעוואָלוציע, אָנגעהאלטען פארטרויליכע עמטער, און איז שפּעטער געוועזען איינער פון די זעקס מארשאלען, וועלכע האָבען זיך באטייליגט אין דער איינשווערונגס־צערעמאָניע, ווען דזשאָרדזש וואשינגטאן איז איינגעשוואוירען געוואָרען אלס דער ערשטער פּרע־זידענט פון דער אמעריקאנער רעפּובליק.

בכלל איז דוד סיילסבי פרענקס געוועזען פון א שטורמדיגער נאטור און כאראקטער. אין מאָנטרעאל האָט ער זיך באזעצט אין 1774, און א יאָר שפּעטער, מאי 3, 1775, איז ער שוין דאָרטען פארמישט געוועזען אין א פּראָצעס, ווען מען האָט אים ארעסטירט פאר מאיעסטעט׳ס באליידיגונג און ער איז באפרייט געוואָרען ערשט נאכדעם ווי ער איז אָפּגעזעסען זעקס טעג. אין א לאָנדאָנער זשורנאל פאר׳ן יאָר 1776 ווערט דער פּראָצעס איבערגעגעבען ווי פאָלגט:

דעם 2־טען מאי, 1775, האָט מען אויף די מאָנטרעאלער גאסען אומגעוואָרפען דעם מאָנומענט פון׳ם ענגלישען קעניג, באפּוצט עס מיט קיין זעהר ניט שעהנע ארנאמענטען, און אָנגעשריבען אויף דעם אין פראנצויזיש: ״דאָס איז דער פּויפּסט פון קאנאדע און דער נאר פון ענגלאנד״. מען האָט באקאנט געמאכט, אז מען וועט באצאָלען א באלוינונג פון 100 גיניעס (אן ענגלישע גיניע איז 21 שילינג) דעמ־יעניגען וואָס וועט ארויסגעבען דעם פארברעכער. די פראנצויזען האָבען זיך געפונען שטארק געטראָפען פון דער זאך, ווייל מען האָט עס אויסגעטייטשט אז זיי זענען ניט לאָיאל צו ענגלאנד, און כדי אוועקצומאכען מיט׳ן חשד, האָט זיך דארום געפונען א פראנצויז וועלכער האָט אָפען ערקלערט, אז מען דארף דעם פארברעכער הענגען פאר אזא זאך. פרענקס איז דערביי געשטאנען, האָט געהערט די באמערקונג, און האָט אים אויף דעם געענטפערט אז, ״אין ענגלאנד הענגט מען ניט קיין מענשען פאר אזעלכע קליינע פארברעכענס״. דאָס האָט פארדראָסען דעם פראנצויזישען הער, און עס איז דאריי־

בער געקומען צו א געשלעג, און די געזעץ־היטער האָבען ארעסטירט פרענקס'ן פאר זיינע ווערטער. פרענקס און זיין פאמיליע זענען גע־ווען גאנץ רייך, און מען האָט זי' בעאמטע פאָרגעשלאָגען צען טויזענד ענגלישע פונט שטערלינג אלס "בעיל", אָבער זיי האָבען אים ניט געוואָלט באפרייען, און ער האָט געמוזט אפזיצען א וואָך צייט.

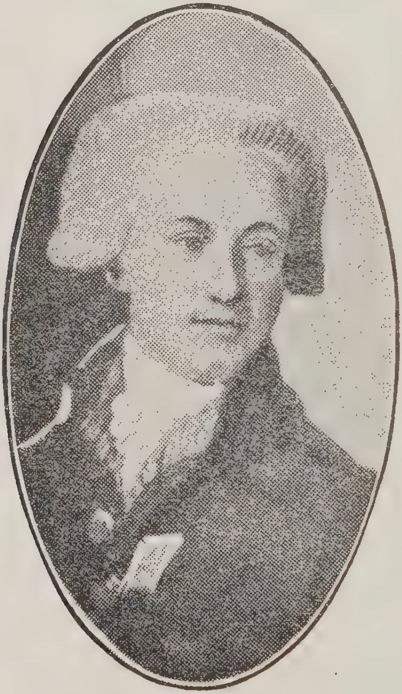

דוד סיילסבי פרענקס.

וויליאם קינגספאָרד, דער קאנאדער היסטאריקער ("געשיכטע פון קאנאדע" באנד 5, זייטען 4-253) רעדענדיג אין זיין ווערק וועגען דער פאסירונג מיט פרענקס'ן דערמאָנט אויך, אז דאָס איז

ניט געוועזן קיין איינצעל ערשיינונג, נאָר אז א סך ענליכע קריגע־רייען זענען פאָרגעקומען, און ער ציטירט דעם היסטאריקער סאנגינע וועגן א קריגעריי צווישען איינעם א לעפעילעי און א אידען מיט'ן נאָמען סאלאמאן. אלס דעם פראנצויז, וועלכער האָט זיך גע־קריגט מיט פרענקס'ן גיט קינגספארד אָן דעם נאָמען דע בעלעסטר, א קאפיטאן אונטער'ן פריערדיגען פראנצויזישען רעזשים.

אין דעם צענטען באנד ''פובליקאציעס'' פון דער אמעריקא־נישע אידישער היסטארישער געזעלשאפט, האָט אסקאר ס. שטרויס פארעפענטליכט א רייע נאָטיצען און בריעף פון פרענקס'ן, און אין יענע בריעף דערצעהלט דוד סיילסבי פרענקס וועגען זיך און וועגען דעם אינצידענט. ער שרייבט:

''אָנהויב פונ'ם יאָר 1774, האָב איך זיך באזעצט אין מאָנט־רעאל מיט א קליינעם קאפיטאל און א באדייטענדען קרעדיט אלס סוחר. איך בין געוועזן ערפאָלגרייך אין געשעפט. פרילינג אין 1775 האָב איך איבערגעלעבט א קורצען אָבער שטרענגען ארעסט צוליעב מיין סימפאטיע מיט אמעריקע'ס שטרעבונגען (ער מיינט דאָ אמע־ריקע'ס שטרעבונג צו באפרייען זיך פון ענגלאנד). אזוי שנעל ווי גע־נעראל מאנטגאמערי מיט זיינע סאָלדאטען האָבען פארנומען מאָנט־רעאל, האָב איך אלעס געטון אין מיין מאכט, צו העלפען זיי, און אין איין צייט האָב איך זיי אפילו אוואנסירט א סומע פון 500 האלבע ''יאָהאנעס'' אין געלט און אין סחורות, וואָס מען האָט מיר שפעטער אָפגעצאָלט מיט געפאלענע פאפיער געלט. גלייך נאָך דער אומגליק־ליכער אטאקע אויף קוויבעק אין 1776 האָט מיר גענעראל וואוסטער באשטימט צום אמט פון צאָלמייסטער פון דעם מאָנטרעאלער גאַ־ריזאָן''.

זיינע סימפאטיען מיט אמעריקע זענען געוועזן אזעלכע שטאר־קע, אז ווען די אמעריקאנער ארמיי האָט זיך צוריקגעצויגען פון קאנאדע, האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אלס וואלונטיר און איז מיט זיי מיטגעגאנגען. אין דער ארמיי איז ער שנעל געשטיגען, און ער האָט פארנומען א רייע פון וויכטיגע עמטער. אין 1779 איז אין אמעריקע פאָרגעקומען א מיליטערישער פראָצעס געגען גענעראל בע־

נעדיקט ארנאָלד, און אין דעם פּראָצעס איז אויך פרענקס פּארמישט געוועזן, אָבער ער איז ערענהאפט באפרייט געוואָרען נאָך דער אונטערזוכונג. די אמעריקאנער רעגיערונג האָט שפּעטער געהאט צו אים אזא צוטרויען אז מען האָט אים אין די אינטערעסען פון דער אמעריקאנער רעוואָלוציע אנפּארטרויט מיט זעהר וויכטיגע שליחות'ן קיין אייראפּע, און צוליעב זיינע פיעלע פארדיענסטען פאר דער רעוואָלוציע, האָט אים די אמעריקאנער רעגיערונג אין 1789 (יאנואר 28) באלוינט מיט א מתנה פון פיער הונדערט אקער לאנד, אלס צייכען פון אנערקענונג.

אין א ליסטע וואָס גענעראל גאי קארלטאן, דער מיליטערישער קאָמאנדיר און "גאווערנאר" איבער קאנאדע, האָט צוגעשיקט צו לאָרד דזשארדזש גערמעין דעם ניינטען מאי, 1777, ווערען אָנגעגעבען דרייסיג נעמען פון פערזאָנען, וועלכע זאָלען זיין די הויפּט־פירער באטייליגט אין פארראט געגען דער ענגלישער רעגיערונג, און צווישען זיי ווערט אויך אָנגעגעבען דער נאָמען דוד סיילסבי פרענקס, וועלכער איז שוין דאמאָלס געוועזן אין אמעריקע (רעפּאָרטס אָן קענעדיען ארקייווס, 1888).

פונקט ווי א סך פאמיליעס פון יענער צייט, וועלכע זענען בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע געוועזן צוטיילט אין צוויי לאגערען, אין אנהענגער פון דער נייער רעפּובליק, און אין די וועלכע זענען געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, אזוי איז אויך געוועזן מיט דער פרענקס פאמיליע. דוד סיילסבי פרענקס האָט געקעמפט פאר אמעריקע'ס אומאפּהענגיגקייט, אָבער אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, זענען ניט נאָר געוועזן לאָיאל צו ענגלאנד, נאָר אויך פארנומען פארשיעדענע וויכטיגע עמטער אין דער ענגלישער ארמיי. דוד פרענקס, דוד סיילסבי'ס א קרוב, און זיין ברודער משה פרענקס זענען געוועזן די הויפּט אגענטען פון דער ענגלישער רעגיערונג, צוצושטעלען פראוויאנט פאר די ענגלישע ארמייען אין קאנאדע און די אמעריקאנער קאָלאָניעס, און זענען שטארק געלויבט געוואָרען פאר זייער טרייהייט און לאָיאליטעט. דוד פרענקס האָט צוליעב געשעפטס אנגעלעגענהייטען געוואוינט אי אין פילאדעלפיע און אי אין מאָנטרעאל, און איז געוועזן פאררעכענט פאר איינעם פון די

רייכסטע מענשען אין פילאדעלפיע, אָבער ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכען, איז דאָרטען זיין גאנץ פארמעגען קאָנפיסקירט געוואָרען, צוליעב דעם וואָס ער איז געבליבען לאָיאל צו ענגלאנד, און אין יאָר 1780 איז ער אויסגעוויזען געוואָרען פון די פאראייניגטע שטאאטען, מוזענדיג געבען אלס פארזיכערונג א סומע פון צוויי הונדערט טויזענט פונט, אז ער וועט זיך ניט צוריקקערען ביז נאָך דער ענגליש־אמעריקאנער מלחמה. ער האָט זיך דאמאָלט פאר א קורצער צייט באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו עס האָבען דאמאָלט געוואוינט אנדערע מיטגליעדער פון דער פרענקס פאמיליע, אָפפאָרענדיג נאָך ענגלאנד אין 1781, אין 1783 איז ער צוריקגעקומען אין פילאדעלפיע. זיך פארנומען די לעצטע יאָרען מיט באנק־געשעפטען, און דאָרטען געשטארבען אין 1793.

קאָלאָנעל יצחק פרענקס, וועלכער איז געוועזען דזשאָרדזש וואשינגטאָנ'ס אן אדיוטאנט, און האָט דערגרייכט אין אמעריקע צו א הויכען מיליטערישען שטאנד (געבוירען אין ניו יארק אין 1759, געשטארבען אין פילאדעלפיע דעם 4־טען מאי, 1822), איז געשטאנען די גאנצע צייט אין פארבינדונג מיט זיינע קאנאדער קרובים, און ער האָט אויך באזוכט מאָנטרעאל, צוהעלפענדיג צו ארגאניזירען די נייגעגרינדעטע "קאָנגרעגיישאן".

אן אנגעזעהענעם פלאץ האָט אויך פארנומען די פאמיליע פון ליוואי סאלאמאָנס, וועלכע איז געוועזען ענג פארבונדען מיט דער פרענקס פאמיליע, דורך דער הייראט פון רבקה פרענקס, אברהם פרענקס א טאכטער, וועלכע האָט חתונה געהאט מיט ליוואי סאלאמאָנס.

ליוואי סאלאמאָנס האָט געהאט א "האומסטעד" ארום אלבאני, נאָר נאָכ'ן ענגלישען זיעג אין קאנאדע, האָט ער זיך באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אָנגעפירט א באדייטענדען האנדעל מיט די אינדיאנער און פראנצויזען, א האנדעל וואָס האָט ארומגענומען דעם גאנצען שטח לאנד צווישען דעם סט. לאורענס גאָלף און דעם טייך האָדסאן, און אויך מישילימעקינעק, דעם צענטער פאר האנדעל, וואו עס איז היינט דער שטאאט מישיגען.

אז עס איז אויסגעבראָכען דער סכסוך צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניעס און ענגלאנד האָט ליוואי סאלאמאנס געזוכט די גאנצע צייט צו באאיינפלוסען די באטרעפענדע צדדים, אז עס זאָל אויסגעגליכען ווערען אויף א פרידליכען אופן, און ער האָט ענערגיש געארבייט

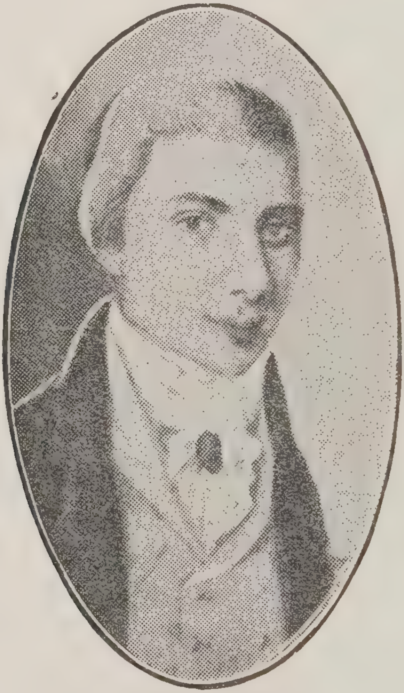

ליוואי סאלאמאנס.

פאר דעם, אז עס זאָלען באזייטיגט ווערען די אורזאכען, וועלכע האָבען געשאפען אומצופרידענהייט צווישען די אמעריקאנער קאָלאָניסטען. אפילו ווען די רעוואָלוציאנערע מלחמה איז אויסגעבראָכען, און נאכ־דעם ווי די אמעריקאנער ארמיי איז שוין אפילו ארייגעדרונגען אין

קאנאדע, האָט ליוואי סאלאמאָנס נאָך אלץ געגלויבט, אז עס איז מעגליך א פריינדליכע לייזונג פונ׳ם סכסוך, און אז די אמערי־קאנער קאָלאָניסטען זאָלען זיך ניט דארפען אָפרייסען פון ענגלאנד.

אָבער טראָץ זיין פריינדליכער שטעלונג האָט ער דאָך ניט גע־קענט אויסמיידען פון קומען אליין אין צוזאמענשטויס מיט די באַ־טרעפענדע אויטאריטעטען. בשעת דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, איז סאלאמאָנס שוין געוועזען א קאנאדער בירגער, אָבער דער אמערי־קאנער גענעראל מאנטגאמערי האָט זיך ניט גערעכענט מיט דעם, און אזוי ווי סאלאמאָנס האָט פריהער געהאט געוואוינט אין שטאאט ניו־יארק, האָט ער אים פארעכענט פאר אן אמעריקאנער, און געצוואונ־גען אים בשעת דער אינוואזיע אין 1775, איינצואָרדנען שפיטאלען פאר די אמעריקאנער פאַרוואונדעטע סאָלדאטען. דאָס האָט שפּע־טער געפירט צו דעם, אז ניט נאָר זאָלען די ענגלענדער קאָנפיסקירען אָן שום געצאָלט פיעל פּראָוויאנט פון סאלאמאנס׳ן, נאָר נאכדעם ווי די אמעריקאנער זענען שוין געוועזען פארטריבען פון קאנאדע, און מאנטגאמערי איז געוועזען טויט, האָט מען אים חושד געוועזען אין סימפאטיע צו די אמעריקאנער, און דער ענגלישער גענעראל בורגאָן האָט אים און זיין פאמיליע אויסגעוויזען פון מאָנטרעאל, און ערשט דאן, ווען זיין אומשולד איז באוויעזען געוואָרען, האָט מען אים ערלויבט זיך צוריקצוקערען, וואו ער האָט פאָרגעזעצט זיינע גרויסע געשעפטען ביז זיין טויט אין חודש מאי 1792.

אן אנזעהענדע ראָליע האָט אויך געשפּיעלט יחזקאל סאלאמאנס, ליוואי סאלאמאנס א קוזין, וועלכער איז אין 1779 געוועזען א מיט־גליעד פון דער ״יונטא״ אין דער מאָנטרעאלער ספרדישער קאָנגרע־גיישאן.

צווישען מאָנטרעאל און מישילימעקינעק איז אָנגעגאנגען א פאר־צווייגטער האנדעל און יחזקאל איז צוליעב זיינע געשעפטליכע־אינ־טערעסען געוועזען אן איינוואוינער אין ביידע פּלעצער.

אין אן אפּהאנדלונג וועגען דעם אָנהויב פונ׳ם אידישען ישוב אין דעם שטאאט מישיגען (פארעפענטליכט פון דוד אי. היינעמאן אין דעם דרייצענטען באנד פון די ״פובליקאציעס״ פון דער אמעריקא־

ניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) ווערט וועגן אים דערצעהלט דאָס פאָלגענדע:

"צווישען די ערשטע אידען (אינ'ם שטאאט מישיגען וואָס האָט נאָך דאמאָלט געהערט צו קאנאדע) איז געוועזען יחזקאל סאלאמאנס, א סוחר אין 1763 אין מעקינעק, וועלכער ווערט עטליכע מאָל דער־מאָנט אין גענעראל האלדימאנד'ס מאנוסקריפּטען אין די דאמיניאן ארכיוועז אין אטאווא. זיין ערשטער וואוינונגס־ארט איז געוועזען אין מאָנטרעאל.

ווען עס איז פאָרגעקומען די שחיטה פונ'ם בריטישען גאריזאן דורך די אינדיאנער, יוני 2, 1763, איז יחזקאל סאלאמאנס געוועזען איינער פון די עטליכע, וועלכע האָבען זיך געראטעוועט, אנטלויי־פענדיג קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט שפּעטער אויסגעשוואוירען אן "אפידייוויט" וועגען דער שחיטה, כדי עס זאָל קענען באנוצט ווערען פונ'ם מיליטערישען געריכט.

זיין לאנגע איינוואוינערשאפט אין מעקינעק, זיין מיטגליעדער־שאפט אין דער "דזשענעראל סטאר", און דאָס וואָס מען האָט אים געגעבען אן ערלויבניש צו האנדלען מיט פולווער און שיסערייי־מאטעריאלען, צייגט אז ער האָט געהאט א גוטען נאָמען צווישען זיינע שכנים. ווען די פראנצויזישע קאטוילִיקען וועלכע האָבען דאָרטען געוואוינט האָבען געבעטען ביים קאנאדער גאָווערנאר, אז מען זאָל צו זיי שיקען מיסיאנערען, ווי מען פלעגט עס טאָן פריהער אונטער דער פראנצויזישער הערשאפט, איז סאלאמאָנס אויך געוועזען איינער פון די וועלכע האָבען מנדב געוועזען צום פאנד.

ווען מעקינעק איז אָפּגעגעבען געוואָרען צו די אמעריקאנער נאָך דער מלחמה פון 1812, האָט ער זיך צוריקגעצויגען צוזאמען מיט די ענגלענדער אין דער נייער ענגלישער קאָלאָניע אויף "דרומאָנד'ס איי־לענד" וואו אפשטאמער פון זיין פאמיליע לעבען נאָך".

(מעקינעק איז א קליינער אינזעל צפון מערב ביי "לייק יוראן", און איז היינט צו טאג א זומער־פלאץ. דער אריגינעלער נאָמען פונ'ם אינזעל איז געוועזען מישילימעקינעק, וואָס האָט געמיינט אויף דער שפּראך פונ'ם אלגאנקווינער שבט — "דאָס ארט פונ'ם פארוואונדע־

טען גרויסען מענשען''. אין יאָר 1670 איז דער אינזעל צום ערשטען מאָל באזעצט געוואָרען פון די פראנצויזען, אָבער אין 1761 איז דער געגענט פארנומען געוואָרען פון די ענגלענדער, און היינט צו טאג איז עס א טייל פון'ם שטאאט מישיגען).

די האלדימאנד פאפיערען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכיווען, וואו עס געפינען זיך אויך די קאָפּיעס פון בריעף צווישען האלדי־מאנד'ן און די קאָמאנדירען אין מישילימעקינעק (בי. 2־97, זייט 577) האָבען אויך א ליסטע פון די דאָרטיגע אייגענטימער פון ''דזשענעראל סטאָרס'', און עס ווערט אויך אָנגעגעבען די צאָל פון שיפען מיט סחורה וואָס יעדער האָט געהאט, און זייער ווערט. יחזקאל סאלא־מאָנס ווערט דאָרטען אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון א ''קענו'' אין ווערט פון פופצען טויזענד פראנק. אין יענער ליסטע איז אויך דאָ דער נאָמען בנימין לייאָנס, וואָס ווייזט אויס צו זיין אידיש, און וועלכער ווערט אָנגעגעבען אלס דער אייגענטימער פון איינס און א האלב ''קענוס'' ווערט 22,500 פראנק. אין א צווייטער ליסטע פוןביישטייערונגען פאר'ן מיסיאָנערען פאנד (בי. 1־97, זייט 34) ווערט אָנגעגעבען די סומע פון פופציג פראנק וואָס יחזקאל סאלאמאנס און בנימין לייאנס, האָבען יעדער בייגעשטייערט.

דורך הייראט איז פארבונדען געוועזען די פאמיליע פרענקס און סאלאמאָנס, און שפעטער זענען די צוויי פאמיליעס אויך פארבונדען געוואָרען מיט דער פאמיליע הארט, ווען א טאכטער פון ליוואי סא־לאמאנס, רחל, האָט חתונה געהאט מיט הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, אהרן הארט'ס א פלימעניק.

די אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט באזעצט אין קאנאדע, האָבען געזעהן אויך אריבערצוברענגען זייערע קרובים און נאָענטע, אזוי האָט אויך געטון אהרן הארט, וועלכער האָט באַ־איינפלוסט זיין פלימעניק אויסצוואַנדערען קיין קאנאדע. געבוירען אין ענגלאנד אין דעם יאָר 1775, איז הענרי דזשאָזעף אריבערגעקו־מען קיין קאנאדע נאָך אלס איינגעל (אין 1790) און האָט זיך איינגע־אָרדענט ביי דער ארמיי אין פאָרט וויליאם־הענרי, ביים טייך רישעליו. שפעטער אָבער האָט ער רעזיגנירט פון זיין מיליטערישער שטעלע, און האָט זיך באזעצט אין בערטיע, ניט ווייט פון'ם דאָרטיגען פאָרט,

וואו ער האָט עטאבלירט א רייע פון האנדעלס־פּאָסטענס, מיט דער הויפּט־קוואַרטיר אין בערטיע, און אפּטיילונגען אין מאָנטרעאל און קוויבעק. דעם האנדעל זיינעם האָט ער שפּעטער פיעל אויסגעברייטערט מיט דער הילף פון זיין שוועגער ליוואי סאלאמאָנס און זיינע שוואָגערס יעקב פרענקס און בנימין סאלאמאנס, און איבער די קאַנאדער וואסערען זענען דאן געשוואומען הונדערטער פון זיינע שיפען, געפירט פון פראנצויזישע און אינדיאנישע שיף־פירער, פירענדיג די פארשיעדענע סחורות זיינע. איבער די וואסערען פון סט. לאורענס און די ״גרייט לייקס״, דערצעהלען די אָפּגעהיטע רעקאָרדס, האָבען זיך געצויגען זיינע פלאָטען, און זיינע שיפען זענען אויך געשוואומען איבער די אטלאנטישע וואסערען צווישען קאנאדע און אייראָפּע, זיינע אייגענע ווי אויך געדונגענע. ער איז געוועזען דער ערשטער צו לעגען דעם גרונד־שטיין פאר א קאנאדער האנדעלס פלאָט און זיין שיף ״יורעטא״ איז געוועזען פון די ערשטע האנדעלס שיפען, וואָס איז געברויכט געוואָרען פאר אויסשליסליכע קאמערץ־צוועקען צווישען קאנאדע און ענגלאנד.

פאר דער געשיכטע פון דער קאנאדער אינדוסטריע און קאָמערץ האָט דארום הענרי דזשאָזעף פיעל בייגעטראגען, זייענדיג איינער פון די גרינדער פון א קאנאדער האנדעלס־פלאָט. ווען אין די יאָרען 1814־1812 איז פאָרגעקומען די ענגליש־אמעריקאנישע מלחמה האָט ער זיך אָנגעשלאָסען אין די ענגלישע טרופּען, און האָט זיך אקטיוו באטייליגט אין עטליכע אטאקעס אין דעם רישעליו דיסטריקט, באזעצענדיג זיך שפּעטער אין מאנטרעאל, וואו ער איז דעם 21־טען יוני 1832, געפאלען אלס קרבן פון דער כאליערע מגפה צוזאמען מיט איינעם פון זיינע זין.

אין יענעם יאָר האָט איבער גאנץ אייראָפּע און אמעריקע די מגפה אוועקגערויבט גענוג מענשליכע לעבענס. הענרי דזשאָזעף איז געוועזען אין מאָנטרעאל, ווען זיין עלצטער זון שמואל איז אין בערטיע קראנק געוואָרען, און ווען ער האָט זיך דערפון דערוואוסט, האָט ער שנעל געאיילט אהיים, אָבער אהיימקומענדיג איז ער אליין אויך קראנק געוואָרען און געשטארבען דערפון עטליכע שעה שפּעטער, קומענדיג צו קבורה אין מאָנטרעאל.

(וועגען העניר דזשאָזעפ׳ן ווערט דערצעהלט, אז ער איז געוועזען אזוי פרום, דאָס ער האָט זיך אפילו אויסגעלערענט שחיטה, כדי צו קענען שעכטען פאר זיך אליין, און ניט זיך דארפען פארלאָזען אויף דער שחיטה פון אנדערע, ווייל אין קאנאדע גופא זענען דאמאלסט קיין שוחטים ניט געוועזען).

פיער זין און פיער טעכטער האָט ער געלאָזען נאָך זיך, יעקב העניר, אברהם, דזשעסי און גרשון, און אלע דזשאָזעפ׳ס האָבען פאר־נומען וויכטיגע פלעצער אין דער דאמאָלסדיגער קאנאדע.

יעקב העניר דזשאָזעף, איז געבוירען געוואָרען אין בערטיע, אָבער ער האָט זיך שפּעטער באזעצט אין מאָנטרעאל, וואו ער האָט זיך באטייליגט אין פיעלע געשעפטליכע אונטערנעמונגען, הויפּטזעכ־ליך אין די ערשטע טעלעגראף־קאָמפּאניעס פון לאנד, וועלכע האָ־בען זיך אָנגעהויבען צו גרינדען אין יענער צייט. ער איז געוועזען איינער פון די ערשטע צו ארגאניזירען דעם טעלעגראף דאָ אין לאנד, האָט זיך אויך באטייליגט אין דער ניופאונדלענד טעלעגראף קאָמפּא־ניע, און האָט פיעל צוגעהאָלפען צו שאפען קייבעל־פארבינדונגען מיט אייראפּע. חוץ אין טעלעגראף־בוי, איז ער אויך פאראינטערע־סירט געוועזען אין דער בויאונג פון באנען, און ער איז באטייליגט געוועזען אין דער בויאונג פון א רייע באן־ליניעס, ווי די ״שעמפּליין ריילראוד קאָמפּאני״ וועלכע איז שפּעטער געוואָרען א טייל פון דער גרענד טראנק (יעצט די ״קענעדיען ניישאָנעל״) און א רייע אנדערע ליניעס, איינגעשלאָסען די ערשטע באן־פארבינדונגען מיט די פאראיי־ניגטע שטאאטען.

יעקב העניר האָט אויך צוגעהאָלפען צו דער גרינדונג פון עט־ליכע באנק־הייזער, הויפּטזעכליך די ״יוניאן באנק״. וועגען זיין באטייליגונג אין דער גרינדונג פון דער דאָזיגער באנק ווערט דער־צעהלט פאָלגענדער אינצידענט. ווען די באנק איז געגרינדעט גע־וואָרען, איז דער שטאדט מאָנטרעאל צוגעטיילט געוואָרען א געוויסע צאָל אקציעס, אָבער פון זיי איז געבליבען 1,400 אויף וועלכע מען האָט זיך ניט אבאנירט, און אום צו פארזיכערען דעם ערפאָלג פון דער באנק, האָט ער דאן אליין אויסגעקויפט די גאנצע צאָל פארבליבענע אקציעס. ער איז אויך פאראינטערעסירט געוועזען אין

דער ״בענק אף בריטיש נאָרט אמעריקע״ (יעצט פאראייניגט מיט דער ״בענק אף מאָנטרעאל״) און די ״אנטאריא בענק״, און איז געוועזען איינער פון די גרעסטע אקציאנערען פון דער ״מאָנטרעאל עלעווייטאר קאָמפאני״, פון וועלכער ער איז אויך געוועזען פאר א צייט דער פרעזידענט, און טראץ זיינע פיעלע געשעפטליכע אינטערעסען האָט ער נאָך אויך צייט געהאט צו זיין פאראינטערעסירט אין א רייע געזעלשאפטליכע ארבייטען און אינסטיטוציעס.

דורך הייראט איז ער פארבונדען געוועזען מיט דער בארימטער אמעריקאניש־אידישער פאמיליע גרעץ, חתונה האָבענדיג מיט א קוזינע פון רבקה גרעץ, יענע בארימטע אמעריקאניש־אידישע שענהייט, וועגען וועלכער עס ווערט דערצעהלט, אז סער וואָלטער סקאט האָט איר פאראייביגט אין זיין ראָמאן ״אייוועּנהאָ״, שילדערענדיג איר אלס זיין העלדין ״רבקה פון יאָרק״.

ווי זיין ברודער יעקב הענרי, איז אויך אברהם דזשאָזעף, וועלכער האָט געוואוינט אין קוויבעק געוועזען א פראָמינענטע פיגור, אין ער איז געוועזען פאראינטערעסירט אין א רייע געשעפטען, זייענדיג פרעזידענט פון דער ״דאָמיניאן באָארד אף טרייד״, פרעזידענט פון דער ״סטאדאקאנא בענק״, א דירעקטאר פון דער ״באנק נאסיאנאל״, א דירעקטאר פון דער ״קוויבעק ענד גאָלף סטימשיפ קאָמפאני״, און האָט זיך אויך באטייליגט אין דער שטאדטישער פאָליטיק.

הענרי דזשאָזעפ׳ס דריטער זון, דזשעסי, וועלכער האָט נאָך אלס קליינער אינגעל איבערגעצויגען פון בערטיע קיין מאָנטרעאל, האָט פיעל אויפגעטון אויף צו ענטוויקלען דעם האנדעל צווישען קאנאדע און בעלגיע, און פונקט ווי זיין פאָטער איז געוועזען פון די ערשטע צו שיקען האנדעלס־שיפען נאָך ענגלאנד, אזוי איז ער אויך געוועזען פון די ערשטע צו פארבינדען א שיפס־פארקער צווישען קאנאדע און אנטווערפען, בעלגיע. חוץ אינ׳ם שיפס־געשעפט איז ער אויך געוועזען באטייליגט אין פיעלע אנדערע געשעפטען, און איז אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם נייצענטען יאהרהונדערט אויך געוועזען דער פרעזידענט פון דער ״מאָנטרעאל גאז קאָמפאני״, פרעזידענט פון דער ״מאָנטרעאל סטריט ריילוויי קאָמפאניע״, און א דירעקטאר אין דער ״מאָנטרעאל טעלעגראף קאָ.״ ״פיפעלס טעלעגראף קאָ.״ אין

"באנק נאסיאנאל", און איז פאר זיינע פיעלע פארדיענסטען הויפט־זעכליך פאר'ן האנדעל מיט בעלגיען, באשטימט געוואָרען אלס דער בעלגישער קאנסול אין קאנאדע, אן אמט וואָס ער איז געוועזען דער ערשטער צו האלטען עס, פארטרעטענדיג בעלגיען אין קאנאדע ארום פערציג יאָר, און פאר וועלכען ער איז דעקאָרירט געוואָרען פונ'ם בעלגישען קעניג.

גרשון דזשאָזעף איז געוועזען איינער פון די ערשטע אידישע סטודענטען אין טאראנטא (אויב ניט דער ערשטער). זיינע עלטערען האָבען פאר אים באשטימט א פראָפעסיאנעלע קאריערע, און זיי האָבען אים דארום געשיקט קיין טאראנטא, וואו ער האָט געלערנט צו ערשט אין דעם אריסטאקראטישען "אָפּער קענעדע קאָלעדזש", און שפּעטער אינ'ם טאראנטער אוניווערזיטעט, פון וואנען ער האָט גראַ־דואירט אין "ארטס" מיט'ן טיטול מ. איי. און אין געזעץ אלס בי. סי. ל. נאָך זיין שטודיום האָט ער בארייזט אייראפּע, און דאן זיך באזעצט אלס אדוואָקאט אין מאָנטרעאל, אָבער ווען אין 1849 איז פאָרגעקומען דער גֿעיעג נאָך גאָלד אין קאליפארניע, איז ער צוזאמען מיט אנדערע אוואנטיוריסטען אויך אוועק צו די פאסיפישע ברעגעס, וואו ער האָט פארברענגט א לענגערע צייט אין דער גאָלד־זוכעריי, צוריקקומענדיג שפּעטער קיין מאָנטרעאל, און זיך צוריק גענומען צו דער אדוואקאטור, זיך אויך אָפּגעבענדיג מיט אידישער טעטיגקייט.

אן אנגעזעהענע פאמיליע איז אויך געוועזען די פאמיליע דייוויד.

לאזארוס דייוויד, איינער פון די ערשטע אידישע "סעטלערס" איז געוועזען א גרויסער לאנד'ס באזיצער, און זיין עלצטער זון, דוד דייוויד איז געוועזען איינער פון די ערשטע גרינדער פון דער "בענק אָף מאָנטרעאל".

אינ'ם אָנהויב פונ'ם נייַנצענטען יארהונדערט האָט מאָנטרעאל פארמאָגט א באפעלקערונג פון קנאפּע צוואנציג טויזענט מענשען, אָבער שוין דאמאָלט האָט זיך געפילט די נויטיגקייט פון א באנק־אינסטי־טוציע פאר'ן האנדעל, און דורך דער איניציאטיווע פון א קליינער גרופּע מענשען איז עס געשאפען געוואָרען. דעם 23־טען יוני, 1817, איז געגרינדעט געוואָרען די "מאָנטרעאל בענק", און צווישען די גרינדער איז אויך געוועזען דוד דייוויד. געבוירען אין מאָנטרעאל

אינ'ם יאָר 1764, האָט ער שנעל דערגרייכט צו שטעהן אויף דער שפּיץ פון א גרויס און פארצווייגט געשעפט, און ווען אין 1817 איז געגרינדעט געוואָרען די ''בענק אָף מאָנטרעאל'' קאנאדע'ס היינטיגע גרעסטע באנק־הויז, איז ער געוועזען ניט נאָר איינער פון די גרינדער, נאָר ער איז אויך ערוועהלט געוואָרען אלס דירעקטאר, אן אמט וואָס ער האָט אָנגעהאלטען ביז זיין טויט אין 1824.

דוד דייוויד.

חוץ דוד דייוויד'ן זענען צווישען די ערשטע אקציאנערען פון דער ''בענק אָף מאָנטרעאל'' אויך געוועזען אנדערע אידען, ווי משה הארט, יחזקאל הארט, חנה דזשאָזעף און מ. העיס (די הונדערט יאָ־ריגע פייערונג פון דער ''בענק אָף מאָנטרעאל'' 1917—1817, זייטען 79-80).

פיעלע פון די ערשטע אידישע פאמיליעס, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין קאנאדע האָבען דארום פיעל בייגעשטייערט פאר קאנא־דע'ס וואוקס און ענטוויקלונג, זייענדיג טעטיג אויף יעדען מעגליכען געביעט.

אזוי איז באוואוסט, אז א געוויסער סעמיועל דזשייקאָבס, א רייכער פראָוויזיאנס־סוחר פון סט. דעניס, קוויבעק, האָט ניט נאָר אָנגעהאלטען דעם אמט פון פאדריאטשיק פאר דער בריטישער ארמיי, פאר די יאָרען 1760־1790, נאָר איז אויך געוועזען א גרויסער ווייץ סוחר, און איז רעספעקטירט געוואָרען פון אלע וועלכע זענען נאָר געקומען מיט אים אין האנדעלס־באציהונגען, אזוי אז ער איז פיעלע מאָל געלויבט געוואָרען פון די ענגלישע אויטאריטעטען פאר זיין אי־בערגעבענקייט.

ווען עס האָט אין 1764 פאסירט אין מאָנטרעאל אן אינצידענט, ווען א גרופע אָפיצערען זענען ארעסטירט געוואָרען פאר באפאלען און אטאקירען דעם פריעדענס־ריכטער טאָמאס וואקער, איז אונטער דער פעטיציע, וועלכע האָט געבעטען זייער באפרייאונג אויך געוועזען אונטערגעשריבען סעמיועל דזשייקאָבס, און עטליכע אנדערע אידען. (''רעפּאָרט אָן קענעדיען אַרקייווס'' 1888).

סעמיועל דזשייקאָבס האָט ניט נאָר געטאָן גרויסע געשעפטען אין קאנאדע, נאָר אויך אין אלבאני, ניו יאָרק, און פילאדעלפיע. ער פלעגט אויך אויסלייען געלט אויף קליינע פראָצענטען, און ווען די הלוואות פלעגען פעליג ווערען, פלעגט ער אָפט לאָזען אויסרופען אין די קירכען, אז די ''גוטע קריסטען'' זאָלען באצאָלען זייערע שולדען צו אים, ערשט ווען דאָס פלעגט ניט העלפען, פלעגט ער זיי מודיע זיין, אז ער וועט זיי משפט'ן. ביז זיין טויט אין 1790, איז ער באטראכט געוואָרען פאר איינעם פון די רייכסטע אידען אין לאנד.

די אידישע פאמיליעס זענען געוועזען קליין אין צאָל, אָבער זיי האָבען פיעל בייגעשטייערט צו קאנאדע'ס אויסבויאונג און ענט־וויקלונג.

דאס פערטע קאפיטעל

דער קאַמף פאַר אידישער גלייכבאַרעכטיגונג.

די ניט־קלאָרקייט פונ׳ם פראנצויזישען געזעץ בנוגע אידען — דער קאמף צווישען דער פראנצויזישער מאיאריטעט און די ענגלישע מינאָריטעט, — סער דזשיימס הענרי קרעיג, — יחזקאל הארט׳ס ערוועהלונג צו דער ״אסעמבלי״ — די קריסטליכע שבועה און דער קאמף געגען אים, — דער געפלאנטער געזעץ־פראָיעקט געגען אידען, — די שטעלונג פונ׳ם גאָווערנאר — דאָס היסטארישע יאָר 1832 — אויס־צוגען פון אפיציעלע בריעף און דאָקומענטען.

אז אידען זאָלען אנהאלטען און פארנעמען עפענטליכע עמטער אין קאנאדע, איז צו יענער צייט קיין נייעס ניט געווען. אזוי האָט נאָך אינ׳ם יאָר 1778 א איד יעקב קוהן, אָנגעהאלטען אין מאָנטרעאל דעם אמט פון הויפט־פּאָליציי־קאָמיסאר און שפּעטער האט דעמזעלבען אמט געהאלטען דער איד משה העיס, א זון פון איינעם פון די ערשטע אידישע ״סעטלערס״. אידען האָבען אויך געהאלטען חוץ ציווילע שטעלעס, אויך פארשיעדענע מיליטערישע שטעלעס, און עס זענען אויך געווען אידישע אפיצירען אין דער מיליץ. דאָך האָט אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט פּאסירט אן אינצידענט, וואָס קען באצייכענט ווערען אלס דער קאמף פאר פולער אידישער גלייכ־בארעכטיגונג אין לאנד, און וואָס האָט זיך ענדליך געענדיגט מיט ערפאָלג פאר דער אידישער גלייכבארעכטיגונג.

ווען ״ניי פראנקרייך״ איז אריבער צו ענגלאנד, איז די רעגיע־רונג פון קוויבעק געווען אין די הענט פון דעם גאָווערנאר און זיין ״קאונסיל״, און דער פראנצויזישער ציווילער קאָדעקס איז געבליבען דאָס הערשענדע געזעץ אינ׳ם לעבען. קיין ספּעציעלע געזעץ־פונקטען וועגען אידען האָט דער קאָדעקס ניט געהאט, ווייל אידען זענען דע־

מאָלט געוועזען בכלל ווייניג אין צאָל. אז עס האָט זיך דאָרטען אָנ־געהויבען די באוועגונג פאר אן ערוועהלטען פארלאמענט, פאר אן ״אסעמבלי״, א זאַך וואָס איז ענדליך באוויליגט געוואָרען, האָבען די אידען שטארק געשטיצט די דאָזיגע באוועגונג. טראָץ דעם ענגלישען זיעג איז נאָך אלץ קאנאדע געבליבען א פלאץ וואו צוויי נאציעס האָבען געקעמפט צווישען זיך, און אין דעם קאמף איז אויך אריינגע־שלעפט געוואָרען דער דאמאָלסדיגער קליינער אידישער ישוב.

די מלחמה מיט אמעריקע איז געוועזען צו ענד, אָבער אין דער נייער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאאטען איז געוואָרען דער באָדען אַן אונפריינדליכער פאר פיעלע ענגלישע לאָיאליסטען, וועל־כע האָבען דארום אָנגעהויבען איינצואוואנדערען קיין קאנאדע. די לעצטע יאָרען פון׳ם אכצענטען יאָרהונדערט האָבען א גרויסע איינ־וואנדערונג צוגעזעהן. עס זענען דאמאָלט קאָלאָניזירט געוואָרען נייע פלעצער און עס זענען געוואקסען די שטעדט. דער ענגלישער טייל פון דער פראָטעסטאנטישער באפעלקערונג איז א דאנק דער דאָזיגער ״יונייטעד עמפייער לאָיעליסט״ איינוואנדערונג שטארק אויסגע־וואקסען, און צווישען די צוויי נאציאנאליטעטען איז דער קאָנפליקט נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. קיין צד האָט ניט צופריעדענ־געשטעלט די רעגיערונג. דער ענגלישער טייל האָט געטענה׳ט, אז זייערע אינטערעסען ווערען פארבויגען צוליעב די אינטערעסען פון דער מאיאריטעט, די פראנצויזען ווידער האָבען זיך באטראכט פאר די אונטערדריקטע, און אין לאָנדאָן האָט מען אנגעהויבען איינצוזעהן, אז מען וועט מוזען מאכען ענדערונגען אין דער רעגיע־רונגס־פארם, אין דער פארוואלטונג פאר קאנאדע — פאר אויבער און נידער — קאנאדע איז באוויליגט געוואָרען אן ״אסעמבלי״ און עס זענען איינגעפירט געוואָרען אנדערע קאָנסטיטוציאנעלע ענדע־רונגען, באקאנט אין דער קאנאדער קאָנסטיטוציאנעלער געשיכטע אלס דער ״קאָנסטיטושאנעל עקט 1791״, אָבער דאָס איז אלץ געוועזען ווייניג צו קענען באזייטיגען דעם צוזאמענשטויס, מיט דער אויסנאם פון עטליכע פלעצער, ווי קוויבעק, מאָנטרעאל, טהרי ריווערס א. ד. ג. זענען די ענגלענדער געוועזען אין אזא מינאָריטעט אין נידער־קאַ־נאדע, אז זיי האָבען ניט געקענט האָפען דורכצופירען א געניגענדע

צאָל קאנדידאטען אין דער ''אסעמבלי'', און אין די ערשטע וואלען האָבען זיי טאקע מער ניט געקענט ערוועהלען ווי זעכצען מיטגליע־דער פון די פופציג, פון וועלכע די ''אסעמבלי'' איז באשטאנען.

עס האָט זיך ניט געזעהן קיין וועג פאר אן אויסגלייך, פאר־קערט נאָך, די אורזאכען פאר צוזאמענשטויסען זענען מיט דער צייט נאָך אלץ שארפער געוואָרען, הויפטזעכליך אין די ערשטע יאָרען פונ'ם נײנצענטען יאָרהונדערט, און באזונדערס שארף איז עס געוואָרען צוליעב דעם פאָלגענדען אינצידענט.

די ''אסעמבלי'' האָט אָנגענומען א באשלוס, אז אלע תפיסות זאָלען געבויט ווערען פון דער הכנסה פון דער פראָווינץ. די פראנ־צויזען האָבען נאָך דאמאָלט קיין אייגענע צייטונגען ניט געהאט, פארקערט וויעדער דער ענגלישער טייל האָט געהאט צוויי ארגאנען דעם ''קוויבעק מוירקורי'' און די ''מאָנטרעאל גאזעט''.ביידע צייט־טונגען האָבען רעפרעזענטירט דעם קאָמערציעלען עלעמענט פון וועל־כען דאָס רוב ענגלישע זענען באשטאנען, און אזוי ווי אזא באשלוס האָט געמיינט גרעסערע שטייערען, האָבען זיי אָנגעהויבען אנצופירען א העפטיגען קאמף געגען דעם, פארלאנגענדיג אז די לאסט פון בויען תפיסות זאָל פאלען אויף די לאָקאלע פלעצער, און ניט אויף דער גאנצער פראָווינץ. די פאלעמיק איז געווען אזעלכע אז די ''אסעמ־בלי'' האָט די באטרעפענדע רעדאקטארען גערופען צו פאראנטווארט־ליכקייט, אָבער דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט דעם ענגלישען טייל, וועלכע האָבען שוין יעצט אָפען געטענה'ט, אז גידער קאנאדע איז צופיעל פראנצויזיש. די פראנצויזען האָבען אויף די טענות ניט געשוויגען, און אין חודש נאָוועמבער 1806 האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען די ערשטע פראנצויזישע וואָכען־צייטונג אין קאנאדע ''לע קענעדיען'', און ווי מען האָט דאמאָלט געגלויבט איז די צייטונג קאָנטראלירט געוואָרען פונ'ם ''ספיקער'' פון דער ''אסעמבלי'' און אנדערע פארלאמענט־מיטגליעדער. די צייטונג האָט גלייך באקומען א גרויסע פארשפרייטונג צווישען דער פראנצויזישער באפעלקערונג, און יעדער נומער אירער האָט ענטהאלטען שארפע רייד געגען דער רעגירונג און די בעאמטע, וועלכע זענען מערסטענס געווען ענג־לענדער.

אין יענער צייט (אין 1808) איז קיין קאנאדע ארויסגעקומען אלס גאָווערנאָר סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער פינפטער קאנאדער גאָווערנאר אונטער'ן ענגלישען רעזשים (1807—1811), און מיט זיין אָנקומען איז דער קאמף נאָך מער פארשטארקט געוואָרען. ער האָט חושד געווען, אז די צייטונג ווערט אונטערשטיצט פון די אנטי־בריטישע עלעמענטען אין די פאראייניגטע שטאאטען, און אזוי ווי עס זענען שוין געווען געגוג סמנים וועגען קומענדען קריעג צווישען אמעריקע און ענגלאנד, האָט ער דארום אונטערדריקט דעם ״לע קענעדיען״, ארעסטירט דעם הרוקער, ווי אויך די גרינדער ווי פיער בעדארד און אנדערע. דאָס האָט נאָך מער אויפגערעגט די פראנצויזישע געמיטער, כאָטש קרעיג האָט געדענקט אז מיט דעם וועט ער אונטערדריקען דעם פראנצויזישען נאציאנאליזם.

קרעיג איז געווען א סאלדאט, און גיט קיין פּאָליטיקער, און דאריבער האָט ער זיך גענומען אונטערצודריקען די פראנצויזישע אומצופריעדענהייט מיט א שטארקער האנט. די פראנצויזען האָבען פארלאנגט אז די ריכטער זאָלען ניט האָבען קיין רעכט צו זיצען אין דער ״אסעמבלי״, און אז די פּראָווינץ זאָל האָבען די פולע פאראנט־וואָרטליכקייט פאר די הוצאות און די הכנסות, און ביידע פאָדע־רונגען זענען באקעמפט געוואָרען פון קרעיג'ן, וועלכער האָט אין דעם געזעהען א באוועגונג פון ״נידער קאנאדע פאר די פראנצויזען״.

די ״אסעמבלי״ האָט אנגענומען א באשלוס אויסצושליסען די ריכטער, אָבער דער גאָווערנאָר און דער ״קאונסיל״ האָבען עס פארוואָרפען, און די ״אסעמבלי״ האָט דארום באשלאָסען זיך אָפּצורעכענען אויף אן אנדער אופן, און אלס שעיר לעזאזל איז אויסגעקליבען געוואָרען א איד, אָבוואָל זיי האָבען געמיינט מיט דעם גאָר צו טרעפען די ענגלענדערס.

יחזקאל הארט, אהרן הארט'ס צווייטער זון (געבוירען אין טהרי ריווערס אין 1767, געשטארבען אין 1843) האָט געירשנ'ט זיין פאָ־טער אלס ״סיניאר פון ביקאָנקאור״, און ווען אין טהרי ריווערס זענען אין 1807 פארגעקומען וואלען פאר אן אסעמבלי מיטגליעד, איז יחזקאל הארט געווען א קאנדידאט. דריי קאנדידאטען זענען גע־ווען פאר'ן אמט, אָבער דער קריסט טאמא קאפען האָט בלויז בא־

קומען 41 שטימען, דער צווייטער, מעטיו בעל, נאָר 10 שטימען, און יחזקאל הארט האָט באקומען פופציג שטימען. און דאן האָבען זיך אָנגעהויבען א רייע הריידלאך, הורך וועלכע די פראנצויזישע נאציאנאליסטען האָבען דורך הארט'ן זיך געוואָלט אפרעכענען מיט דער גאנצער גרופע ענגלענדער. איידער יחזקאל הארט האָט געקענט פארנעמען זיין פלאץ אלס אסעמבלי־מיטגליעד, האָט ער געמוזט אפגע־בען די גויטיגע שבועה, וועלכע איז געוועהנליך געוועזען א קריסט־ליכע שבועה, און מען האָט געדארפט שווערען טרייהייט : "לויט

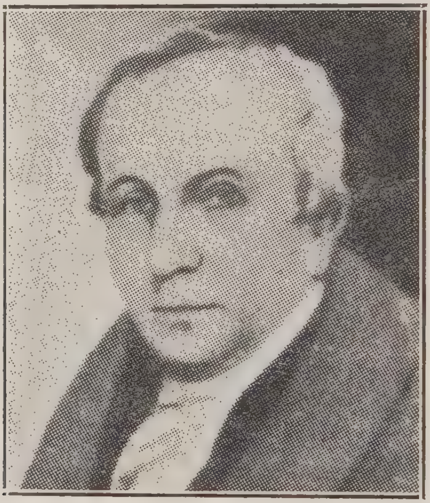

יחזקאל הארט.

דעם ריכטיגען גלויבען פון א "קריסט". הארט האָט זיך פון אזא שבועה ענטזאגט, און דער באטרעפענדער בעאמטער האָט אים ער־לויבט אפצוגעבען א אידישע שבועה לויט'ן אידישען נוסח, מיט א צו־געדעקטען קאָפּ, און איבער א תנ"ך. אָבער זיינע פאליטישע אפּאָ־נענטען האָבען זיך אָנגעכאפּט אין דער דאָזיגער געלעגענהייט, און אויפגעהויבען א שטורם וועגען דעם, און נאָך א לאנגער דעבאטע

האָט די מאַיאָריטעט ענדליך באשלאָסען, אַז יחזקאל האַרט קען ניט פאַרנעמען זיין פּלאַץ אין דער „אסעמבלי", און זיין „סיט" איז ערקלערט געוואָרען אַלס „ליידיג". אָנגעהויבען פון זיינע פּאָליטישע געגנער אַלס א זאַך, צו קענען שלאָגען דערפון קאַפּיטאַל פאַר זיך, און צו טרעפען די ענגלישע פּראָטעסטאַנטען, האָט זיך עס פאַרוואַנדעלט אין א פראַגע פון רעליגיעזער טאָלעראַנץ און גלייכבערעכטיגונג. דאָס געזעץ בנוגע אידען וואָס איז ביז יעצט ניט דעפינירט געוועזען, האָט יעצט געמוזט קלאָר באַשטימט ווערען, און יחזקאל האַרט האָט געזוכט אויסצונוצען די דאָזיגע געלעגענהייט פאַר דעם צוועק. ער האָט געטענה'ט, אַז זיין שבועה איז אין איינקלאַנג מיט'ן געזעץ, און איז אין דעם אונטערשטיצט געוואָרען פון דער ענגלישער מינאָריטעט, אָבער די קאַטוילישער־פראַנצויזישע מאַיאָריטעט איז געוועזען געגען דעם, דעם ניינצענטען פעברואַר 1808 האָט דאָס הויז אים אויסגעשלאָסען פון מיטגליעדערשאַפט, און עס האָבען ניט געהאָלפען האַרט'ס פּראָטעסטען און אויך ניט די פּראָטעסטען פון זיינע אונטערשטיצער און מיטקעמפער. ער האָט דאָרום באַשלאָסען אַרויסצושטעלען נאָכאַמאָל זיין קאַנדידאַטור, און אויך דאָס מאָל איז ער ערוועהלט געוואָרען מיט א גרויסער מאַיאָריטעט, א זאַך וואָס האָט געצייגט, אַז די וועהלער האָבען וועגען דעם ענין גאַנץ אַנדערש געדענקט ווי די פראַנצויזישע פּאָלקס־פאַרטרעטער. אָבער די „אסעמבלי" איז געבליבען איינגעשפּאַרט, זיי האָבען אים דאָן ווידער ניט געלאָזט פאַרנעמען זיין פּלאַץ, און זיי האָבען נאָך געוואָלט דורכפירען א געזעץ וואָס זאָל פאַרבאָטען א אידען צו קענען ערוועהלט ווערען.

„אידען זענען דיסקוואַליפיצירט פון צו קענען זיצען אין דער אסעמבלי", האָט געלויטעט דער געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער האָט שוין געהאַט דערגרייכט די צווייטע פאַרלעזונג, די פראַגע וועגען אידישער גלייכבאַרעכטיגונג איז דאַרום גאַנץ שאַרף אוועקגעשטעלט געוואָרען, און סער דזשיימס קרעיג, וועלכער האָט ניט געשטימט מיט א סך פּראָיעקטען פון דער „אסעמבלי", איז אויך געוועזען געגען האַרט'ס אויסשליסונג, און אום צו מאַכען א סוף צו דער געשיכטע, האָט ער די „אסעמבלי" אויפגעלעזט, איידער זי האָט נאָך צייט געהאַט צו־

געבען דעם געזעץ־פּראיעקט די געזעצליכע דריטע פאַרלעזונג, וועל־כע האָט געדארפט פאַרקומען דעם 15־טען מאי 1809.

"איר האָט פארברענגט אייער צייט אננעמענדיג געזעצען, וועלכע זענען אין אונקאָנסטיטוציאָנעלע פארלעצונג פון די רעכטען פון די אונטערטאַנען, און וועלכע זענען בוכשטעבליך דערווידער די געזעצען פון׳ם בריטישען קעניגליכען פאַרלאמענט, אונטער וועמענס יורים־דיקציע איר זייט, אייערע פארהאנדלונגען זענען געגען די ערשטע פּרינציפּען פון נאטירליכע גערעכטיגקייט", — אזוי האָט סער קרעיג געשריבען אין זיין "מעסעדזש", אין וועלכען ער האָט אויפגעלעזט די אסעמבלי, און אזוי געטויט דעם שענדליכען געזעץ גלייך ביי זיין געבורט. *)

*) וועגען קרעיג׳ס שטעלונג צו דער הארט־אפערע געפינען מיר אויך דאָס פאָלגענדע אין דער געשיכטע פון "די אורסולין שוועסטער אין טהרי ריווערס" (זייט 380).

"אין׳ם זומער פון 1809, זענען אונזערע קלאסען באזוכט גע־וואָרען פון א באַרימטען גאסט, זיין עקסעלענץ גאָווערנאר קרעיג, און ער האָט אויך גרויסמוטיג איינגעוויליגט צו באזוכען אונזער היי־ליגען פּאַטער, דעם גייסטליכען און די געמיינדע. זייענדיג אין שטאדט איז ער געוועזען דער גאסט פון הער יחזקאל הארט, וועלכער האָט געוואוינט אויף דער ריו דע פארדזש. דאָס לאנד הינטער זיין וואוינונג האָט פארמירט א פראכטפולע טעראסע, וואו דער אר־קעסטער פון׳ם "קענעדיען" רעגימענט האָט געשפּיעלט בשעת דעם מיטאג פאר׳ן געהויבענעם גאסט. עס איז געוועזען אין זכרון פון דעם באזוך, וואָס מר. הארט האָט געגעבען דעם נאָמען קרעיג איינעם פון זיינע זין, וועלכער איז געבוירען געוואָרען יענעם זומער. דאָס קינד האָט מען א נאָמען געגעבען דזשיימס הענרי־קרעיג הארט.

דער באזוך פונם גאָווערנאר האָט אויך געהאט א פּאָליטישע זייט, און פאר א לאנגע צייט האָט מען וועגען דעם גערעדט אין דער פּרעסע. הער הארט איז ערוועהלט געוואָרען אין 1807 פון די פראנצויזישע־קאנאדער אין טהרי ריווערס, געגען די הערען קאפּען, וועסינא און בעל, אָבער אזוי ווי א געוויסע פארטיי האָט זיך ער־

יאָרען פון אגיטאציע פאר און געגען אידישער גלייכבארעכטיגונג האָבען דאן נאכגעפאָלגט, אָבער דער פארטיי־קאמף, ווי אויך דער קאמף צווישען די צוויי ראסען — די ענגלענדער און די פראנצויזען איז מיט דער צייט איינגעשטילט געוואָרען, פארלוירען א סך פון זיין שארפ־קייט, און ממילא אויך אָפגעשוואכט די געגנערשאפט צום גערעכטען אידישען פארלאנג. אין דעצעמבער 1828 *) האָבען א גרופע אידען זיך געווענדעט צום פארלאמענט מיט דעם פארלאנג, מען זאָל זיי ער־לויבען צו רעגיסטרירען די געבורטען, טויטענפעלע און חתונות, און אין 1829 איז דער פארלאנג באוויליגט געוואָרען, און איז סאנקציאָ־נירט געוואָרען דורך א קעניגליכער פראקלאמאציע דעם 13־טען יא־נואר, 1831. ערמוטיגט פון דעם ערפאָלג, האָבען די אידען באַ־שלאָסען צו מאכען א ווייטערדיגען פרואוו און אפגעשיקט אין דעמ־זעלבען יאָר (יאנואר 31 און פעברואר 7 —1831) צו דער לעגיסלאטור א פעטיציע, אונטערגעשריבען אויך פון שמואל הארט, יחזקאל הארט'ס

קלערט געגען דער צולאָזונג פונ'ם אידען צו דער אסעמבלי, זענען אין 1808 פאָרגעקומען נייע וואלען, ביי וועלכע די איינוואוינע־פון טהרי ריווערס האָבען ערוועהלט די הערען הארט און בעדארד געגען די הערען וועסינא און פאושעי. דער פארלאמענט איז וויע־דער אויפגעלייזט געוואָרען, און דער גאָווערנאר איז פערזענליך גע־קומען קיין טהרי ריווערס אונטערצושטיצען הארט'ס וואלען (אין אק־טאבער 1909), אָבער דער לעצטער האָט אויפגעגעבען דעם קאמף, און די הערען בעל און באדאו זענען ערוועהלט געוואָרען.

אין דער זעלבער געשיכטע (זייטען 519־524) ווערען אויך גע־בראכט די נעמען פון די שילערינס, וועלכע האָבען געלערנט אינ'ם פענסיאנאט פונ'ם דאָזיגען מאָנאסטיר, און צווישען זיי געפינען זיך אויך די קינדער פון בנימין הארט, און העברי יהודה.

"Les Ursulines des Trois Rivieres depuis leur etablissement jusqu'a nos jours.

---

*) די אידיש־ענגלישע ענציקלאָפעדיע גיט אָן דאָס יאר 1823, אָבער ווי די אטאווער ארכיוועו צייגען איז עס געווען דעם 4־טען דע־צעמבער, 1828.

א זון, אין וועלכער זיי האָבען פארלאנגט גלייכע ציווילע רעכטען. דאָס מאָל האָט עס שוין קיין געגנערשאפט ניט באגעגענט. דעם 16־טען מערץ, 1831, איז אריינגעטראגען געוואָרען א געזעץ־פּראָיעקט, לויט וועלכען די אידען ווערען באוויליגט די זעלבע פּאָליטישע רעכטען ווי קריסטען. דער "ביל" איז שנעל דורכגעגאנגען אלע נויטיגע פארמא־ליטעטען איז אָנגענומען געוואָרען פון דער "אסעמבלי" און פון דעם "קאונסיל", און דעם פינפטען יוני 1832 האָט דער געזעץ באקומען די קעניגליכע צושטימונג. די קאנאדער אידען זענען דאדורך געשטעלט געוואָרען אין זייער רעכט אויף דערזעלבער מדרגה ווי די אנדערע קאנאדער בירגער.

די פאַרהאַנדלונגען אין דער „אַסעמבלי"

אין צוזאמענהאנג מיט יחזקאל הארט'ס קאמף צו קענען פאר־נעמען זיין "סיט" אינ'ם פארלאמענט, נאכדעם ווי ער איז געזעצליך ערוועהלט געוואָרען, זענען אינטערעסאנט די פארהאנדלונגען, וועלכע זענען פאָרגעקומען וועגען דעם אין דער "אסעמבלי". דאָס וויכטער־דיגע זענען אויסצוגען פון די באטרעפענדע פראטאקאלען וועגען די פארהאנדלונגען פון דעם ענין: *)

פרייטאג, יאנואר 29, 1808.

מר. בערטהעלאט האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפּרעזענטירען די בארא פון טהרי ריווערס, האָט גענומען די שבועה, און אז ער ווארט אויף יענער זייט "באר" (די אפצוימונג אינ'ם פארלאמענט, וועלכע טיילט אפּ די פארלאמענט מיטגליעדער פון די איבעריגע טיילען פון דעם זאל), צו קענען אריינקומען, און אויף דער פראגע פון א מיטגליעד האָט מר. בערטהעלאט צוגעגעבען, אז הער הארט האָט געשוואוירען איבער דער ביבעל מיט א צוגעדעקטען קאָפּ.

*) די באטרעפענדע פארהאנדלונגען זענען אויך פארעפענטליכט געוואָרען אינ'ם 23־טען באנד פון די "פּובליקאציעס" פון דער אמע־ריקאנישע אידיש־היסטארישער געזעלשאפט — פארעפענטליכט דורך ראביי דזשוליוס דזשיי. פרייז.

מר. טורנעאן האָט אינפאָרמירט דאָס הויז, אז ער איז געוועזען אנוועזענד מיט מר. בערטהעלאט, ווען הארט האָט געשוואוירען לויט'ן אופן ווי מר. בערטהעלאט האָט דערצעהלט.

מאָנטאג, פעברואר 1, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען, אז די פראגע אויפגעהויבען דעם 29־טען יאנואר וועגען יחזקאל הארט, עסקווייער, זאָל יעצט פאָר־געבראכט ווערען.

מח. בערטהעלאט האָט דאן באקאנט געמאכט, אז דעם 29־טען יאנואר האָט ער איבערגעגעבען אז יחזקאל הארט האָט גענומען די שבועה, אָבער ניט די שבועות.

אויפ'ן פארשלאג פונ'ם אטוירני דזשענעראל, אונטערשטיצט פון ריכטער דע באָנן, איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס איז די מיינונג פונ'ם הויז, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו רעפרעזענטי־רען די בארואה פון טהרי ריווערס, האָט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער און פאראָרדענט הארום אז דער געהילף סעקרעטאר פונ'ם פארלאמענט זאָל איבערגעבען דעם באטרעפענדען יחזקאל הארט, עסקווייער, א קאָפּיע פון די פארהאנדלונגען, כדי ער זאָל קענען נעמען אזא ווייטערדיגע שטעלונג ווי דער פארלאמענטא־רישער געזעץ וועט פאָדערען.

פרייטאג פעברואר 12, 1808.

א פעטיציע פון יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט צו פאר־טרעטען די בארואה פון טהרי ריווערס, איז געלעזען געוואָרען פון מר. מיור, וועלכער האָט פאָרגעשלאגען, און איז אונטערשטיצט געוואָרען פון מר. בערטהעלאט, אז די באטרעפענדע פעטיציע זאָל יעצט אויפ־גענומען ווערען.

דאָס הויז האָט דאן באשלאָסען, אז די אינפארמאציע געגעבען דעם הויז דעם 29־טען יאנואר, וועגען דעם אופן ווי מר. הארט האָט געשוואוירען, און אויך די פעטיציע פון טאמאס קאפען, עסקווייער, געגען יחזקאל הארט'ס ערוועהלונג, זאָל יעצט געלעזען ווערען. די באטרעפענדע אינפארמאציע, רעזאָלוציע, און פעטיציעס זענען געלע־זען געוואָרען. מען האָט געלעזען יחזקאל הארט'ס פעטיציע, אין וועל־

כער ער באהויערט דעם באשלוס פונ'ם הויז, וואס מען האט אים מיטגעטיילט, אז ער האט ניט גענומען די שבועה לויט'ן געוועהנליכען שטייגער: אז דעם 29־טען טאג אין יאנואר האט ער געשוואוירען אין איינקלאנג מיט'ן סטאטוט 31 פון זיין מאיעסטעט'ס געזעץ, קאפיטעל 31, טייל 29; אז די שבועה איז אים געגעבען געווארען אויף א געזעצליכען אופן, ווי דירעקטירט פון זיין מאיעסטעט'ס קאמיסארען, און אז ער באטראכט פון זיין זייט די שבועה פאר געזעצליך, בינדענד און הייליג; אז ער וועט אויך ניט האבען דאגעגען, אז ער זאל שווערען נאכאמאל אין דער געוועהנליכער פארם, אבוואל ער האלט אויך זיין ערשטע שבועה אין ריכטיגען איינקלאנג מיט'ן קאנסטיטוציאנעלען געזעץ פון דער פראווינץ, און ער האפט דארום אז דאס הויז וועט אים ערלויבען צו פארנעממען זיין "סיט".

מיטוואך, פעברואר 17, 1808.

באשלאסען, אז די רעקארדען אין די ביכער וועגען דעם אופן ווי יחזקאל הארט, עסקווייער, האט געשוואוירען, זאלען יעצט געלעזען ווערען — און די באטרעפענדע רעקארדען זענען געלעזען געווארען.

באשלאסען, אז דער אופן, אין וועלכען דער באטרעפענדער יחזקאל הארט, עסקווייער, האט גענומען די זעלבע שבועה ווי זי ווערט פראקטיצירט אין די געריכטס־הייזער, ווען מען גיט די שבועה צו פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע.

באשלאסען, אז דאס הויז זאל יעצט אויסהערען אינפארמאציע פון די מיטגליעדער, וועגען זייער באקאנטשאפט מיט דער אמונה פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מיור האט דאן באקאנט געמאכט דאס הויז, אז עטליכע טעג צוריק, האט אים מר. הארט פערזענליך אינפארמירט, אז ער איז ערצויגען געווארען לויט דער אידישער רעליגיע, און אז ער געהערט אויך יעצט צו דעם גלויבען.

און מר. מאנדרעלעט האט באקענט דאס הויז, אז אין א געשפרעך מיט מר. הארט, האט ער אים געזאגט, אז ער קען ניט אפלייקענען, אז ער איז א איד; אז ער גלויבט אין דער אידישער אמונה.

ריכטער פאושעי האָט באקאנט געמאכט דאָס הויז, אז ער ווייסט זיכער, אז יחזקאל הארט איז א גלויביגער איד: אז ער קען אים אלס א אידען זינט דעם יאָר 1803; אז מר. הארט היט אָפּ די אידישע מנהגים, און אין געריכט האָט ער קיינמאָל ניט געשוואוירען אנ־דערש ווי נאָר עס שווערען אידען. ריכטער פאושעי האָט ווייטער צוגעגעבען, אז אלס ריכטער ווייסט ער אויף זיכער אז הארט איז א איד, ווייל ער האָט זיך לעצטענס צו אים פערזענליך געווענדעט מיט א בקשה, אז ער זאָל ניט דארפען ערשיינען אין געריכט אין די שבתים, וואָס איז זיין רוה־טאג, און דער רוה־טאג פון אלע אידען.

באשלאָסען, אז דאָס הויז איז מיט דער מיינונג, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריווערס, איז פון דער אידישער רעליגיע, און אז מען זאָל אים קומענדען פרייטאג אויסהערען ביי דער "באר" פון הויז, אָדער דורך א פארטרעטער אויב ער וועט עס געפינען פאר נויטיג, וועגען דער לעגאליטעט פון זיינע פרעטענזיעס צו פארנעמען זיין "סיט" אינ'ם הויז, דאָרט זיצען און שטימען, ניט קוקענדיג אויף דעם וואָס ער איז פון דער אידישער רעליגיע, און דאָס וואָס ער האָט גע־שוואוירען לויט דעם אופן פון דער רעליגיע. א קאָפּיע פון די רעזאָ־לוציעס און אינפארמאציע זאָל צו אים צוגעשטעלט ווערען דורכ'ן געהילפס־סעקרעטאר.

שבת, פעברואר 20, 1808.

דאָס הויז האָט באשלאָסען אויפצולעזען זיך אין א "קאמיטי אף דהי האול", דער "ספיקער" האָט פארלאָזען זיין פארזיץ, און מר. וויג, האָט עס פארנומען. נאָך די פארהאנדלונגען האָט דער פאָר־זיצענדער ווידער פארנומען זיין פלאץ, און מר. וויג האָט באריכ־טעט אז דער קאָמיטעט האָט באשלאָסען איבערצוגעבען דורך אים דעם באריכט, ווען דאָס הויז וועט געפינען פאר נויטיג.

באשלאָסען, אז דער רעפּאָרט זאָל יעצט אויפגענומען ווערען.

דער באריכט איז געווען: — באשלאָסען, אז עס איז די מיי־נונג פונ'ם קאָמיטעט, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט פארנעמען זיין פלאץ, אָדער שטימען.

ריכטער פאושעי, אונטערשטיצט פון מר. קארטיע, האט פאר־געשלאגען אז עס זאל גענומען ווערען די אפשטימונג וועגען דער רע־זאלוציע. עס האבען געשטימט —

יא 21

ניין 5.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין הויז.

מיטוואך, אפריל 19, 1809.

מר. מאנדאלעט, אונטערשטיצט פון מר. טרעסטלער האט פאר־געשלאגען — באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, ערוועהלט אלס איינער פון די פארטרעטער פון דער באראה טהרי ריווערס, צו־דיענען אינ'ם יעצטיגען פראווינציעלען פארלאמענט, און וועלכער זיצט יעצט אינ'ם הויז, איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ערוועהלט געווארען צו דיענען ביי דער פערטער סעסיע פונ'ם פרא־ווינציעלען פארלאמענט אויפ'ן פלאץ פונ'ם פארשטארבענעם האנא־רייבל דזשאהן ליעס, פאר דער באטרעפענדער באראה.

אויפ'ן פארשלאג פון מר. באורדאזשעי, אונטערשטיצט פון מר. טודגעאן איז באשלאסען געווארען, אז דער פארשלאג זאל אויס־געבעסערט ווערען ווי פאלגט :

נאכ'ן ווארט "באשלאסען" זאל אריינגעשטעלט ווערען, "אז דאס הויז זאל יעצט אויפנעמען אינפארמאציע וועגען יחזקאל הארט, אז דאס איז דערזעלבער וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג צו זיצען און שטימען."

מען האט איינגעשטימט צו דער אויסבעסערונג, און מר. מאנ־דרעלעט, מר. מיור, און מר. באורדאזשעי האבען אינפארמירט דאס הויז אז דאס איז דערזעלבער יחזקאל הארט וועלכער איז ערקלערט געווארען פאר אומפאסיג ביי דער לעצטער סעסיע.

פארגעשלאגען פון מר. מאנדרעלעט, אונטערשטיצט פון מר. דו־ראשעי :

באשלאָסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, וועלכער זיצט אין יעצטיגען פארלאמענט אלס מיטגליעד פאר דער באראה פון טהרי ריווערס איז דער זעלבער יחזקאל הארט, וועלכער איז ביי דער לעצטער סעסיע ערקלערט געוואָרען פאר אומפאסיג צו זיצען אין הויז און שטימען, ווייל ער איז פון אידישען גלויבען.

געשטימט —

יא, 35.

ניין, 5

די רעזאָלוציע איז אָנגענומען געוואָרען.

פרייטאג, מאי 5, 1809.

אויפ'ן טאג־ארדנונג ווערט געשטעלט דאָס פארלעזען וועגען דער רעליגיע פון יחזקאל הארט, עסקווייער.

מר. מאנדרעלעט שלאָגט פאָר, אונטערשטיצט פון מר. ראביטעיל צו באשליסען, אז די מיטגליעדער פון דעם הויז, אין וועמענס אנוועזענהייט יחזקאל הארט, עסקווייער, האָט גענומען די שבועה ביי דער ערעפענונג פונ'ם פארלאמענט, זאָלען דערצעהלען ווי אזוי ער האָט גענומען די באטרעפענדע שבועה.

לויט'ן באשלוס האָט דאָס הויז אויסגעהערט די אינפארמאציע.

מה. באורדאזשעי און מר. דושעסנעי האָבען דערצעהלט דאָס הויז, אז זיי זענען אנוועזענד געוועזען, ווען יחזקאל הארט, עסקווייער, האָט געשוואוירען, אז זיין קאָפּ איז ניט געוועזען צוגעדעקט, און זיין האנט האָט ער געהאלטען אויף א בוך. ווען מען האָט דעם באטרעפענדען בוך געגעבען צו מר. בלעקוואוד, איינער פון די מיטגליעדער, וועמען מען האָט איינגעשוואוירען צוזאמען מיט יחזקאל הארט, האָט ער, מר. בלעקוואוד, געפרעגט די קאמיסארען, באשטימט צו געבען די שבועה צו די מיטגליעדער — וואָס פאר א בוך עס איז ? אז זיי האָבען געענטפערט, "עס איז דער נייער טעסטאמענט"; אז מה. בלעקוואוד האָט געזאָגט, זעהר גוט; האָט עס א קוש געטון, און האָט עס איבערגעגעבען מר. הארט, וועלכער האָט עס אויך געקושט.

מר. מאנדרעלעט, אונטערשטיצט פון מה. מארטינעאו, האָט פאָרגעשלאָגען צו באשליסען :

אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלויבען, ווי עס צייגט דער רעקארד פונ׳ם 17־טען פעברואר, 1808, אין די זשורנאלען פון דער לעצטער סעסיע, און אזוי ווי ער האט ביי דער ערעפענונג פון דער יעצטיגער סעסיע געשוואוירען איבערן הייליגען עוואנגעליום, וועלכעס קען אים ניט בינדען, און ער האט דערפאר פארשוועכט די רעליגיעזע אינסטיטוציע דערפון, קען ער דארום ניט פארנעמען זיין ״סיט״, אדער זיצען און שווערען אינ׳ם הויז.

מר. בעדארד, אונטערשטיצט פון מר. פעפיניו, האט פארגעשלא־גען אן אויסבעסערונג, אז נאכ׳ן װארט ״רעליגיע״ זאלען אלע ווער־טער אויסגעמעקט ווערען, און עס זאל נאר צוגעשטעלט ווערען דאס פאלגענדע, ״קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז״.

די אויסבעסערונג איז אנגענומען געװארען, און די אפשטימונג האט געגעבען:

יא, 18.

ניין, 8.

באשלאסען, אז יחזקאל הארט, עסקווייער, פון אידישען גלוי־בען, קען ניט זיצען אדער שטימען אין דעם הויז.

דער באשלוס פון דער ״אסעמבלי״ אויסצושליסען יחזקאל הארט׳ן, און ניט אים ערלויבען צו פארנעמען זיין פלאץ, איז פינף טעג שפעטער באטראכט געװארען פונ׳ם אויבערשטען הויז — דער ״קאונ־סיל״, (מיטוואך, מאי 10, 1809). דאס ווייטערדיגע איז א פאר־קירצטער אויסצוג פון די ״קאונסיל״ פראטאקאלען וועגען דער יחזקאל הארט אפערע און זייער באשלוס:

דער ״קאונסיל״־צימער אין ׳גאווערנאר דזשענעראל׳ס׳ הויז. עס זענען אנוועזענד געוועזען, זיין עקסעלענץ סער דזשיימס ה. קרעיג, ק. ב.: דער הויפט־ריכטער; דער לארד בישאף פון קוויבעק; טאמאס דאנן, פרענסוא בייבי; פיער א. דעבאנן, דזשאהן יאנג, און דזשעג קין וויליעמס עסקווייער. זיין עקסעלענץ האט מיטגעטיילט צו די פארזאמעלטע דעם באריכט, אנגענומען ביים ״קאונסיל״ קאמיטעט, וועלכען מען האט גוט געהייסען און באשלאסען צו פראטאקאלירען.

דער באַריכט.

צו זיין עקסעלענץ סער דזשיימס קרעיג, ק. ב., הויפּט־גובערנאַ־טאר פון דער פּראָווינץ פון נידער־קאַנאַדע א. א. וו. א, א. וו.

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

דער קאָמיטעט איז פון דער מיינונג, אז א איד קען ערוועהלט ווערען צו דער "אסעמבלי" פון דער פּראָווינץ, און מעג זיצען און שטימען נאכדעם ווי ער שווערט לויט'ן געזעץ און לויט'ן געוועהנליכען אופן

די מיינונג איז באגרינדעט לויט די פאלגענדע אורזאכען: —

סטאטוט 13, טייל 7 — עס ווערט ערקלערט אז אלע נאטוראלי־זירטע אויסלענדער זאָלען פארדעכענט ווערען ווי זיין מאיעסטעט'ס געבוירענע אונטערטאנען אין אלע הינזיכטען, פונקט ווי זיי וואָלטען געוועזען געבוירענע, און עס איז זעלבסטפארשטענדליך אז די אידען געהן ארונטער אונטער דעם געזעץ.

סטאטוט 31 פאראָרדענט אז אין יעדער פון די פּראָווינצען, נידער־און אויבער־קאנאדע, זאָל זיין אן "אסעמבלי" און א לעגיסלאטור־קאונסיל, צוזאמענגעשטעלט לויט'ן אופן ווי דאָרטען פארגעשריבען.

לויט סעקציע 14 פונ'ם זעלבען אקט, קען זיין מאיעסטעט אויטאָ־ראזירען דעם גובערנאטאר צו פארופען אן "אסעמבלי", אפּצוהי־טען די דעטאלען א. ד. ג. ווי אז די ערוועהלטע פערזאָן זאָל ניט זיין באשולדיגט אין שווינדעל, פארראט א. א. וו. — דער קאָמיטעט איז דארום מיט דער מיינונג, אז דער שוץ פון זיין מאיעסטעט'ס רעגירונג דארף פונ'ם גובערנאטאר געגעבען ווערען גלייך צו אלע אונטערטאנען, און דארף פארבאָטען דער "אסעמבלי" צו וועלען זיך נעמען מער רעכט ווי גאראנטירט לויט דער קאָנסטיטוציע. דער קאָמיטעט איז דארום געגען דער אויסשליסונג פון וועלכען עס איז מיטגליעד, און אז די "אסעמבלי" דארף דערוויל ניט אויפגעלעזט ווערען, אויב זיי ווילען אויסשליסען א איד, נאָר צוליעב זיין אידישקייט, ניט אנגע־בענדיג קיין אנדער אורזאכע (דאָ קומען א רייע געזעצליכע ערקלע־רונגען).

דער קאָמיטעט געפינט אויך, אז יחזקאל האַרט איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דער לעצטער "אסעמבלי", ווייל "ער איז געוועזען פון דער אידישער רעליגיע", אז דאָס הויז האָט געהאט א סאנקציאָנירונג פון די פריערדיגע זיצונגען.

דער קאָמיטעט איז מיט דער מיינונג, אז א מיטגליעד אויסגעשלאָסען פון דער "אסעמבלי", וועלכער איז ניט לעגאל דיסקוואליפיצירט, אָדער האָט ניט לעגאל פארלוירען זיין "סיט", איז בארעכטיגט צוגלייך מיט אלע אנדערע אונטערטאנען, וועלכע זענען אונגערעכט געקריוודעט געוואָרען, צו דער גערעכטיגקייט און שוץ פון זיין מאיעסטעטס רעגירונג, אזוי ווייט ווי עס קען אים געגעבען ווערען אָן שום פאראורטייל צו די אינטערעסען פון די איבעריגע פון זיין מאיעסטעט'ס אונטערטאנען בכלל, און זיי זעהען ניט איין אז אזא שוץ זאָל קענען געגעבען ווערען דורך אנדערע מיטלען ווי אויפלעזונג

(אונטערשריבען)

דזשיי. סיועל,, פּאָרזיצענדער.

קאונסיל־טשעמבער, בישאפּ'ס פעלעס,

מאי 9, 1809.

אין צוזאמענהאנג מיט קרעיג'ס שטעלונג צו דער האַרט געשיכטע איז אויך אינטערעסאנט די אפיציעלע קאָרעספּאָנדענץ צווישען קרעיג'ן און ראָבערט סטיואַרט, ווייקאונט קעסלריע, וועלכער איז דאמאָלט געוועזען דער ענגלישער קריעגס און קאָלאָניאל מיניסטער.

אין איין בריעף, וואו קרעיג טיילט אים מיט וועגען זיין צוזאמענשטויס מיט דער "אסעמבלי", שרייבט ער אים פאָלגענדעס

"דורכפאלענדיג מיט'ן פארזוך אויסצושליסען די ריכטער, און ניט מאכענדיג קיין פאָרשריט אין דער אנגעלעגענהייט, ווילען זיי אויסשליסען א אידען האַרט און דאָס האָבען זיי דורכגעפירט דורך אן אפּשטימונג, "אז יחזקאל האַרט פון דער אידישער רעליגיע קען ניט זיצען אָדער שטימען אין דעם הויז". וועגעןביידע פראגען (די ריכטער און די האַרט־געשיכטע) ווילען זיי ניט הערען קיינע ארגומענטען, און זיי לייקענען פשוט אפ די אויבערהערשאפט פון דעם בריטישען פארלאמענט, טענה'נדיג אז זיי זענען די איינציגע ריכטער איבער

זייערע אנגעלעגענהייטען. אין דער הארט פאסירונג האבען זיי גע־זוכט באווייזע וועגען דעם אופן, ווי ער האט גענומען די שבועה, און עס איז באשטעטיגט געווארען, אז ער האט עס גענומען לויט'ן שטייגער פון יעדען מיטגליעד. זיי פארלאנגען ניט פון אים, אז ער זאל פארלייקענען זיין רעליגיע, און פון זייערע פראטאקאלען קען אפילו הארט פארעכענט ווערען פאר א קריסט, שווערענדיג איבער'ן נייעם טעסטאמענט. דער עקזעקוטיוו קאונסיל איז מיט דער מיינונג אז ער איז פאסיג צו פארנעמען זיין פלאץ, און אז ער האט געשוואו־רען לויט'ן אקט ווי פארלאנגט פון דעם פארלאמענט.''

אין א צווייטען בריעף שרייבט קרעיג צום קאלאניאל־מיניסטער.

דער ''ספיקער'' האט געזאגט, אז איך וועל ניט וואגען זיי אויפ־צולעזען. הארט'ס אויסשליסונג איז אין דירעקטער פארלעצונג פונ'ם בריטישען פארלאמענט אקט, און איך האב באשלאסען ניט נאר צו שליסען, נאר אפילו אויפצולעזען די אסעמבלי. האבענדיג דאס באַ־שטימט, האב איך עס געהאלטען פאר נויטיג צו פארהיטען יעדע נא־רישע געגנערישע שטעלונג זייערע, וואס מען האט געקענט ערווארטען; און איך האב אנגענומען מיינע מיטלען אזוי, אז זיי האבען ניט גע־האט דעם קלענסטען פארדאכט וועגען דעם, ביז וואנען מען האט ניט געהערט אפפייערען דאס סאלוטירען מיין אריינקומען אינ'ם הויז.''

אויף קרעיג'ס בריעף האט אים קעסלריע געענטפערט צווישען אנדערעם: —

''אין באצוג הארט'ס אויסשליסונג, איז קלאר, אז אן אמת'ער איד וואלט ניט קענען זיצען אין דער ''אסעמבלי'', ווייל ער וואלט ניט געקענט שווערען איבער'ן עוואנגעליום. די ''אסעמבלי'' האט דא־רום געהאט א רעכט צו אונטערזוכען אויב מר. הארט איז נאכגעקומען אלע פונקטען, נויטיג צו באשטעטיגען זיין איבערגעהן צום קריסטענ־טום, און אז ער האט געשוואוירען אהן שום גייסטיגער צוריקהאל־האלטונג.'' *)

*) די אויסצוגען פון די בריעף האבען מיר ענטנומען פון דער דאקומענטען זאמלונג רעדאקטירט פון וו. פ. מ. קענעדי, — דאקו־מענטס אף דהי קענעדיען קאנסטיטושאן 1759—1915.

די בקשה פאַר א רעגיסטער פאַר געבורטען, טויט־טענפאַלען און חתונות

אין די פּראטאקאָלען פון די ״אסעמבלי״ זיצונגען פון נידער־קאנאדע (זייטען 84-85) פאר׳ן דאטום דעצעמבער 4, 1828, ווערט צווישען אנדערעס אויך באריכטעט וועגען דער פּעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, פארלאנגענדיג אן אייגענעם רעגיסטער פאר געבורטען, טויטענפאלען און חתונות. אין יענע פּראטאקאָלען לעזען מיר:

״א פּעטיציע פון געוויסע איזראעליטען פונ׳ם דיסטריקט מאָנט־רעאל, וועמענס נעמען זענען דאָ אונטערשריבען, איז פּרעזענטירט געוואָרען פאר׳ן הויז דורך דעם גענעראל־סאליסיטאר, און דאָס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געוואָרען, ערקלערענדיג: אז די פּע־טיציאנערען, וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, זענען לויט די יעצטיגע געזעצען פון דער נידער־קאנאדער פּראָווינץ בארויבט פון די בענעפיטען פון עפענטליכע רעגיסטערס, צו רעקאָרדען די געבורטען, חתונות און טויטענפאלען, וועלכע פאסירען צווישען זיי, און פון אזא ניט־זיכערהייט קומט ניט נאָר זיי אליין אויס צו ליידען, נאָר די ערנסטע אומבאקוועמליכקייט און דער מאנגעל פון אזעלכע באַ־ווייזען, בארירט אויך די אונטערטאנען פון אנדערע רעליגיעס: אז אזוי ווי די פּערזאָנען פון אידישען גלויבען פארמערען זיך אינ׳ם דיסטריקט פון מאָנטרעאל און זיי באזיצען ווערטפול אומבאוועגליך אייגענטום אין דער פּראָווינץ, פארגרעסערענדיג עס גאנץ אָפט דורך נייע קניות, האָבען זיי מורא, אז דער מאנגעל אין פארלעס־ליכע געשריבענע באווייזען פון געבורטען, חתונות און טויטענפאלען צווישען זיי, וועט קענען ווערען געפערליך אי פאר זיי און אי פאר זייערע שכנים: אז די פּערזאָנען פונ׳ם אידישען גלויבען, זייענדיג לויט׳ן געזעץ פון דער אימפּעריע בארעכטיגט צו פארמאָגען ״ריעל עסטייט״, זענען זיי אָבער געשטעלט אין א באזונדערער לאגע ווי די אנדערע מיטגליעדער פון דער געזעלשאפט און זייערע ברידער אין ענגלאנד און אירלאנד; זיי בעטען דארום דאָס הויז עס זאָל עטאב־לירט ווערען א געוויסע פאָרמע פון אן עפענטליכען רעקאָרד פאר א מער באשטימטערען און דויערנהאפטען באווייז פון די געבורטען,

חתונות, און טויטענפאלען צווישען די פונ'ם אידישען גלויבען אינ'ם דיסטריקט פון מאָנטרעאל, ווייל דאָס איז נויטיג פאר'ן וואוילזיין פון דער געמיינדע בכלל, אלס א מיטעל צו באזייטיגען די שוועריג־קייטען וועלכע קענען ענטשטעהן אין דער צוקונפט אין פאל פון ירושה פון לאנד און אנדער אייגענטום צווישען די אידישע איינוואוינער פון דער פראָווינץ, און צו פארהיטען סכסוכים, וואָס קענען אין פיעלע פאלען ווערען געפערליך פאר'ן אייגענטומס־רעכט־באשטעטי־גונג פון אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין שייכות מיט די פעטיציאנערען אָדער זייערע יורשים: אז די פעטיציאנערען וועלכע האָבען ניט קיין רעליגיעזע אינקארפארירטע קערפערשאפט, קענען ניט האָבען קיין לאנד פאר א בית עלמין אין דער פראווינץ, וואו צו באגראָבען זייערע טויטע קרובים און פריינט, און אז דאָס שטיק לאנד אין מאָנטרעאל, וואָס ווערט זינט דריי דורות, זינט די פעטיציאנערען און זייערע אורעלטערען האָבען זיך באזעצט אין דער פראָווינץ, גענוצט פאר דעם צוועק, איז אָפגעשריבען אויף יחידים צוליעב דאָס פעהלען פון א קאָרפאראציע, און די פעטיציאנערען פילען דארום אן אונזיכערהייט וועגען זייערע מתים, א צושטאנד וואָס באַ־רירט שטארק די רעליגיעזע טראדיציעס פון די פעטיציאנערען, און עס רויבט ביי זיי אין א געוויסער מאָס די באקוועמליכקייט און גליק: אז די פעטיציאנערען ווילען די מעגליכקייט צו קענען האָבען דורך א קאָרפאָראציע, חוץ א בית הקברות פאר זייערע טויטע, גענוג לאנד אין דער שטאדט מאָנטרעאל אָדער אומגעגענד, וואו זיי זאָלען קענען בויען א בנין צום דאווענען, און א פאסיגע וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע, און אום צו באזיצען דאָס, וואָס איז אזוי נויטיג פאר'ן גליק און וואוילזיין פון די פעטיציאנערען און זייערע יורשים, מוזען זיי זיך ווענדען צום הויז, און זיי בעטען דארום, אז א געזעץ זאָל אָנגענומען ווערען אינ'ם פארלאמענט, וואָס זאָל ערלויבען די פעטיציאנערען און אנדערע פון דעמזעלבען גלויבען, אין דעם דיסטריקט פון מאָנטרעאל, דעם בענעפיט פון האָ־בען אן עפענטליכען רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות, און טויטענ־פאלען, און צו ערמעגליכען זיי דורך טראסטים אָדער אנדערע, צו באזיצען לאנד פאר א בית הקברות און פאר דער אויסבויאונג פון א

בית־תפלה, און א וואוינונג פאר א גייסטליכען פון זייער רעליגיע. אלעס אונטער אזעלכע רעגולאציעס און באדינגונגען, ווי דער פאר־לאמענט פון דער פראווינץ וועט געפינען פאר פאסיג.״

די פעטיציע פאר גלייכבארעכטיגונג

די פראטאקאלען פארן דאטום יאנואר 31, 1831, (זייטען 38־37) גיבען איבער די פאלגענדע פעטיציע צוגעשטעלט פון די אידען, אין וועלכער עס ווערט פארלאנגט גלייכבארעכטיגונג:

״א פעטיציע פון די אונטערגעשריבענע פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע, וועמענס נעמען עס ווערען דא צוגעגעבען איז פרעזענטירט געווארען פאר׳ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געווארען, ערקלערענדיג: אז די גערעכטע און ליבעראלע באציהונג פון דער רעגיערונג פון גרויס־בריטאניען בנוגע די אידען, ווי עס האט זיך ארויסגעצייגט פון די צוויי פארלאמענטארישע אקטען, איינס אין דעם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעניגען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער צווייטער, קאפיטעל 7 און דער אנדערער אינ׳ם דרייצענטען יאר אינ׳ם קעניגען פונ׳ם פארשטארבענעם קעניג געארג דער דריטער, קאפיטעל פינף און צוואנציג, ערמוטיגען די פעטיציאנערען צו גלויבען אז זייערע רעליגיעזע געפילען און פרינציפען וועלען ניט געפינען קיין געגנערשאפט צו קענען פארנעמען און געניסען פון יעדען אמט אדער פארטרויאונגסיפלאץ, ציוויל אדער מיליטעריש, אין דער פראווינץ: אז אזוי ווי די פערזאנען פון אידישען גלויבען זענען ביז יעצט געוועזען אונטערווארפען צו א סיסטעם פון אויסשליסונג און בארויבט פון זייערע ציווילע רעכטען, וואס זיי גלויבען זענען די ירושה פון יעדען בריטישען אונטערטאן אין זיין מאיעסטעט׳ס קאלאניעס אין אמעריקא — די פעטיציאנערען בעטען דאס הויז, אז דאס הויז זאל ערנסט באטראכטען זייער פאל, און געבען זיי די הילף, ווי עס וועט געפונען ווערען פאר פאסיג״.

שמואל הארט'ס פעטיציע

(פון די פראטאקאלען פעברואר 7, 1831, זייטען 102-103).

א פעטיציע פון שמואל ביקאנקאור הארט, פון דער שטאדט טהרי ריווערס, וועמען'ס נאמען עס איז דא אונטערגעשריבען, איז פרעזענטירט געווארען פאר'ן הויז דורך מר. נעילסאן, און דאס זעלבע איז אויפגענומען און געלעזען געווארען ווי פאלגט: אז דער פעטיציאנער איז אן איינוואוינער פון דער שטאדט טהרי ריווערס, אז ער געהערט צו דער אידישער רעליגיע, און אז ער האט א באדייטענדע צאל לאנד־אייגענטום אין דער פראווינץ, אז ער שטאמט פון אהרן הארט, עסקווייער, א בריטיש־געבוירענער אונטערטאן, וועלכער איז געקומען פון ענגלאנד, ווען קאנאדע איז באזיעגט געווארען פון גרויס־בריטאניען'ס וואפען: אז די פאמיליע פון דעם פעטיציאנער זענען שטענדיג געוועזען פון אן ערענהאפטען כאראקטער אלס לאיאלע אונטערטאנען און אלס נוצליכע און איינפלוסרייכע מיטגליעדער פון דער געמיינדע פון טהרי ריווערס: אז דאס רעכט פון האבען לאנד איז קיינמאל ניט אפגעלייקענט געווארען פאר פערזאנען פונ'ם אידישען גלויבען, און אז זייער לעגאלע רעכט צו האלטען עמטער איז ביז יעצט ניט געוועזען קיין געגענשטאנד, צום דיסקוטירען: אבער אזוי ווי עס איז געוועזען די שמערצליכע פליכט פונ'ם פעטיציאנער צו באקלאגען זיך פאר'ן הויז וועגען געוויסע אקטען פון דער עקזעקוטיווע רעגירונג פון דער פראווינץ, לויט וועלכע ער און אלע פערזאנען פונ'ם אידישען גלויבען, זענען אויסגעשלאסען פון עמטער אין אן אופן וואס איז זעהר באליידיגענד און עפענטליך, און וואס דער פעטיציאנער קען ניט פארשווייגען צוליעב זיין כבוד און גוטע מיינונג פון זיינע מיטבירגער, הויפטזעכליך זיינע ברידער פון דער אידישער רעליגיע: אז דעם פארגאנגענעם זעקס און צוואנציגסטען יולי, האט דער ליוטענאנט־קאלאנעל יארק, סעקרעטאר צו סער דזשיימס קעמפ, דאן דער רעגירונגס־אדמיניסטראטאר, געשריבען דעם פעטיציאנער א בריעף, אנפרעגענדיג אויב דער פעטיציאנער איז גרייט צו אונטערנעמען די רעגולארע ערפילונג פון די פליכטען אלס א מאגיסטראט אינ'ם דיסטריקט טהרי ריווערס, און צו וועט ער

קוואליפיצירען צו האנדלען אלס אזעלכער אונטער דער פּראָוויזיע פון אן אקט, אנגענומען ביי דער לעצטער סעסיע פון דער פּראָווינ־ציעלער לעגיסלאטור, און באקאנט מאכענדיג דעם פּעטיציאנער, אז אויב ער איז גרייט פאר דעם, וועט זיין נאָמען צוגעגעבען ווערען צו דער נייער "קאָמישאן אף דהי פיעס": אז אויף'ן בריעף האָט דער פּעטיציאנער געענטפערט, דעם אכט און צוואנציגסטען פונ'ם זעלבען חודש יולי, אז ער איז וויליג צו אונטערנעמען די רעגולארע פליכטען און דורכפירונג פון א מאגיסטראט און וועט קוואליפיצירען אלס אזעלכער, אויב עס וועט געפעלען זיין עקסעלענץ צו פארלאנגען זיין דיענסט: און אז צו זיין גרויסער און שמערצליכער איבערראשונג האָט דער פּעטיציאנער דערהאלטען א בריעף פונ'ם זעלבען ליוטענאנט קאָלאָנעל יארק, דאטירט דעם פארגאנגענעם נײַנצענטען אקטאבער. אינפאָרמירענדיג אים, אז זיין עקסעלענץ דער אדמיניסטראטאר פון דער רעגיערונג האָט געפונען פאר פּאַסיג פאָרצולעגען פאר'ן עקזעקו־טיווען ראט די ליסטע פון פּערזאָנען, פאָרגעשלאָגען אריינצושטע־לען אין דער נייער "קאָמישאן אָף דהי פיעס" פאר דעם דיסטריקט פון טהרי ריווערס, און וועלכער ליסטע זיין נאָמען איז געווען, א קאָמיטעט פונ'ם גאנצען ראט האָט אָבער באריכטעט צו זיין עקסע־לענץ זייער מיינונג, אז א פּערזאָן פון דער אידישער רעליגיע, קען ניט נעמען די נויטיגע שבועה פאר קוואליפיצירונג, און דארום קען ער ניט אריין אין דער קאָמיסיע, און אזוי ווי זיין עקסעלענץ האָט מען געראטען דאָס זעלבע הורכ'ן הויפּט געזעץ־בעאמטען פון דער קרוין, מוז ער דארום אויסלאָזען דעם פּעטיציאָנער'ס נאָמען פון דער קאָמיסיע, און דארום איז זיין נאָמען אויסגעלאָזען געוואָרען, בלויז צוליעב דעם וואָס דער פּעטיציאנער גלויבט אין דער רעליגיע פון זיינע עלטערען; די רעליגיע אין וועלכער ער איז געבוירען און ערצויגען גע־וואָרען, וועלכע לערנט די הייליגע פליכטען פון מורא האָבען פאר גאָט, און זיין טריי דעם קעניג, און דאָס אין א צייט פון ליבעראַ־ליטעט און אוניווערסאלע טאלעראנץ, און אין א לאנד וואו אן אויס־לענדישער איד נאטוראליזירט דורך וואוינען זיעבען יאָר איז בארעכ־טיגט צו יעדען אמט, און ווי דער פּעטיציאנער איז אינפאָרמירט, אן אונגעזעצליכקייט פון ענגלאנד קיינמאָל ניט פּראקטיצירט, דאַ־

ריבער בעט דער פעטיציאנער ביים הויז אויפצונעמען זיין פאל, און צו באפרייען אים אזוי גוט ווי זיינע ברידער פון יעדער שטערונג אונטער וועלכען זיי זענען יעצט אונטערוואָרפען דורך די אומלעגאלע אקטען פון דעם עקזעקוטיווען ראט.

באשלאָסען, אז די פעטיציע זאָל איבערגעגעבען ווערען צום קאָמיטעט פאר קלאגעס.

באשלאָסען, אז הונדערט און פופציג קאָפּיעס פון דער פעטיציע זאָלען אָפּגעדרוקט ווערען פאר'ן געברויך פון די מיטגליעדער פון דעם הויז".

די געזעצען וועגען אידישער גלייכבאַרעכטיגונג

אין די פראָווינציעלע סטאטוטען פון נידער־קאנאדע זענען אָפּגעדרוקט אין ענגליש און אין פראנצויזיש די אָנגענומענע געזעצען וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע זענען אָנגענומען געוואָרען אין די שפּעטערע יאָרען א דאנק דער יחזקאל הארט אפערט

דער געזעץ וועגען רעגיסטראציע פון געבורטען ביי אידען אין נידער־קאנאדע, לעזט זיך ווי פאָלגט:

"אזוי ווי די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע קומט אויס אויסצושטעהן גרויס אומבאקוועמליכקייט, אונטער די עקזיסטירענדע געזעצען, טראצדעם וואָס זיי זענען בריטישע אונטערטאנען און איינוואוינער פון דער פראָווינץ, צו האָבען פארלעסליכע רעגיסטערן פון געבורטען, חתונות און קבורות, וועלכע קומען פאָר צווישען זיי, און דאָס קען אויך שעדליך אפעקטירען די אינטערעסען פון די אנדערע בירגער פון זיין מאיעסטעט, איבער דער גאנצער פראָווינץ, און באזונדערס די פון אזעלכע מענשען, וועלכע באקומען זייער רעכט אויף אומבאוועגליך אייגענטום פון פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע, און אזוי ווי עס איז וווינשענסווערט, אז עס זאָלען זיין אין יעדען דיסטריקט פון דער פראָווינץ פאסיגע פלעצער פאר געבעט־הייזער און בית־עולמ'ס, פאר'ן געברויך פון אזעלכע פערזאָנען — ווערט דארום איינגעפירט פון זיין קעניגליכער מאיעסטעט, דורך און מיט דער ראט און צושטימונג פונ'ם לעגיסלאטיוו־קאונסיל און

''אסעמבלי'' פון דער פראווינץ, פון נידער־קאנאדע, קאנסטיטואירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט, אנגענומען דורכ'ן בריטישען פארלאמענט, טיטולירט ''אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אנגענומען אינ'ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיערען, מיט'ן נאמען, אן אקט פאר מאכען ווירקענ־דער די רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע'', און צו מאכען ווייטערע פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פראווינץ. מיט'ן אויטאריטעט פון דעמזעלבען ווערט דאמיט באשלאסען, אז די הויפט־נאטאריוסען פון די געריכטען פון ''קינג'ס בענטש'' פאר די דיסטריקטען קוויבעק, מאנטרעאל, און טהרי ריווערס, רעספעקטיוו, זאלען זאפארט נאכדעם ווי דער אקט וועט אנגענומען ווערען, עפענען און האלטען, אין יעדען פון די באטרעפענדע דיסטריקטען, א רעגיסטער צו פארשרייבען יעדען פער־זאן וועלכער וואוינט אינ'ם דיסטריקט, און א בריטישער אונטער־טאן פון אידישען גלויבען, איבער דעם עלטער פון איין און צוואנ־ציג יאר, זאל קענען רעגיסטרירען זיין נאמען, עלטער, צוגאבען, און וואוין־ארט, נאכדעם ווי ער וועט שווערען ביים נאטאריוס, אז ער גלויבט שוין צו זיין פון פולען עלטער.''

אינ'ם פערצענטען באנד פון די ''פראווינשעל סטעטיוטס אף לאוער־קענעדע'' איז אויך פארעפענטליכט דער צווייטער אקט, וועל־כער לעזט זיך :—

''אן אקט צו דערקלערען פערזאנען פון דער אידישער רעליגיע בארעכטיגט צו אלע רעכטען און פריוועלעגיעס פון די אנדערע אונ־טערטאנען פון זיין מאיעסטעט אין דער פראווינץ.

מערץ 31, 1831 — פרעזענטירט פאר זיין מאיעסטעט'ס גוט־הייסונג און רעזערווירט ''פאר דהי סיגניפיקיישאן אף היז מעדזשעס־טי'ס פלעזשור טהעראן''.

אפריל 12, 1832 — גוטגעהייסען דורך זיין מאיעסטעט און קאונסיל.

יוני 5, 1832 — די קעניגליכע צושטימונג ערקלערט דורך דער פראקלאמאציע פון זיין עקסעלענץ דעם הויפט־גובערנאטאר.

אזוי ווי עס זענען ענטשטאנען ספקות צו פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע זענען בארעכטיגט צו פיעלע פון די פריוועלעגיעס, וואָס עס געניסען אין דער פּראָווינץ די אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט; ווערט דארום דערקלערט און איינגעפירט פון זיין קעניגליכער אויסגעצייכענטסטער מאיעסטעט, דורך און מיט דעם ראט און צושטימונג פון דעם לעגיסלאטיווען קאונסיל און "אסעמבלי" פון דער פראָווינץ פון נידער־קאנאדע, קאָנסטיטואירט און פארזאמעלט לויט דער אויטאריטעט פון אן אקט אָנגענומען פונ'ם בריטישען פּאר־לאמענט, טיטולירט "אן אקט צוריקצורופען געוויסע טיילען פון אן אקט אָנגענומען אינ'ם פערצענטען יאר פון זיין מאיעסטעט'ס רעגיע־רען, מיט'ן נאָמען אן אקט פאר מאכען ווירקזאמער די פראוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער פראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע, און צו מאכען ווייטערדיגע פראָוויזיעס פאר דער רעגיערונג פון דער באטרעפענדער פּראָווינץ קוויבעק אין צפון־אמעריקע", און עס ווערט דערמיט ערקלערט און איינגעפירט פון דער אויבענדערמאָנ־טער אויטאריטעט, אז אלע פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע זייענ־דיג נאטירליך געבוירענע בריטישע אונטערטאנען, וואוינענדיג אין דער פראָווינץ, זענען בארעכטיגט און זאָלען פאררעכענט ווערען צו די פולע רעכט און פריוועלעגיעס ווי אלע אנדערע אונטערטאנען פון זיין מאיעסטעט, זיינע יורשים און נאכפאָלגער, און אז זיי זאָלען קענען געניסען און פארנעמען יעדען אמט אָדער פלאץ פון צוטרויען אין דער פראָווינץ."

לויט אלע פריהערדיגע געזעצען ווערען נאטוראליזירטע בירגער געשטעלט אויף איין שטופע ווי געבוירענע, און דאָס האָט דארום פולשטענדיג געלעזט די פראגע. דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן איז ערפאָלגרייך פארענדיגט געוואָרען אין 1832, ווען די קא־נאדער אידען האָבען זיך דערשלאָגען צו גלייכבארעכטיגונג נאָך פריער ווי די אידען אין ענגלאנד.

א בריעף וועגען יחזקאל הארט'ס טויט

צווישען די מאנוסקריפּטען אין די קאנאדער רעגיערונגס־ארכי־ווען געפינט זיך פאָלגענדער בריעף, געשריבען פון אהרן יחזקאל הארט

צו דזשאָהן נעילסאן פון קוויבעק, רעדאקטאר פון דער ״קוויבעק גאַזעט״, וועלכער האָט א היסטארישע באדייטונג ניט נאָר צוליעב דער הארט־אפערע גופא, נאָר וועלכער דיענט אויך אלס באוויז, אז צו יענער צייט זענען די אידען און די ענגליש־שפרעכענדע מינאָריטעט געוועזען אין די נאָענטסטע און פריינדליכסטע באציהונגען. דער בריעף (אויך פארעפענטליכט אין באנד 26 פון די פובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט) לעזט זיך:

״טהרי ריווערס, סעפטעמבער 18, 1843.

מיין טייערער הער: —

עס איז מיט טיעפען טרויער וואָס איך דארף אייך מיטטיילען די טרויעריגע ידיעה וועגען דעם טויט פון מיין פאָטער, יחזקאל הארט, עסקווייער, סעניאר פון ביקאנקאור, אלט 73 יאָר, וועלכער האָט זיך אָפגעשיידט פון׳ם לעבען לעצטען שבת. איך נעם מיר די פרייהייט אייך עס מיטצוטיילען, ווייל איך גלויב אז איר זייט איינער פון מיין פאָטער׳ס טייערסטע פריינט, און פון די פיעלע מאָל וואָס ער האָט דערמאָנט אייער נאָמען, קען איך אורטיילען, אז איר זייט געוועזען פון זיינע ערשטע באקאנטע אין קאנאדע.

איר געדענקט זיכער די פראָמינענטע ראָליע, וואָס ער האָט געשפיעלט אין דער פראווינצ׳ס אנגעלעגענהייטען אין די יאָרען 9—1808, וואָס האָט געבראכט צו זיין אויסשליסונג פון דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור, ווען סער דזשיימס ה. קרעיג, דאן דער גאָווערנאָר האָט זיך ענטזאגט אונטערצושרייבען א נייעם ״ריט״ פאר דער ערוועהלונג פון אן אנדער מיטגליעד פאר דער שטאדט, אָנגעבענדיג אלס איינע פון די אורזאכען פאר דער אויפלעזונג פון׳ם פארלאמענט אין יענער צייט, אז די מיטגליעדער פון דער ״אסעמבלי״ האָבען געזוכט אוועקצונעמען די רעכט ביי א רעספעקטירטען טייל פון זיין מאיעסטעט׳ס אונטערטאנען אין דער פראָווינץ.

מיין פאָטער איז אין 1808 ערוועהלט געוואָרען געגען זיין ווילען, און דורך דער כמעט איינשטימיגער בירגערשאפט פון טהרי ריווערס, וועלכע האָט דוקא געוואָלט, מיט א טאג פריהער, אז ער זאָל קאנדידירען ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ביי די וואלען זענען געוועזען אנ־

דערע דריי אָדער פיער קאנדידאטען, און דאָס בלויז פון דער קאַ־טוילישער געמיינדע. נאָך דער אויפלעזונג פונ'ם פארלאמענט איז ער ווידער ערוועהלט געוואָרען אין 1809, טראָץ זיין פריהערדיגער אויסשליסונג.

איך קען אייך פארזיכערען, אז דעם רעספעקט וואָס ער האָט געהאט ביי די איינוואוינער פון טהרי ריווערס, צו יענער צייט, האָט ער עס אויך געהאט די גאנצע צייט, און אז עס איז ניטאָ קיין איין פערזאָן אין דער געמיינדע, וועלכער זאָל ניט קענען עדות זאָגען וועגען זיין ערענהאפטען כאראקטער, וואָס ער האָט שטענדיג פאַר־מאָגט.

ער איז געוועזען איינער פון די לעבען־געבליבענע קינדער פון דעם פארשטאָרבענעם אהרן הארט, וועלכער איז געקומען אין לאנד צוזאמען מיט גענעראל האלדימאנד, גלייך נאָכ'ן זיעג אין דעם יאָר 1759 און איז זיין לעבענס־לאנג געוועזען א פארערער פון די פרינציפען, געפרעדיגט פון אייער צייטונג, און איך גלויב אז איר וועט געפינען זיין נאָמען אויף אייער אבאנענטען־ליסטע, זייענדיג פון די עלצטע, אויב ניט דער עלצטער צו אבאנירען זיך אויף אייער צייטונג.

איר וועט מיר ענטשולדיגען פאר דעם אייליגען אופן, ווי אזוי איך האָב די פאקטען געשילדערט אויף פאפיער. פון דער טיעפער געטראפענער לאגע, אין וועלכער עס געפינען זיך יעצט זיין איבער־געבליבענע פאמיליע פון זיבען, קענט איר קוים ערוואַרטען, אז מיינע געפילען זאָלען מיר ערלויבען אָפצושטעלען זיך לענגער וועגען זיין זכרון.

איך פארבלייב מיין טייערער הער מיט דער גרעסטער אכטונג, אייער זעהר ערגעבענסטער

אהרן יחזקאל הארט.

צו האָנאָרייבל דזשאָהן נעלסאן, קוויבעק.

דאָס פינפטע קאפיטעל

אידען און אַרמיי דיענסט

די אידען אקטיוו אין דער ארמיי און אין דער מיליץ — די מלחמה פון 1812--14 און דער אויפשטאנד אין קאנאדע — דער פאל מיט בנימין הארט, — אדאלפוס מרדכי הארט׳ס קלאגע.

פיעלע פון די ערשטע קאנאדער אידען זענען געוועזען פארבונדען מיט דער ארמיי. אָבער זיי זענען עס געוועזען ניט נאָר אלס פראָוויאנט־צושטעלער א. ד. ג., נאָר זיי זענען אויך געוועזען אקטיוו באטייליגט אי אין דיענסט פון דער שטענדיגער ארמיי און אי אין דער מיליץ.

פיעל שטורמדיג זענען געוועזען די יאָרען פון דער ערשטער העלפט אינ׳ם נייצנטען יארהונדערט, און אין יענער שטורמדי־גער פעריאדע, דער קריעג מיט אמעריקע, און דער קאנאדער אויפ־שטאנד פון 1837-38, אָנגעפירט פון פעפינאָ, מעקענזי און אנדערע רעוואָלוציאָנערע פירער — אין די צוויי בלוטיגע פאסירונגען אין לאנד זענען די אידען געוועזען שטארק באטייליגט. ווען ביים אויפ־שטאנד זענען די בירגער פון לאנד געוועזען צוטיילט אין צוויי גרופען, אין לאָיאליסטען און אין רעבעלען, איז צוזאמען מיט זיי, אויך צו־טיילט געוועזען די קליינע גרופע אידען, וועלכע האָט זיך קאָנצענט־רירט ארום דער שפאניש־פּאָרטוגעזישער "קאָנגרעגיישאן", וועלכע האָבען זיך אויך אקטיוו באטייליגט אינ׳ם קאמף. מיטגליעדער פון די פאמיליעס דייוויד, הארט, דזשאָזעף און אנדערע האָבען זיך אקטיוו באטייליגט אויף דער לאָיאלער זייט, און די "קאָנגרעגיישאן" איז שפּע־טער געלויבט געוואָרען פאר דער דאָזיגער טאט.

שמואל דייוויד, דער צווייטער זון פון לאזארוס דייוויד און אהרן הארט׳ס אן איידים (געבוירען אין מאָנטרעאל, 1766, געשטאר־

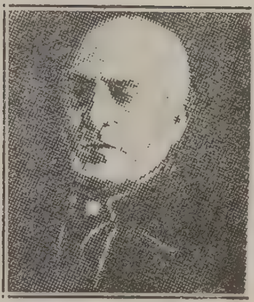

בנימין הארט

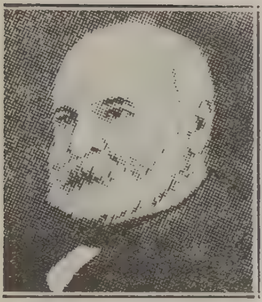

יעקב הענרי דזשאָזעף

שמואל דייוויד

בען אין 1824), האָט טראָץ זיינע גרויסע האנדעלס-פאַרבינדונגען זיך אָנגעשלאָסען אין דער בריטישער אַרמיי, ווען די מלחמה מיט אמעריקע האָט אויסגעבראָכען אין 1812, און האָט געוואונען מילי־טערישע אויסצייכנונגען. צוויי פון זיינע זין האָבען שפּעטער אויך געדיענט אלס קאוואלעריע אפיצערען אין דער רעוואָלוציע פון 1837—8, און האָבען זיך אויסגעצייכענט ביי עטליכע צוזאמענ־

שטויסען. אין דער רעבעליאן איז אויך געווען אקטיוו יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האָט געשפּיעלט אזא ראָליע אין דער באַן און טעלעגראַף ענטוויקלונג אינ׳ם לאנד, פארטרעטענדיג דעם אמט פון שליח, פירענדיג די וויכטיגע מיטטיילונגען צווישען די ענגלישע גע־נעראלען דזשאָהן קאלבאָר און גענעראל וועטעראל, אן אמט וואָס איז געווען פארבונדען מיט גרויס לעבענס־געפאר, און וואָס האָט נאָר געקענט געטון ווערען אין די פינסטערע נעכט, ווען די געפאר ענט־דעקט צו ווערען פונ׳ם שונא איז געווען א קלענערע. ער האָט אויך פארנומען אן אפּיצירען־שטעלע אין א רעגימענט, און זיך געמאכט נוצליך אויף די פארשיעדענסטע געביטען פון ארמיי־דיענסט.

אין דער מלחמה פון 1812־14 האָט אויך יחזקאל הארט, וועמען מען האָט ניט דערלאָזען פארנעמען א פארלאמענט־פּלאץ, געדיענט אלס מיליץ־אָפיצער.

דאָך ווייזט אויס, אז אויך אין דער ארמיי־דיענסט, האָבען זיך אידען אָנגעשטויסען אין פאראורטיילען געגען זיי.

בנימין הארט, אהרן הארט׳ס דריטער זון (געבוירען אין מאָנט־רעאל אין 1779, געשטארבען אין 1855), אויך אים, ווי זיין ברודער יחזקאל׳ן, איז אויסגעקומען צו קעמפען פאר אידישער גלייכבארעכ־טיגונג אין לאנד.

דעם 12־טען פעברואר, 1811, האָט בנימין הארט צוגעשיקט א בריעף פון טהרי ריווערס, אדרעסירט צום הויפּט־גאָווערנאָר, בעטענ־דיג אים, אז מען זאָל אים ערלויבען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ, און זיין פארלאנג איז דאמאלסט איבערגעגעבען געוואָרען צום קאָלאָנעל קאפען, ער זאָל די זאך באטראכטען.

א גאנץ יאָר, האָט דער קאָלאָנעל אָפּגעצויגען דעם ענטפער, און ערשט אינ׳ם זומער פון 1812, האָט ער געענטפערט דעם גאָווערנאָר, אז הארט׳ס אָנשליסונג קען נאָך אויפרייצען די סאלדאטען און אָפּי־צערען פון די אנדערע גלויבענס. אז מען האָט עס געלאָזט וויסען הארט׳ן, האָט ער האָן אָפּגעשיקט צום גאָווערנאָר א צווייטע בקשה, וועלכע געפינט זיך צווישען די קאנאדער שטאאטס־פאפּירען, און וועלכע האָט זיך טיילווייז געלעזען ווי פאָלגט:

''צו זיין עקסעלענץ, סער דזשאָרדזש פּרעוואסט, באראנעט, קאַפּיטאן־גענעראל, הויפּט גאָווערנאָר איבער די פּראָווינצען נידער און אויבער קאנאדע, נאָווא סקאָשיא, ניו בראנזוויק . . . . א. א. וו. !

מעג עס געפעלען אייער עקסעלענץ.

אייער מעמאָריאליסט, כאָטש אונטער'ן איינדרוק, אז עס בלייבט וועניג צייט אייער עקסעלענץ פאר פּריוואטע זאכען, דאָך וואגט ער צו דערמאָנען אייער עקסעלענץ וועגען דער אנגעלעגענהייט, צו וואָס אייער מעמאריאליסט האָט לעצטענס געצויגען אייער אויפמערקזאמקייט, וועגען דעם אז מען האָט אים דורכגעלאָזט אין די ראנג־העכערונגען אין דער מיליץ פון טהרי ריווערס, אייער מעמאריאליסט (בריעף־שרייבער) איז אינפאָרמירט געוואָרען דורך אן אונדירעקטער אָבער פארלעסליכער קוועלע, אז קאָלאָנעל קאפּען'ס אויסזעצונג געגען דער ''פּראָומאָושען'' פון'ם בריעף־שרייבער איז דאָס, אז עס וועט זיין ניט־צופריעדענשטעלענד פאר'ן פאָלק אין אלגעמיין, און באזונדערס פאר די רוימישע־קאטוילקען, צוליעב דעם וואָס דער בריעף־שרייבער איז א איד. אייער מעמאריאליסט האלט עס פאר זיין פליכט מיטצוטיילען אייער עקסעלענץ, אז די אויסזעצונג (אויב געמאכט) איז אָן שום גרונד און א מיסרעפּרעזענטירונג.

אייער מעמאָריאליסט ציהט די אויפמערקזאמקייט פון אייער עקסעלענץ צום בייגעלעגטען סערטיפיקאט פון האָנ. ל. סי. פּאָושעי, ריכטער פון'ם דיסטריקט און ליוטענאנט־קאָלאָנעל פון דער דיוויזיע, פון רעוו. פּרענסוא טואאזעי, גראנד־וויקאר פון'ם דיסטריקט, פון רעוו. דאָקטאר שארט, און אויך צום אונטערגעשריבענעם סערטיפיקאט פון די אפיצירען און סאָלדאטען פון דער שטאדט.

צו באשטעטיגען ווי ניט אויפריכטיג קאָלאָנעל קאפּען איז געוועזען אין באטראכטען די זאך, וויל אייער מעמאריאליסט באווייזען אייער עקסעלענץ דורך דעם פאקט, אז אייער מעמאָריאליסט'ס ברודער, יחזקאל הארט, איז צוויי מאָל ערוועהלט געוואָרען אלס מיטגליעד פון דער ''אסעמבלי'', און איינמאָל אפילו געגען קאָלאָנעל קאפּען אליין. צו צייגען אייער עקסעלענץ ווי ניט שטאנדהאפט עס איז קאָלאָנעל קאפּען אפילו מיט זיין אויפפירונג גופא, וויל אייער

מעמאריאליסט דערמאָנען אייער עקסעלענץ, אז ערשט ניט לאנג צוריק איז מר. יצחק פינעאס דערהויבען געוואָרען צו ״אינסיין״ אין דער דיוויזיע אונטער קאָל. קאפען, אָבוואָל ער איז פון דערזעלבער רע־ליגיע ווי אייער בריעף־שרייבער.

אויב קאָלאָנעל קאפען האט רעקאמענדירט געגען מיר, האט ער עס דארום געטון צוליעב א פריוואטע אורזאכע געגען דעם בריעף־שרייבער.

אייער מעמאריאליסט פארלאנגענדיג די דאָזיגע שטעלע, ווערט נאָר באוועגט דורך דער איבערגעגעבענהייט און לאָיאליטעט צו שטיצען די זאך פון זיין קעניג און לאנד, און וואָס עס מעג זיין אייער עק־סעלענצ׳ס פארגעניגען, אייער מעמאָריאליסט וועט זיך פילען באַ־פרידיגט האָבענדיג אויסגעדריקט דעם אמת פאר אייער עקסעלענץ.

און אייער מעמאריאליסט וועט שטענדיג בעטען, **בנימין הארט**, טהרי ריווערס, אויגוסט 26, 1812.״

דער בייגעלעגטער סערטיפיקאט (אין פראנצויזיש) לעזט זיך אזוי: ״מיר די אונטערצייכענער באשטעטיגען, אז מיר האָבען ניט קיין אויסזעצונג צו דיענען אין דער ארמיי צוזאמען מיט הער בנימין הארט, אי אלס אָפיציער אָדער אויף אן אנדער אופן״, און איז אונטערגע־שריעבען פון זיעבען און פערציג פערזאָן, פראנצויזען און ענגלענדער.

אויף די דאָזיגע פעטיציעס האט בנימין הארט דערהאלטען דעם 23־טען סעפטעמבער, 1812, אן ענטפער פונ׳ם גאָווערנאר, אז דער זאך וועט געגעבען ווערען די נויטיגע אויפמערקזאמקייט, און אז מען וועט אים מיטטיילען דעם באשלוס עטליכע טעג שפעטער, דעם 29־טען סעפטעמבער, האט בנימין הארט געענטפערט אויף דעם, שרייבענדיג צום גאָווערנאר צווישען אנדערעס:

״אייער עקסעלענץ ווייסט גאנץ גוט, אז וואָלט איך ניט פאר־דיענט דורך אויסצייכנונג די שטעלע, וואָלט איך זיך אָנגעשלאָסען אלס געוועהנליכער וואָלונטיר איידער צו פארלאנגען אן אפיצער־אמט. אָבער אזוי ווי איך בין א זעהר לאָיאלער אונטערטאן, זוך איך דארום אן אמט. איך בין אינפאָרמירט געוואָרען, אייער עקסעלענץ, פון עט־ליכע מיליציאנער, אז קאָלאָנעל קאפען האט באמערקט אז ער

האט מיר גערואטען אנצושליסען זיך אין די וואלונטירען, און צו מאַכען די איבונגען דריי מאָל א וואָך, אָבער דעם ראט האָט ער מיר געגעבען, ווען איך בין געוועזען קראנק, און זיך ניט געקענט באנוצען מיט דער געלעגענהייט. מען האָט מיר לעצטענס אויך מודיע געוועזען, אז איך בין א ניט־געווינשטער, ווייל איך בין א איד, דאָך האָב איך אייך צוגעשיקט א צאָל נעמען פון דער מיליץ, וועלכע זענען ווילינ צו דיענען מיט מיר צוזאמען."

דער סוף פון דער אפערע ווייזט אויס צו האָבען זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, דער מעמאראנדום וועגען דעם, קען זיין, איז פאַרלוירען געוואָרען (אפשר בכיון) צווישען די פארשיעדענע רעגירונגס־פאפיערען. ראביי דזשוליוס דזשיי. פריים, וועלכער האָט געשריבען וועגען דעם אין דעם 23־טען באנד פון די "פובליקאציעס פון דער א. א. ה. ג." שרייבט דאַרטען, אז ער האָט אונטערזוכט די רעקאָרדען וועגען די פארשיעדענע עמטער, אויסגעטיילט אין די יאָרען 1840־1811, אָבער ער האָט ניט געפונען דעם נאָמען בנימין הארט צווישען זיי.

חוץ די צוויי עפיזאָדען מיט יחזקאל און בנימין הארט, איז נאָך פאָרגעקומען א דריטע פאסירונג, אויך פון אלגעמיינער וויכטיגקייט, ביי וועלכער א מיטגליעד פון דער הארט פאמיליע האָט געשפיעלט די הויפט־ראָליע.

אדאלפוס מרדכי הארט, א יוריסט אין קוויבעק, (יחזקאל הארט'ס א זון, און דער פארפאסער פון א געשיכטע פון דעם מיסיסיפי טאל) האָט נאָך אלס סטודענט אָנגעקלאָגט א דאָרטיגען ריכטער באַוען, אז די מערסטע אורטיילען וואָס דער ריכטער גיט ארויס זענען אומגערעכטע, באוויזענדיג עס דורך פיעלע פון די פּראָצעסען, וועלכע זענען פאָרגעקומען פאר'ן באטרעפענדען ריכטער, אז די אורטיילען זענען געוועזען אונגעזעצליכע, און אז פריינט פונ'ם ריכטער פלעגען שטענדיג באקומען גינסטיגע אורטיילען. די זאך האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען צו זיך א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, און מיט דער הילף פון פריינט האָט ער צוגעשטעלט צו דער "אסעמבלי" א שריפט (יאנואר 7, 1836) אָנקלאָגענדיג ריכטער באוען אין פאר־

טייאישקייט און אין איבערטרעטען זיין ריכטערליכע אויטאריטעט, און אז אין ענליכע פראצעסען זאל ער האבען ארויסגעגעבען פאר־שיעדענע אורטיילען.

א ברייטע אגיטאציע איז אנגעפירט געווארען, אזוי אז די ״אסעמבלי״ האט געפונען פאר נויטיג צו באשטימען אן אונטערזוך־כונגס־קאמיסיע, און די לעצטע האט נאך א גענויער אונטערזוכונג רעקאמענדירט, אז ריכטער בא׳ען זאל זיין פארזיכטיגער מיט זיינע אורטיילען, איינגעפינענדיג אז עס איז דא גענוג פלאץ פאר באשול־דיגונגען געגען אים.

ריכטער באוען האט ווייזט אויס זיך געפונען געטראפען פון דעם באשלוס, און עטליכע יאר שפעטער האט ער רעזיגנירט פון זיין ריכטער־אמט.

אידישע פראצעסען און קלאגעס זענען ניט געוועזען קיין זעל־טענהייט אין יענער פעריאדע. חוץ דעם פראצעס געגען דוד סיילסבי פרענקס, וועגען וועלכען מיר האבען שוין גערעדט אין דעם דריטען קאפיטעל, דערמאנט אויך דער קאנאדער היסטאריקער, וויליאם קינגספארד אין זיין קאנאדער געשיכטע וועגען אן ענליכער קריי־גערייי צווישען א פראנצויז לאפעיליע און א איד סאלאמאן (באנד 5, זייט 254), און אין בריטישען מוזעאום געפינט זיך אויך א קאפיע פון אן אפיעל פון עלזיער ליוואי פון מאנטרעאל געגען דניאל ראָ־בערטסאן, ראבערט בוירטאן און די מיליטערישע אויטאריטעטען (״רעפארט אן קענעדיען ארקייווס״ — 1881).

דאָס זעקסטע קאַפּיטעל

די איינוואַנדערונג פון אַן אשכנזי'שען עלעמענט

דער נייער אידישער עמיגראנט'ען שטראם. — דער אשכנזישער עלעמענט גרינדעט א שול פאר זיך. — די ''קאָנגרעגיישאָן'' פון ענגלישע, פוילישע און דייטשע אידען. — די ערשטע אידישע ''קאָנגרעגיישאָן'' אין טאראנטא. — די קהלות אין קוויבעק, וויקטאריא און אנדערע שטעדט, — רעווערענד אברהם דע סאלא, — אידען באקליידען פיעלע עפענטליכע עמטער, — די ''יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי'', — די ''אנגלא־דזשואיש אסאסיאיישאן''.

פאר א גאנצער רייע פון יאָרען (ביז די פערציגער יאָרען פונ'ם נייינצענטען יארהונדערט), איז די ספרדיש־פּאָרטוגעזישע שול ''שארית ישראל'' געוועזען די איינציגע ארגאניזירטע קהלה ביי די קאנאדער אידען, אָבער מיט דעם אָנהויב פון א פארגרעסערטער אשכנזישער איינוואנדערונג, וועלכע האָט אָנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד פון אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד, ענגלאנד, די ענגלישע קאָלאָניעס, און אנדערע מלוכות, האָט זיך דאָס אידישע לעבען אויך אָנגעהויבען אויסצובּרייטערען, אויסצושפּרייטען אויך אויסער דער פּראָווינץ קוויבעק, און די צאָל אידישע קהלות האָט אָנגעהויבען פאר־גרעסערט צו ווערען אי אין צאָל, און אי אין זייער באדייטונג.

פון דעם ערשטען אָנהויב פון אן ארגאניזירטען אידישען ישוב, פון דער ספרדיש־פּארטוגעזישער קהלה, איז דורך דער נייער איינ־וואנדערונג, דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע איבערגעגאנגען צו א נייער פּעריאָדע אין איר געשיכטע, צו דער פּעריאָדע פון אויסברייטונג און פארשטארקונג.

דער נייינצענטער יארהונדערט האָט געבראכט מיט זיך פאר'ן אידישען לעבען אין איראָפּא צוויי נייע ערשיינונגען. פון איין זייט

האָבען די אידען אין מערב־אייראפּא באקומען גלייכבארעכטיגונג אין אזעלכע לענדער ווי דייטשלאנד און עסטרייך, פון דער צווייטער זייט אָבער זענען אָפּגעשוואכט געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס זייערע, און אויך א דאנק דער טיילווייזער רעאקציע, וועלכע איז אריינגעטרעטען ארום דער צווייטער העלפט פונ׳ם יארהונדערט, האָט זיך דארום אָנגעהויבען א גרויסע אויסוואנדערונג צו דער נייער וועלט — די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע.

אויב אין די ערשטע 70—80 יאָר פונ׳ם אידיש־קאנאדישען ישוב, איז די איינוואנדערונג געווען מערסטענס א ספרדיש־פּארטו־געזישע, און זיך קאָנצענטרירט הויפּטזעכליך ארום און אין מאָנט־רעאל, איז אָבער דער נייער אידישער עמיגראנטען־שטראם, וועלכער איז מערסטענס געקומען פון דייטשלאנד, עסטרייך, ענגלאנד, און פוילען, באשטאנען פון אן אשכנזישען עלעמענט, און ניט נאָר איז דער דאָזיגער שטראם געגאנגען נאָך מאָנטרעאל אליין, נאָר ער איז אויך אריינגעדרונגען אין די פארשיעדענע קאנאדער ווינקלען, געהענ־דיג האנט אין האנט מיט דער אלגעמיינער איינוואנדערונג אין לאנד.

די ערשטע קאנאדער צענזוסען, גענומען אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם ניינצענטען יארהונדערט, אי אין נידער־קאנאדע און אי אין איי־בער־קאנאדע רעדען בכלל וועגען א ווייסער באפעלקערונג אין אונ־טערשייד צו דער רויט־הויטיגער באפעלקערונג, אזוי אז מען קען ניט וויסען דעם פלאץ וואָס די אידישע גרופּע האָט צו יענער צייט פארנומען אינ׳ם לעבען. אזוי איז אויך מיט די סטאטיסטישע דאטען וועגען דער איינוואנדערונג, וועלכע זענען מערסטענס וועגען דער צאָל איינוואנדערונג בכלל אין יענער צייט, אזוי אז מען קען ניט וויסען גענוי די צאָל פון אידישע איינוואנדערער, אָבער זיכער איז אז מערערע אידישע פאמיליעס האָבען דאן איינגעוואנדערט. אָבער די רעגיערונגס־צענזוסען, אָנהויבענדיג פונ׳ם יאָר 1851-2, טיילען שוין אוים די אידישע רעליגיע אין א באזונדער קאטעגאָריע, און פון דאמאָלס אָן קענען מיר באקומען א גענוי בילד וועגען דער צאָל אידען אין קאנאדע און זייער וואוקס, שטיצענדיג זיך אויף די דאָזיגע רע־גיערונגס־ציפערען.

לויט דעם באטרעפענדען צענזוס איז דאמאָלס די באפעלקערונג אין אויבער און נידער קאנאדע באשטאנען פון 1,842,265 נפשות, פון זיי זענען אין נידער־קאנאדע (קוויבעק) געוועזען 248 אידען, און אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא) 103, א סך הכל פון 351 אידען, וועלכע האָבען געוואוינט אין די פאָלגענדע שטעדט און דיסטריקטען:

אויבער־קאנאדע: קינגסטאן 2, סטארינגטאן 5, וואלדינג־העם 7, אָקסברידזש 1, דאמפריעס נאָרט 3, גאָלט 3, טאראלד 1, טאראנטא און אומגעגענד 77, האמילטאן 4.

נידער־קאנאדע: דער דארף סט. דזשאָהן 5, דע ראזיער 6, טהרי ריווערס און אומגעגענד 15, סט. זעפירען 1, מאָנטרעאל 181, קוויבעק 40.

אין די קומענדע צען יאר איז די צאָל אידען כמעט ווי פאר־דרייפאכט געוואָרען, און דער רעגיערונגס צענזוס פון 1861 גיט שוין אָן אלס די צאָל אידען 1,186, פון וועלכע 572 האָבען זיך געפונען אין נידער־קאנאדע, און 614 אין אויבער־קאנאדע. א גרעסערע צאָל אידען האָבען דאמאָלס געוואוינט אין פאָלגענדע פלעצער: מאָנטרעאל 403; קוויבעק 110; טהרי ריווערס 14; האמילטאן 77; טאראנטא 153; לאָנדאָן 3; קינגסטאן 5; אטאווא 4.

צווישען דעם צענזוס און דעם קומענדען יאָר 1871, האָט קאנאדע דורכגעמאכט א וויכטיגע פעריאָדע. אין 1867 איז געשאפען געוואָרען די פאראייניגטע "דאָמיניאן אף קאנאדע", אָבער אין די צען יאר איז ניט נאָר די צאָל אידען ניט געוואקסען, נאָר פארקערט, נאָך זיך אויך עטוואָס פארקלענערט. אזוי גיט אָן דער צענזוס פון 1871 די צאָל אידען אלס 1,115, צוטיילט לויט די באזונדערע פראָווינצען ווי פאָלגט:

אנטאריא 518; קוויבעק 549; ניו בראָנזוויק 48; (די פערטע ראמאָלסדיגע פראָווינץ נאָווא סקאשיא, האָט צו יענער צייט קיין איין אידישען איינוואוינער ניט געהאט).

אלס אידען ווערען געוועהנליך אין די קאנאדער צענזוסען באַ־צייכענט די יעניגע וועלכע גיבען זיך אָן אלס אנגעהעריגע צו דער אי־דישער רעליגיע, פארקערט ווידער געהען אין דער נאציאנאליטעטען־

גרופע אריין די ענטפערס וועגען מלוכה־אנגעהעריגקייט אָדער געבורטס־לאנד, אין דעם צענזוס אָבער טרעפען מיר שוין אויך 125 אידען, וועלכע האָבען זיך אָנגעגעבען ניט נאָר אלס אידען לויט דער רעליגיע, נאָר אויך אלס אידען לויט דער נאציאנאליטעט.

אין די קומענדע צען יאָר איז ווידער די אידישע באפעלקערונג געוואקסען און איז מער ווי פארטאפעלט געוואָרען. אין דעם צענזוס פון 1881 געפינען מיר שוין אין דער גרופע פון דער אידישער רעליגיע 2,393, און 667 אידען האָבען אויך אָנגעגעבען זייער אידישע נאציאנאליטעט. אידען געפינט מען שוין צו יענער צייט אין כמעט יעדען דיסטריקט פון דער גרויסער און ברייטער "דאָמיניאָן". לויט דעם ווי דער באטרעפענדער צענזוס אינפאָרמירט, זענען די אידען אין יענער צייט צוטיילט געוועזען צווישען די פאָלגענדע פראָווינצען: נאָווא סקאָשיא 19; ניו בראָנזוויק 55; קוויבעק 989; אנטאריא 1,193; מאניטאבא 33 און בריטיש קאלומביא 104.

די צאָל אידען אין קאנאדע איז אלזא לאנגזאם געוואקסען און זיך פארגרעסערט, אזוי אז נאָך אין די פערציגער יאָרען פון'ם נײַנצענטען יארהונדערט, איז שוין אין מאָנטרעאל געוועזען א צאָל אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, ענגלאנד, און פוילען וועלכע האָבען ניט געוואָלט מתפלל זיין צוזאמען מיט די ספרדישע אידען פון דער "שארית ישראל" שול וועלענדיג דאווענען לויט זייער אייגענעם נוסח — נוסח אשכנז, און אין יאָר 1846 האָבען זיי זיך דארום אינקארפאָרירט אלס "די קאָנגרעגיישאן פון ענגלישע, דייטשע און פוילישע אידען" (די יעצטיגע "שער השמים" שול אין וועסטמאונט, מאָנטרעאל). פאר צוועלף יאָר צייט האָבען זיי געהאט א באזונדערען מנין אין א געדונגענעם צימער, אָבער אין 1858 האָבען זיי באשלאָסען צו בויען אן אייגענע שול, אן אונטערנעמונג אין וועלכער די "שארית ישראל" שול האט זיי פיעל מיטגעהאָלפען. זיי האָבען געשאפען א פאנד, צו וועלכען די צוויי ברידער, אידען פון ענגלאנד, הוד און עדווארד מאָס, האָבען בייגעשטייערט גרעסערע סומען, און אויסגעבויט א שול אויף סט. קאנסטענט גאס (די יעצטיגע קעדזשו גאס) מיט 150 זיץ־פלעצער פאר מענער, און א פרויען־גאלעריע מיט פופציג פלעצער.

דעם 17־טען סעפּטעמבער, 1922 (כ״ד אלול, תרפ״ב) איז זייער יעצטיגע נייע שול ערעפענט געוואָרען, און לכבוד דעם, האָבען זיי פּארעפענטליכט א קליינע בראשורע, וואו עס ווערט אויך איבער־געגעבען די געשיכטע פון דער דאָזיגער צווייטער שול אין קאנאדע, און זייער געשיכטע־שרייבער האָט דאָרטען פאָלגענדעס צו דער־צעהלען :

״עס איז אויסגעוואקסען אן איינפלוסרייכע קאָלאָניע פון אידען, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, דייטשלאנד און פוילען, פאר וועמען די ספרדישע ריטואלען זענען געוועזען פרעמד, עס איז דארום ענטשטאנען די נויטיגקייט פאר א געבעט־הויז לויט׳ן אשכנזישען נוסח. אין 1846 איז באוויליגט געוואָרען א טשארטער, און פאר א צייט איז דער מנין געוועזען אין א צייטווייליגען פלאץ. דעם 12־טען סעפּטעמבער, 1858, איז פאָרגעקומען א פארזאמלונג, און מען האָט אפּעלירט פאר א פאנד צו בויען א שול. דער ענטוזיאזם איז געוועזען גרויס, און הוד און עדווארד מאָס האָבען יעדער ביי־געשטייערט צו פינף הונדערט דאָלאר. דריי וואָכען שפּעטער האָט דער קאָמיטעט באריכטעט, אז זיי האָבען שוין דעם פּלאץ און אז אלע פּלענער זענען פארטיג, דאָס לאנד האָט געזאָלט קאָסטען 275 פונט. דעם 12־טען יולי, 1859 איז דער ווינקעל־שטיין געלעגט געוואָרען, און דער כבוד צו לעגען אים איז צוגעטיילט געוואָרען צו הוד מאָס.

די ערשטע בעאמטע פון דער שול זענען געוועזען, מר. אלענדאָרף פּרעזידענט, עדווארד הײמס קאסירער, און א. האָפּנונג ערען־סעקרעטאר. די גרינדער האָבען שטארק שטאלצירט מיט דעם וואָס זיי זענען געוועזען די ערשטע צו בויען אן אשכנזישע שול אין דער בריטישער צפון־אמעריקע, א זאך פאר וועלכען עס איז געקומען א גרויסען דאנק דער מאָס פאמיליע.

די ״קאָנגרעגיישאן״ איז שטארק געוואקסען צוזאמען מיט׳ן גאנצען וואוקס פון דער אידישער באפעלקערונג אין מאָנטרעאל, אזוי אז דער פּלאץ איז געוואָרען צו קליין. די שפּאניש־פּארטוגעזישע שול האָט זיך צו יענער צייט מיט אונז געוואָלט פאראייניגען, כדי מען זאָל אויסבויען א גרעסערע פאראייניגטע שול, מיט א נוסח התפלה

וואָס זאָל צופריעדענשטעלען ביידע טיילען, אָבער פון דער זאך איז גאָר ניט געוואָרען. דעם 21־טען אקטאבער, 1885, האָט דער פּרע־זידענט, דזשאָהן עדווארד מאָס, היר מאָס'ס א זון, געלעגט דעם גרונד־שטיין פאר דער שול אויף מעקגיל קאָלעדזש עוועניו, און מען האָט דער שול א נאָמען געגעבען ''שער השמים''.

אין דער ערשטער העלפט פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט האָ־בען זיך אידען אנגעהויבען צו באזעצען אין אנטאריא, און ארום דעם יאָר 1845 איז שוין געוועזען אין טאראנטא א צאָל אידען, וועלכע האָבען געזוכט צו איינאָרדנען פאר זיך א שול. די ערשטע עטליכע יאָר איז עס אָבער צוגעגאנגען שווער, ווייל די אידען, מערסטענס פעדלער און הענדלער פלעגען גאנצע וואָכען זיין ווייט פון שטאָדט און צושפּרייט איבער דעם ארומיגען ישוב. אָבער אין 1852 איז ענדליך געלונגען צו קויפען א בית עלמין און צו גרינדען די ''האָלי בלאָסאָם'' שול, מיט א מיטגליעדערשאפט פון ארום פופציג מענשען איינגעפינענדיג זיך צוערשט אויף ריטשמאנד און וויקטאריא, און שפּעטער מיט'ן וואוקס און אויסברייטונג פון טאָ־ראָנטא בכלל, איבערציהענדיג זיך מיט יאָרען שפּעטער אויף באָנד גאס (דער גרונדשטיין פאר דער יעצטיגער שול איז געלעגט געוואָרען אין 1896). אין געגענזאץ צו די ערשטע צוויי שולען אין מאָנטרעאָל, איז די נייע שול אין טאראנטא מערסטענס באשטאנען פון אן ענגלישי־אידישען עלעמענט, ווי מארק סעמיועל, לואיס סעמיועל, אלעקסאנדער מילער און אנדערע, און דאָס האָט געבראכט דערצו, אז אנשטאט עס זאָל זיין א שטרענג ארטאדאָקסישע שול, זענען דאָרטען איינגע־פירט געוואָרען ענגלישע ''סוירוויסעס'' און ''סוירמאָנס'', און דער נוסח התפלה איז פארקירצט געוואָרען, אזוי אז זי האָט זיך מיט יאָרען שפּעטער פארוואנדעלט אין א רעפאָרם טעמפּעל, געפינענדיג זיך אין נאָענטע באציהונגען מיט דער גאנצער רעפאָרם־באוועגונג אין אמעריקע, וועמענס גייסטיגער צענטער עס איז די ראבינער־שול פון סינסינעטי, אהייאָ.

צוערשט האָט די שול מיט גרויס שוועריגקייטען געקענט האָבען א מנין, און דאָס נאָר שבתים און די יום טובים, אָבער מיט'ן

וואוקס פון דער באפעלקערונג איז אויך די עקזיסטענץ פון דער ״קאָנגרעגיישאָן״ געוואָרען א פארצווייגטערע. אין 1874 האָט שוין די שול געהאט איר אייגען הויז אויף ריטשמאנד גאס, און זי האָט פונקציאָנירט מיט לואיס סעמיועל אלס פרעזידענט. זי האָט אויך אין גיכען אָנגעשטעלט א שטענדיגען חזן (דער ערשטער חזן איז געווען מר. פיליפס) וועלכער פלעגט אויך האלטען פון צייט צו צייט ״סוירמאָנס״ און אין די ניינציגער יאָרען איז אויך אָנגעשטעלט געוואָרען א ״ראביי״ דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האָט איינגעפירט דעם ענגלישען נוסח התפלה אין דער שול.

אידען האָבען געוואוינט אין קוויבעק זייט דער ענגלישער אקופאציע, און אין די פופציגער יאָרען פונ׳ם 19־טען יאָרהונדערט איז דאָרטען אויך געגרינדעט געוואָרען א שול, די פערטע אין לאנד.

די ענטדעקונג פון גאָלד אין בריטיש־קאָלאָמביא, אינ׳ם יאָר 1857, וואָס האָט צוגעצויגען אהין א גרויסע צאָל מענשען, האָט אויך געהאט אירע אידישע גאָלד־זוכער, און אזוי איז ענטשטאנען און געשאפען געוואָרען א אידישע קהלה אין וויקטאריא, וואו א שול איז אויסגעבויט געוואָרען אין 1862. די צווייטע העלפט פונ׳ם יאָרהונדערט האָט אויך צוגעזעהן די ענטשטעהונג פון אידישע קהלות אין האמילטאן, האליפאקס, אטאווא, וויניפעג, און א רייע אנדערע שטעדט. אין יאָר 1862 איז שוין אין טאראנטא געווען א באדייטענדע צאָל אידען, אזוי אז אין יענעם יאָר איז געגרינדעט געוואָרען נאָך א ״קאָנגרעגיישאָן״, די ״גואל צדק״ שול, מיט ה׳ אלבערט, אלס איר ערשטען פרעזידענט. געגרינדעט איז זי געוואָרען אין גאנצען מיט אכט מיטגליעדער, און ניט קיין קליינע ראָליע האָט דערביי געשפיעלט דאָס וואָס אירע גרינדער זענען געווען פרומע אידען פון מזרח־אייראפע, פאר וועמען דאָס גאנצע ״ענגלישקייט״ פון דער ״האלי בלאָסאָם״ איז געווען טיילווייז פרעמד אין יעדען הינזיכט.

אין דער צווייטער העלפט פונ׳ם ניינצענטען יאָרהונדערט האָבען אין די פארשיעדענע קאנאדער שטעדט געלעבט עטליכע טויזענד אידישע נפשות, וועמענס גאנצעס געזעלשאפטליך לעבען האָט זיך

הויפטזעכליך קאָנצענטרירט ארום דער שול, און ענליכע ארגאניזאַציעס. אינ'ם עקאָנאָמישען לעבען האָבען זיי געהערט צום הענדלער־קלאס, אי אלס באדייטענדע סוחרים, אָדער אלס פעדלער. פיעלע פון די אידען זענען אויך געווען צווישען די רייכע פון לאנד, און אנדערע האָבען אויך פארנומען באדייטענדע ציווילע און רעגיערונגס־שטעלעס.

די ''שארית ישראל קאָנגרעגיישאן'', אלס די עלצטע שול, איז אויך פאר א צייט כמעט פאר'ן גאנצען יאָרהונדערט געבליבען די באַדייטענדסטע אין לאנד, און נאכדעם ווי רעוו. יעקב רפאל קאָהען האָט אויפגעגעבען די דאָרטיגע רבנות־שטעלע, איז די דאָזיגע שטעלע פארנומען געוואָרען צו פארשיעדענע צייטען פון די חזנים ר. דע לארא, מ. ליוואי, יצחק וועלענטיין, און רעווערענד דוד פיזא, וועלכער האָט פארנומען די דאָזיגע שטעלע אין די יאָרען 1840—46, שפעטער אָננעמענדיג א רבנות־שטעלע אין לאָנדאָן, ענגלאנד, און אין יענעם יאָר (1846) איז אלס רב פון דער שפאניש־פאָרטוגעזישער שול ערוועהלט געוואָרען רעווערענד אברהם דע סאלא, א מיטגליעד פון א שפאניש־אידישער פאמיליע און פון גרויסען יחוס, און וועלכער איז אויך געווען א וויכטיגער אריענטאלישער געלערנטער אין זיין צייט.

געבוירען אין לאָנדאָן, ענגלאנד, דעם 18־טען סעפטעמבער 1825, א זון פון דוד אהרן דע סאלא, רב ביי די לאָנדאָנער פארטוגעזישע אידען, און זייענדיג דורך דער מוטערס צד אן אייניקעל פון דר. רפאל מעלדאלא, הויפט רבי פון ענגלאנד, האָט ער צו זיין יחוס געהאט א קייט פון צוועלף דורות רבנים. ער האָט באקומען אן אַלזייטיגע ערציהונג און בילדונג, ספעציאליזירענדיג זיך אין טעאלאגיע און אין אריענטאלישע לערען, און קומענדיג פון ענגלאנד אין 1847, צו פארנעמען די רבנות שטעלע, איז ער יארען שפעטער (אין 1853) אויך באשטימט געוואָרען אלס פראָפעסאָר פון העברייאיש און אריענטאלישע ליטעראטור אין דעם מעקגיל אוניווערזיטעט, אָנהאלטענדיג די פראָפעסאר שטעלע ביז צו דער ענד פון זיין לעבען אין 1882, אויפטוענדיג פיעלעס אין דער צייט פאר דער ענטוויקלונג פון דעם אוניווערזיטעט, און אָפגעבענדיג זיך צו דערזעלבער צייט

אויך מיט ליטעראַרישע אַרבייטען, פאַר וועלכען ער איז באערט גע־וואָרען פון דעם אוניווערזיטעט מיט'ן טיטעל ל. ל. ד. (אין 1858), זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאַדע, וועמען אזא כבוד איז צו־געטיילט געוואָרען.

אין זיין צייט איז רעווערענד דע סאָלא באטראכט געוואָרען אלס א וויכטיגער זייל פונ'ם ארטאָדאקסישען אידענטום אין קאנאַדע און

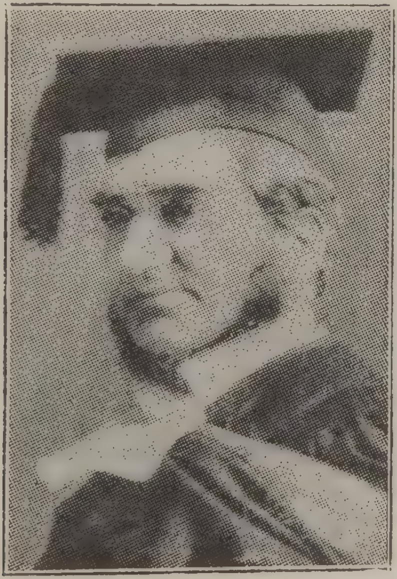

רעוו. אברהם דע סאָלא
(1825 — 1882)

אין אַמעריקע, און א געגנער פון רעפאָרם־אידענטום. אין 1872 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פונ'ם אמעריקאנער פרעזידענט גענעראל גרענט, צו עפענען דעם וואשינגטאנער קאָנגרעס, מיט א צערעמאָניע און תפלה וועלכע ער האָט דורכגעפירט אויפ'ן אידישען

פרומען שטייגער, מיט א צוגעדרעקטען קאפ, זייענדיג אן ענגלישער אונטערטאן, איז ער שפעטער באראנקט געווארען פון דער ענגלישער רעגיערונג פאר דער דאזיגער טאט.

נאך זייענדיג אין לאנדאן האט ער ארויסגעגעבען א זשורנאל ״קול יעקב״, און אויך דא אין קאנאדע האט ער פארגעזעצט זיינע ליטעראַרישע ארבייטען, ארויסגעבענדיג אין 1848 אן אפהאנדלונג וועגען ״די אידען אין פערסיען״. שפעטער האט ער פארעפענטליכט ארבייטען איבער ״זאאלאגיע אין דער ביבעל״, ״מאזאאישע קאסמאגראפיע״, ״א קאמענטאר איבער שמואל הנגיד׳ס מבוא התלמוד״, ״סאניטארישע אינסטיטוציעס ביי אידען״, ״בהמות טמאות״, און פיעלע פון זיינע ווערק זענען אויך ערשיענען איבערזעצט אין עטליכע שפראכען.

אין 1854 איז אויך ערשיענען ״א אידישער קאלענדאר פאר פופציג יאר״, מיט אן אפהאנדלונג וועגען דעם אידישען לוח, צוזאמענגעשטעלט פון אים בשותפות מיט דזשאק דזשיי, לייאנס, רב פון דער ״שארית ישראל״ שול אין ניו יארק, דער קאלענדאר, וועלכער איז ערשיענען אין מאנטרעאל, האט אויך פיעלע אינפארמאציעס וועגען די אידישען שולען און חברות, וועלכע האבען צו יענער צייט עקזיסטירט אין דרום, און צפון אמעריקע. ער האט אויך געשריבען וועגען מעדיצינישע פראגען אין שייכות מיט די אידישע דינים, אידיש־היסטארישע טעמעס ווי ״שבתי צבי״ און איבער דער העברייאישער און אראמייאישער שפראך.

זייענדיג פאראינטערעסירט אין וויסענשאפט, איז ער ענג פארבונדען געוועזען מיט דער ״נייטשורעל היסטארי סאסייטי״, אי אלס מיטגליעד און אי אלס פרעזידענט, ווי אויך מיט א רייע אנדערע וויסענשאפטליכע און ליטעראַרישע געזעלשאפטען.

נאך אין די לעצטע יארען פון זיין לעבען האט ער באוויזען צו פארעפענטליכען ארבייטען איבער ״יהודה אלחרוזי און דער תחכמוני״, ״סעדיה גאון און זיין לעבען״, זייענדיג אקטיוו ביז די לעצטע טעג, ווען ער איז געשטארבען אין ניו יארק דעם 5־טען יוני, 1882, וואוהין ער איז געפארען אויף א קורצען באזוך צו זיין שוועסטער, און קומענדיג צו קבר ישראל אין מאנטרעאל.

אין 1852 האָט רעוורענד דע סאלא חתונה געהאט מיט אסתר דזשאָזעף, די אינגסטע טאכטער פון הענרי דזשאָזעף פון בערטיע, און נאָך זיין טויט איז זיין עלצטער זון רעוו. מעלדאלא דע סאלא באשטימט געוואָרען אלס זיין נאכפאָלגער, אלס רב פון דער שפאניש־פאָרטוגעזישער שול.

א פראָפעסאר שטעלע צו יענער צייט האָט אויך פארנומען דר. אהרן הארט דייוויד, געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1817, און וועלכער איז אויך פיעל מאָל געוועזען פרעזידענט פון דער "שארית ישראל" שול.

א זון פון שמואל דייוויד און אן אייניקעל פון לאזארוס דייוויד איז ער ערצויגען געוואָרען צוערשט אין א מאָנטרעאלער שולע, און אין א שולע אין נאָרטהעמפטאן, מאסאטשוסעטס, איז ער שפעטער אָפּגעפאָרען אינ'ם עדינבורגער אוניווערזיטעט צו פארפאָלקאָמען זיך אין דער מעדיצין, גראדואירענדיג פון דאָרטען אין 1835. ער איז דאן צוריקגעקומען קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט באקומען א גרויסע מעדיצינישע פראקטיק, און האָט אויך אָנגעהאלטען די פראָפעסאר שטעלע פון פראקטישער מעדיצין, אין דער מעדיצינישער אפטיילונג פון "בישאפ'ס קאָלעדזש", פון וועלכער ער איז אויך געוועזען דער "דיען".

צוזאמען מיט זיין מעדיצינישער קאפעדרע איז ער אויך געוועזען טעטיג אין פיעלע וויסענשאפטליכע און מעדיצינישע געזעלשאפטען, אמעריקאנישע און קאנאדישע, און האָט אויך געדיענט אלס מיליטערישער דאָקטאר, זייענדיג אָנגעשלאָסען אין א מאָנטרעאלער רעגימענט, און אלס דאָקטאר האָט ער זיך אויך אקטיוו באטייליגט אין דער ארמיי, ווען עס זענען אין 1866 פארגעקומען די פיניען־אָנפאלען, דיענענדיג דאן אלס דאָקטאר אין דער "האטשילעגע לייט אינפענטרי". ער איז געשטארבען אין 1882.

יעקב הענרי דזשאָזעף, וועלכער האָט אויפגעטון אזוי פיעל פאר קאנאדע דורך דער אויסבויאונג פון באן און טעלעגראפען־ליניעס, אין די גרינדונג פון עטליכע בענק־הייזער, האָט זיך עטליכע מאָל ענטזאגט

פונ׳ם כבוד אָנצונעמען פּאָליטישע עמטער, ווי אין דער לעגיסלאטור א. ד. ג., דערפאר אָבער האָבען אנדערע אידען זיך ניט ענטזאגט פון דעם כבוד.

מאָנטרעאל האָט אויך ארום יענער צייט געהאט א אידישען פארטרעטער אינ׳ם „סיטי קאונסיל״ אין דעם פּערזאָן פון שמואל בענדזשאמין, א אידיש־ענגלישע פאמיליע פון עטליכע ברידער, וועלכע האָבען פאר א לענגערער צייט געלעבט אין קאנאדע, אָבער וועלכע האָבען זיך צום סוף פונ׳ם יארהונדערט צוריקגעקערט נאָך ענגלאנד.

עדווין מאָררים (געבוירען אין לאָנדאָן אין 1824, געשטארבען אין מאָנטרעאל אין 1899) וועלכער איז אלס אינגעל אריבערגעקומען קיין קאנאדע, און דאָ געוואָרען א רייכער פוטערוואַרג סוחר, האָט פארנומען עמטער ביי די „פרי מייסאָנס״, זייענדיג אויך „דעפּיוטי גרענד מאסטער״ פאר׳ן מאָנטרעאלער דיסטריקט.

זיגמונד מאָהר (געבוירען אין 1827 אין ברעסלוי, דייטשלאנד, געשטארבען אין קוויבעק אין 1893), אן עלעקטרישער אינזשעניר, א גראדואירטער פונ׳ם ברעסלויער אוניווערזיטעט, איז געקומען קיין קאנאדע ארום דעם יאר 1871, און האָט זיך באזעצט אין קוויבעק. ער איז געווען פון די ערשטע איינצופירען אין לאנד הידרא־עלעקטריק, גרינדענדיג די „קוויבעק און לעווי עלעקטריק קאָ.״, וועלכע האָט עלעקטריזירט קוויבעק און אומגעגענד, באנוצענדיג פאר דעם צוועק די וואסערען פון „מאנטמארענסי פאָלס״, 12 מייל ווייט פון שטאדט, און פאר דעם דאָזיגען אויפטו איז ער שפעטער אפיציעל באדאנקט געוואָרען פון דער שטאדט־פארוואלטונג. ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער „סיטי און דיסטריקט טעלעגראף קאָ״.

ווען די פּראָווינץ בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אין 1871 אָנגעשלאָסען אין דער „דאָמיניאן אף קענעדע״ און געשיקט אירע פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט, איז צווישען דער ערשטער גרופּע פארטרעטער פון דער פאסיפישער פראָווינץ אויך געווען דער איד הענרי נייטען דזשוניאר פון וויקטאריא, ב. ק.

הענרי נייטען איז געווען א געבוירענער פון לאָנדאָן, ענגלאנד און נאָך זיין ענדיגען דעם לאָנדאָנער אוניווערזיטעט איז ער געקומען

קיין קאנאדע, וואו ער האָט זיך באזעצט אין וויקטאריא, פארטרע־טענדיג די שטאדט אין דער לעגיסלאטור פון בריטיש קאָלאָמביא אין די יאָרען 1871—1870, ווען ער איז אין די נאָוועמבער וואלען פון 1871 ערוועהלט געוואָרען אלס ליבעראלער פארטרעטער צום פעדעראלען הויז.

דער קאמף אָנגעהויבען פון יחזקאל הארט'ן אין אָנהויב פון דעם יארהונדערט, און וועלכער האָט זיך געענדיגט זיעגרייך מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג האָט דארום די קאנאדער אידען גע־געבען אין די זיבעציגער יאָרען זייער ערשטען אידישען פארטרעטער אין פארלאמענט.

עס האָבען אויך ארום יענער צייט אָנגעהויבען צו ענטשטעהן פיעלע ארגאניזאציעס ביי די קאנאדער אידען, אזוי איז אין 1848 — 1847 געגרינדעט געוואָרען אין מאָנטרעאל די ״היברו פילאנטראפיק סאָסייטי״, אָדער חברה עזרת אביוני ישראל, און אין 1863 די ״יאנג מענס היברו בענעוואָלענט סאָסייטי״, פון וועלכער עס איז שפּעטער ארויסגעוואקסען דער דאָרטיגער ״באראן הירש אינסטי־טוט״, און ווען אין יאָר 1871 איז אין ענגלאנד ענטשטאנען די ״אנגלא דזשואיש אסאָסיאיישאן״ א געזעלשאפט צו ארבייטען פאר אידישער עמאנסיפאציע און שטיצען אידען, זענען אויך געגרינדעט געוואָרען אפטיילונגען אין די ענגלישע קאָלאָניעס, קאנאדע אריינגע־רעכענט, ווען דער טאראנטער ״ברענטש״ איז געגרינדעט געוואָרען אין 1882, מיט מארק סעמיועל אלס פרעזידענט.

ברידערליכע ארגאניזאציעס און ליטערארישע פאראיינען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין עטליכע אנדערע אידישע צענטרען, און ביז די אכציגער יאָרען איז דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע געפלאָ־סען גאנץ רוהיג און נאָרמאל, לויט די ראמען פון יענער צייט. מיט די אכציגער יאָרען אָבער האָט זיך אָנגעהויבען די נייע אידישע איינ־וואנדערונג אין לאנד, הויפּטזעכליך פון רומעניען, רוסלאנד, פוילען און גאליציען, און דאָס אידישע לעבען אין קאנאדע האָט דאן אי־בערגעמישט א ניי בלאט אין איר ענטוויקלונג.

דאָס זיבעטע קאפיטעל

די אידישע איינוואַנדערונג פון מזרח־אייראָפּע

די פּאָגראָמען און רדיפות אויף אידען אין רוסלאנד, — די אי־
דישע אויסוואַנדערונג, — דער אנטיסעמיטיזם אין איי־
ראפּע. — דער וואוקס פון דער צאָל אידען אין קאנאדע, —
אידישע באשעפטיגונגען, — די געזעלשאפטליכע אויס־
ברייטונג, — אנטיסעמיטיזם אין קאנאדע: ראבּיליארד;
דער דרייפוס פּראָצעס, — דער קוויבעקער קאָנגרעס פון
דער קאטוילישער יוגענד, — דער "דיילי וויטנעס".

אין די אכציגער יאָרען פון דעם לעצטען יאָרהונדערט, האָט זיך דאָס גאנצע בילד פון'ם מזרח־אייראָפּייאישען אידענטום פול־שטענדיג געביטען. אין רוסלאנד און אין אלע לענדער־ייען איבער וועלכע דער רוסישער אדלער האָט דאמאָלס געהערשט זענען פאָרגע־קומען די שרעקליכסטע פּאָגראָמען אויף אידען, און חוץ די פיעלע בלוט־פארגיסונגען האָבען זיך אויף די אידישע קעפּ דאָרטען א שאָט געטאָן א גאנצע רייע פון די אונמענשליכסטע פארפאָלגונגען, וואָס די טייפעלשע פאנטאזיעס פון די דאמאָלסדיגע צארישע באאמטע האָבען נאָר געקענט אויסטראכטען. פּאָגראָמען, בלבולים, רעכטלאָ־זיגקייט, דאָס אוועקרויבען די עלעמענטארסטע רעכטען, באגרע־נצונגען אויף יעדען געביעט — דאָס איז דאָרטען געוועזען דער גורל פון די מיליאָנען אידען, פאר וועמען עס איז געבליבען נאָר איין אויסוועג, אויסצוואוואנדערען פון דעם לאנד, וואו אידישע לעבענס זענען געוואָרען הפקר, און וואו דער באָדען פון אונטער די פיס איז זיי ארויסגעריסען געוואָרען.

רוסלאנד, די דאמאָלסטיגע רוסלאנד פון די זעלבסטהערשענדע צארען און זייערע דיענער, האָט גרויזאם פארפאָלגט די אלע עלע־מענטען וועלכע האָבען געקעמפּט פאר א פרייהייטליכע רוסלאנד. אין

די געפענגנישען, אין סיביר, אויף קאטארגע און צו דער תליה זענען די אלע פרייהייטס־קעמפער איבערגעגעבען געווארען, און די רעוואָ־לוציאנערען און פרייהייטס־קעמפער האָבען אפגעענטפערט מיט דעם, וואָס דעם ערשטען מערץ, 1881, איז דורך א רעוואָלוציאנערער באָמבע אויפגעריסען געווארען דער צאר אלעקסאנדער דער צווייטער. אָבער דורך דעם דינאמיט, געוואָרפען פון די רוסישע טעראָריסטען, איז נאָר געטויט געווארען איין צאר, אויפ'ן טראן איז דאן ארויף זיין יורש, אלעקסאנדער דער דריטער, און ווידער זענען די פאר־פאָלגונגען אויף די רעוואָלוציאנערען באנייט געווארען, און אלס א צוגאָב איז די גאנצע אידישע "טשערטא" איבערגעגעבען געווארען צום ווילקיר פון די פאָגראָמען־משחיתים.

אונטער'ן אויסרייד אז די אידען זענען שולדיג אין דעם צאר'ס טויט, האָבען געהיימע און אָפענע ארגאניזאציעס גענומען ארגאניזי־רען די פאָגראָמען אויף אידען, און אָנהויבענדיג זיך אין יעליזאוועט־גראד, קיעוו און אדעס, האָבען זיך די אידען־שחיטות שנעל פאר־שפרייט איבער אלע טיילען פון רוסלאנד, פוילען ארייננגערעכענט, און וואָס די פאָגראָמען האָבען איבערגעלאָזט אינ'ם אידישען לעבען, האָט גענומען אויף זיך צו פארניכטען אלעקסאנדער דעם דריטען'ס אינערען־מיניסטער, ניקאלאי פאוולאָוויטש איגנאטיעוו, וועלכער האָט געזעהן צו באגרענצען אלץ מער די רעכטען פון די אידען דורך זיינע אזוי גערופענע "צייטווייליגע באגרענצונגען". בארויבט און באַ'גזל'ט פון יעדער מעגליכקייט צום לעבען, אין שטענדיגער שרעק און ניט זיכערקייט. האָבען אידען אָנגעהויבען צו פארלאָזען רוס־לאנד, פוילען, ליטע, און אלע אנדערע פלעצער פונ'ם תחום המושב. הויפטזעכליך האָט זיך די דאָזיגע אויסוואנדערונג געצויגען נאָך אמעריקע, נאָך די פאראייניגטע שטאאטען, אָבער קליינע טיילען פון דעם דאָזיגען שטראם זענען אויך געגאנגען קיין קאנאדע, וועלכע זענען אלץ גרעסער געווארען מיט דעם וואָס קאנאדע האָט אָנ־געהויבען בכלל פאָפולערער צו ווערען אויף דער וועלט, און ווערען אויס "טעררא אינקאָגניטא".

די פאָגראָמען און די פארפאָלגונגען אויף אידען אין רוסלאנד זענען מיט די יאָרען 1881—1882 ניט אפגעשטעלט געווארען, אין

איז אריינגעטרעטען א צייטווייליגע פעריאָדע פון שטילשטאנד, איז עס נאָך געוועזען ווי פאר א נייעם שטורם, א שטילשטאנד פאר א נייעם אויסברוך. נאָך די פּאָגראָמען פון קיעוו און ווארשע, זענען אין די שפּעטערדיגע יאָרען געקומען די פּאָגראָמען פון קישינעוו, האָמעל, ביאליסטאק, שעדלעץ, און אנדערע. אוייך די אנדערע פאר־פּאָלגונגען זענען ניט אָפּגעשטעלט געוואָרען, און אָנהויבענדיג פון די אכציגער יאָרען איז ביז דעם אויסברוך פונ׳ם וועלט־קריעג פאָר־געזעצט געוואָרען איין לאנגע קייט פון פארפאָלגונגען, וואָס האָט געטריבען די אידען צום וואנדער־שטאק. דורך דער אידישער איינ־וואנדערונג פון מזרח־ אייראפּע איז געוואקסען און האָט זיך ענט־וויקעלט דער אמעריקאניש־אידישער ישוב, און פון דער זעלבער איינוואנדערונג האָט אויך זיך ענטוויקעלט דער שכנה׳שער קאנאדיש־אידישער ישוב.

צום סוף פונ׳ם נײַנצענטען יארהונדערט האָט זיך אין אייראפּע שטארק אנטוויקעלט די אנטיסעמיטישע באוועגונג, און אידען־שנאה איז געוואָרען אן אפּטע ערשיינונג אפילו דאָרטען, וואו מען פלעגט פריהער אידען טאלערירען, און די דאָזיגע פארפאָלגונגען האָבען איבעראל אונטערגעגראָבען די אידישע עקזיסטענץ. עס זענען אונ־טערגעגראָבען געוואָרען די עקאָנאָמישע פּאָזיציעס פון די אידען אין גאליציען, און אין רומעניען האָבען די אידען־פארפאָלגונגען אָנגענו־מען אזא שטארקע פאָרמע, אז פאר די אידען פון ביידע פלעצער איז אויך נאָר געבליבען צו אויסוואנדערען.

און פון יעדען אידישען עמיגראנטען שטראם איז א טייל אויך גע־גאנגען נאָך קאנאדע, וואו די אידישע באפעלקערונג האָט צוליעב דער איינוואנדערונג געהאלטען אין איין וואקסען.

דער רעגיערונגס־צענזוס פון 1891 ווייסט שוין צו פארצייכענען 6,414 אידען, כמעט דריי מאָל אזוי פיעל אידען ווי מיט צען יאר פריהער. צען יאר שפּעטער, אינ׳ם צענזוס פון 1901 ווערט שוין די צאָל אָנגעגעבען אלס 16,401, און אין דער פאָלקס־צעהלונג פון דעם יאָר 1911 איז שוין די צאָל 75,681 אָדער 1,03 פּראָצענט פון דער גאנצער באפעלקערונג (74,564 האָבען אָנגעגעבען זייער אָנגע־

הערינגקייט צו דער אידישער רעליגיע), און מיר געפינען שוין א גאנצע נעץ פון באדייטענדע אידישע קהלות איבער'ן גאנצען לאנד.

לויט דערזעלבער פאלקס צעהלונג האבען די פאלגענדע צאל אידען געוואוינט אין די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען: —

אלבערטא 1,207; בריטיש קאלאמביא 1,384; מאניטאבא 10,636; ניו בראנזוויק 998; נאווא סקאשיא 1,170; אנטאריא 26,767; פרינס עדווארד איילענד 36; קוויבעק 30,268; סאסקא־טשעוואן 2,060; יוקאן 38.

ווי גרויס עס איז געוועזען די אידישע איינוואנדערונג אין קא־נאדע קען מען אויך האבען א באגריעף פון פאלגענדען פאקט. אין די ערשטע יארען ווען קאנאדע איז געווארען אן אימיגראציאנס־פונקט, פלעגען געווענליך די אייראפייאישע איינוואנדערער ניט קלאסיפיצירט ווערען לויט די נאציאנאליטעטען אין די פארשיעדענע רעגיערונגס־באריכטען, פון דעם יאר 1900 אבער ווערט שוין די קלאסיפיקאציע יא געמאכט, אזוי אז פון די באטרעפענדע רעגיערונגס באריכטען וועגען איינוואנדערונג קען מען זעהן, אז פון דעם ערשטען יולי 1900 ביז מערץ 1915,31, ווען די איינוואנדערונג בכלל האט זיך אין גאנצען אפגעשטעלט צוליעב דער וועלט מלחמה, האבען קיין קאנאדע איינגעוואנדערט 75,743 אידען:

עס האבען איינגעוואנדערט אין די יארען: —

1900—1901	— — — — —	2,765 אידען.
1901—1902	— — — — —	1,015
1902—1903	— — — — —	2,066
1903—1904	— — — — —	3.727
1904—1905	— — — — —	7,715
1905—1906	— — — — —	7,127
1907 (ניין חדשים)	— — — —	6,584
1907—1908	— — — — —	7,712
1908—1909	— — — — —	1,636
1909—1910	— — — — —	3,182
1910—1911	— — — — —	5,146

1911—1912	5,322
1912—1913	7,387
1913—1914	11,252
1914—1915	3,107
סך הכל	75,743

די אידישע איינוואנדערונג פאלט און שטייגט לויט די פאר־שיעדענע יארען אלס רעזולטאט פון די פאסירונגען און רדיפות אויף אידען, הויפטזעכליך אין מזרח־אייראפע, און די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז הויפטזעכליך באשטאנען פון רוסיש־פוילישע און גאליציש־רומענישע אידען האט ניט נאר פארגרעסערט דעם אידישען ישוב אין קאנאדע אין צאלען, נאר אויך אין איכות, אין די נייע לעבענס־פארמען, אריינברענגענדיג א פולשטענדיגע ענדערונג אינ'ם גאנצען אידישען לעבען.

די ערשטע איינוואנדערונג פון די ספרדים האט געבראכט מיט זיך א רייכען קלאס אידען, די צווייטע איינוואנדערונג פון די דייטשע און ענגלישע אידען איז באשטאנען מערסטענס פון א מי־טעלען און קלענערען האנדעלס־קלאס, די דריטע איינוואנדערונג פון די מזרח־אייראפייאישע אידען אבער, געיאגט און געטריבען פון דער ארעמקייט און די פארפאלגונגען, האט געבראכט מיט זיך דעם אי־דישען ארבייטער, דעם אידישען קליינהענדלער און דעם אידישען פעדלער.

פאר די נייע אידישע איינוואנדערער, וועלכע האבען זיך מערס־טענס באזעצט אין די גרעסערע קאנאדער שטעדט, איז גאנץ שארף געשטאנען די פראגע פון איינארדנען זיך, פון פארנעמען א פאזיציע אין לעבען, דורך וועלכע זיי זאלען זיך קענען איינארדנען אין דער נייער היים. טיילען זענען אוועק צום קליין־האנדעל, אלס פעדלער אדער קליינע קרעמער, טיילען זענען אוועק ארבייטען אין די פאר־שיעדענע פאבריקען און אינדוסטריעס, און מיט זייער הילף זענען געשאפען געווארען נייע אינדוסטריעס אדער אנטוויקעלטער די שוין עקזיסטירענדע אינדוסטריעלע צווייגען, ווי די פראדוצירונג פון פרויען און מענער קליידער, אדער די אנדערע אפטיילונגען פון דער נאדעל־אינדוסטריע.

פיעלע פון די רומענישע אידישע אימיגראנטען זענען למשל אוועק ארבייטען אין די מינען ארום סידני, גלעיס בעי, און אנדערע פלעצער פון קייפ ברעטאן. און אין 1902 האבע די דאזיגע אידישע מינען ארבייטער פיעל מיטגעהאלפען צו דער ארגאניזירונג פון א ציוניסטישער ארגאניזאציע אין גלעיס בעי.

פיעלע פון די נייגעקומענע האבען זיך מיט'ן לויף פון יארען שטארק באפעסטיגט עקאנאמיש, און אנגעהויבען צו ווערען לייטענדע גייסטער אין די פארשיעדענסטע עקאנאמישע פאכען און ארבייטס־צווייגען פון לאנד, אזוי אז די זין און אייניקלאך פון אמאליגע אי־מיגראנטען געפינען זיך היינט צווישען די רייכע פון לאנד, טראצדעם וואס די גרויסע אידישע מאסע איז געבליבען אן ארבייטענדע אדער געהערט טיילווייז צום מיטעל־און קליינהענדלער קלאס.

קאנאדע, וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן ווייץ־שפייכלער פון דער וועלט, איז נאך היינט צו טאג הויפטזעכליך אן אגריקולטור לאנד, וואו פארמעריי און די לאנדווירטשאפט שפיעלט די הויפט־ראליע, אבער די אידישע איינוואנדערונג איז הויפטזעכליך געוועזען א שטאדטישע, די אידישע מאסען האבען אויסגעקליבען די גרעסערע אדער קלענערע שטעדט, וועלכע זענען אויך די אינדוסטריעלע צענ־טרען פון לאנד. איינצעלנע אידען זענען צואווארפען דא און דארטען איבער'ן גאנצען קאנאדער שטח, דער רוב אבער האט זיך באזעצט אין די גרעסערע שטעדט. ווי דער צענזוס פון 1911 גיט אן, האבען אידען געוואוינט אין די קאנאדער שטעדט, ווי פאלגט:

מאנטרעאל 27,622; טאראנטא 18.143; וויניפעג 8,934; וואנ־קאווער 967; אטאווא 1,745; האמילטאן 1691, קוויבעק 396; האליפאקס 236; לאנדאן 569; קאלגארי 613; סט. דזשאהן 641; וויקטאריא 139, רידזשיינע 129; סידני 162; עדמאנטאן 182; ברענטפארד 151, און קינגסטאן 234 — אלץ גרעסערע אינדוסטריעלע שטעדט און האנדעלס־צענטרען.

די פארמערונג פון אידען אין קאנאדע האט אויך געבראכט צו דעם אז דאס אידישע לעבען זאל זיך בכלל אנהויבען אויסצוברייטערען, אי געזעלשאפטליך און אי קולטורעל. אויב אין דער ערשטער צייט

האָט זיך דאָס גאנצע ארגאניזירטע אידישע לעבען אויסגעדריקט נאָר אין דער ״קאָנגרעגיישאָן״ און אין דער ארגאניזאציע ארום דער שול, איז מיט דער פארגרעסערונג פון דער צאָל אידען אין לאנד אויך ארויסגערופען געוואָרען דאָס אידישע ארגאניזאציאנס־לעבען אויף די פארשיעדענע געביטען.

עס האָבען זיך ארגאניזירט א גאנצע רייע פון געזעלשאפטען, וואָס האָבען געדארפט, צופריעדען שטעלען די נויטען פון דער פאר־גרעסערטער און אלץ וואקסענדער אידישער באפעלקערונג. עס זע־נען געשאפען געוואָרען אימיגראציאנס־געזעלשאפטען צו העלפען דעם ניי־געקומענעם ביים איינארדנען זיך אין דער נייער היים, עס זענען געגרינדעט געוואָרען פארשיעדענע ״לאָדזשען״ און ״סאָסייטיס״, איינצעלנע און אפטיילונגען פון מאנכע אמעריקאנישע ארדענס ווי דער ״אָרדען פון די זין פון בנימין״, ״בני ברית״ און אנדערע. אין מאָנטרעאל איז פון די רייכערע אידען נאָך אין יאר 1890 געשאפען געוואָרען דער מאנטעפיאר קלוב, נאָך וועמענס מוסטער און ביישפיל עס זענען שפעטער געשאפען געוואָרען ענליכע קלובען אין די אנדערע אידישע קהלות.

אפילו אין אזא קליינעם אידישען ישוב ווי אין סט. דזשאָהן איז אין די ערשטע יאָרען פונ׳ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט געשאפען געוואָרען אַן אימיגראנטען געזעלשאפט. דער אָרדען פון די ״סאנס אָף בענדזשאמין״ האָט געהאט פיעלע אפטיילונגען און אפילו געהאט א געלד דעפּאָזיט ביי דער קוויבעקער רעגיערונג, אלס גאראנטיע, צו קענען טון די פארזיכערונגס־געעשפטען פון אירע מיטגליעדער.

עס האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו ארגאניזירען די אידישע פרויען אין ארגאניזאציעס און קלובען, און אינ׳ם חודש אפריל 1902, האָט שוין די מאָנטרעאלער ״לײדיס היברו בענעוואָלענט״ גע־פייערט איר 25 יאָריגע עקזיסטענץ.

מיט די ניי געקומענע אידען איז אויך אויסגעברייטערט געוואָרען דאָס אידיש־רעליגיעזע לעבען, עס זענען צוגעקומען נייע שולען, און עס האָבען זיך אויך פארמערט די אידישע כלי קודש. צו די ספרדישע און אשכנזישע שולען איז אין מאָנטרעאל צוגעקומען די בני יעקב שול

(אין 1886), די חברה קדישא שול)אין 1892), די ״חברה תהלים״ און אנדערע שולען אין טאראנטא, און אידישע שולען, אָדער מנינים זענען געשאפען געוואָרען אפילו אין אזעלכע ווייטע פלעצער ווי דאוסאָן סיטי, אין דעם יוקאָן געגענד, וואו צום סוף פון דעם ניינצענטען יארהונדערט האָבען זיך געהאט צונויפגעקליבען א צאָל אידען צווישען די גאָלד־זוכער, צווישען די וועלכע האָבען זיך אוועקגעלאָזען זוכען די דאָרטיגע גאָלד־אוצרות. אין יעדען אידישען קבוץ, וואו עס פלעגען זיך נאָר צוזאמענקלייבען א צאָל אידישע משפחות, האָט זיך די ערשטע פאָרמע פון אידישען ארגאניזירטען לעבען אויסגעדריקט אין איינאָרדנען א מנין, און שפעטער איז פון דעם אויסגעוואקסען אן ארגאניזירטע קהלה מיט אן אייגענער שול, און אזא ישוב פלעגט זיך שפעטער אויך ארגאניזירען אויף אנדערע געביעטען.

אין יענע יאָרען האָט אין קאנאדע (אין מאָנטרעאל) שוין אויך אָנגעהויבען צו ערשיינען א צוויי־וועכענטליכע אידיש־ענגלישע צייטונג ״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״, און אין יענער אויסגאבע געפינען מיר א גאנצע רייע פון בריעף, אין וועלכע עס שפיגעלט זיך אָפּ טיילווייז דאָס לעבען פון די דאָזיגע נייע אידישע ישובים.

וועגען דאוסאָן סיטי למשל, וואָס מיר האָבען שוין פריהער דערמאָנט שרייבט א קאָרעספאָנדענט אין יענער צייטונג (אינ׳ם יאר 1899) א קורצען בריעף, וואָס גיט אונז איבער א גאנץ גענויעם באגריעף וועגען זייער פילען און שטימונגען אין א שטאדט נעהענטער צום נאָרט־פּאָל ווי צו א אידישען ישוב. ער שרייבט : —

״ווי אין יעדער שטאדט און שטעדטעל איבער דער גאנצער וועלט, האָבען זיך דאָ אויך די זין פון ישראל צוזאמענגעקליבען מתפלל צו זיין. מיט דער אויסנאם פון א גאנץ קליינער צאָל, זענען די אידען, וועלכע וואוינען ביי די ברעגעס פונ׳ם יוקאָן, פון פוילען און רוסלאנד, כמעט אלע אונזערע אידען אזוי גוט ווי די קריסטען וואוינען דאָ אין פאלאטקעס, און מיר האָבען נאָך ניט קיין שול. אָבער פאר די וועלכע האָבען געוואָלט דאווענען ראש השנה האָב איך אָפּגעגעבען מיין גרויסע נייע קראָם, און עס איז מיט דאנק אָנגענומען געוואָרען. פערציג פון אונזערע ברידער האָבען זיך צו־

נויפגעקליבען, צוויי פון די מער געבילדעטערע האָבען געדיענט אלס חזנים, און דאָס דאווענען איז פארשטעהט זיך געוועזען לויט'ן שטרענגען ארטאדאקסישען שטייגער. מיר האָבען געהאט געננו מחזורים און טליתים, און מיר האָבען אויך געדאווענט שבת תשובה, און וועלען אויך מתפלל זיין יום כפור. מיר זענען שטאלץ מיט דעם וואָס אונזער תפלה פון ראוסאָן סיטי וועט זיך אנשליסען מיט אלע אנדערע אידישע תפלות, און מיר פילען זיך גליקליך מיט דער איי־ניגקייט פון אונזער פאָלק, וואָס קיין זאך קען ניט צושטערען.''

אז א שטענדיגע שול פלעגט אין אזא קליינעם אידישען ישוב אויסגעבויט ווערען, איז עס ניט נאָר געוועזען דער יום טוב פון די דאָרטיגע אידען, נאָר אין זייער שמחה פלעגען זיך אויך באטייליגען פיעלע פון זייערע ניט־אידישע שכנים, ווי דער מעיאר פון שטאדט און פארטרעטער פון די פארשיעדענע רעליגיעזע קערפערשאפטען און קירכען אין שטאדט אזוי ווערט אין דער ''קענעדיען דזשואיש טיימס'' באשריבען דער יום טוב אין סט. דזשאָהן נ. ב. ווען דעם 11־טען יאנואר, 1899, איז דאָרטען ערעפענט געוואָרען די אידישע שול, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָבען זיך באטייליגט פיעלע אידישע געסט פון דער פרעמיר, און אויך פיעלע קריסטליכע גייסט־ליכע און בעאמטע, ווי דער מעיאר א. ד. ג.

נאָכ'ן טויט פון רעוו. אברהם דע סאלא, איז ווי שוין דערמאָנט אינ'ם פריהערדיגען קאפיטעל, די רבנות־שטעלע פון דער מאָנטרעא־לער ''שארית ישראל קאָנגרעגיישאָן'', איבערגעגאנגען צו זיין עלצטען זון אהרן דוד מעלדאלא דע סאלא (געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1853, געשטארבען אין 1918), וועלכער איז ווי זיין פאָטער געוועזען א געגנער פון דער רעפאָרם־באוועגונג, און זיך אקטיוו באטייליגט אין דער ''יוניאָן אָף ארטאדאקס דזשואיש קאָנגרעגיישאנס'' פון די פאראייניגטע שטאאטען און קאנאדע. עס זענען אויך מיט'ן בייעם אימיגראנטען־שטראם אנגעקומען פיעלע אידישע כלי קודש, און איינער פון די מאָנטרעאלער אימיגראנטען־רבנים, רבי מ. אשינסקי איז אפילו באשטימט געוואָרען פון דער קוויבעקער רעגיערונג אלס ''טשעפליין'' פאר די אידישע ארעסטאנטען (אין 1899).

איינצעלנע אידען האבען אויך פארנומען וויכטיגע פאליטישע און שטאטישע עמטער און ניט וועניג האבען דערגרייכט צו גרויס כבוד. דער שנעלער וואוקס אבער פון די אידען אין לאנד האט ניט געקענט פארבייגעהן ניט אנצושטויסען זיך אין די באציהונגען צו זיי פון די ניט-אידישע שכנים, און מיט דער אידישער מאסען-איינוואנדערונג אין לאנד איז אויך ענטשטאנען דער אנטיסעמיטישער אויסברוך אין לאנד. כל זמן די אידען זענען געוועזען קליין אין צאל האט זיי די אלגעמיינע געזעלשאפט ווי ניט באמערקט, מיט'ן וואוקס פון די אידישע משפחות אין לאנד, האט זיך די מיינונג פון דער קאנאדער געזעלשאפט טיילווייז אנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירען. אין עס איז קלאר געווארען, אז אין קאנאדע זענען פאראן חוץ די ליבעראלע אידען-פריינטליכע עלעמענטען אויך פארביסענע אידען-פיינט.

אנגעהויבען האט זיך דער געשריי מיט דער אידישער איינוואנדערונג פון רומעניען, און דער אנטיסעמיטישער ארויסטריט איז זיך דאן אלץ מער צוואוואקסען.

צו דערזעלבער צייט, ווען עס האבען אנגעהויבען אריינצוקומען אין לאנד אידישע אימיגראנטען פון רומעניען אין עטוואס א פארגרעסערטער צאל (צו עטליכע הונדערט א וואך) האט מען אין מאנכע אויסלענדישע קרייזען אנגעהויבען צו רעדען וועגען דעם, אז אזוי ווי אין קאנאדע קאלאניזירען זיך יעצט די דוכאבארען, מענאניטען, גאליציאנער-רוטענער און אנדערע, וואלט אויך געוועזען א פלאן צו פרובירען א גרעסערע קאלאניזאציע אין לאנד פון רומענישע אידען, פאר וועמען רומעניען זייער געבורטס-לאנד איז געווארען ערגער פון א שטיעף-מוטער. וועגען דעם פלאן איז גערעדט געווארען אין די ברייטסטע אידישע קרייזען, און אזעלכע ארגאנען ווי דער לאנדאנער "דזשואיש קראניקל" און ענליכע צייטונגען האבען דער פראגע געווידמעט מערערע ארטיקלען. צו יענער צייט האט שוין די יק"א אויך געהאט געמאכט פארזוכען צו גרינדען עטליכע אידישע קאלאניעס אין די נארט-וועסט טעריטאריעס, און מען האט דארום געהאפט, אז די יק"א וועט אויסברייטען איר טעטיגקייט. אבער דאס וועגען וועלכען מען האט אויף דער אידישער גאס נאר

גערעדט, איז פאר די רעאקציאנערע כחות שוין געוואָרען א פאקט. און מען האָט אויפגעהויבען א געשריי, אז קאנאדע איז אין געפאר פארפלייצט צו ווערען פון די רומענישע אידען.

די ערשטע אָנצוהויבען אנטיסעמיטישע העצעס געגען אידען זענען געוועזען די פראנצויזישע צייטונגען וועלכע זענען הויפטזעכליך געשטאנען אונטער דעם קלעריקאלען איינפלוס, אָבער שפעטער איז די אידען־שנאה אויך אריינגעטרעטען אין מאנכע ענגלישע קרייזען.

אין מאָנטרעאל איז אין די לעצטע יארען פונ׳ם נייצענטען יארהונדערט און דעם אנהויב פונ׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט טעטיג געוועזען ק. ראבילארד, א פראנצויז וועלכער האָט ארגאנירט די "יוניאן פראנקא־קאנאדיען" מיט איבער צוואנציג טויזענד מיטגליעדער, און ער האָט ארויסגעגעבען צוויי צייטונגען דעם "פייאָניער" און די "אילוסטרירטע וועלט". א פעהיגער זשורנאליסט, און אויסנוצענדיג דעם גאנצען אנטיסעמיטישען מאטעריאל פון אייראפע, באזונדערס פון פראנקרייך, וואו עס איז דאמאָלס געוועזען טעטיג דער אנטיסעמיט דרומאן, האָט ער אינ׳ם נאָמען פון דער קירכע אָנגעפירט א פאנאטישען קאמף געגען די אידען, נימ אָפשטעלענדיג זיך פאר די ערגסטע בלבולים. זיינע העצערישע ארטיקלען, וועלכע האָבען גערופען צו א ביטערען קאמף געגען די אידען זענען געוועזען אזעלכע, אז זיי האָבען געמוזט ארויסרופען געגען זיך די ערנסטליכע געזעלשאפטליכע מיינונג, און ער איז גערופען געוואָרען צו פאראנטווארטליכקייט פאר׳ן גריכט. און דאָ האָט זיך ארויסגעצייגט, אז דער אנטיסעמיט ראבילארד איז אויך געוועזען א שווינדלער, און אז אלס פרעזידענט און פארוואלטער פון דער "יוניאן פראנקא־קאנאדיען" האָט ער באשווינדעלט די אקציאנערען פון דער געזעלשאפט, ווי צוזאָגענדיג זיי פאלשע פארזיכערונג. געשטעלט ווערענדיג אונטער "בייל" ביז׳ן משפט, איז ער שפעטער אנטלאָפען פון לאנד, וויסענדיג די שטראף וועלכע ערווארט איב, איבערלאָזענדיג בריעף, אז ער מוז פארלאָזען קאנאדע, ווייל פאר זיין געזונט איז נויטיג אן אנדער קלימאט.

דער "פייאָניער" איז געוועזען א פראנצויזישע זונטאג צייטונג אין מאָנטרעאל, און אונטער׳ן איבערשריפט "דאָס אידענטום אונזער

שונא'', אונטערגעשריבען אויף יעדען ארטיקעל מיט זיין נאָמען, האָט ער עס פארעפענטליכט זיינע הויפט־אטאקעס געגען אידען, וואָס זענען בלויז געווען א ווידערהאָלונג פון די טענות פונ'ם פראנצויזישען אנטיסעמיט עדמאנד דרומאָן, און די אטאקעס זיינע האָט ער נאָך מער פארשטארקט, ווען מען האָט אָנגעהויבען אויפצייגען אויפ'ן שווינדעל מיט זיין ''יוניאן פראנקא קאנאדיען''

די באטרעפענדע קאָמפאניע האָט געהאט אן אפטיילונג פאר לעבענס־פארזיכערונג, וועלכע ער האָט אויך פארוואלטעט. יעדער וואָס האָט איינגעצאָלט די סומע פון $93.00 איז בארעכטיגט געווען נאָך צוואנציג יאָר צו א לעבענס פענסיע פון צוויי הונדערט דאָלאר יערליך. ראבילארד האָט פארשטאנען ווי אזוי אויסצונוצען פאר זיין שווינדעל די קירכע, און די גלחים וואָס פלעגען אגיטירען פאר דעם פלעגען באקומען פאר דעם באצאָלט. טויזענדער פראנצויזישע פאמיליעס האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דעם פארזיכערונגס־פלאן, און ראבילארד'ס שווינדלען זענען אזוי לאנג אָנגעגאנגען ביז וואנען עטליכע עקאָנאָמיסטען האָבען אין די פראנצויזישע צייטונגען ווי ''לא פרעס'' און ''דעבאטס'' אנגעוויזען אויף דער פאלשקייט און אוממעגליכקייט פון אזא פענסיע. צוערשט האָט ראבילארד געענטפערט זיינע קריטיקער, אז זיי זענען פארקויפט צו די אידען, און געוואָלט אפקומען מיט דעם, אָבער זענען איינמאָל זיינע שווינדלען אויפגעדעקט געוואָרען, האָט דער אמת שוין מער ניט געקענט אונטערדריקט ווערען, און דער גאנצער שווינדעל איז אויפגעדעקט געוואָרען.

ראבילארד, וועלכער איז פאררעכענט געווען פאר א מין פינאנציעלען נאפּאָלעאָן, האָט פארשטאנען אויסצונוצען די קירכע פאר זיין צוועק, וויסענדיג גאנץ גוט דעם איינפלוס וואָס די קירכע האָט אינ'ם לעבען פון דעם פראנצויזישען־קאנאדער, און ער האָט זיך אין זיין אויסרעכענונג ניט אָפּגענארט. ניט נאָר זענען צו זיין פארזיכערונגס־פלאן צוגעשטאנען פיעלע ערוואקסענע, נאָר די עלטערען פלעגען אפילו פארזיכערען זייערע קליינע קינדער, אזוי איינגעגלויבט איז מען געווען אין אים, און ווען דזשול העלבראנער, רעדאקטאר פון דער ''פרעס'', האָט אין זיין צייטונג

אויפגעוויזען אויפ'ן שווינדעל, האָט זיך ראַבילאַרד געפּרובירט פאַר־טיידיגען מיט דעם, אז זיינע געגנער זענען אונטערגעקויפט פון די אידען, אז העלבראנער אליין איז א איד, אָבער דער פאַרפירטער פּראָצעס און זיין אנטלויפען האָט ענדליך אויפגעדעקט דעם גאנצען שווינדעל פון דער געשיכטע.

אָבער אויב אין אָנהויב זענען די אידען־אטאַקעס נאָר געווען צו געפינען אין די פראנצויזיש־קאטוילישע צייטונגען, האָט מען זיי שפּעטער אויך אָנגעהויבען צו באמערקען אין די ענגליש־קאטוי־לישע אָרגאנען און אנדערע אויסגאבען. דער פראנצויזיש־קאנאדער אנטיסעמיטיזם האָט געפונען זיין אורשפּרונג אין פראנקרייך, פון וואנען ער האָט די גאנצע צייט געצויגען זיין יניקה, און ווען אין יאָר 1894 האָט זיך דאָרטען אָנגעהויבען דער באריהמטער דרייפוס־פּראָצעס, ווען דער אידישער אפיציער, קאפּיטאן דרייפוס איז בא־שולדיגט געוואָרען אין מיליטערישען פאַרראַט געגען פראנקרייך, האָט דאָס געדיענט ווי ברען־שטאָף נאָך מער צו צופלאַקערען אין קאנאדע די אידען־שנאה.

אזוי האָט די מאָנטרעאלער ענגליש־קאטוילישע צייטונג "דהי טרו וויטנעס" געשריבען, ווען דרייפוס איז געפונען געוואָרען שולדיג:

"עס איז מעגליך, דאָס הייסט עס קען זיין מעגליך, ווי אונ־זערע פראנצויזישע פריינט זאָגען, אז קאפּיטאן דרייפוס איז פאַר־אורטיילט געוואָרען אומשולדיג. אָבער מען דאַרף געדענקען, אז די העכסטע פראנצויזישע ארמיי־בעאמטע, און אלע מיטגליעדער פון קריעגס־געריכט פאַר וועמען ער איז געמשפּט געוואָרען, האָבען ארויס־געזאָגט זייער גלויבען, אז ער איז באגאנגען דעם פאַרברעכען פאַר־קויפענדיג וויכטיגע מיליטערישע סודות צום דייטשען קריעגס־מיניסטעריום".

אפילו אין דער פּראָטעסטאנטישער טאראנטא, וואו עס איז ערשיענען "דהי טאראנטא סאָן", האָט פּראָפעסאָר גאָלדווין סמיט, וועלכער האָט מיטגעארבייט אין יענער צייטונג אונטער'ן פּסעוודאָ־נים "בייסטענדער" געשריבען וועגען דעם דרייפוס פּראָצעס אין אַז ענליכען זין. ער פלעגט אָפט רעדען וועגען אידען, "אז זיי זוכען

זיך ארומצודרעהען ארום אלע אנדערע פעלקער צונעמענדיג זייער רייכטום הורך פינאנציעלער פעהיגקייט, פאראייניגענדיג זיך צוויי־שען זיך נופא פאר׳ן דאַזיגען צוועק״.

פראָפעסאָר גאָלדווין סמיט האָט ניט באהאלטען זיין שנאה צו אידען, און אין איינער פון זיינע עסייען האָט ער גאנץ קלאָר ערקלערט, אז א איד קען קיינמאָל ניט זיין קיין פאטריאָט אין וועלכען לאנד ער זאָל ניט וואוינען, און ווען אין 1905 האָבען זיך אָנגעהויבען די גרויסע פאָגראָמען אויף אידען אין רוסלאנד, איז ער געווען רוסלאנדס פארטיידיגער, בארעכטיגענדיג די פאָגראָמען.

אין זיין בוך ״עסייען איבער טאג־פראגען״ (״עססיים אן קוועסטשאנס אף דהי דעי״ — מעקמילען און קאָ., 1893) ווידמעט ער א לענגערען ארטיקעל דער אידען־פראגע (זייטען 260—221) וואו ער באטראכט אלזייטיג די דאָזיגע פראגע. זיין מיינונג איז, אז די אידישע רעליגיע איז א גלויבען פון סאָציאלער אפגעזונדערטקייט, באַ־ציענדיג זיך צו די קריסטליכע שכנים ווי צו אומריינע און ווי צו ני־דעריגערע וועזענס, די אידען זייענדיג דאָס אויסדערוועהלטע פאָלק.

צו זיין א געגנער פונ׳ם אידענטום אלס סיסטעם, דענקט פראָ־פעסאָר גאָלדווין סמיט, מיינט נאָך ניט צו זיין א שונא פון אידען, אָבער ער איז געגען דער אידישער אָפגעזונדערטקייט און זייער משיח גלויבען, ווייל מען קען ניט געהערען צו צוויי נאציאנאליטעטען מיט איינמאָל. אזא צושטאנד, איז לויט זיין מיינונג אונדערטרעגליך. און די אידען דארפען אָדער זיך צוריקקערען קיין ירושלים, אָדער עס אין גאנצען פארגעסען, און צוזאמענמישען זיך מיט דער מענשהייט, אָפגעבענדיג דאָס גאנצע הארץ פאר׳ן לאנד פון געבורט.

ווען עס האָט זיך אָנגעהויבען די באוועגונג פאר דרייפוס׳עס באפרייאונג, האָט דער ״קעטאָליק רעקאָרד״ (געדרוקט אין לאָנדאָן אנט.) געשריבען, אז דרייפוס האָט גוטע אויסזיכטען באפרייט צו ווערען, ווייל ״אכט און דרייסיג מיליאן פראנצויזען ווערען קאָנטראָ־לירט פון הונדערט אידען.״

און די אגיטאציע געגען אידען איז ניט געווען קיין אומזיסטע. ניט נאָר האָט מען געשטורעמט געגען די נייע אָנגעקומענע אידישע

אימיגראנטען, נאָר מען האָט אויך אָנגעהויבען זוכען חסרונות געגען אידען סתם. אויב אײנ׳ם יאָר 1896 האָט נאָר פּאַסירט אײן פאַל, ווען דער מאָנטרעאלער פראנצויזישער ״טשעמבער אָף קאָמערס״ האָט אָנגענומען א געוויסען באשלוס געגען א מיטגליעד, נאָר צוליעב דעם וואָס ער איז געוועזען א איד, איז צוועלף יאר שפּעטער, אין 1908 פאָרגעקומען אין קוויבעק דער קאָנגרעס פון דער קאטוילי־שער יוגענד, וועלכער האָט באשלאָסען צו גרינדען אַן אנטיסעמיטישע ליגע צו באשאפען א באגרענצונגס־צוים הורך אלע געזעצליכע מיט־לען, צו פארהיטען דאָס אריינדרינגען פון די אידען אין לאנד.

צו יענער צייט האָט אין קוויבעק אָנגעהויבען צו ערשיינען א נייער קלעריקאלער ארגאן ״אָקסיאָן סאָציאל״, און אין איינעם פון די ערשטע נומערען האָט זיך גלייך באוויזען אַן אטאקע אויף די מאָנטרעאלער אידען, אין דער פאָרמע פון א קאָרעספאָנדענץ, וואו דער שרייבער דערצעהלט וועגען דער אידישער געפאר אין מאָנטרעאל, וואו עס ווערען פארכאפּט פון די אידען אלע קאָמערציעלע און רע־זידענץ־געגענדען, אז מאָנטרעאל ווערט פאראידישט, און אז פּאָלי־טיש קאָנטראלירען זיי שוין דעם געגענד, באקאנט אלס ״סט. לאורענס דיוויזשאן״. דער שרייבער דערצעהלט דאן ווייטער, אז קיינער האָט ניט געהאט קיין מוט אויפצוהויבען זיין שטימע געגען דער דאָזיגער אידישער אינוואזיע, און אז דער איינציגער וואָס האָט עס לעצטענס יאָ געטאָן איז דער רעוו. קורעי באלאנזשער, וועלכער האָט אין זיין קירכע ״סט. לואי דע פראנס״ געוואָרענט זיינע צוהערער וועגען דעם וואָס עס קומט פאָר.

״לא ווערּיטעי״ איז געוועזען דער נאָמען פון א צווייטען קלע־ריקאלען ארגאן אין קוויבעק, מיט א גרויסען איינפלוס אין דער רוימיש־קאטוילישער קירכע, און די דאָזיגע צייטונג האָט ניט נאָר שטענדיג אָפּגעלאכט פון אידען, נאָר זי איז אויך שטארק צופריע־דען געוועזען פון דעם קאָנגרעס פון דער קאטוילישער יוגענד מיט׳ן באשלוס צו פארבאָטען דאָס אריינקומען פון די אידען אין לאנד, און האָט אין יאָר 1909 גערופען צו דער גרינדונג פון אן אנטיסעמי־טישער ליגע, וועלכע זאָל ניט דערלאָזען, אז די פראָווינץ קוויבעק זאָל יודאאיזירט ווערען.

די צייטונג האָט געשריבען: —

''עס איז שוין די זעכסטע צייט, אז א באוועגונג זאָל ארגאני־זירט ווערען ניט צו דערלאָזען די ווייטערדיגע אינוואזיע פון די אידען אין קאנאדע, אין יעדען פאל, אין דער פראָווינץ קוויבעק. לאָנדאָן וויזט אויס האָט זיך געגעבען א שבועה צו דערטרינקען אונזער באפעלקערונג מיט דער אָנקומענדער אידישער כוואליע. מאָנטרעאל איז שוין פאראידישט געוואָרען, און נאָך מאָנטרעאל וועלען קוויבעק און אנדערע שטעדט אויך פארטרונקען ווערען. די מערסטע פון אונזערע דערפער האָבען שוין זייער אידישע קראָם. די אידען זענען גוט ארגאניזירט, די וועלכע זענען שוין אין קאנאדע פאָרמירען א צוזאמענבונד מיט זייערע ברידער אין די פאראייניגטע שטאאטען, וועלכע זענען דאָרטען א שטארקע מאכט. עס זענען שוין היינט צו טאג פאראן אין קאנאדע א צאָל ''קאָנגרעגיישאנס, סאָ־סייטיס'' און קלובען, אלע פון וועלכע זענען קאמפסלוסטיג. מאָנט־רעאל האָט צווישען אנדערע געזעלשאפטען און קלובען די ''קאָנגרע־גיישאן בית דוד'', די ''היברו סיק בענעפיט אסאסיאיישאן'', די ''קינג עדווארד בענעפיט אסאסיאיישאן'', דעם באראן דע הירש אינ־סטיטוט און ''היברו בענעוואָלענט סאָסייטי''. קוויבעק האָט איר ''בית ישראל'' שול, און טאראנטא די ''בנות ציון קדימה'', און אויב מיר וועלען נאָר שטודירען די אידישע ארגאניזאציעס, וועלען מיר זעהען אז מיר האָבען פון זיי פיעל צו לערנען.

אז מיר רעדען פון'ם אידען מוזען מיר אויך דערמאָנען די ''פרימייסאָנס'', די מערסטע פון זייערע בעאמטע טראגען אין מאָנטרעאל אידישע נעמען! די קאטוילישע אסאציאציע פון דער קאַ־נאדער יוגענד קען טון א גרויסע דיענסט דער פראָווינץ דורכצופירען דעם פראָיעקט פון ארגאניזירען אן אנטיסעמיטישע ליגע. מיר מעגען זיין זיכער, אז אויב עס איז אויפגעגעבען געוואָרען דער פלאן צו פארענגלישען אונז דורך דער ענגלישער איינוואנדערונג, האָט מען צוגעטראכט א צווייטען מיטעל, דאָס איז אונז צו פאראידישען. פון דער גאנצער ''דאָמיניאן'' האָט מען אויסגעקליבען קוויבעק, די איינ־ציגע פראָווינץ וואו עס איז פאראן א פראנצויזישע אָדער קאטוילישע מאיאָריטעט, וואָס מוז אומגעבראכט ווערען. די אידישע געפאר

וואָס דראָהעט אונז איז געפערליכער ווי דער אנגלאָזירונגס־פּלאַן. דער ענגלענדער און דער שאָטלענדער זענען אסימילירט געוואָרען, דער איד אָבער קען זיך ניט אסימילירען, דער קריסט איז דעם איד'ס קרבן, און דער איד לאָזט קיינמאָל ניט ארויס זיין קרבן.

די אנטיסעמיטישע ליגע דארף אויפדעקען די אידישע געפאַר פאר קאנאדע".

די "לא ווערימעי" און איר רעדאקטאָר הער טאַרדיוואל האָבעי ניט אויפגעהערט צו העצען געגען די אידען און פארשפרייטען די ראסען־שנאה. נאכדעם ווי דער אויבענדערמאָנטער אויפרוף איז אָפּגעדרוקט געוואָרען, איז דער הער טאַרדיוואל ארויסגעקומען עט־וואָס שפּעטער מיט א נייעם אַנפאַל, דאָסמאָל שוין אויך געגען דער קאנאדער רעגיערונג.

"די אידען", האָט זיך דער נייער אנפאַל געלעזען, "דרייסיג אָדער פערציג טויזענט אין צאָל, זענען באַפאַלען קאנאדע לויט'ן אויפטראַג פון דער אטאַווער רעגיערונג, און זיי נאַטוראַליזירען זיך אלס קאנאדער.

די נאַטוראַליזירונגס־פאָרמען, וואָס די אידישע אפּליקאנטען הארפען אויספילען האָט די פאָלגענדע אינסטרוקציע: —

דער אפּליקאנט פאר נאַטוראַליזירונג דארף אונטערשרייבען דעם נאָמען, מיט וועלכען ער איז באקאנט געוועזען אין אויסלאנד, אזוי גוט ווי דעם פאַלשען נאָמען וואָס ער וויל אָננעמען וועלענדיג ווערען א קאנאדער.

צווישען דער גרעסערער צאָל פון די אימיגראנטען געבראַכט פון לאָנדאָן דורך די באמיהונגען פון דעם ענגליש־אידישען קאָמיטעט, אָנגעפירט פון לאָרד ראָטשילד, ציינט זיך ארויס דער וואונש אָנצו־נעמען פאַלשע פאַמיליען־נעמען, פארענגלישט אזוי ווייט ווי מעגליך, צו דער צייט וואָס מען צווינגט די ניט־אידישע אימיגראנטען צו נוצען זייערע ריכטיגע נעמען.

אין איירָאפּא ווערט דאָס באנוצען א פאַלשען נאָמען באטראַכט פאַר א פאַרברעכען, אין קאנאדע אָבער ערלויבט עס די רעגיערונג.

די אידען נעמען אָן ענגלישע נעמען, כדי בעסער צו באהאלטען זייער אָפּשטאמונג, און דורך דעם שווינדעל ווילען זיי זיך אריינרייסען צווישען אונז, און לייכטער דורכפירען זייער ציעל.

מיר טארען זיך ניט לאָזען אָפּנארען פון די שווינדלערישע נעמען, וואָס דער איד נעמט אָן.״

דער באטרעפענדער פאראיין פון דער קאנאדער יוגענד איז גע־ווען שטארק אונטער'ן איינפלוס פון הענרי בוראסאָ, דער פירער פון די נאציאנאליסטישע ״פרענטש־קענעדיענס״. יענע פארטיי וועמענס לאָזונג עס איז ״קוויבעק נאָר פאר די קאנאדער פראנצויזען״, און אָט דער בוראסא וועלכער האָט אין זיין לאנגער פּאָליטישער קאריערע ניט דורכגעלאָזען קיין איין געלעגענהייט צו אטאקירען די אידען, איז עס געוועזען דער גייסטיגער פּאָטער און רבי פון דער קאטוילישער יוגענד, און איר ארגאן ״לא ווערימעי״.

אזוי האָבען זיך געמערט די שטימען געגען אידען, און מען קען זאָגען אז פאר דער גאנצער צייט איז געוועזען דער מאָנטרעאלער ״דיילי וויטנעס״ (ערשיינט שוין ניט מער) כמעט די איינציגע באַ־דייטענדע צייטונג, וואָס איז געוועזען פריינדליך צו אידען. ווען פיעלע האָבען געשטורעמט געגען די רומעניש־אידישע אימיגראנטען, האָט דער ״דיילי וויטנעס״ געשריבען וועגען די דאָזיגע פּליטישע אידישע אימיגראנטען, וועלכע פאַרדיענען אונטערגעשטיצט צו ווערען; און אז יעדע הילף זאָל זיי געגעבען ווערען, אז זיי זאָלען זיך קענען איינאָרדנען.

״דער איד איז ניט קיין אויסלענדער״, האָט די צייטונג געשרי־בען אין'ם יאָר 1900, ״ער האָט פאר הונדערטער יאָרען געלעבט אין רומעניע, און האָט פיליכט מער ווי אנדערע עלעמענטען בייגע־שטייערט צו דער שפע אין'ם לאנד. ער איז געצוואונגען צו דיענען אין דער ארמיי און צו ערפילען אלע אנדערע בירגער־פליכטען, אָבער מעטאדיש און סיסטעמאטיש פירט מען איין געגען די אידען באגרענ־צונגען און זיי ווערען דארום ארויסגעוואָרפען פון זייערע געוועהנליכע באשעפטיגונגען. עס איז דארום ניט קיין וואונדער, אז זיי מוזען זוכען שוץ אין אויסוואנדערונג, און מען מעג א טראכט געבען

צו האָט מען גאָר געדאַרפט אזא מיטעלאַלטערליכע און אונטאָלעראנטע ראסע ווי די רומעניער צייגען זיך ארויס צו זיין, צו באפרייען פונ'ם טערקישען יאָך. דערוויייל אָבער געפינען זיך די היימלאָזע רומענישע אידען אין אונזערע טויערען, פלייסיגע, געזעץ־ליעבענדע, ארויסגע־טריבען פון זייער לאַנד ניט דורך זייער שולד, נאָר דורך פארפאָל־גונגען, און זיי פארדיענען יעדע הילף וואָס די רעגיערונג קען זיי לעגאַל געבען.״

״דהי ניוס״, אַן ענגלישע צייטונג אין טאראנטא (אונטערגע־גאנגען אין די מלחמה־יאָרען) פלעגט אויך גאַנץ אָפט אויפהויבען איר שטימע פאר אידען, ערקלערענדיג אז קאנאדע טאָר ניט וויסען פון קיין ראסען־באַגרענצונגען, און אזוי האָבען זיך די אידען באגע־גענט מיט צוויי וועלטען, מיט פריינדליכקייט און פיינדליכקייט, און די צוויי פאָרמען פון באציהונגען האָט מען געקענט באגעגענען אויף יעדען געביעט פון לעבען. פון איין זייט האָט מען זיך ענט־זאגט למשל צו פארדינגען וואוינונגען צו אידען, און אין א גאנצער רייע פון אזעלכע אנאָנסען אין די צייטונגען האָט מען געקענט באגעגענען די ווערטער — אידען דאַרפען ניט נאכפרעגען, — און פון דער אַנדער זייט, האָט דער ״מעקגיל קאָלעדזש״, איינער פון די גרעסטע אוניווערזיטעטען אין לאַנד באשלאָסען אין 1909, אז שעקספּיר'ס ״סוחר פון ווענעדיג״, זאָל ניט געגעבען ווערען אלס עקזאמען פאר די מאטריקולאנטען, ווייל ״שיילאָק״ באליידיגט די אידישע געפילען. אָבער דאָס ארויסטרעטען פאר אידען האָט ניט אָפגעשטעלט די פיינדליכקייט, די אָפענע און די באהאל־טענע שנאה. אזוי האָט פאסירט, אז אין דער צייט פון ביילים בלבול למשל, האָבען זיך אין קאנאדע געפונען זשורנאַליסטען, וועלכע האָבען אין א קוויבעקער צייטונג באשטעטיגט, אז אידען נוצען טאקע קריסטליך בלוט. און ארום דער זעלבער צייט האָט דער ״קווינס אוניווערזיטעט״, איינער פון די בעסערע אוניווערזיטע־טען אין לאַנד (אין קינגסטאָן אנט.) באשלאָסען (אין 1912) אויף אן איידעלען אופן אויסצושליסען אידישע פראָפעסאָרען, אָנגע־מענדיג א באשלוס, אז נאָר קריסטען קענען דאָרטען פארנעמען

פראפעסאר־שטעלעס, אבוואל אין פיעלע אנדערע אוניווערזי־טעטען ווי מעקגיל א. ד. ג. האבען שטענדיג אידען פארנומען פראפעסאר־שטעלעס.

דער קאנאדער אנטיסעמיטיזם איז נאך פיליייכט יונג, אבער אלענפאלס אזוי אלט, וויפיעל דער אידישער ישוב איז אלט אין באדייטונג.

זיינע אורזאכען זענען דיזעלבע ווי פון דעם אנטיסעמיטיזם אין יעדען לאנד, אידישע פעהיגקייט, קאנקורענץ, דאס אייגנארטיגע אידישע לעבען, און אלעס אנדערעס, פון וואנען דער אנטיסעמיטיזם שעפט איבעראל זיין יניקה. חוץ די אלגעמיינע סבות, איז נאך פאראן די ספעציעלע סבה פאר דעם וואוקס אין דער פראווינץ קוויבעק, וואו ער איז אמשטארקסטען, האבענדיג פון דארטען זיך ערשט פארשפרייט איבער די איבעריגע טיילען פון לאנד.

דער קאטוליציזם בכלל איז תמיד א בעסערער באדען פאר דער אנטיסעמיטישער זריעה, און די פראנצויזיש־שפרעכענדע באפעל־קערונג פון דער פראווינץ וועלכע איז א קאטוילישע האט דארום שוין אליין געגעבען פיעל מער רעקרוטען פאר דער אנטיסעמיטישער פארטיי, ווי וועלכער עס איז אנדערער טייל, דערצו איז נאך צוגעקו־מען דאס, וואס אין פראנקרייך איז אפגעטיילט געווארען די קירכע פון דעם שטאאט, און די אן שטעלען־געבליבענע גלחים און אנדערע קלעריקאלען, האבען זיך מאסענווייז א לאז געטאן אין דער פראנ־צויזישער קאנאדע, און אנגעהויבען צו פארשפרייטען די דרומאן־אידעען, און אזוי ווי דער קאנאדער פראנצויז איז בכלל אפגע־שטאנען און שטעלט נאך פאר מיט זיך דעם פראנצויז פון יארען צוריק, האט זייער אגיטאציע געפונען אן אפקלאנג.

צום וואוקס פונ'ם אנטיסעמיטיזם אין קוויבעק האט אויך בייר געשטייערט דאס, וואס עס זענען אונטערדריקט געווארען אין א געוויסען זין די "פרענטש־קענעדיענס" אין אזעלכע פראווינצען ווי אנטאריא. דאס האט פיעל געשטארקט די פראנצויזישע נאציאנא־ליסטישע באוועגונג, וועמענס לאזונג עס איז "אונזער שפראך, אונ־זער רעליגיאן, אונזערע געזעצען", א דריי־אייניגקייט, וואס

שטעלט פאר מיט זיך די ארבייטס־פראגראם פון די ״פרענטש־קע־נעדיענס״. די אידען האבען אויך אינסטינקטיוו געפילט אז עס איז פאר זיי זיכערער צו געהן האנט אין האנט אין דער פאליטיק מיט די פראטעסטאנטישע ענגלענדער ווי מיט די קאטוילישע פראנצויזען. און דאס האט אויך טיילווייז געגעבען א באדען אין געוויסע קרייזען, אז דער אנטיסעמיטיזם זאל זיך דארטען קענען איינווארצלען, אבּ־וואל מען קען שוין זעהען סמנים צום בעסערען.

אין דער פעריאדע פונ׳ם באדייטענדען וואוקס אינ׳ם אידישען ישוב אין קאנאדע איז דארום דער אנטיסעמיטיזם געוועזען א וויכטיג פראבלעם. עס איז אבער ניט געוועזען די איינציגע וויכטיגע פראגע, ווייל מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב אין לאנד זענען אויך אויס־געוואקסען אנדערע אינערליכע און אויסערליכע פראבלעמען.

דאָס אכטע קאפיטעל

בלעטלאַך פון טאָראָנטאָ׳ס אידישע געשיכטע

די ערשטע ספר תורה אין טאראנטא, — א איד ערט ביסמארק׳ס נאמען, — ריטשמאנד גאס, — קירכען פארוואנדעלט אין שולען, — די דריי אידישע ״קאָנגרעגיישאנס״ — א ״בשר כשר געשיכטע״, — די ערשטע אידישע ״בענעוואָלענט סאסייטי״, — די ערשטע רבנים, — די געזעלשאפטליכע באציהונגען.

די טאראנטאר אידישע קהלה איז ניט אזוי אלט ווי די מאָנט־רעאלער, אָבער מאנכע בלעטלאַך פון איר געשיכטליכער ענטוויקלונג זענען געוועזען גאנץ אייגענארטיג, און האָבען בייגעטראגען זייער טייל צו דער כאראקטער אויסבילדונג פונ׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב, און פונקט ווי מאָנטרעאל, אזוי איז אויך טאראנטא געוואָרען א וויכטיגער צענטער, א מיטעלפונקט פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות, צוזייט און צושפרייט איבער דער גרויסער פראָווינץ אָנ־טאריא.

ווי מיר האָבען געזעהן אין אייניגע פון די פריערדיגע קאפיטלאַך, האָט שוין דער צענזוס פון 1851—1852 רעגיסטרירט אין אויבער־קאנאדע 103 אידען, פון וועלכע 57 האָבען געוואוינט אין טאראנטא. די ערשטע אידען אין טאראנטא האָבען זיך ווארשיינליך באזעצט צום סוף פון די דרייסיגער יאָרען פונ׳ם 19־טען יאָרהונדערט, ווייל אין די פערציגער יאָרען געפינט מען שוין אין די שטאטישע רעגיסטרען פון געשעפטען א קראָם פון א אידישען אייגענטימער.

פון די פאמיליעס וואס האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין טאראנטא (אינ׳ם אָנהויב פון דער צווייטער העלפט פונ׳ם 19־טען יאָרהונדערט), ווען עס האָט זיך ארגאניזירט די ערשטע אידישע ״קאָנגרעגיישאן״ (די ״האלי בלאסאם״) זענען געוועזען די מערסטע

פראָמינענטסטע אידישע פאמיליעס די, וועלכע זענען געקומען פון ענגלאנד, און זיי האָבן געשפּיעלט די הויפּט־ראָליע אינ'ם עפענט־ליכען אידישען לעבען. שפּעטער איז צו זייער צאָל אויך צוגעקומען א רייע אידען, געקומענע פון דייטשלאנד, און ערשט צום סוף פונ'ם יאָרהונדערט, האָבן אויך מזרח־אייראָפּייאישע אידען אָנגעהויבען צו פארנעמען א פּלאַץ אין דער עפענטליכקייט.

צווישען די אידען אין טאראנטא פון יענער צייט, האָט פאר־נומען אן אנגעזעהענעם פּלאַץ לואיס סעמיועל, (געשטארבען אין 1887) וועלכער איז אויך פּאָפּולער געוועזען צווישען די קריסטליכע שכנים, און אין יאָר 1877 איז אים צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד, אויסגעקליבען צו ווערען אלס פּרעזידענט פון "מעקעניקס אינסטי־טוט". ער האָט געהאט א גרויסען נאָמען אין דער דאמאָלסדיגער געשעפטס־וועלט און ווען אין 1879 האָט זיך באזעצט אין טאראנטא א. ד. בענדזשעמין, א געבוירענער פון אויסטראליען, און זיך אָנ־געשלאָסען אין אים אלס שותף, איז די האנדעלס־פירמע "סעמיועל, בענדזשעמין און קאָ." געוואָרען נאָך פארצווייגטער און פּאָפּולערער איבער'ן גאנצען לאנד.

פיעלע פון די ערשטע טאראנטאר אידישע איינוואוינער זענען אויך געוועזען דורך קרובה'שאפט פארבונדען מיט די מאָנטרעאלער אידישע פאמיליעס, ווי למשל די פאמיליע אשער. די פאמיליע אשער האָט געשטאמט פון פּלימוט, ענגלאנד, באזעצענדיג זיך צוערשט אין מאָנטרעאל, וואו זיי האָבן געעפענט א ציערונג־געשעפט. אין 1851 האָבן זיי געעפענט אן אפּטיילונג אין טאראנטא, און די צוויי ברי־דער אשער, זין פון י. אשער פון מאָנטרעאל, האָבן זיך דאן בא־זעצט אין טאראנטא. ווען אין טאראנטא איז געגרינדעט געוואָרען דער ערשטער אידישער מנין, האָט י. אשער געמאכט זיי א מתנה אין יאָר 1857, די ערשטע ספר תורה, פאר וועלכען די "קאָנגרעגיי־שאן" האָט אים צוגעשיקט אן אפיציעלען דאנק־בריעף. די ספר־תורה געפינט זיך יעצט אין דער באָנד גאס שול.

(פון די צוויי ברידער, האָט איינער אלבערט אשער פארלאָזען טאָראָנטא, אָפּפאָרענדיג קיין אויסטראליען, און דער אנדערער יעקב

אשער, האָט זיך באַזעצט אין מאָנטרעאַל, וואו ער האָט פאר א רייע פון יאָרען רעדאקטירט די מאָנטרעאלער "סטאַר".)

נ. ל. סטיינער, אן עסטרייכישער איד, וועלכער איז נאָך אין די אכציגער יאָרען געוועזען א מיטגליעד פון'ם "סיטי קאונסיל", האָט זיך באַזעצט אין טאראָנטאָ ארום 1856, וואו ער האָט זיך באשעפטיגט אלס א שטיין־שניידער. אין די 70־ער יאָרען איז ער באשטימט געוואָרען אלס דזשיי. פּי. (פריעדענסריכטער) זייענדיג דער ערשטער איד צו באקומען אזא אמט אין אנטאריא. ער האָט ביז זיין טויט אין 1902 פארטרעטען א רייע עמטער און זיך באטייליגט אין פיעלע שטאַטישע צערעמאָניעס, פון וועלכע דאָס פאָלגענדע איז זעהר מערקווירדיג. ווען מען האָט אים פון דער שטאדט־פארוואלטונג צוגעטיילט דעם כבוד (אין 1883), אז ער זאָל א נאָמען געבען א גע־וויסע גאַס, האָט ער איר א נאָמען געגעבען ביסמארק עוועניו, און אלע האָבען זיך געוואונדערט אויף דעם וואָס א איד זוכט צו ערען אַ דיימזשען אידען־פיינט.

צווישען די אידען, וועלכע האָבען זיך באַזעצט אין טאראָנטאָ אין די פופציגער און זעכציגער יאָרען, זענען אויך געוועזען די פאַ־מיליעס ע. גאנטער, מ. קאסעל, אלעקסאנדער מילער, סעמיועל סאַ־לאמאן, סעמיועל סטערן, און א רייע אנדערע פאמיליעס, מערסטענס פון ענגלאנד, דייטשלאַנד און עסטרייך, באשעפטיגענדיג זיך דאָ מיט'ן האנדעל פון ציערונג, טאבאַק און ציגארען, קליידער און אימ־פּאָרט־געשעפט.

(סעמיועל סטערן האָט אין 1875 געגרינדעט די ערשטע אידישע "בענעוואָלענט סאָסייטי" מיט'ן נאָמען "טאראָנטאָ היברו בענעוואָ־לענט סאָסייטי".)

אין די זיבעציגער און אכציגער יאָרען, האָבען זיך אין טאראנטאָ אויך באזעצט די פאמיליעס א. קאָהען (איינער פון די אכט גרינדער פון דער "גואל צדק קאָנגרעגיישאן"), שאיער (עדמאנד שאיער, דער שפּעטערדיגער גרינדער פון דער טאראנטאר צדקה פעדעראציע), לעווינסקי (ל. לעווינסקי איז געוועזען איינער פון די ערשטע תלמוד־תורה־טוער אין שטאדט), בארני לאָרענס, וועלכער האָט אויך, חוץ

זיינע געשעפטען, פארטראטען דעם קאָנסול־אמט פאר אן אייראפּיי־אישער מלוכה, יעקב קאָהען, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען אן אָפיציעלער פּאָליציי איבערזעצער און פּאָליציי־ריכטער (אין 1910), און אַ צאָל אידישע פאמיליעס פון רוסלאנד און גאליציען, ווי די פאַ־מיליעס מעהר, באכראק, און אנדערע.

חוץ די פאמיליעס געקומענע פון אייראפּע, האָבען זיך אין טאָ־ראָנטאָ אויך באזעצט אַ צאָל פאמיליעס, וועלכע זענען געקומען פון די פאראייניגטע שטאאטען. אידען האָבען אויך געגרינדעט דאָ פאברי־קען, און בכלל ביינעשטייערט צו קאנאדע'ס עקאָנאָמישען לעבען. פיעלע פון זיי האָבען מיט דער צייט דערגרייכט צו גרויס רייכטום, און האָבען געשפּיעלט אנגעזעהענע ראָליען אין דער ''באארד אף טרייד''.

ריטשמאנד גאס, וועלכע האָט אין אָנהויב פון דעם צוואנציגסטען יאָרהונדערט אָנגעהויבען פאַרוואנדעלט צו ווערען אין אַ פאבריק־געגענד, איז נאָך צו יענער צייט געוועזען איינע פון די הויפּט־רע־זידענץ גאסען אין שטאָדט, און זי איז אויך געוועזען דער צענטער פאר דער קליינער אידישער קהלה.

אויף ריטשמאנד און וויקטאריא איז געוועזען די ''האלי בלאָ־סאָם'' שול, און ווען אין 1862 האָבען אַ צאָל רוסישע אידען גע־גרינדעט די ''גואל צדק קאָנגרעגיישאן'', האָבען זיי אלס זייער מקום קדוש געמאכט אַ געדונגענעם עטאַזש אין אַ הויז אַרום ריטש־מאנד און יאָרק גאס, און ערשט שפּעטער האָט זיך די דאָזיגע שול אריבערגעצויגען אין אן אייגען הויז, ווען זיי האָבען אפּגעקויפט אן אלטע נעגער־קירכע אויפ'ן ראָג יוניווערזיטי עוועניו און עלם גאס (די זעלבע קירכע האָט דורכגעמאכט אַ רייע פון גלגולים, צוערשט אַ קירכע, שפּעטער אַ שול, איז עס אַרום 1907 פאַרוואנדעלט געוואָרען אין אַ געביידע פאר'ן דאמאָלסדיגען אידישען ''פּיפּעלס־טעאטער'', און נאָך עטליכע יאָר אלס אידישער טעאטער, איז עס צוריק פאר־וואנדעלט געוואָרען אין אַ נעגער־קירכע). מיט דעם וואוקס פון טאראָנטאָ איז אויך געוואקסען די ''גואל צדק קאָנגרעגיישאן'', און אויך די נייע געביידע איז געוואָרען צו קליין, אזוי אז מען האָט

גענומען קלייבען א בוי־פאנד פאר א נייער גרעסערער שול, א זאך וואס איז רעאליזירט געווארען, ווען דעם 29־טען אפריל, 1906, איז דורך יצחק ברוידא געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פאר'ן יעצטיגען שול־בנין אויף יוניווערזיטי עווענױ, פייערענדיג א יאר שפעטער דעם חנוכת הבית.

(עס ווערט דערצעהלט א שפאס, אז ווען די "גואל צדק" שול איז געגרינדעט געווארען, איז זי באקאנט געווען אלס "די קאזאצקע שול", צוליעב דעם וואס די מערסטע מיטגליעדער זענען דארטען געווען רוסישע אידען).

צו די צוויי שולען, די "האלי בלאסאם" און די "גואל צדק" איז אין גיכען אויך צוגעקומען אין די זיבעציגער יארען דער מנין "חברה משה מאנטעפיאר", פון וועלכען עס איז שפעטער ארויס־געוואקסען דער "בית מדרש הגדול חברה תהלים", וועלכער האט זיך אויך אייגגעפונען אין די ערשטע יארען אויף ריטשמאנד גאס. פאר־האנדלונגען פלעגען אפט געפירט ווערען צווישען די צוויי ארטאדאק־סישע "קאנגרעגיישאנס" ("גואל צדק" און חברה תהלים"), אז זיי זאלען זיך פאראייניגען, אבער די פארהאנדלונגען האבען צו גאר ניט געבראכט. שפעטער האט דער "בית המדרש־הגדול חברה־תהלים", אפגעקויפט א גרויסע מעטאדיסטישע קירכע אויף מיקאל גאס, און עס איבערגעבויט פאר דער יעצטיגער שול.

די צאל אידען אין טאראנטא ,האט זיך דורך דער איינוואנדע־רונג געהאלטען אין איין מערען, און די דריי שולען זענען שוין מער ניט געװען גענוג געװעזען פאר די רעליגיעזע הצטרכות'ן, און עס האבען אנגעהויבען אויסצובילדען זיך נייע מנינים און שולען, אזוי אז אין די ערשטע צוואנציג יאר פונ'ם יעצטיגען יארהונדערט, זענען צוגע־קומען א גאנצע רייע פון נייע שולען, גרעסערע און קלענערע, ווי די שול "מחזיקי הדת" פון די גאליציאנער אידען, די רומענישע שול, די רוסישע שול, און א רייע שולען פון פארשידענע לאנדסמאנ־שאפטען.

פונקט ווי אין מאנטרעאל, ווען אין די ערשטע יארען, האט זיך דאס גאנצע אידישע לעבען ארגאניזירט ארום דער שול, אזוי איז עס

אויך געווען אין טאראנטא, און נאך אזוי פרי ווי דאס יאר 1864, האט טאראנטא שוין געהאט איר ערשטען "בשר כשר" טומעל, און דער דאמאלסדיגער איינציגער שול איז אויסגעקומען צו ברענגען ארדנונג אין דער הינזיכט.

די אידישע באפעלקערונג איז דאמאלס געוועזען קליין, און קיין אידישע קצבים וואס זאלען זיך באשעפטיגען נאר מיט "בשר כשר" זענען דאמאלס ניט געוועזען, פלעגט דארום דער איינציגער אידישער קצב אין שטאדט אי פארקויפען טרפה פלייש און אי "בשר כשר". אין די ערשטע יארען פלעגט א פרומער איד, חיים גאלדבערג, אכטונג געבען אויף דעם, אז עס זאל זיין כשר לויט'ן דין, אבער ווען ער האט פארלאזען די שטאדט, איז דער קצב געבליבען אן השגחה. אלעקסאנדער מילער, א מיטגליעד פון דער "האלי בלאסאם" שול האט דאן אנגעקלאגט דעם קצב פאר דער שול, אז ער נוצט אין זיין געשעפט איין קלאץ, אויף וועלכען ער האקט אי כשר פלייש און אי טרפות, און אפילו חזיר־פלייש.

דעם 11־טען סעפטעמבער, 1864, האט די שול פארהאנדעלט די זאך, און באשלאסען צו באזארגען דעם קצב מיט א באזונדער קלאץ, מעסערס, וואג, און אנדערע מכשירים, וועלכע זאלען גע־נוצט ווערען נאר פאר כשר פלייש, און אז די זאכען זאלען בלייבען דאס אייגענטום פון דער שול.

קיין שטענדיגע רבנים זענען די ערשטע צייט אין טאראנטא ניט געוועזען, נאר פון צייט צו צייט פלעגט זיך אפשטעלען א דורכריי־זענדער רב פאר א קורצער צייט. ערשט ארום יאר 1890 האט די "האלי בלאסאם" שול אויפגענומען א שטענדיגען רב, דר. בארנעט א. עלזאס, וועלכער האט אנגעהאלטען די שטעלע ביז 1893, ווערענדיג נאכגעפאלגט פון ראבי לאזארוס (ביז ארום 1899), און שפעטער איז די דארטיגע רבנות־שטעלע פארנומען געווארען פון ראביי ס. דזשיי־קאבס (1900—1920).

די ארטאדאקסישע "גואל צדק" שול האט נאר פאר א קורצער צייט געהאט צייטווייליג אן אייגענעם רב, הרב לאסקער; ערשט אינ'ם אנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יארהונדערט האט די טאראנטאר אידישע

קהלה באקומען איר ערשטען שטענדיגען רב (הרב י. וויינרעב), און מיט דער ענטוויקלונג פון די שולען, איז אויך די צאָל רבנים פאר־גרעסערט געוואָרען.

מיט דעם וואוקס פון דער טאראנטאר אידישער קהלה, איז אויך פאָרגעקומען אן ענדערונג אין די געזעלשאפטליכע באציהונגען צו אידען מצד די ניט־ אידישע שכנים.

ווען דער ישוב איז נאָך געוועזען קליין, האָבען אידען סאָציאל פארקערט מיט ניט־אידען אין יעדען הינזיכט. אידען האָבען ניט נאָר געהערט אלס מיטגליעדער צו פארשיעדענע אלגעמיינע ארגאניזאציעס און קלובען, נאָר זיי האָבען אויך פארנומען די העכסטע עמטער פון די דאָזיגע געזעלשאפטען, מיט׳ן וואוקס אָבער פון דער צאָל אידען אין שטאדט, האָט מען אין די דאָזיגע אלגעמיינע ארגאניזאציעס אָנ־הויבען קוקען קרום אויף איד׳ען. דאָס האָט געבראכט צו דעם אז א רייע פון אייגענע אידישע ארגאניזאציעס זאָלען זיך ענטוויקלען אויף יעדען געביעט, איינגעשלאָסען א אידישען קלוב (דער ״קאָסמאפאליטען״ קלוב, וועלכער עקזיסטירט יעצט אונטערן נאָמען ״פרימראוז״ קלוב).

אָבער טראָץ די אפטע ניט פריינדליכע באציהונגען, איז מיט׳ן וואוקס און שטייגען פון דער אידישער וואנדערונג געוואקסען די טאָ־ראנטער אידישע קהלה, ווערענדיג די צווייטע גרעסטע אידישע קהלה אין לאנד, און דער צענטער פאר די פיעלע אידישע קהלות אין דער פראווינץ אנטאריא.

דאָס נײנטע קאַפּיטעל.

בלעטלאַך פון װיניפּעג׳ס אידישער געשיכטע.

דער ערשטער איד אין װיניפּעג, — די ״אלד טײמערס״ — דאָס יאָר 1882, — די ערשטע שול און ברידערליכע ארגאניזאַציע, — די אויסװאַנדערונג, — די מחלוקת, — די װײטערדיגע ענטװיקלונג.

אין דער גאַנצער געשיכטע פון דער אײנװאַנדערונג און קאָלאָניזירונג פון קאַנאַדע מערקט זיך דער שטענדיגער דראַנג נאָכ׳ן מערב, פּונקט װי קאַנאַדע זעלבסט איז אויסגעבויט געװאָרען פון אויסלענדישער אימיגראַציע, אַזױ איז דער מערב אויפגעריכט געװאָרען דורך דער אײנװאַנדערונג פון מזרח־קאַנאַדע, און מיט דעם אלגעמײנעם אימיגראַנטען־שטראָם איז אויך געגאַנגען דער אידישער װאַנדערער.

נאָך אין די זעכציגער יאָרען פון׳ם פאָריגען יאָרהונדערט האָבען שוין אידען געװאױנט בײם פּאַסיפישען ברעג, און געהאַט אָרגאַניזירטע אידישע קהלות, װי אין װיקטאָריאַ למשל, און שפּעטער, מיט דער אלגעמײנער אײנװאַנדערונג אין דער װעסט, האָבען זיך אידען אויך אָנגעהויבען צו באַזעצען אין פיעלע מערב צענטרען, הויפּטזעכליך אין װיניפּעג.

לויט אַן אַרטיקעל געשריבען פון אַן אַלטען װיניפּעגער תושב, משה פינקעלשטײן, אין׳ם ״רעפאָרם עדװאָקײט״ (אין אַ ספּעציעלער װיניפּעגער אויסגאַבע), זאָל דער ערשטער איד, װעלכער האָט זיך דאָרטען באַזעצט, האָבען געװעזען, ראובן גאָלדשטײן, אַ רוסישער איד, װעלכער איז אַהין געקומען אין 1879, באַשעפטיגענדיג זיך מיט׳ן פּוטער־האַנדעל װאָס ער האָט אָנגעפירט מיט די אינדיאַנער, אויסבײטענדיג בײ זײ די פּוטערװאַרג פאַר פאַרשיעדענע סחורות. אַ יאָר שפּעטער, אין 1880, האָט ער אַריבער געבראַכט זײן פאַמיליע, און אין׳ם זעלבען יאָר זענען אויך אַהין געקומען אַ צאָל אידישע פאַמי־

ליעס, ווי פיליפ בראון, דזש. פראנקפורטער, וו. העריס, לואיס ווערטהיים, דוד און שמעון ריפשטיין, און אנדערע ״אלד טיימערס״. פיעלע פון די נייע אנגעקומענע האבען אויך ארויסגעפאדערט צו זיך די קרובים זייערע, אזוי אז אין 1881 האבען זיך די קליינע צאל אידען שוין ארגאניזירט אין א קהלה, און אנגאזשירט א געוויסען א. בענדזשאמין, וועלכער האט געדארפט ערפילען א רייע רעליגיעזע פונקציעס, ווי שוחט, מוהל, און חזן.

די פאגראמען־כוואליע אין מזרח־אייראפע פון די אכציגער יארען, און דער געדאנק צו באזעצען אידען אויפ׳ן לאנד, האט געגעבען א נייעם שטויס דער קליינער וויניפעגער אידישער קהלה אין איר ווייטערדיגער ענטוויקלונג, ווען אין 1882 האבען אהין אנגעהויבען צו קומען גרעסערע גרופעס פון אידישע אימיגראנטען, וועלכע מען האט געוואלט קאלאניזירען אויפ׳ן לאנד.

פון דעם געדאנק צו פארוואנדלען די דאזיגע אימיגראנטען־גרופען אין פארמער האט זיך אבער וועניג וואס אויסגעלאזען, בלויז א קליינע צאל האבען זיך באזעצט אויפ׳ן לאנד, דערפאר אבער האבען זיך די נייע אנגעקומענע גאנץ שנעל איינגעארדענט ביי אנדערע באשעפטיגונגען.

אין דער קאנאדער וועסט איז דאמאלס געווען א סך ארבייט, עס האט זיך געבויט די ״קענעדיען פאסיפיק״ אייזענבאן ליניע, עס האט זיך ענטוויקעלט א ריזיגע געהילץ־אינדוסטריע, און די נייגעקומענע האבען דארום געפונען גענוג באשעפטיגונג אלס לוין־ארבייטער מיט גוטע שכירות. אנדערע האבען זיך איינגעארדענט אין קליינע געשעפטען, און דער ערוואקסענער עלעמענט האט זיך גענומען צו ארגאניזירען און איינארדנען דאס היימישע לעבען אין דער נייער סביבה.

מען האט געשיקט נאך א ספר תורה, געגרינדעט די ״קאנגרעגיישאן בית ישראל״, געקויפט א בית עולם, און אין׳ם ווינטער פון 1882—3 איז אויך געגרינדעט געווארען די ערשטע ברידערליכע ארגאניזאציע ״אהבת אחים״.

ווי יעדער פיאנערען ישוב, אזוי האט אויך דער אידישער מערב־ישוב געהאט זיינע פיעלע שוועריגקייטען און איבערלעבונגען. די

יעניגע וועלכע האָבען זיך געהאט באזעצט אויפ'ן לאנד אין דער מי־סאָמין קאָלאָניע, האָבען זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צו די פיעלע שוועריגקייטען, וואָס פארמעריי אין דער וועסט האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין יענע יאָרען. זיי האָבען ענדליך אויפגעגעבען דאָס לאנד און צוריקגעקומען אין וויניפעג, אָדער זיך באזעצט אין די אנדערע צענטרען. אנדערע, וועלכע האָבען ניט געקענט פארטראָגען דעם קאלטען קלימאט, האָבען אויסגעוואנדערט אין די שטאאטען. אין צווישען די אויסוואנדערער זענען געוועזען אי די וועלכע האָבען זיך באזעצט אין וויניפעג, און אי אויפ'ן לאנד. פון די לעצטע האָבען א קליינע צאָל זיך קאָלאָניזירט אין שטאאט דאקאטא, אָבער אויך האָרטען זענען זיי אויפ'ן לאנד פארבליבען נאָר א קורצע צייט.

אין די קומענדע עטליכע יאָר, זענען א צאָל אידישע קאָלאָניעס געגרינדעט געוואָרען אין דער וועסט, אָבער דער וויניפעגער אידישער ישוב גופא איז שטארק געפאלען דורך דער אויסוואנדערונג, הויפט־זעכליך צווישען די יאָרען 1884—1890, טראָצדעם וואָס זיי האָבען שוין דאמאָלס געהאט צוויי ,,קאָנגרעגיישאנס", די ,,בית ישראל", און די ,,בית אל", געגרינדעט אין 1885.

ארום דעם יאָר 1890 איז די לאגע עטוואָס בעסער געוואָרען, ווי צוויי באזונדערע ,,קאָנגרעגיישאנס" איז געלונגען צו פאראייניגען און אין יענעם יאר איז אויסגעבויט געוואָרען דער ערשטער שול־בנין, אָבער גלייך נאָכ'ן חנוכת הבית זענען וויעדער אויסגעבראָכען אלטע מחלוקת'ן, די זעלבע וואָס האָבען אמאָל געפירט צו דער גרינדונג פון א צווייטער ,,קאָנגרעגיישאן", און א צאָל אידען האָבען זיך וויעדער אָפגעטיילט און געגרינדעט די ,,שערי צדק" שול.

אין די ניינציגער יאָרען איז די לאגע בעסער געוואָרען, מען האָט זיך מער צוגעוואוינט צו דער נייער סביבה, און פון דאמאלס אָן האָט זיך דער ישוב אָנגעהויבען נאָרמאל צו ענטוויקלען, אויס־וואקסענדיג אי אין צאָל, און אי אין זיין ארגאניזירטקייט; אין יענע יאָרען האָבען אפילו די אידען געפּרובירט ארויסשטעלען אן איי־גענעם קאנדידאט פאר'ן שטאדט־ראט, לואיס ווערטהיים, וועלכער איז אָבער דורכגעפאלען, ווייל די אידישע שטימען זענען געוועזען צו ווייניג אין צאָל כדי צו קענען ערוועהלען אן אייגענעם פארטרעטער.

מיט דעם וואוקס פון דער אידישער איינוואנדערונג אין אָנהויב פונ׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט איז די וויניפעגער אידישע קהלה נאָך מער אויסגעוואקסען, און עס האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו שאפען גרעסערע אידישע קהלות אין דער גאנצער קאנאדער וועסט, פאר וועלכע וויניפעג איז געוואָרען די מעטראפאליע. עס זענען אויסגעבויט געוואָרען נייע שולען און אנדערע רעליגיעזע אינסטיטוציעס, ווי תלמוד תורות, עס זענען אויך געשאפען געוואָרען אנדערע קערפערשאפטען, און דאָס מערב־קאנאדער אידענטום, אונטער דער פירערשאפט פון וויניפעג, איז געוואָרען א וויכטיגער טייל פונ׳ם גאנצען קאנאדיש־אידישען ישוב.

נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאר 1883, איז א וויניפעגער איד, לואיס וויינבערג, באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער (דזשאסטיס אָף פיעס), און פון דאמאָלס אָן זענען אידען געערט געוואָרען אויף פארשיעדענע אופנים, און אנדערע זענען אויך ערוועהלט געוואָרען צו פארשיעדענע עמטער, ווי אין שטאדט־ראט, פראָווינציעלען פארלאמענט א. ד. ג.

די קאנאדער וועסט, האָט א צאָל סלאווישע איינוואוינער, ווי רוטענער א. ד. ג., און צוליעב שפראכליכע אורזאכען איז דארום דער איד אין דער וועסט געוואָרען אפטמאָל דער פארמיטלער צווישען דעם רוטענער און דעם קאנאדער, אזוי אז עקאָנאָמיש קומט דער מערב איד אין גאנץ אָפטע האנדעלס פארבינדונגען מיט׳ן רוטענער און די אנדערע ״אויסלענדער״, איבער יענער גאנצער טעריטאריע, פאר וועלכער וויניפעג איז דער הויפט־צענטער.

דאָס צענטע קאפיטעל

די פּראָבלעמען פונ׳ם אידישען ישוב

די פראגע פון פארטרעטער פון אידישען גלויבען אָדער פאר־טרעטער פון די אידישע אינטערעסען. — די טעטיגקייט פון די מיסיאנערען־משומדים, — דער אלטער בית עולם פון טהרי ריווערס, — די פראגע פון זונטאג רוה, — דער ״לאָרד׳ס דעי ביל״, — די פּאָגראָמען אין רוסלאנד,— די אידישע צוטיילונג צווישען זיך.

די געאגראפישע נאָענטקייט פון קאנאדע צו דער רעפובליק פון די פאראייניגטע שטאַאטען, די זעלבע ענגלישע שפראך און ענגלישע שפּראכליכע מאסען קולטור וועלכע הערשט איןביידע לענדער — דאָס זענען געוועזען פון די וויכטיגסטע אורזאכען, וועלכע האָבען גע־שאפען אן ענליכקייט אין די לעבענס־פאָרמען אין ביידע שכנה׳שע לענדער, און דאָס וואָס עס איז מיט קאנאדע בכלל, איז אויך מיט דער אידישער באפעלקערונג, מיט׳ן קאנאדיש־ אידישען ישוב. צו דער צייט ווען אין די לעצטע פופציג יאָר האָבען קיין קאנאדע נאָר איינגעוואנדערט אידישע מאסען אין קליינע צאָלען, איז קיין אמע־ריקע געגאנגען דער גרויסער שטראם פון דער אידישער וואנדערונג, אמעריקע איז דארום געוואָרען דאָס וואוינאָרט פון פיעלע מיליאָנען אידען געגען קאנאדע׳ס קליינער צאָל, און ממילא איז שוין אויך דער גאנצער היגער אידישער ישוב געשטעלט געוואָרען אונטער אמע־ריקע׳ס איינפלוס אין א סך הינזיכטען.

אָבער טראָץ דעמדאָזיגען איינפלוס, טראָץ דער דאָזיגער העגע־מאניע זענען דאָך פאר׳ן קאנאדיש־אידישען ישוב ארויסגערוקט גע־וואָרען א רייע פון פּראָבלעמען א דאנק דער באזונדערער פּאָליטי־שער לאגע פון קאנאדע און צוליעב פיעלע אנדערע אורזאכען, ווי למשל דאָס וואָס די קאנאדער אידען שטעלען פאָר מיט זיך אן אומבאדיי־

טענדע מינאָריטעט אין לאנד, אָדער דאָס וואָס קאנאדע איז הויפּט־זעכליך א לאנד פון צוויי נאציעס — ענגלענדער און פראנצויזען צווישען וועלכע עס קומט פאָר א טיילווייזער נאציאנאלער קאמף, און אין וועלכען די אידען ווערען אויך טיילווייז ארייננעשלעפּט, הויפּט־זעכליך אין דער פּראָווינץ קוויבעק.

און די אלע פּראָבלעמען זענען געוואקסען צוזאמען מיט׳ן ישוב.

זייט די אידען האָבען זיך אָנגעהויבען צו באזעצען אין לאנד און זיך איינצובירגערען האָבען זיי אָנגעהויבען צו פארנעמען וויכטיגע פּאָליטישע אמטען אין לאנד, נאכדעם ווי עס איז געזעצליך מעגליך געוואָרען (ווי מיר האָבען עס געזעהן אין די פריערדיגע קאפּיטלאך) און אידען האָבען זיך דירעקט און אומדירעקט באטייליגט אין דער פּאָליטיק פון לאנד, פעדעראלע, פּראָווינציעלע אָדער שטאטישע.

ווען בריטיש קאָלאָמביא האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער ״דאָמיניאָן״ איז, ווי שוין דערצעהלט, איינער פון אירע ערשטע פאר־טרעטער צום פּארלאמענט געוועזען דער איד נייטען, וואנקואווער און אנדערע שטעדט האָבען געהאט צו פארשיעדענע צייטען אידישע מעיארס, פּונקט ווי אטאווא, טאראנטא, מאָנטרעאל, וויניפּעג און אנדערע שטעדט האָבען געהאט אידישע ״אָלדערמען״, פארטרעטער אין די שטאטישע ראטען, ריכטער און אנדערע בעאמטע.

נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1885, האָט טאָראָנטא געהאט א אידישען אָלדערמאן אין דער פּערזאָן פון ניומאן ל. סטיינער, וועלכער האָט פארטראטען דעם אלטען סט. דזשיימס וואָרד אינ׳ם שטאדט־ראט פאר די יאָרען 1885, 1886, און שפּעטער פאר׳ן יאָר 1899. ווען וואנקואווער איז געוואָרען א שטאָדט, איז איר ערשטער מעיאר געוועזען דער איד דוד אפּפענהיימער, וועלכער איז געוועזען דער העכסטער שטאטישער בעאמטער פאר די יאָרען 1888—1891 (גע־שטארבען אין 1897). די פירמע אָפּפענהיימער ברידער איז אין וואנ־קואווער געוועזען א גוט באקאנטע, און אי דוד אפּענהיימער און אי זיין ברודער האָבען אויך געשפּיעלט א גרויסע ראָליע אין דער דאָר־טיגער ״באָארד אָף טרייד״, און דוד אפּענהיימער איז אויך געוועזען דער פּרעזידענט פון דער באָארד פאר די יאָרען 1889—1887.

עס איז אויך געווען צו פארדאנקען זיין אונטערנעמונגס־גייסט און איניציאטיוו, אז די ״קענעדיען פעסיפיק ריילוויי״ האט זיך ענדליך איבערגעצייגט אין דער וויכטיגקייט פון וואנקואווער אלס האפען־שטאדט, און די סי. פי. אר. האט דארטען ענדליך אויסגעבויט אירע האפענס, וועלכע פארבינדען קאנאדע מיט׳ן אריענט. אין יאר 1892 האט ער אויך פיעל מיטגעהאלפען אין דער גרינדונג פון דער ״קא־

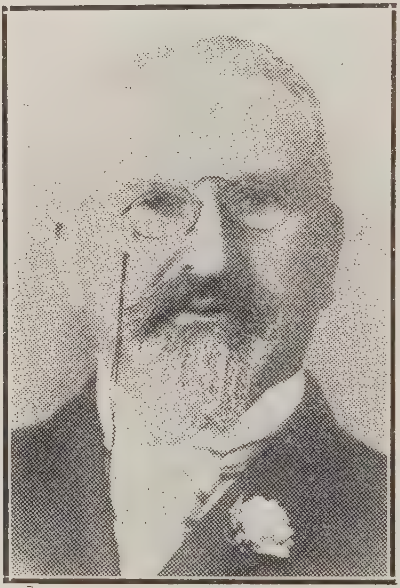

דויד אפענהיימער.

נאדער־אויסטראליען שיפס־ליניע״ און אנדערע טראנספארטאציאנס־קאמפאניעס.

ווען ער איז געשטארבען, האט די שטאדט וואנקואווער אויסגע־דריקט דעם גרעסטען טרויער, און צו דער לויה זענען אלע געשעפטען געשלאסען געווארען, און צו ערען זיין אנדענקען איז אויך אויפגע־

שטעלט געוואָרען א מאָנומענט אין סטענלי פארק, וועלכער איז אָפּי־
ציעל אויפגעדעקט געוואָרען דעם 14־טען דעצעמבער 1911, דורכ'ן
דאמאָלסדיגען פרעמיער פון בריטיש קלאמביא ר. מעקברייד.

ווען אטאווא האָט נאָך געהאט אין 1900 א גאנץ קליינע אידישע
קהלה, האָט אטאווא שוין אויך געהאט א אידישען אָלדערמאן אין

דער מאָנומענט אין סטענלי פארק.

דער פערזאָן פון שמואל ראָזענטאל, וועלכער האט פארטראטען
אינ'ם שטאטישען ראט דעם וויקטאריא וואָרד. נייטען י. פראיד, אליין
אן אימיגראנט איז געוועזען אָלדערמאן פאר פיעלע יארען אין קארנ־
וואל, אנטאריא, און האָט אויך באקליידט דעם אמט פון פרעזידענט

פון דער ״באָארד אָף טרייד״. די אידען פון וויניפּעג האָבען ניט נאָר אין 1905 ערוועהלט א אידישען אַלדערמאַן אין דער פּערזאָן פון משה פינקעלשטיין, נאָר אין די יולי וואַלען פון 1910 האָבען זיי אויך ערוועהלט אַלס ליבעראַלען פּאַרטרעטער צו דער מאַניטאָבער לעגיסלאַטור דעם אידישען אַדוואָקאַט ס. האַרט גרין (געבוירען אין סט. דזשאָהן נ. ב. אין 1886). אין מאָנטרעאַל, וואו עס האָבען שוין פון לאַנג אָן די אידען פאַרנומען פאַרשיעדענע אמטען, זענען אַרום דער צייט אויך געוועזען אידישע פּאַרטרעטער אין שטאַדט־ראַט, ווי די אָלדערמען בלומענטאַל, רובינשטיין און אַנדערע.

דאָס זענען אָבער מערסטענס געוועזען נאָר אַלגעמיינע קאַנאַדער פּאַרטרעטער און בעאַמטע, מער ניט ווי פון׳ם אידישען גלויבען, אָבער ניט קיין ספּעציעל אידישע פּאַרטרעטער. אָבער ווען דער אידישער ישוב האָט אָנגעהויבען באַדייטענד אויסצואוואַקסען איז גאַנץ שאַרף אויפגעשטעלט געוואָרען די פראַגע, צי דאַרפען זיך אידען באַטייליגען אין דער לאַנד־פּאָליטיק נאָר אַלס קאַנאַדער בירגער, אָדער אויך אַלס אידען, צי דאַרף מען נעמען א שטעלונג צו געוויסע פּאָליטישע פראַגען נאָר אַלס אַלגעמיינע בירגער, אָדער ביים אורטייל דאַרף אויך שפּיעלען א ראָליע דער אידישער מאָמענט, צי איז א געוויסע שטעלונג אין א פראַגע פאַר אָדער געגען די אידישע אינטערעסען. די פראַגע האָט אָנגעהויבען ארויסצורופען א גרויסען אינטערעס אין די אידישע קרייזען, ווען זי איז געשטעלט געוואָרען. אין אָנ־קעטע וואָס איז אָנגעפירט געוואָרען ווענען דעם פון דער ״קענעדיען דזשואיש טיימס״ (אין יאָר 1900) האָבען זיך אַלע אָנגעפרעגטע, און מייסטענס ענגליש־שפּרעכענדע קאַנאַדיזירטע איינוואוינער אַרויסגע־זאָגט געגען דעם, אז אידען זאָלען זיך קלאַסיפיצירען באַזונדער אין דער פּאָליטיק, נאָר אַנטיילנעמען אַלס אַלגעמיינע בירגער. מאַנכע האָבען זיך אפילו אַרויסגעזאָגט געגען דער איינבאַרופונג פון באַזונ־דערע אידישע וואַל־פאַרזאַמלונגען, און צווישען די אַלע געגנער פון די ענגליש־שפּרעכענדע עלעמענטען, זענען רעפּרעזענטירט געוועזען די פאַרשיעדענסטע אידישע ריכטונגען, ווי ציוניסטישע פירער, שול־טוער, פּראָפעסיאָנאַלען א. ד. ג. אידען האָבען גלייכע ציווילע און רעליגיעזע רעכטען ווי אַלע אַנדערע בירגער, און דאַרום טאָר ניט

זיין אזא זאך ווי א אידישע "שטימע" — דאָס איז אומגעפער גע־ווען דער מאָטיוו פון די אלע, וועלכע האָבען זיך ארויסגעזאָגט געגען א באזונדערער אידישער באציהונג צו די פּאָליטישע פּארטייען פון לאנד.

דאָס איז צו יענער צייט געווען דער ענטפער אויף דער פראגע, אָבער שפּעטער ווען די אידיש־שפּרעכענדע און מער נאציאנאלע עלעמענטען האָבען זיך פארמערט אין לאנד, און זיך מער איינגע־בירגערט איז די שטעלונג געביטען געוואָרען, און ווען מאנכע אידען זענען ארויסגעשטעלט געוואָרען אלס קאנדידאטען פאר פארשידענע עמטער, האָבען אי די אידען און אי די ניט־אידען אָנגעהויבען צו קוקען אויף זיי, ניט ווי אויף סתם פארטרעטער, נאָר אויך ווי אי־דישע פארטרעטער, און זיך באמיט צו ערוועהלען זיי אלס אזעלכע, ווייל מען האָט אָנגעהויבען צו פארשטעהן, אז אויך די אידישע מינאָריטעט מוז האָבען פארטרעטערשאפט, ווי עס האָבען עס די אנדערע.

דער טיעפער אונטערשייד צווישען דער קריסטליכער און אידי־שער רעליגיע, האָט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב אויך פאראורזאכט א רייע פּראָבלעמען און פראגען. פארשידענע מיסיאנערען גע־זעלשאפטען האָבען אָנגעהויבען טעטיג צו ווערען צווישען די פאר־שיעדענע אידישע געמיינדעס, א טעטיגקייט אָנגעפירט מערסטענס פון אידען־משומדים און אָפטמאָל האָבען די דאָזיגע "נייע קריסטען" באנוצט אין זייער מיסיאנס־ארבייט אזא באליידיגענדען טאן פאר אידען, אז עס פלעגט ברענגען צו צוזאמענשטויסען, און פיעלע אונגערעכטיגקייטען צו אידען זענען געווען א רעזולטאט פון דעם, וואָס די דאָזיגע אידישע מיסיאנערען פלעגען פאלש אינפאָרמירען דער ניט־אידישער וועלט וועגען דעם, וואָס עס קומט פאָר אויף דער אידישער גאס.

אן אינצידענט וואָס האָט אין די יאהרען 1900-1902 שטארק אויפ־גערודערט די עפענטליכע אידישע מיינונג איז געווען דער פאל מיט'ן בית עולם פון טהרי ריווערס.

די פאמיליע הארט, וועלכע האָט זיך געהאט דאָרטען באזעצט אינ'ם אכצענטען יארהונדערט, און געבילדעט די דאָרטיגע אידישע קהלה, האָט אויך געהאט איר אידישען בית עולם. אָבער ביים אָנהויב פונ'ם צוואנציגסטען יאָרהונדערט, איז שוין די קהלה פון טהרי ריווערס לאנג געוועזען צופאלען. פיעלע פון די מיטגליעדער פון דער

די פאמיליע הארט האָט אין טהרי ריווערס אויך געהאט געגרינדעט א באנק וועלכע האָט אויך ארויסגעלאָזען אירע אייגענע באנקנאָטען.

הארט פאמיליע האָבען זיך אין פארלויף פון יאָרען פולשטענדיג אסימילירט און זיך צוזאמענגעגאָסען מיט די ארומיגע פראנצויזיש-קאטוילישע שכנים, אנדערע וויעדער האָבען זיך איבערגעצויגען פון טהרי ריווערס אין אנדערע פלעצער, און אזוי איז דער קליינער אידישער

בית עולם דאָרטען געבליבען א פארגעסענער און א פארלאָזטער. ארום יענער צייט איז אָבער דאָס לאנד, וואו די אידישע קברים האָבען זיך געפונען, פארקויפט געוואָרען, און ווי עס איז דאמאָלס אָנגעגעבען געוואָרען אלס אן ארגומענט, האָבען די אידישע מתים פון דאָרטען געמוזט אוועקגענומען ווערען צוליעב סאניטארע אורזאכען. די אידען, באזונדערס די ספרדישע ''קאָנגרעגיישאן'' פון מאָנטרעאל האָט זיך פאראינטערעסירט אין דעם, און האָט איינגעזעהען אין דעם א פאר־שוועכונג געגען דעם זכרון פון די אידישע פיאָנערען וועלכע האָבען אין זייער צייט געשפּיעלט אזא ראָליע ביים אָנהויב פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און א צייט לאנג האָט עס פאראורזאכט א געוויסע אויפרעגונג, ווייל מען האָט געגלויבט אין יענע אידישע קרייזען, אז די סאניטארע אורזאכע איז ניט מער ווי אן אויסרייד, און אז באמת דארף מען גאָר ניט דאָס פלאץ פונ'ם אלטען אידישען בית עולם, וואו עס זענען געווען די קברים פון די ערשטע אידישע ''סעטלערס''. דער קאמף איז אָבער געבליבען אָן רעזולטאטען, און די קברים האָבען געמוזט פון דאָרטען אוועקגענומען ווערען.

א וויכטיג פראָבלעם פאר'ן אידישען ישוב איז אויך געוואָרען די פראגע פון זונטאג־רוה.

כמעט אין יעדער פראָווינץ איז די פראגע פון דער שטרענגער זונטאג־רוה געוואָרען א שווער פראָבלעם פאר די אידען, פיעלע פון וועלכע עס האָבען אָפּגעהיט שבת לויט אלע אידישע דינים, און פאר די פרומע אידען איז עס דארום געוואָרען א הארבע עקאָנאָמישע פראגע, ווי אזוי צו רוהען אי שבת און אי זונטאג, אי דעם זיבעטען טאג פון דער וואָך, און אי דעם ערשטען טאג פון דער וואָך. אויב אין מאנכע ערטער זענען נאָך די ארטיגע אויטאריטעטען גענויגט געווען ניט דורכצופירען מיט אזא שטרענגקייט די עקזיסטירענדע זונטאג־געזעצען, איז אָבער די אגיטאציע פון דער ''לאָרדס דעי עלייענס'', א קירכליכע ארגאניזאציע צו אגיטירען פאר פולשטענדיגער זונטאג־רוה אזוי אויסגעוואקסען, אז א געזעץ וועגען זונטאג־רוה איז אריינגעטראגען געוואָרען אין 1906 אין קאנאדער פעדעראלען פאר־לאמענט דורכ'ן דאמאָלסדיגען יוסטיץ־מיניסטער האָנאָרייבל טשארלז פיצפּעטריק (שפּעטער א סער). די אידישע קהלות איינזעהענדיג

דעם שאדען, וואָס אזא גנזעץ קען עקאָנאָמיש ברענגען די אידען, האָבען דארום פאָרגעלעגט א רייע אויסבעסערונגען צום געזעץ־פּראָיעקט.

דעם פערצענטען מערץ, 1906, האָט זיך דארום פאר דער רעגיערונג אין אטאווא פאָרגעשטעלט א אידישע דעפּוטאציע, וועלכע איז אויפגענומען געוואָרען פון'ם פּרעמיער סער ווילפּריעד לאָריע און דעם יוסטיץ־מיניסטער טשארלז פיצפּעטריק, און זיי איבערגעגעבען דעם אידישען פארלאנג. די דעפּוטאציע, באשטעהענדיג פון די מאָנטרעאלער רבנים מעלדאלא דע סאלא, דר. ה. אבראמאָוויטש, הרב קאָהנפעלד, ראבביי סאלאמאן דזשייקאָבס פון דער טאראנטאר "האלי בלאסאם" שול (רב פון דער שול פון 1900 ביז זיין טויט אין 1920), ראבי וויס פון האמילטאן, און די הערען הערים ווייענבערג, קלארענס י. דע סאלא, לייאן קאָהען, ד. ס. פרידמאן, ס. וו. דזשייקאָבס און אנדערע מאָנטרעאלער אידישע פּארטרעטער, מיט מעקסוועל גאָלדשטיין ק. סי. אלס רעדנער פון דער דעפּוטאציע, האָט דער רעגיערונג איבערגעגעבען מאנכע אויסבעסערונגען צום געפּלאנטען געזעץ וועגען זונטאג־רוה, אין דער פאָרמע פון א מעמאָריעל.

דער מעמאראנדום האָט צווישען אנדערעס באטאָנט, אז די אידען זענען מיט דער מיינונג, אז די רעגיערונג דארף זיך ניט אריינמישען אין רעליגיעזע פראגען, און בפרט נאָך אין אזעלכע, וועלכע באריהרען די אינטערעסען פון מינאָריטעטען, אז א געזעץ וועגען צוואנגס־רוה אום זונטאג מיינט ארויפצווינגען אויף מאנכע בירגער זאכען, וואָס איז געגען זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען, אז דאָס גראָבט דארום אונטער די גלייכהייט פאר'ן געזעץ וואָס עס האָבען אלע רעליגיעזע גרופּען, אז שבת איז דער רוה־טאג ניט נאָר פון די אידען נאָר אויך פון פיעלע קריסטען ווי די "סעווענט דעי עדווענטיסטס", אז די אידען רוהען פינף און זעכציג טעג אין יאָר (שבתים און יום טובים) און א שטרענגער זונטאג געזעץ וואָס וועט מיינען נאָך צוויי און פופציג רוה־טעג וועט זיי רואינירען עקאָנאָמיש, ווייל אפטמאָל וועלען זיי זיין געצוואונגען אויפצוגעבען זייער באשעפטיגונג אויף גאנצע פיער טעג, ווען א יום טוב וועט למשל אויספאלען אין א מאָנטאג אָדער אין א דאָנערשטאג.

דער מעמאָראנדום האָט אויך אָנגעצייגט אויף דעם, אז לויט דעם פאָרגעשלאָגענעם געזעץ קען מען אפילו אויסטייטשען, אז עס איז פארבאָטען אפילו צו טון יעדע הויז־ארבייט ביי זיך אין דער היים, און דער מעמאראנדום האָט דארום פארלאנגט, אז איידער דער געזעץ ווערט אָנגענומען, זאָל דער פארלאמענט באשטימען א קאָמיטעט, וואָס זאָל די גאנצע זאך אונטערזוכען און זעהען אז דער געזעץ זאָל קענען זיין אננעמבאר פאר יעדען טייל פון דער בירגערשאפט, און אז חוץ דעם זאָל אויך זיין א פונקט, אז די וועלכע רוהען אין אן אנדער טאג אין דער וואָך, זאָל מען זיי ניט פארפאָלגען, ווען זיי וועלען טון אן ארבייט אין זייער פריוואטען פלאץ.

א לענגערע דעבאטע האָט זיך ביי יענער פארלאמענט־סעסיע אנטוויקעלט ארום די דאָזיגע פאָדערונגען, א דעבאטע אין וועלכער עס האָבען זיך באטייליגט א גרעסערע צאָל פון די פארלאמענט־מיטגליעדער. מאנכע האָבען געשטיצט דעם אידישען פארלאנג, אנדערע אָבער ווי בוראסא זענען שארף ארויסגעטרעטען געגען דעם מאטיווירענדיג זייער געגנערשאפט מיט דעם וואָס די אידען זענען אי א מינאָריטעט און אי פרעמדע אין לאנד, און "אז מען וואוינט אין רוים מוז מען זיך פירען ווי די רוימער". קאנאדע, האָבען די געגנע־געטענה'ט, איז א קריסטליך לאנד, פירט זיך לויט א קריסטליכען שטייגער, און פונקט ווי ביי אידען האָט זיך אמאָל געפירט, אז אויך דער פרעמדער, דער גר, האָט גערארפט אָפּהיטען שבת, אזוי דארפען זיי רעספעקטירען דעם קריסטליכען זונטאג, און דער רעזולטאט איז געוועזען, אז מיט 79 שטימען געגען 57 איז די אידישע פאָדערונג, ווי אויסגעדריקט אין'ם מעמאראנדום צוריקגעוויזען געוואָרען, און דער אָריגינעלער געזעץ־פראָיעקט איז אָנגענומען געוואָרען.

דער געזעץ ווי אנגענומען (פארעפענטליכט אין באנד 1 1906, קאפיטעל 27, זייט 145 — פארלאמענט אקטען פאר דער צווייטער סעסיע פונ'ם צענטען פארלאמענט) באטראכט אלס א פארברעכען יעדע ארבייט וואָס ווערט געטאן זונטאג, ווי למשל דאָס פארקויפען פארשיעדענע סחורות אָדער די געוועהנליכע מלאכה פון דער גאנצער וואָך, און שרייבט פאָר א שטראף פון איין דאָלאר ביז פערציג

דאָלאר פאר איבערטרעטען דאָס געזעץ, סיידען דאָס זענען ארבייטען פון גרויס וויכטיגקייט, ווי למשל מעדיציינישע הילף, באן און שיפס־ארבייטען, פּאָסט, טעלעפאָן און טעלעגראף, א. ד. ג.

ביי דערזעלבער פארלאמענט סעסיע פון 1906 האָט אויך א צווייטע וויכטיגע פראגע פון א אידישען שטאנדפונקט, פארנומען א פלאץ אין די פארלאמענט דעבאטען — די רעזאָלוציע וועגען די אי־דישע פּאָגראָמען אין רוסלאנד.

איי. סי. מעקדאָנעל, וועלכער האָט דאמאָלס אין פארלאמענט פארטראטען סאוט טאראנטא (ער איז אין די שפּעטערע יאָרען בא־שטימט געוואָרען אלס סענאטאר), האָט אין חודש מערץ פון דער סעסיע אריינגעטראגען פאָלגענדע רעזאָלוציע :

"אזוי ווי דורך דער טעראר־הערשאפט, וואָס האָט לעצטענס געהערשט אין פיעלע טיילען פון רוסלאנד, זענען גרויסע צאָלען פון הילפלאָזע מענער, פרויען און קינדער פון דער אידישער ראסע, פּאָגראָמירט געוואָרען אויף דעם ברוטאלסטען און אונמענשליכסטען אופן, און ווי עס ווייזט אויס זענען ניט געמאכט געוואָרען קיינע באמיהונגען אפצוהאלטען די דאָזיגע גוואלדטאטען, פארקערט די אָנ־פירער איז נאָך ערלויבט געוואָרען אָנצופירען זייער צושטערענדע ארבייט.

"דער קאנאדער פארלאמענט, אויסדריקענדיג דעם סענטימענט פון'ם קאנאדער פאָלק, אָן אונטערשייד פון ראסע, גלויבען אָדער פארטיי, באדויערט דארום די דאָזיגע במזיד'ע און אונמענשליכע שחיטה אויף די אידען אין רוסלאנד, און דריקט אויס די מיינונג; אז די שחיטות זענען א שאנדע פאר דער ציוויליזאציע פון דעם צוואנ־ציגסטען יאָרהונדערט.

"אז די רעזאָלוציע זאָל אפגעשיקט ווערען דורך זיין עקסעלענצי דעם גענעראל־גאָווערנאר צום "רייט האָנאָרייבל" שטאאטס־סעקרע־טאר פאר די קאָלאָניעס, כדי מען זאָל ראטען זיין מאיעסטעט וועגען די געפילען פון די קאנאדער אונטערטאנען, און אזעלכע מיטלען זאָלען גענומען ווערען, ווי זיין מאיעסטעט'ס ראטגעבער, וועלען גע־פינען פאר פאסיג."

ארײַנטראגענדיג זײַן רעזאָלוציע האָט הער מעקראָנעל געהאַלטן דערבײַ א לענגערע רעדע, אין װעלכער ער האָט ערקלערט דעם צװעק פון דער רעזאָלוציע, װעלכער איז א צװײפאכער, ערשטענס אויס־צודריקען מיטגעפיל צו די קרבנות און די לײַדענדע פון די פּאָגראָמען און שחיטות, און צװײטענס, אויב עס איז מעגליך, צו פארהיטען, אז אזעלכע שחיטות זאָלען מער ניט קענען פּאַסירען.

„עס איז גענוג צו דערצעהלען", האָט דער טאראנטער פּאר־לאמענט־מיטגליעד צװישען אנדערעס דאמאָלס געזאָגט, „אז אין די לעצטע צװײ יאָר האָבען איבער הונדערט טויזענט רוסישע אידען געליטען פון די פּאָגראָמען. די רוסען האָבען אלײן געהעצט צו דעם, און געבראכט צו דער בלוט־באד. די גאנצע װעלט איז יעצט געגען דער דאָזיגער לאגע, און אויך קאנאדע שטעהט ניט אָפּ פון דעם. איבער'ן לאנד זענען אָפּגעהאלטען געװאָרען א רײַע מאסענפארזאמ־לונגען, װאו עס זענען אָנגענומען געװאָרען פּארדאמונגס־רעזאָלוצ־יעס געגען די פּאָגראָמען, און אפילו דער פּרעמיער אלײן האָט בא־ערט אײן פארזאמלונג אזעלכע אין דער שטאדט (אטאװא) מיט זײַן אנװעזענהייט. די גײסטליכע איבער'ן לאנד רעדען װעגען דעם, מען קלײבט געלט צו העלפען די געליטענע, די פּרעסע אָן אויסנאם, פארדאמט די שחיטות, אין חודש יאנואר האָט אויך דער קאָנגרעס פון די פאראײניגטע שטאאטען אָנגענומען א רעזאָלוציע ענליך צו די, װעלכע איך שלאָג יעצט פאָר, נאָר מיט נאָך א שטארקערער שפּראך און אויסדריקען. איך גלויב דארום, אז איך בעט דארום ניט צופיעל פון'ם הויז, אז מײַן רעזאָלוציע זאָל אינדארסירט װערען אָן שום אונטערשײד פון פּארטײ ראסע אָדער גלויבען. זאָל דער רע־זאָלוציע געלינגען אפּצוראטעװען אײן פּאָגראָם אפילו; דאן װעט זי שוין אויך ניט זײַן אומזיסט."

זײַן רעדע איז נאכגעפאָלגט געװאָרען פון א צװײטער ענליכער רעדע געהאלטען פון'ם פּרעמיער סער װילפריד לאָריע, װעלכער האָט שטארק געלויבט די קאנאדער אידען, אויסדריקענדיג זײַן גלוי־בען, אז די אידען פון רוסלאנד זענען אויך זיכער פון אזא פּאר־טרויענסװערטען עלעמענט. דער פּרעמיער האָט דאן פּאר'ן „הויז"

ערקלערט זיין פולע צושטימיגקייט מיט דער פראָטעסט באוועגונג, מיט'ן אינהאלט פון דער רעזאָלוציע, און אז ער האלט, אז עס איז די פליכט פון יעדען קאנאדער בירגער צו העלפען באשיצען די אידישע לעבענס, וועלכע זענען אין געפאר. אָבער, האָט דער פרעמיער ווייטער צוגעגעבען, דאָס "הויז" דארף געדענקען אז דער פארלאמענט שטעלט ניט פאָר מיט זיך די פולע רעגיערונגס-מאכט, און אז קאנאדע האָט ניט דאָס רעכט ביים יעצטיגען מאָמענט צו מישען זיך אין אויסלענדישע פראגען, איבער וועלכע נאָר די ענגלישע קרוין האָט די יוריסדיקציע און פאראנטווארטליכקייט, דורכ'ן אויסלענדישען מיניסטעריום, אז אין די דיפלאמאטישע פארהאנדלונגען צווישען רוסלאנד און ענגלאנד האָט קאנאדע קיין שטימע ניט, און ער האָט דערפאר פארלאנגט פון דעם פארלאמענט, אז די פראגע זאָל דערווייל אָפגעלעגט ווערען, כדי די רעגיערונג זאָל קענען באטראכטען צי עס איז ראטזאם פאר'ן פארלאמענט אויפצונעמען אזא ענין, טראצדעם וואָס ער סימפאטיזירט פולשטענדיג אי מיט דער רעזאָלוציע און אי מיט די ארויסגעזאָגטע הומאנע מאטיווען אירע.

אין דער דעבאטע וואָס האָט זיך ענטוויקעלט ארום דער ראטזאמקייט פון דער זאך, צי דער קאנאדער פארלאמענט קען זיך אריינמישען אין די רוסיש-ענגלישע באציהונגען, איז פרעמיער לאָריע'ס מיינונג אויך אונטערשטיצט געוואָרען פונ'ם פירער פון דער קאָנסערוואטיווער אפאזיציע ראָבערט ל. באָרדען (שפעטער א סער), אָבער פון א גאנץ אנדער שטאנדפונקט איז די זאך באלויכטען געוואָרען, אינ'ם פארלויף פון דער דעבאטע, פון הענרי בוראסא, פירער פון די פראנצויזיש-קאטוילישע נאציאנאליסטען.

"איך גלויב", האָט בוראסא צווישען אנדערעס געזאָגט, "אז די דעבאטע דארף ניט פארענדיגט ווערען ביז וואנען עס וועט ניט קלאָר ווערען וועגען דעם אויסגעטראכטען סענטימענט, וואָס מען זוכט צו ענטוויקלען דאָ אין לאנד צו גונסטען די אידען. איך דארף דאָ ניט דערצעהלען, אז איך האָב ניט קיין געגנערשאפט צו די אידען, די פראָווינץ קוויבעק איז געוועזען די ערשטע אינ'ם בריטישען רייך צו געבען די אידען בירגער-רעכט, אין דער צייט וואָס מען האָט מיינע גלויבענס-ברידער (קאטויליקען) ענטזאגט זייער רעכט אין

ענגלאנד, האָט די פראנצויזיש־קאטוילישע פראָווינץ קוויבעק, אין מיין אייגענער זיידע איז געוועזען דער אויטאָר דערפון, געגעבען די אידען פולע ציווילע רעכט. אָבער אויב מיר וועלען זיך ערלויבען, אפילו איידער מיר האָבען נאָך דאָס רעכט צו פארוואלטען זיך אלס א נאציע, אריינגעשלעפט צו ווערען אין דעבאטעס פון אינטערנאציאנאלע פראגעס, און צו נעמען אויף זיך די משא פון פאראנטוואָרטליכקייט צו רעטען אלע פעלקער פון דער וועלט, וואָס זיי זאָלען טון אין באצוג זייערע אינערליכע ענינים, גלויב איך, אז מיר געהען אוועק צו ווייט. מיר קענען למשל באאיינפלוסט ווערען אָנצונעמען רעזאָלוציעס געגען די אמעריקאנער לינטשעריען אויף שווארצע, אָדער געגען די טערקישע שחיטות אויף קריסטען. וואָס עס אנבאלאנגט רוסלאנד, דארפען מיר זיין פאָרזיכטיגער מיט אונזערע סימפאטיעס צוליעב דעם פאקט אליין, וואָס די אידען דאָרטען זענען שולדיג אין די אלע דאָרטיגע סאָציאלע אונרוהען, און צוליעב דעם וואָס א גרויסער טייל פון די הילפס־געלד פאר אידען וואָס ווערט געקליבען אויף דער גאנצער וועלט, ווערט גאָר פארנוצט אויף קויפען געווער פאר די רעוואָלוציאנערען. עס איז אויך א גוט באוואוסטער־פאקט אז די פאָגראָמען אין א סך שטעדט זענען ערשט געמאכט געוואָרען דאמאָלס, ווען די קריסטען האָבען זיך דערוואוסט אז די אידען גרייטען צו אויף זיי שחיטות.״

ה. בוראסא האָט דאן פאָרגעזעצט אין זיין רעדע צו באציהען זיך אויף דער מיינונג פון גאָלדווין סמיט, אז די שנאה געגען אידען, איז פאראן ניט נאָר אין רוסלאנד נאָר אין אלע לענדער, ווייל דער איד וויל זיך ניט אסימילירען מיט׳ן לאנד, וואו ער וואוינט, אז דער איד זוכט נאָר רייכער צו ווערען פון זיין בירגערשאפט, אָבער ער בייסשטייערט גאָר ניט צו דער ענטוויקלונג פונ׳ם לאנד, אז אין רוסלאנד רעכענען זיך נאָר די רוסישע פויערים אָפּ מיט די אידישע בלוטזויגער זייערע, און דארום וועט זיין נאריש פאר׳ן קאנאדער פארלאמענט אָנצונעמען אזעלכע רעזאָלוציעס ווי די פאָרגעשלאָגענע. ער האָט אויך באשולדיגט דעם פאָרשלעגער, אז מיט זיין רעזאָלוציע האָט ער געזוכט נושא חן צו זיין ביי די אידישע שטימגעבער פון זיין דיסטריקט.

עס האָבען אנדערע מיטגליעדער געענטפערט בוראסא׳ן און צו דער פראגע איז ניט געגומען געוואָרען קיין באשטימטע שטעלונג. דער אָפיציעלער רעפּאָרט פון די פארלאמענטארישע דעבאטען פאר׳ן 15־טען טאג אין מערץ (באנד 74, זייטען 226—235) וואו די דע־באטע וועגען דער רעזאָלוציע ווערט איבערגעגעבען, ענטהא־ט מער גאָר ניט וועגען דער רעזאָלוציע, אזוי אז מען קען גלויבען אז די פארשיעדענע צדדים האָבען זיך איינפארשטאנען, אז די פראגע זאָל מער ניט פאָרגעבראכט ווערען אויף דער פארלאמענט־טריבונע

*   *   *

מיר האָבען געזעהן ווי מיט׳ן וואוקס פונ׳ם אידישען ישוב זע־נען אויך אויסגעוואקסען א רייע פּראָבלעמען, און הויפּטזעכליך איז געוואָרען א וויכטיגע פראגע די באציהונגען צו אידען פון מאנכע ניט־אידישע קרייזען און זייערע פארטרעטער, אָבער מיט׳ן זעלבען וואוקס פונ׳ם ישוב איז אויך ענטשטאנען א נייע פראגע — די באַ־ציהונגען צווישען זיך, צווישען די אידען גופא.

דער אידישער ישוב וועלכער איז ביז די אכציגער יאָרען פונ׳ם לעצטען יאָרהונדערט באשטאנען נאָר פון צוויי עלעמענטען, ספרדים און ענגליש־דייטשע אידען, האָט זיך שוין יעצט צוטיילט אין א סך גרופּעס. חוץ די צוויי עלעמענטען זענען שוין יעצט געוועזען אידען פון פּוילען, רוסלאנד, גאליציען, רומעניען א. ד. ג., און אנשטאט א אידישע איינהייט איז שוין יעצט געוועזען א טיעפע צ־טיילונג צווישען זיך. דאָ און דאָרט איז נאָך די ארגאניזירונג פונ׳ם אידישען ישוב פאָרגעקומען אין אלגעמיינע פאָרמען, אָבער וואָס גרעסער דער ישוב איז געוואָרען, אלץ מער האָבען אָנגעהויבען צו שפּיעלען א ראָליע די פארשיעדענע געבורטס־לענדער פון די גע־קומענע, און איין גרופּע האָט אָנגעהויבען צו קוקען מיט מיסטרוי׳ען אויף דער צווייטער. אויב דאָס ארגאניזירען זיך לויט די ״לאנדס־מאנשאפטען״ האָט געהאט די מעלה, וואָס עס זענען פאראייניגט געוואָרען אין איין קערפּערשאפט די אלע געקומענע פון איין לאנד אָדער פון איין שטאדט, וועלכע האָבען זיך געפילט עלענד און פאר־

לאָזען אין דער נייער היים, האָט אָבער דער קאנאדיש־אידישער ישוב זיכער פיעל פארלאָרען פון דעם, ווי אזוי עס האָט זיך באצויגען איין גרופע אידען צו דער צווייטער.

אין די אכציגער יאָרען האָט אין מאָנטרעאל געוואוינט דער באַקאנטער אידישער געלערטער אלעקסאנדער הארקאווי, און ער פלעגט פון צייט צו צייט פארעפענטליכען אין דער העברייאישער פרעסע פון אייראָפּע בריעף וועגען קאנאדיש־אידישען לעבען. אין איינעם פון זיינע בריעף גיט ער איבער א געשפרעך וואָס ער האָט געהאט מיט א מאָנטרעאלער איד הער שוואב, א איד פון עלזאס וועלכער האָט דאָרטען פארטראטען דעם אמט פון געהילפס־קאנסול פאר פראנקרייך, און אין דעם געשפרעך האָט הער שוואָב ארויסגעזאָגט מיינונגען וועגען די פוילישע אידען אין מאָנטרעאל, וואָס מען הערט אָפט פון די אידישע שונאים וועגען אידען בכלל.

אויף ווי וויים דער מיסטרויען צווישען איין אידישע גרופע און דער צווייטער האָט עקזיסטירט קען אויך דיענען דער פאָלגענדער פאל. אין יאָר 1898 האָט די קוויבעקער אידישע קהלה אנאָנסירט אין א ניו יארקער אידישער צייטונג, אז זיי דארפען האָבען א שוחט, און אין דער מודעה איז בפירוש געזאָגט געוואָרען אז ״קיינע ליטוואקעס דארפען ניט נאכפרעגען״.

יעדע גרופע אידען האָט ניט נאָר געקוקט מיט חשד אויף דער צווייטער, נאָר אויך זיי באטראכט אלס א נידעריגען עלעמענט, און אין די פארשיעדענע אידישע קהלות האָבען זיך דארום גענומען אויסבילדען פארשיעדענע באזונדערע לאנדסמאנשאפטען קהלות, מיט באזונדערע שולען, רבנים, תלמוד תורות, אונטערשטיצונגס־פאראיינען, צדקה־אנשטאלטען, שוחטים, א. ד. ג., אזוי אז אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג האָט עס פאַרגעשטעלט מיט זיך א וויכטיג פּראָבלעם.

די ערציהונגס־פראגע, די פראגע ווי אזוי צו ערציהען די אידישע קינדער איז בכלל געוועזען א וויכטיגע פראגע פאר'ן ישוב, און זי איז געלעזט געוואָרען טיילווייז אויף פאָלגענדען אופן. פאר אלגעמיינער בילדונג האָבען די אידישע עלטערען געשיקט זייערע קינדער אין

די אלגעמיינע שולען פון לאנד, פאלקס־שולען, מיטעלע און העכערע שולען, באנוצענדיג זיך מיט דער אלגעמיינער שול־סיסטעם פון'ם לאנד, פאר אידישע ידיעות וויעדער, פאר די אידישע למודים, פאר דעם זענען פון די אידען אויסגעבויט געווארען פארשיעדענע טיפען פון שולעס, ווי תלמוד תורות, חדרים, זונטאג־שולען, העברייאישע שולען, פאלקס־שולען, און אין די לעצטע יארען ראדיקאל־אידישע שולען.

אבער אין קיין פראווינץ איז די פראגע פון אלגעמיינער בילדונג פאר די אידישע קינדער ניט געוועזען אזא פראבלעם, ווי אין דער פראווינץ קוויבעק, צו וועלכען עס איז געווידמעט דאס קומענדע קאפיטעל.

דאָס עלפטע קאפיטעל

די שול־פראַגע אין דער פראָווינץ קוויבעק

די צוויי שול־סיסטעמען פון דער פראָווינץ קוויבעק. — די שטייערען, — אן אייגענע שול־סיסטעם אָדער ניט, — די אידען שטייען צו צום פראָטעסטאנטישען שול פאנד — פראָטעסטאנטען ערקלערען אז די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען, — די פראגע פון פרייזען און "סקאָלערשיפס", — דער פראָצעס אין געריכט וועגען דעם, — די פארהערען פאר דער רעגירונג, — די פיעלע פארהאנדלונגען ארום דער שול־פראגע פון צייט צו צייט.

דאָס ערציהונגס־סיסטעם איז אין קאנאדע ניט קיין זאך וואָס געהערט צו דער פעדעראלער רעגירונג, נאָר עס געהט ארונטער אונטער דער יוריסדיקציע פון די פראָווינציעלע רעגירונגען, און יעדע פראָווינץ האָט דארום איר אייגענע ערציהונגס־סיסטעם און אירע אייגענע באזונדערע בילדונגס־געזעצען. צו דער צייט למשל, ווען אין דער פראָווינץ אנטאריא איז פאראן איין שול־סיסטעם, און עס ווערען בלויז געמאכט אויסנאמען פאר די שולען אין די פראנצויזיש־באפעלקערטע געגענדען, וואו מען מעג אין די פאָלקס־שולען אויך לערנען פראנצויזיש (די ענגליש־קאטוילישע "סעפּרייט סקוהלס" זענען דיזעלבע שולען ווי די אלגעמיינע פאָלקס־שולען נאָר זיי געבען אויך אָפּ פלאץ פאר רעליגיע, קיינע העכערע שולען פון דעם מין עקזיסטירען ניט אין אנטאריא), איז אָבער גאנץ אנדערש די שול־סיסטעם אין דער פראָווינץ קוויבעק. קוויבעק מיט איר קאטוילישע־פראנצויזישער באפעלקערונג און ענגליש־פראָטעסטאנטישע מינאָריטעט האָט געמוזט שאפען א שול־געזעץ וואָס זאָל קענען באפרידיגען אי דער מאיאריטעט און אי דער מינאָריטעט. און דארום עקזיסטירען

דאָרטען צוויי שול־סיסטעמען, אָדער ווי מען רופט זיי געוועהנליך צוויי שול־"פענעלס", וועלכע דארפען באפרידיגען די שול־נויטען פון די צוויי ראסען, וועלכע אונטערשיידען זיך אי אין דער שפראך און אי אין דער רעליגיע. די פראָווינץ קוויבעק האָט דאריבער אירע קאטויליש־פראנצויזישע שולען און ענגליש־פראָטעסטאנטישע שולען.

אָבער צו וועלכען שול־סיסטעם געהערען די אידישע קינדער פון דער פראָווינץ קוויבעק, צו וועלכער דארפען זיי געהערען?

כל זמן עס זענען געוועזען ווייניג אידישע קינדער פון שול־עלטער אין דער פראָווינץ, האָט עס קיין פראגע ניט געקענט זיין, אָבער מיט'ן וואוקס פונ'ם אידישען ישוב בכלל, באזונדערס זינט אין דער שטאדט מאָנטרעאל איז אויסגעוואקסען א גרויסע אידישע קהלה און ממילא איז אויך גרעסער געוואָרען די צאָל פון אידישע קינדער פון שול־עלטער, איז די פראגע געוואָרען גאנץ שארף, און טראָץ פיעלע יאָרען פון פארהאנדלונגען און קאָמפּראָמיסען, איז די פראגע דער־וויייל נאָך אלץ ניט געלייזט געוואָרען נאָר פארקערט, אין די לעצטע יאָרען איז דאָס דאָזיגע פּראָבלעם געוואָרען נאָך מער קאָמפּליצירטער.

דאָס שול־סיסטעם אין דער פראָווינץ קוויבעק ווערט, ווי אין ד'י אנדערע פראָווינצען, פארוואלטעט פון דער פראָווינציאלער רעגיע־רונג, אָבער די הוצאות פאר אויסהאלטען די שולען ווערען מערס־טענס געדעקט לאָקאל (באזונדערס אין די גרויסע שטעדט), פון די אָרטיגע שטייערען אויף אומבאוועגליך אייגענטום, און עס איז גע־ווען דאָס לעצטע וואָס האָט פיעל בייגעטראגען צו דער שארפקייט און קאָמפּליצירטקייט פון דער שול־פראגע פאר די אידישע קינדער אין דער פראָווינץ קוויבעק, הויפּטזעכליך אין דער שטאדט מאָנט־רעאל, מיט איר גרויסער אידישער קהלה.

די שטייערען וועלכע ווערען איינגענומען פאר דעקען די שול־אויסגאבען ווערען אין דער פראָווינץ קוויבעק צוטיילט לויט געוויסע אָפּמאכען צו די צוויי באזונדערע שול־סיסטעמען, און יעדער שטייער־צאָלער קען נאָר שיקען זיינע קינדער אין יענע שולען, צו וועלכער שול־סיסטעם ער צאָלט.

צו וועלכער סיסטעם ווערען געצאָלט די שטייערען פון אידען, און וואוהין שיקען די אידען זייערע קינדער?

די פּראָווינץ קוויבעק האָט בכלל זעהר ווענינ אידישע קהלות, און די וועלכע זענען פאראַן זענען אויך קליין אין זייער מיטגליד־דערשאַפט, אין די אלע ערטער איז דאריבער אזא פראגע ניט געווען, און דאָס גאַנצע פּראָבלעם דרעהט זיך דארום אום דער גרויסער מאָנטרעאַלער אידישער קהלה. — וואָס פאר אן ענטפער האָבען די דאָרטיגע אידען אויף דעם געגעבען?

צוויי ענטפערס האָבען געקענט געגעבען ווערען — אָנצושליסען זיך אין איינער פון די עקזיסטירענדע שול־סיסטעמען, אָדער פּרובירען שאפען אן אייגענע דריטע שול־סיסטעם, א סיסטעם פון אידישע שולען, וועלכע זאָלען אויסגעהאלטען ווערען פון די אידישע שטייערען.

ווען די מאָנטרעאַלער אידישע קהלה איז נאָך געווען גאַנץ קליין, פלעגען די אידישע שטייערען געצאָלט ווערען צום קאטוילישען שול־פאנד. פון די אידישע שטייערען פלעגען נאָר ארונטערגענומען ווערען צען פּראָצענט פאר די אלגעמיינע קאטויליש־פראנצויזישע שולען, און פונ'ם איבעריגען איז אויסגעהאלטען געוואָרען די תלמוד תורה פון דער שפּאניש־פּאָרטוגעזישער שול, וואו מען האָט געלערענט אי אידישע למודים און אי אלגעמיינע געגענשטאנדען. די אידישע קינדער פלעגען באקומען זייער גאַנצע אויסבילדונג אין די נידעריגע קלאסען פון דער תלמוד תורה, און ווען זיי פלעגען דארפען איבערגעהן אין העכערע קלאסען, פלעגען זיי באזוכען די אלגעמיינע שולען, ווייל די תלמוד תורה האָט קיין העכערע קלאסען ניט געהאט.

אזוי האָט עס אָנגעהאלטען ביז די ניינציגער יאָרען פונ'ם פאָריגען יאָרהונדערט, ווען ארום 1894 איז באשלאָסען געוואָרען, אז די אידישע שול־שטייערען זאָלען געצאָלט ווערען צום פּראָטעסטאנטישען שול־פאנד. אין יענער צייט זענען שוין די מאָנטרעאַלער אידישע וואוינונגען געווען צושפּרייט איבער פארשידענע שטאָדט־טיילען, און פאר די אידישע קינדער איז שוין מער ניט געווען גענוג איין שול, און זיי האָבען געמוזט האָבען די מעגליכקייט צו קענען באזוכען די געגענט־שולען אמנאָהענטסטען צו זייערע וואוינונגען. לויט דעם געשלאָסענעם אפּמאַך מיט דער ענגליש־פּראָטעסטאנטישער שול־קאָמיסיע, האָט די דאמאָלס שוין עקזיסטירענדע

באראן דע הירש שול, וואו עס האָבען געלערנט א צאָל אידישע קינדער, באקומען פון די שטייערען צו אכט דאָלאר א יאָר, פאר יעדען קינד וואָס האָט געלערנט אין דער באראן דע הירש שול, אין א צווייטער שול איז פונ׳ם זעלבען פאנד אויסגעהאלטען געוואָרען א אידישער לערער, און די אידישע קינדער האָבען באזוכט די פאר־שיעדענע פראָטעסטאנטישע שולען.

אין גיכען האָבען אָבער אָנגעהויבען צו הערען זיך טענות מצד די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטער, אז עס לוינט זיי ניט דער אָפּמאך, ווייל דאָס לערנען מיט די אידישע קינדער קאָסט זיי פיעל מער וויפיעל זיי נעמען ארייַן פון די אידישע שטייערען, און עס איז אויסגעדריקט געוואָרען אָפען די מיינונג, אז זיי וואָלטען זיך וועלען אין גאנצען באפרייען פון די אידישע קינדער. עס האָבען ניט געהאָלפען די אידישע ארגומענטען, וועלכע האָבען אויפגעצייגט, אז די פראָטעסטאנטישע שול קאָמיסיע האָט ניט קיין גרונד צו באַ־קלאָגען זיך אויף די אידישע שטייערען, און די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג האָט זיך געווענדעט מיט אן אנפראגע צו דער קוויבעקער רעגיערונג, אז מען זאָל ענטשיידען די רעכטען פון די אידען אין די שולען. די פראגע פון די אידישע קינדער אין די פראָטעסטאנטישע שולען האָט דארום אָנגעהויבען ארויסצורופען א ברייטען געזעלשאפטליכען אינטערעס, פיעלע קירענדע קרייזען האָבען זיך דאמאָלט איבערצייגט, אז די טענות זענען אומבאגרינ־דעט, און די פראָטעסטאנטישע שול־באָארד האָט א קורצע צייט ניט געדריקט מיט די טענות, און נאָך פיעלע פארהאנדלונגען צווישען דער פראָטעסטאנטישער שול־קאָמיסיע און די אידען איז באשלאָסען געוואָרען, אז עס זאָל דערווייל בלייבען ביים אלטען. אין גיכען אָבער איז עס געקומען צו נייע שטרייטען און צוזאמענשטויסען, ווען אין יאָר 1900 האָט די פראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג באַ־שלאָסען, אז קיין אידיש קינד קען ניט באקומען אין די שולען קיין ״סקאָלערשיפּ״, אָדער וועלכען עס איז אנדערען פרייז. די אידישע שילער זענען די גאנצע צייט באטראכט געוואָרען ווי שטיפקינדער, און מען האָט עס זיי געגעבען צו פילען ביי יעדער געלעגענהייט, אין דער באשלוס האָט דארום די געמיטער נאָכמער אויפגערייצט.

די אידישע קינדער, וועלכע האָבען באזוכט די פּראָטעסטאנטישע שולען, האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייער פליס און פעהיגקייט. און זיי פלעגען דארום אָפט געווינען פּרייזען, און די פּראָטעסטאנטישע פארוואלטער האָבען אויף דעם געקוקט קרום און מיט אומחן. מען האָט עס ניט געקענט ארויסזאָגען אָפען, דערפאר אָבער האָט מען פון דאָס ניי ארויסגעשטעלט דעם ארגומענט, אז אזוי ווי די אידישע שטייערען זענען ניט גענוג צו דעקען די שול־אויסגאבען פון די אידישע קינדער, קען מען דארום ניט ערווארטען, אז זיי זאָלען נאָך באקומען פּרייזען אויך. ווען מען האָט די שול־פארוואלטונג באשולדיגט אין דיסקרימינירען געגען די אידישע קינדער, האָט דאמאָלט דער פארוואלטונגס־סעקרעטאר ע. וו. ארטהי געזוכט צו פארטיידיגען (אין א געשפרעך מיט א פארטרעטער פון דער מאָנטרעאלער צייטונג ״דיילי וויטנעס״), אז די פּראָטעסטאנטישע שולען דיסקרימינירען ניט געגען קיינעם, צוגעבענדיג אָבער דערביי, אז עס איז מער ניט ווי ריכטיג, אז פאר די פּראָטעסטאנטישע קינדער זאָל געזאָרגט ווערען צוערשט, און אז די ״סקאָלערשיפּס״ זענען געגרינדעט געוואָרען הויפּטזעכליך פאר די ארעמע פּראטעסטאנטישע שילער, צו וועלכען די אידישע קינדער זענען ניט בארעכטיגט. די פראגע פון די ״סקאָלערשיפּס״ האָט ענדליך דערפירט צו דעם, אז די שול־פראגע איז אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די קוויבעקער געריכטען, און אין חודש פעברואר 1903 איז פאָרגעקומען דער ערשטער פּראָצעס ארום דער דאָזיגער פראגע, ווען פּ. פילזנער, א מאָנטרעאלער איד, האָט אנגעקלאָגט די פּראָטעסטאנטישע שול־פארוואלטונג אין אונגעזעצליכקייט, פאר אוועקנעמען פון זיין זון, יעקב פילזנער, דעם פּרייז צו וועלכען ער איז געוועזען בארעכטיגט, בשעת ער האָט געדארפט איבערגעהן אין א העכערע שול.

דער אָנקלאָגער האָט אנגעגעבען אין זיין אנקלאגע, אז ער איז א בריטישער אונטערטאן, און זייט פיעלע יאָרען א מאָנטרעאלער איינוואוינער; אז זיין זון יעקב איז זינט סעפּטעמבער 1895 א שילער אין דער ״דאפערין סקוהל״, וואו ער האָט אין די יוני עקזאמענס פון 1901 געוואונען דעם ערשטען פלאץ, און אויסצייכנונג וואָס בארעכטיגט אים צום ״קאָמישיאנער׳ס סקאָלערשיפּ״, צו לערנען

פריי אין א העכערער שול. ווייטער איז אין דער קלאגע אָנגעגעבען געוואָרען, אז לויט די שול־רעגולאציעס פון 1892 זענען די פּראָטעסטאַנטישע שולען געוועזען אָפען פאר אלע אידישע קינדער, און ער גלויבט דארום, אז דער סטאַטוס פון זיין זון איז דערזעלבער ווי די פון די אנדערע שילער.

אָבער ריכטער דייווידסאָן פון׳ם ״סופּיריאר קאורט״, פאר וועמען דער פּארהער איז פּאָרגעקומען, האָט דעם 14־טען פעברואר צוריקגעוויזען פּ. פּילזנער׳ס פּארלאנג, און לויט דער דאָזיגער געריכטליכער אויסטייטשונג, איז ווי פעסט געשטעלט געוואָרען, אז די אידען האָבען ניט קיין סטאַטוס אין דער שול־סיסטעם. די מאָנטרעאַלער אידען האָבען דארום באשלאָסען פּארצוזעצען דעם קאמף ארום דער שול־זאַך, און דעם 5־טען מערץ פון׳ם זעלבען יאָר האָט א אידישע דעפּוטאציע אינטערוויואירט די רעגיערונג וועגען דעם.

די אידישע דעפּוטאציע איז באשטאנען פון א גרופּע פּארטרעטער פון מאָנטרעאל, ווי אויך פּארטרעטער פון עטליכע אנדערע אידישע קהלות. עס איז אויך געוועזען פּארטראטען א קאָמיטעט פון דער פּראָטעסטאנטישער שול־באארד, און חוץביידע דעפּוטאציעס און די פּארטרעטער פון דער קוויבעקער רעגיערונג, האָבען דעם פּארהער אויך בייגעוואוינט א רייע אנדערע פּערזאָנען, פּאראינטערעסירטע אין דער שול־פּראגע.

די אידישע דעפּוטאציע האָט ביים פּארהער פּאָרגעלעזען א מעמאָראנדום, אין וועלכען עס זענען ערקלערט געוואָרען די שול־שוועריגקייטען וואָס די אידען קומט אוים אויסצושטעהן ביי דער ערציהונג פון זייערע קינדער, וואָס איז נאָך מער פּארשווערט געוואָרען דורך ריכטער דייווידסאָן׳ס געריכטליכער ענטשיידונג. דער מעמאָראנדום האָט דארום פּארלאנגט, אז די אידישע קינדער זאָלען האָבען די זעלבע שול־רעכטען ווי אלע אנדערע, און אום דאָס פעסטצושטעלען זאָל די קוויבעקער לעגיסלאטור אָננעמען א געזעץ, וואָס זאָל סאנקציאָנירען דעם אפּמאך וואָס איז געהאט געשלאָסען געוואָרען, אז די אידען זאָלען צוגערעכענט ווערען צום פּראָטעסטאנטישען שול ״פּענעל״ די אידען, איז ערקלערט געוואָרען, זענען זייט 1831 פולבארעכטיגטע בירגער, זיי צאָלען זייערע שטייערען צו דער שטאָדט און צו דער

פראָווינץ צוגלייך מיט אלע אנדערע, און זיי דארפען דארום באהאנ־
רעלט ווערען מער יושר'דיג.

געגען דעם אידישען מעמאראנדום און פאָדערונגען זענען ארויס־
געטראטען די פארטרעטער פון דער פראָטעסטאנטישער שול־באָארד.
ריען איווענס, איינער פון די רעדנער, האָט ערקלערט, אז די באָארד
וויל גאָר ניט טראגען אויף זיך די לאסט פון ערציהען די אידישע
קינדער, און אויב זיי טוען עס יא, איז עס נאָר צוליעב פאטריא־
טיזם, ווייל די אידישע קינדער קאָסטען זיי פיעל מער, וויפיעל זיי
קריגען ארייז הכנסה פון די אידישע שטייערען.

דער אידישער גערעכטער פארלאנג איז אָבער אונטערשטיצט
געוואָרען פון פיעלע פון די אנגעזעענדע קריסטליכע ליבעראלען,
וועלכע האָבען אגיטירט פאר אן אויסגלייך, און אז די שולען, כאָטש
קריסטליך פראָטעסטאנטישע זאָלען אָבער זיין טאָלעראנט צו אלעמען.
אזא קאָמיטעט איז זיך צוזאמענגעקומען, און דער רעזולטאט פון
יענעם פארהער און אויסגלייך איז געוועזען דער שול־אקט פון 1903,
וואָס די פראָווינציעלע לעגיסלאטור האָט אנגענומען אויף דער בקשה
פון די פראָטעסטאנטען און די אידען.

לויט יענעם אקט זענען די אידען צוגעשריבען געוואָרען צום
פראָטעסטאנטישען "פענעל", און אלע אידישע שול־שטייערען האָבען
גערארפט געצאָלט ווערען צו זיי, דערפאר האָבען די אידישע קינדער
באקומען אין די שולען פולע און גלייכע רעכט ווי אלע אנדערע קינדער.
אין יענעם אקט איז אויך ארייננעשטעלט געוואָרען א געוויסענס־
פונקט, צו פארזיכערען די רעליגיעזע פרייהייט פון די אידישע
קינדער אין די שולען.

דער נייער שול־געזעץ, וועלכער האָט געמאכט א סוף צו דער
אידישער נייטראליטעט*) און זיי פולשטענדיג פאררעכענט אינ'ם

*) חוץ די צוויי שול "פענעלס", דער פראָטעסטאנטישער און
דער קאטוילישער, איז אויך פאראן א נייטראלער "פענעל", צו
וועלכען עס געהערען פערזאָנען פון די אנדערע רעליגיעס, ווי גריכען,
רוסען, כינעזער א. א. וו. די שול שטייערען פון די וואָס געהערען צו
דעם "פענעל" זענען העכערע, און זיי האָבען אויך ניט קיין דעה
אין דער שול־פארוואלטונג.

שול־ווענען אלס פּראָטעסטאנטען, האָט פאר א צייט געשאפען פריוו־ליכע באציהונגען איןביידע לאגערען, אָבער אין 1909, איז ווידער שטורמדיג געוואָרען ארום דער שול־פּראגע.

אין יענעם יאָר איז אין דער לעגיסלאטור אריינגעבראכט געוואָרען א געזעץ־פּראָיעקט, אז די פּראָטעסטאנטישע שול־באָארד זאָל ערוועלט ווערען פון די פּראָטעסטאנטישע "ריעל עסטייט" אייגענ־טימער, און דערביי איז געווען א באמערקונג, אז אונטער דער דעפיניציע "פּראָטעסטאנט" ווערען אויך אריינגערעכענט די אידען. די געגנער פון דעם פּראָיעקט האָבען זיך דארום אנגעכאפּט אין דער באמערקונג, און דערקלערט, אז דער גאנצער געזעץ־פּראָיעקט ווערט אינספּירירט פון די אידען. די פּראָטעסטאנטישע שול־פּארוואלטער, וועלכע פלעגען ביז יעצט באשטימט ווערען און וועלכע זענען דארי־בער געווען געגנער פון וואלען, האָבען זיך אָנגעכאפּט אין דעם געשריי, און ערקלערט, אז די אידען האָבען געבראָכען דעם אָפּמאך. טראצדעם וואָס די אידען האָבען מיט'ן גאנצען געזעץ־פּראָיעקט קיין שייכות ניט געהאט, האָבען דאָך די מיטגליעדער פון דער שול־באָארד פארשפּרייט איבעראל קלאנגען וועגען דער אידישער געפאר, און אונטער'ן אויסרייד צו באשיצען זיך פון דער דאָזיגער געפאר, האָבען זיי אגיטירט געגען א געוועלטע פּארוואלטונג, איינשמועסענדיג, אז ביי די וואלען, קענען נאָך די אידען ערוועלען זייערע פארטרעטער און פארכאפּען אינגאנצען די פּראָטעסטאנטישע שולען.

זעקס יאָר (1903—1909) האָט געהערשט די פריעדליכע באצי־הונג אין דער שול פּראגע, אָבער פון יענער פּאסירונג אָן האָבען זיך די באציהונגען אין גאנצען געענדערט. לויט דעם הערשענדען קווי־בעקער געזעץ ווערט די פּראָטעסטאנטישע שול־פּארוואלטונג ניט גע־וועלט דירעקט פון די וועלער, נאָר אויף א קאָמפּליצירטען אופן, אין אזוי ערוועלט אויך דער מאָנטרעאלער שטאדט־ראט (סיטי קאונסיל) א צאָל פארטרעטער פון זיך, צו דער פּראָטעסטאנטישער שול־באָארד. אָבער ווען דער זעלבער שטאדט־ראט האָט געפּרובירט ביי א געלע־גענהייט צו שיקען אלס איינעם פון זיינע פארטרעטער דעם דאמאָלס־דיגען אידישען מיטגליעד פונ'ם שטאדט־ראט, אָלדערמאן ל. רובינ־

שטיין, האָט די פּראָטעסטאנטישע שול־קאָמיסיע צוריקגעוויזען די דאָזיגע ערוועלונג.

עטליכע מאָל האָט דער שטאדט־ראט געפּרובירט אים שיקען אלס זיין פארטרעטער, אָבער יעדעס מאָל האָבען די פּראָטעסטאנטען איס צוריקגעוויזען, טראצדעם וואָס לויט דעם שול־אקט פון 1903 האָבען די אידען גלייכע שול־רעכט צוגלייך מיט אלעמען. עס האָבען ניט געהאָלפען די ברייטע פאָלקס־פּראָטעסטען וועלכע זענען פאָרגעקומען ארום דער פאסירונג, די פּראָטעסטאנטישע שול־פירער זענען געבליבען עקשנות׳דיג איינגעשפּארט, און דער שטאדט־ראט האָט געמוזט שיקען א ניט־אידען אלס פארטרעטער.

אין די אידישע קרייזען האָט די פראגע פון דער פארטרעטער־שאפט געהאָלפען קלאָר מאכען די לאגע, אז טראצדעם וואָס געזעצליך עקזיסטירט גלייכבארעכטיגונג אינ׳ם שול־וועזען, עקזיסטירט אָבער ניט די דאָזיגע גלייכהייט אין דער ווירקליכקייט. דאָך איז דער אומ־רעכט, פון צוריקווייזען א שטאטישען פארטרעטער נאָר ווייל ער איז א איד, פארשוויגען געוואָרען פון די אידען, וועלכע האָבען ניט געוואָלט פאראורזאכען נייעם טומעל אין דער שול־זאך. אָבער אין 1923 איז א נייער טומעל אויפגעהויבען געוואָרען ארום דער שול־פראגע, ווען די פּראָטעסטאנטישע שול־באָארד האָט פאָרגעשלאָגען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור נייע געזעצגעבונג וועגען די שולען.

דאָס צוועלפטע קאפּיטעל

ווייטערדיגע אָנפאַלען אויף אידען

דער יוקאַריסטישער קאָנגרעס און דער אנפאל אויף קלארענס י. דע סאַלא, — דער מעיאר פון רוים און דער מאָנטרעאַלער שטאָדט־ראט, — — דער פלאַמאנדאן, — ארטענבערג פּראָצעס.

דאָס יאר 1910 האָט ווידער צו געזעהן א גאנצע רייע פון אנטיסעמיטישע אגיטאציע געגען אידען, און ווידער איז עס מערסטענס פאָרגעקומען אין דער פּראָווינץ קוויבעק.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געהאלטען געוואָרען דער אל־וועלטליכער קאטוליש־יוקאריסטישער קאָנגרעס, און טראצדעם וואָס אידען האָבען גאָר קיין שייכות ניט געהאט מיט דעם רעליגיעזען צוזאמענפאָר, האָט דאָך די פראנצויזישע צייטונג „לע דעוואואר", א צייטונג מיט וועלכער דער נאָמען העברי בוראסא איז ענג פארבונדען, געפונען געלעגענהייט אָנצופאַלען אויף אידען.

דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז דאמאָלס געוועזען קלארענס י. דע סאָלא, דער פרעזידענט פון דער קאנאדישער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דעם 22־טען סעפּטעמבער האָט „לע דעוואואר" אונטערן איבערשריפט „די פאָן און דער איד" אָפּגעדרוקט פאָלגענדען אָנפאל אויף אידען:

„אין פארלויף פון דער קאָנגרעס וואָך, האָט צווישען די פיעלע דעקאָראציעס און פאָנען, וועלכע האָבען געפלאטערט איבער אלע פאָנען־שטאנגען, זיך שטארק געמערקט דאָס פעלען פון דעם בעלגישען פלאג. עס איז געוועזען אנזייעוודיג, ווייל עס האָט געפעלט ביי דעם בעלגישען קאָנסולאט, 180 סט. דזשיימס גאַס.

בשעת יעדער איינער האָט געטון אלעס מעגליכעס בייצושטייערען זיין טייל צו ערען אונזערע געסט, ווען אפילו די פּראָטעסטאנ־

טען און די קאָנסולען פון ניט־קאטוילישע לענדער האָבען אויסגע־האנגען זייערע נאציאנאלע פאָנען, האָט דער רעפרעזענטאנט פון דעם קאטוילישסטען לאנד אין אייראָפּע עס פארפעלט צו טון.

און צווישען די געסט אויפ'ן קאָנגרעס זענען געווען דער גע־ערטער פרעזידענט פונ'ם שטענדיגען קאָמיטעט פונ'ם יוקאריסטישען קאָנגרעס, הער העילען, בישאף פון נאמור, אזוי אויך דער דע־פוטאט פונ'ם בעלגישען פארלאמענט מ. סטאנדאערט, און פיעלע אנדערע פּראָמינענטע פערזענליכקייטען, וועלכע האָבען זיך גע־פילט געטראָפען פון דעם.

עס איז פאראן א בעלגישער געזעץ, אז בישאפען מיט מיליטע־רישער באגלייטונג זענען בארעכטיגט דעם זעלבען כבוד ווי גובער־נאטארען פון פראָווינצען. צוליעב דעם פאקט האָט דער מיליץ דע־פארטמענט באוויליגט פאר זיי אן ערען־וואך, און עס איז מער ניט ווי רעכט געוועזען, אז דער בעלגישער קאנסול זאָל אָפּגעבען דעם נויטיגען כבוד צו זיינע עלצטע. אָבער דער בעלגישער קאנסול אין מאָנטרעאל איז ניט קיין בעלגיער, און ניט קיין קאטויל — ער איז אפילו ניט קיין קריסט — ער איז א איד, א גדול אין ישראל, ער איז א רב.

עס האָבען אים באוואויגען די שלעכטע געפילען געגען די שונאים פון זיין רעליגיע, וועלכע האָבען געוואגט צו רעפּראָדוצירען נאָך 2000 יאָר, דעם נצחון־אריינגאנג פון יעזוס'ן אין ירושלים, אין איך בין זיכער, אז אויב דאָס וואנדערענדע פאָלק, פון וועלכען ער שטאמט, וואָלט געהאט א פאסיגע פאָן, וואָלט עס דער רב־קאנסול ארויסגעהאנגען האלב־מאסט, צו ווייזען זיין טרויער, פונקט ווי די קינדער פון ישראל האָבען געקלאָגט איבער זייערע חורבות ביי בבל.

עס וואָלט געוועזען פאלש, פונקט ווי אלס בעלגישער פארי־טרעטער איז ער געוועזען פאלש ניט נאכקומענדיג די באדינגונגען פונ'ם פּראָטאקאל, ווייל טרעטענדיג אונטער די פיס דעם כבוד וואָס קומט דעם בישאף און זיינע באגלייטער, האָט ער דערמאָנט די פאראינטערעסירטע פערזאָנען, אז זיין אנוועזענהייט אויף דעם דיפּלאמאטישען פּאָסטען איז אן אנאמאליע.

מענשען פרעגען היינט צו טאג די פראגע, מיט וואס פאר א רעכט האט א איד אזוי לאנג רעפרעזענטירט, אין א שטאדט ווי מאנטרעאל, אזא רעליגיעז לאנד ווי בעלגיען, א לאנד וואו פאר די לעצטע זיבען און צוואנציג יאר איז די רעגיערונג געווען קאטוי־ליש, און וואו די אידען זענען זעהר א קליינע צאל אין פראפארציע צו דער גאנצער באפעלקערונג.

עס איז יעדענס מיינונג, אז עס איז צייט אז דאס זאל אויפהערען, און אז מען זאל אמשנעלסטען צוריקשיקען דעם איד צו זיין קראם און דעם רב צו זיין שול".

אלס דעם מחבר פון דעם ארטיקעל איז אנגעגעבען געווארען דער נאמען דזשיי. ווערוויער, ווערכער האט זיך אפילו ניט געגעבען די מי אויסצוגעפינען, אז קלארענס דע סאלא האט קיינמאל ניט פיגו־רירט אלס רב, און אז רבנים זענען גאר געווען זיין פאטער און ברודער. דער מחבר און די צייטונג האבען זיך אויך ניט באמיט אויסצוגעפינען די ריכטיגע פאקטען פאר זייער אומבאגרינדעטען אנפאל. ווי די זאך האט זיך שפעטער ארויסגעצייגט, האט כמעט קיין קאנסולאט ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן לכבוד דעם יוקאריס־טישען קאנגרעס צוליעב דער איינציגער אורזאכע, וואס די באַ־טרעפענדע רעגיערונגען האבען ניט פארארדענט אזא זאך, און צו־ליעב דעם, וואס די מערסטע קאנסולאטען האבען זיך איינגעפונען אין גרויסע געביידעס, וואו עס איז ניט ערלויבט צו האבען קייז פלאג־שטאנגען. אפילו דער עסטרייכישער קאנסולאט, רעפרעזענטי־רענדיג די מעכטיגסטע קאטוילישע מלוכה פון יענער צייט, וועלכער האט זיך איינגעפונען אין דערזעלבער געביידע ווי דער בעלגישער קאנסולאט, האט צוליעב דער אורזאכע ניט ארויסגעהאנגען קיין פאן, דאך איז קיינער פון די קאנסולען ניט אטאקירט געווארען פון דער "לע דעוואואר", נאר דער איד, קלארענס דע סאלא.

ווען קלארענס דע סאלא האט באשלאסען די זאך ניט צו פאר־שווייגען, און געלאזט וויסען דער "לע דעוואואר", אז ער וועט פאר־קלאגען די צייטונג געריכטליך פאר באליידיגונג, האט זיך דאן די "לע דעוואואר" פארענטפערט, זפדרוקענדיג אן ארטיקעל ערקלערענדיג אז

פון די 14 מאָנטרעאלער קאנסולען האָט נאָר איינער ארויסגעהאנגען א פאן, ווייל עס איז ניטאָ קיין מנהג פאר פאָנען־דעקאראציעס לכבוד רעליגיעזע צערעמאָניעס, און דער בעלגישער קאנסול האָט דאריבער ניט באליידיגט די קאטוילּיקען אויף קיין שום אופן.

אין דעמזעלבען יאָר האָט אויך פאסירט א צווייטע קאנטראָווערזיע, וועלכע האָט אויפגערעגט די מאָנטרעאלער אידישע קהלה, ווי אויך אלע ליבעראל־דענקענדע קריסטליכע איינוואוינער פון שטאדט. אין רוים האָט דאמאלס דער דאָרטיגער שטאדט־מעיאָר, דער איד ערנעסט נייטען, זיך אויסגעדריקט אין א געוויסער רעדע אין א זין, פון וועלכען מאנכע קאטוילּיקען האָבען זיך געפילט באַליידיגט, און זיי האָבען עס אָנגענומען אלס באליידיגונג געגען דעם פויפסט און דאָס קריסטענטום בכלל. דער אינצידענט האָט געפונען אן אפקלאנג אינ׳ם מאָנטרעאלער שטאדט־ראט, וואו עס איז פאָרגעשלאָגען געוואָרען א מין פראָטעסט־רעזאָלוציע געגען דעם רוימישען מעיאר. דעם אונזין פון דעם האָבען אלע איינגעזעהן, ווייל מעג מאָנטרעאל זיין א קאטוילישע שטאדט, האָט זי אָבער קיין שייכות ניט צו די אינערליכע אנגעלעגענהייטען פון רוים, און וועלען איר דיקטירען, ווער עס זאָל זיין דער דאָרטיגער מעיאר. פיעלע האָבען אין דעם איינגעזעהן, אז דאָס איז נאָר א מיטעל פון מאנכע צו געבען דערווייל א שטאך די אידען, און אזעלכע צייטונגען ווי דער ״הערעלד״ און דער ״וויטנעס״ האָבען אין גאנץ שארפע ווערטער קריטיקרט דעם אונטאקטישען שריט פונ׳ם מאָנטרעאלער שטאדט־ראט, און א פארזאמלונג פון מאָנטרעאלער איטאליענישע איינוואוינער האָט אפגעשיקט א טעלעגראמע צום מעיאר אין רוים, אין וועלכען זיי האָבען אים אויסגעדריקט צוטרויען.

בכלל האָט זיך דאָס גאנצע יאָר אויסגעצייכענט אין דער פראָווינץ קוויבעק מיט פיעלע אנפאלען אויף אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער אינצידענט איז געוואָרען דער פאל מיט דעם קוויבעקער ״נאָטארי״ פלאמאנדאן. פלאמאנדאן האָט זיך ניט באנוגענט מיט זיינע פיעלע אנטיסעמיטישע רעדעס, וועלכע ער האָט געהאלטען איבער דער גאנצער פראָווינץ, נאָר ער האָט זיי אויך ארויסגעגעבען אין בראָשורען, וועלכע זענען שטארק צושפרייט געוואָרען. צו

מאכען א סוף צו דער אגיטאציע, האָט געמונען אויף זיך א קווי־בעקער אידישער תושב, הער ארטענבערג, וועלכער האָט די זאך געבראכט אין געריכט אריין, אָנגעבענדיג אין דער קלאגע, אז דעם 30־טען מערץ 1910, האָט פלאמאנדאן אדרעסירט א פארזאמלונג אויף דער טעמע ״דער איד״, אין וועלכער ער האָט ערקלערט, אז אלע אידען אָן אויסנאם זענען די שונאים פונ׳ם קאטוילישען גלויבען, און זענען א געפאר פאר די לעבענס און וואוילזיין פון די קריסטען בכלל. דער אָנקלאָגער האָט אויך אָנגעגעבען אז ער האָט א גרונד צו גלויבען, אז פלאמאנדאן האָט געציעלט געגען אים און די אנדערע קוויבעקער אידען, ווען ער האָט אָנגערופען די אידען גנבים, פרויען־פארפירער, קריסטוס־מערדער א. ד. ג. און געוואָרענט אז די אידען וועלען טון מיט קוויבעק דאָס וואָס זיי האָבען איבעראל געטון, אזוי שנעל ווי זיי וועלען זיך נאָר דערפילען שטארק גענוג.

דער אָנקלאָגער האָט ווייטער איבערגעגעבען, אז די דאָזיגע אנטיסעמיטישע אגיטאציע שאדט אים ניט נאָר געשעפטליך, נאָר עס האָט שוין אויך פאסירט, אז א טייל פון דער באפעלקערונג, אויפ־געהעצט פון דער אנטי־אידישער אגיטאציע, איז באפאלען די אידישע שול, ווען מען האָט דאָרטען געדאווענט, און אויסגעבראָכען די פענסטער, — פאר דעם אלעמען מאָנט ער פונ׳ם אנגעקלאָגטען אלס שאדענערזאץ די סומע פון 500 דאָלאר.

אין דער פארטיידיגונג פאר׳ן געריכט, האָט פלאמאנדאן צוגעגעבען, אז ער האָט גענוג באוויזע דורך שטעלען פונ׳ם תלמוד און אנדערע אידישע ספרים, וועלכע באשטעטיגען זיין מיינונג וועגען אידען, ער האָט אָבער קיינמאָל ניט געראטען זיינע נאכפאלגער צו מיסהאנדלען די אידען, ווי עס האָט פאסירט, ער האָט פארקערט, זיי שטענדיג אָפגעשלאָגען פון דעם, ווען מען האָט עס אים דער־צעהלט. ער האָט ווייטער צוגעגעבען, אז דאָס וואָס אידען באזע־צען זיך אין א קריסטליך לאנד, ווערט דאדורך געשאפען א רייע פּאָליטישע, רעליגיעזע, און סאָציאלע פראגען, ווייל די לעצטע קוקען אויף זיך ווי אויף גאָט׳ס אויסדערוויילט פאָלק, וואָס באטראכט קריסטוס׳ן ווי א געטש און די קריסטען ווי געטשעדינער; אז די אידען זענען א געפאר פאר קוויבעק, איז צו דרינגען פון דעם, וואָס

די פארזיכערונגס־געזעלשאפטען ענטזאגען זיך צו פארזיכערען אידען. פלאמאנדאן האט זיין פארטיידיגונג פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע באווייזע האט ער גענומען פון דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאמענט חוץ אנדערע ספרים, ווי אויך פון דער פרעסע, און אז ער זעהט גאר ניט איין וואס עס זאל האבען צו טון פערזענליך מיט א מענשען. ווי הער ארטענבערג, וועלכען ער קען גאר ניט.

דער פלאמאנדאן־ארטענבערג פראצעס האט זיך געהאלטען אין איין פארציען, און ענדליך איז ער אין מאי, 1913, נאך פיעלע אפּלעגונגען, פארגעקומען פאר ריכטער מאלואין פון "סופיריאר קאורט" אין דער שטאדט קוויבעק, ווען דעם 19־טען מאי האבען זיך פאר'ן ריכטער אנגעהויבען די דריי פראצעסען פון ב. ארטענבערג געגען פלאמאנדאן, פון ל. לאזאראוויטש געגען פלאמאנדאן, און פון ל. לאזאראוויטש געגען רען לעדוק. פאר די אנקלעגער זענען ארויסגעטרעטען די אדוואקאטען ס. וו. דזשייקאבס, דזשי. סי. פּי. קאוטור, לואיס פיטש, און ל. א. קענאן. די אנגעקלאגטע ווייעדער זענען פארטיידיגט געווארען פון דזשיי. בעדארד, ע. בעללאו, און דזשיי. א. ליין.

ב. ארטענבערג איז דער ערשטער פארגערופען געווארען פאר'ן ריכטער, און ער האט דערצעהלט אלעס וואס ער ווייסט וועגען פלאמאנדאנען פערזענליך, וועגען זיינע לעקציעס אין דער שטאדט קוויבעק, און האט פארענדיגט מיט דעם, אז זיינע געשעפטען האבען פיעל געליטען דורך די דאזיגע לעקציעס, און אז זיין פאטער ווי אויך אנדערע קוויבעקער אידען זענען באפאלען געווארען דורך מענשען, וואס זענען אויפגעהעצט געווארען דורך דעם סארט לעקציעס.

א פאליציי־בעאמטער, וועלכער איז שפעטער פארגערופען געווארען, האט דערצעהלט אז ער האט ארעסטירט עטליכע בחורים'לאך, וועלכע זענען באשולדיגט געווארען אין באפאלען די אידען, און דורך א געריכטליכען פאפיער האט זיך אויך ארויסגעוויזען, אז איינער פון די ארעסטירטע איז געוועזען א רעפארטער אין דער "ל'אקסיאן סאסיאל".

ראביי דר. הערמאן אבראמאָוויטש פון מאָנטרעאל. מאנטעפיאר דזשאָזעף, קענאן פ. דזשי. סקאָט, א גייסטליכער פון דער שטאדט קוויבעק, זענען דאן אלע אויפגעטראטען פאר דער אָנקלאגע, דער ערשטער מיט א לענגערער פארטיידיגונג פונ'ם תלמוד, און דער לעצטער האָט ערקלערט, אז טראצדעם וואָס פון א רעליגיעזען שטאנד־פונקט וואָלט ער אלס קאטויל מער געדארפט סימפאטיזירען מיט די "פרענטש־קענעדיענס", איז ער אָבער פרייוויליג געקומען צום פראָצעס, ווייל פלאמאנדאנ'ס ארגומענטען אין דער בראשורע זענען ניט מער ווי א פארס, אז אלע זיינע באשולדיגונגען זענען נאָך אָפגעלייקענט געוואָרען אינ'ם פופצענטען יארהונדערט.

א צווייטער קריסט, דר. ענסליע יאנג, א פרינציפאל פון א קוויבעקער העבערער שול, האָט דערציילט, אז ער וואוינט שוין אין קוויבעק איבער דרייסיג יאָר, ער קען גוט די אידען און דעם תלמוד און ער ווייסט דארום אז אלע פלאמאנדאנ'ס באשולדיגונגען זענען פאלש און גרונדלאָז.

נאכדעם, ווי דער ריכטער האָט אויסגעהערט די אידען ארטעג־בערג לאזאראוויטש און ליעבלינג וועגען זייער שאדען וואָס זיי האָבען געליטען, האָט זיך אָנגעהויבען די פארטיידיגונג. צוערשט איז ארויסגעטרעטען פלאמאנדאן.

ער האָט באהויפטעט, אז ער קען ניט פערזענליך קיינעם פון די אָנקלעגער, אז בשעת זיין לעקציע אין 1910 האָט ער קיינעם ספעציעל ניט אין זינען געהאט, אז זיין אינפארמאציע האָט ער גענומען פון צווייטע קוועלען, ווייל ער אליין קען ניט דעם תלמוד אָדער העברייאיש, און זיין גאנצע אינפארמאציע האָט ער גענומען פון דרומאנ'ען און אנדערע, וועמענס מאטעריאלען ער האָט שטודירט איבער צוויי חדשים. לויט זיין מיינונג, האָט ער געטענה'ט, זענען די אידען א געפאר פאר'ן לאנד, אז זיי טארען ניט האָבען קיין גלייכע בירגער־רעכט, נאָר עס מוזען זיין פאר זיי ספעציעלע געזעצען ווי אינ'ם מיטעלאלטער, און אז מען דארף ארבייטען פאר א געזעץ וואָס זאָל זיי אינגאנצען אויסשליסען פונ'ם לאנד.

דער ערשטער עדות פאר דער פארטיידיגונג, דער גלח דאמור, דער רעדאקטאר פון דער "ל'אקסיאן סאָסיאל" האָט אויך בשעת דעם עקזאמען צוגעגעבן, אז ער קען ניט קיין העברייאיש, און אז פון דעם תלמוד ווייסט ער נאָר לויט אנטיסעמיטישע אויסטייטשונגען, אָבער ער גלויבט אויך, ווי פלאמאנדאן, אז די אידען זענען א געפאר פאר'ן לאנד. ער האָט דערביי אויך אויסגעדריקט זיין באדויערען, וואָס אין דער פראָווינץ קוויבעק האָבען די אידען גלייכבארעכטיגונג, טראצדעם וואָס ער קען די אידען ווייניג, ווייל נאָר איינמאָל איז ער געקומען אין דירעקטער בארירונג מיט א איד, און אויך דאָס נאָר, ווען יענער האָט זיך געוואָלט שמד'ען.

א צווייטער עדות איז געווען דער גלח נאדעאו, א פראָפעסאר פון גריכיש, אָבער אויך ער האָט צוגעגעבן, אז ער קען ניט קיין העברייאיש אָדער דעם תלמוד, אז ער האָט קיינמאָל אין זיין לעבען ניט געהאט צו טון מיט אידען, אָבער ער שטימט איין מיט די פריערדיגע און אז ער גלויבט אויך אין די בלוט־בלבולים.

דער גלח גרענדבוא, א פראָפעסאר פון טעאלאָגיע אין לאוואל אוניווערזיטעט, האָט ערקלערט, אז ער קען דעם ביבלישען העברייאיש, אָבער ניט דעם תלמודישען, און דאריבער ווייסט ער גאָר ניט וועגען דעם תלמוד, ער ווייסט אָבער אז אין 1590 זענען אין ווארשע אויסגעמעקט געוואָרען געוויסע שטעלען אינ'ם תלמוד.

עס זענען אויך אויפגעטרעטען לעדוק און אנדערע, און איבער פיער טעג האָט זיך פארצויגען דאָס אויסהערען די עדות און דער קרייץ־פארהער. אויפ'ן פינפטען טאָג האָבען זיך אָנגעהויבען די טענות פון די אדוואָקאטען פוןביידע צדדים, און דאָס געענדיגט, האָט דער ריכטער אפגעלענט דעם אורטייל, ביז וואנען ער וועט זיך מישב זיין.

דעם ריכטער'ס אורטייל איז דאמאָלס געווען, אז די אָנגעקלאָגטע זענען ניט שולדיג, און זיי באפרייט פון יעדער שטראף, מאָטיווירענדיג עס מיט דעם, אז פלאמאנדאן האָט ניט דערמאָנט קיינעם נעמען אין זיין בראשורע, און עס איז נאָר א קריטיק געגען אידען בכלל. די קלעגער האָבען דאן אפעלירט אין א העכערען געריכט געגען

דעם אורטייל, און דער ״קאורט אף אפיעל״ האָט געפונען די קלאגע גענוג באגרינדעט, אפווארפענדיג דאריבער דעם ערשטען אורטייל, אין צוגע׳משפט די קלעגער א קליינע סומע שאדענערזאץ.

אזוי האָט זיך געענדיגט אין קוויבעק דער פּראָצעס איבער דער אידישער רעליגיע און דעם תלמוד, וועלכער איז פאָרגעקומען ארום דער זעלבער צייט ווי דער ביילים בלוט־בלבול פּראָצעס אין רוסלאנד.

דאָס דרייצענטע קאפיטעל

דער האַליפאַקסער שחיטה־פּראָצעס

די האַליפאַקסער חברה צער בעלי חיים, — די קלאַגע געגען דעם שוחט, — די שטראָף, — די באַוועגונג אין די פּראָווינציען נאָוואַ סקאָשיאַ און ניו בראַנזוויק, — די ענטשיידונג פון׳ם העכערען געריכט.

דער פראנצויזיש־קאנאדישער אנטיסעמיטיזם, וועלכער האָט אין דער פּראָווינץ קוויבעק געפונען זיין העכסטען אויסדרוק אין דעם פּלאַמאנדאן פּראָצעס, האָט ארום דער פעריאדע באאיינפלוסט פיעלע ״פּרעזידענט־קענעדיענס״, וועלכע האָבען גאָר ניט געזוכט צו באַהאלטען זייער שנאה צו אידען. עס איז דערגאנגען אזוי וויט, אז ביי איין געלעגענהייט, ווען מען האָט אין דער קוויבעקער לעגיסלאַטור (אין 1911) געהאנדעלט וועגען געוויסע שטיצע וואָס די פּראָווינץ טיילט אויס צו צדקה אינסטיטוציעס, און די פראגע איז אויך אויפגעהויבען געוואָרען וועגען דער מאָנטרעאלער אידישער צדקה אינסטיטוציע, דער באראן דע הירש אינסטיטוט, האָט איינער פון די מיטגליעדער ערקלערט, ״אז די אידען זענען א רייך פאָלק, און אויב עס זענען דאָ ארעמע אידען, וועלען זיי אמאָל זיין רייך״, און דאריבער דארף מען זיי ניט שטיצען. דער מאָנטרעאלער שטאדט־ראט האָט נאָך פריער, אין חודש יאנואר, 1911, אויסטיילענדיג 55 טויזענט דאָלאר צווישען די שטאדטישע צדקה אינסטיטוציעס, אין גאנצען איגנאָרירט די אידישע אנשטאַלטען.

דער אנטיסעמיטיזם אין דער פּראָווינץ קוויבעק האָט דערגרייכט אזוי וויט, אז ווען אין 1911 זענען פאָרגעקומען די אלגעמיינע פעדעראלע וואלען, איז הענרי בוראסא און זיין פארטיי באקעמפט געוואָרען פון די פיעלע אידען אין די אידישע וואל דיסטריקטען צוליעב דעם אנטיסעמיטיזם פון בוראסא׳ס פראנצויזיש־נאציאנאליסטישער פּארטיי.

אין טאראנטא, דער צווייטער גרעסטער אידישער צענטר אין קאנאדע, וואו דער אנטיסעמיטיזם האָט קיינמאָל ניט אָנגענומען אזעלכע פאָרמען ווי אין דער פראָווינץ קוויבעק, און וואו די רע־ליגיעזע טאלעראנץ האָט זיך אפטמאָל אויסגעדריקט אויף אן אופן, ווען קריסטען האָבען אפילו בייגעשטייערט צו דער בויאונג פון שולען, ווי למשל ביי דער בויאונג פון דער ״האלי בלאסאם״ שול, האָבען זיך אויך ארום דער צייט אָנגעהויבען צו ווייזען סמנים פון געזעל־שאפטליכער אונפריינדליכקייט צו אידען, א נייגונג צו ציען א געווי־סען צוים צווישען אידען און ניט־אידען. אזוי האָט דער ״קווין סיטי יאכט קלוב״ אין 1911 פארהאנדעלט א רעזאָלוציע, ״אז אין דער צוקונפט זאָלען אלע אידען, נעגרען, און פערזאָנען פון אלע אנדערע אונגעווינשטע נאציאנאליטעטען ניט אויפגענומען ווערען אלס מיט־גליעדער פונ׳ם קלוב״. עס האָבען אויך אָנגעהויבען פאסירען פאלען, ווען מען האָט ענטזאגט אידען אריינצונעמען אין געוויסע האָטעלען און זומער־וואוינונגען.

ארום דער צייט זענען אין טאראנטא אויך פארשטארקט געוואָרען די באלעסטיגונגען, וואָס די אידען איז אויסגעקומען איבערצולעבען פון די מיסיאנערען־משומדים, און אין געוויסע פאלען, ווען די אידען האָבען מער ניט געקענט פארטראגען די באליידיגונגען פון די מיסיאנערען אין די אידישע קווארטאלען, איז עס געקומען צו צו־זאמענשטויסען און אפטמאָל אויך צו פּראָצעסען אין פּאָליציי־געריכט.

א פראָצעס, וואָס האָט ארויסגערופען דעם ברייטסטען אינטע־רעס צווישען אלע קאנאדער אידען, איז אין 1913 געוועזען דער פּראָצעס, באקאנט אלס ״דער האליפאקסער שחיטה פראָצעס״, ווייל דער אויסגאנג פונ׳ם פּראָצעס האָט געקענט באאיינפלוסען די אידישע שחיטה אויך אין די אנדערע פּראָווינצען.

אין יענעם יאָר, איז א שוחט אין האליפאקס, אברהם לעווית, אָנגעקלאָגט געוואָרען אין געריכט, דורך דער דאָרטיגער חברה ״צער בעלי חיים״, אז ער האָט פאראורזאכט אומנויטיגע שמערצען צו א יונגען אָקס, בשעת דער שחיטה. אן אויפזעהער פון דער געזעלשאפט, וועלכער איז ארויסגעטרעטען אלס דער אנקלעגער, האָט אין זיין

אָנקלאַגע אָנגעגעבען, אז דעם 19־טען מערץ האָט ער געזעהן ווי אזוי עס איז פאָרגעקומען די שחיטה. מען האָט צוערשט אנגעבונדען דעם אָקס ביי די הערנער א שטריק, מיט וועלכען מען האָט אים ארויפ־געצויגען מיט א מאשין אין דער הויך, און עס איז אויסגעקומען אזוי, אז דער אָקס איז אומגעוואָרפען געוואָרען אויפ׳ן רוקען, מיט׳ן קאָפּ ארונטער צו דער ערד. מען האָט דאמאָלס אויפגעבונדען דעם שטריק, באפרייט דעם קאָפּ פונ׳ם אייזערנעם רינג, און דער שוחט האָט דאמאָלס דורכגעפירט דעם שחיטה־אקט, וואָס האָט גענומען גאנץ לאנג, — אזוי האָט געלויטעט זיין ערצעהלונג.

דעם אנקלעגער׳ס טענות זענען אויך באשטעטיגט געוואָרען פון דעם וועטערינאר־דאָקטאר, וועלכער האָט די שחיטה צוגעזעהן. דער לעצטער האָט ערקלערט, אז די מעטאדע פון צוערשט פארטויבען די בהמה און דאן איבערשניידען דעם האלז, איז פיעל הומאנער, ווייל עס פאראורזאכט דעם טויט אין א פינפטעל צייט פון דעם וואָס עס נעמט ביי ניט־פארטויבונג.

דער האליפאקסער ריכטער פיעלדינג, פאר וועמען דער פאר־הער איז אין חודש אפריל פאָרגעקומען האָט צוערשט אפגעלעגט דעם פּראָצעס, כדי ווייטערע עדות זאָלען קענען ארויסגערופען ווערען,, אָבער ווען אין א וואך ארום, ביים צווייטען פארהער, האָבען עדות באשטעטיגט, אז עס האָט גענומען פערצען מינוטען ביז וואנען דער אָקס האָט פארבלוטעט צום טויט, האָט ער באשטראפט דעם שוחט מיט זעקס דאָלאר און $7.65 געריכטס־קאָסטען פאר "צער פאראור־זאכט דעם אָקס דורך דער אידישער מעטאדע פון שחיטה".

דער דאָזיגער פאל איז פון די קאנאדער אידען ריכטיג אפגע־שאצט געוואָרען אלס פּרעצעדענט, אז אויב די אויסטייטשונג פונ׳ם האליפאקסער ריכטער וועגען אידישער שחיטה זאָל בלייבען, קען עס נאָך געפינען אן אפקלאנג אין אנדערע קאנאדער שטעדט, אין מען קען ערווארטען אנדערע שחיטה־פּראָצעסען אויך. די פּאסירונג איז דארום אויפגענומען געוואָרען ניט אלס די איינצעל־זאך פון די האליפאקסער אידען, נאָר ווי אן ענין וואָס האָט א שייכות, מיט אלע קאנאדער אידען, און רירט אָן די אידישע רעליגיעזע שחיטה

בכלל. צום ערשטען מאָל האָט עס פאסירט אויפ'ן אמעריקאנער קאָנטינענט, אז א שוחט זאָל באשטראפט ווערען פאר שחט'ען לויט'ן אידישען דין, אָבוואָל עס איז ניטא קיין געזעץ וואָס זאָל פעסט־שטעלען וויפיעל מינוטען עס דארף נעמען די שחיטה, אָדער וועלכער עס איז אנדער אופן פון טויטען א בהמה, און אז דער פרעצעדענט איז ריכטיג אפגעשאצט געוואָרען, איז געוועזען צו זעהען פון דעם, וואָס גלייך נאָך דעם אורטייל, האָט זיך איבער דער גאנצער פראווינץ נאָווא סקאשיא אָנגעהויבען א קאמפיין פאר דעם, אז מען זאָל מוזען יעדע בהמה צוערשט פארטויבען מיט א האמער איבער'ן קאָפּ, איי־דער מען שניידט איבער דעם האלז. די דאָזיגע באוועגונג האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפרייטען אין דער דערביי־איגער פראָווינץ ניו בראנזוויק, און די האליפאקסער חברה "צער בעלי חיים" איז אין דעם קאמף נעגען דער אידישער שחיטה ערמוטיגט געוואָרען פון א רייע ארגאניזאציעס, אמעריקאנישע און אייראפייאישע.

די זאך האָט געמוזט געברענגט ווערען צו א העכערען געריכט און דעם 13־טען יוני, 1913, איז דער אפיעל פון די האליפאקסער אידען נעגען דעם שטראף־אורטייל פאָרגעקומען פאר ריכטער וואלעס. פיעלע עדות זענען ארויסגערופען געוואָרען, צווישען וועלכע עס איז אויך געוועזען דער דאמאָלסדיגער מאָנטרעאלער רב ס. גלאזער, וועל־כער האָט עדות געזאָגט, אז דער באטרעפענדער שוחט האָט קבלה אויף שחיטה, און אז די אידישע שחיטה איז גוט געהייסען געוואָרען פון אזא אויטאריטעט ווי פראָפעסאָר דעמבא.

פראָפעסאָר דוד פרייזער הערים, פראָפעסאָר פון פיזאָלאָגיע פון דעם דאלהאוזי אוניווערזיטעט, האליפאקס, א באקאנטער מע־דיקער און דער מחבר פון א ווערק מיט'ן נאָמען "נערוועז", האָט בשעת דעם אפיעל ערקלערט פאר'ן ריכטער, אז די בהמה פארלירט איר באוואוסטזיין אין די ערשטע פינף סעקונדען, קיין רייד וועגען פילען די שמערצען קען שוין ניט זיין, מעגען נאָך אפילו געוויסע אברים האָבען אין זיך לעבען, און ער האָט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז די אידישע שחיטה איז פיעל הומאנער ווי די קריסטליכע.

אויסהערענדיג די אלע עדות, האט דאן ריכטער וואלעס ער־קלערט, אז ער דארף אפילו זיך ניט מישב זיין, ווייל די אנגעגעבענע ארגומענטען זענען גענוג אים צו איבערצייגען, אז די אידישע שחיטה פארשאפט ניט דער בהמה קיין איבעריגע און אוננויטיגע שמערצען, פארקערט די אידישע מעטאדע ווייזט אויס צו זיין גאנץ רחמנות'דיג און בעסער ווי די אנדערע מעטאדען, ער ווארפט דארום אפ דעם אורטייל, און באפרייט דעם שוחט פון דער שטראף. אזוי איז די געפאר געגען דער אידישער שחיטה דורך דער אויסטייטשונג פונ'ם העכערען געריכט באזייטיגט געווארען.

אינ'ם זעלבען יאר (1913) האבען די מאנטרעאלער אידען אויך געהאט צו פארצייכענען א צווייטען ערפאלג. נאך פיעלע פארהאנד־לונגען מיט דער פראטעסטאנטישער שול־באארד, האט די לעצטע ענדליך באוויליגט דעם גערעכטען אידישען פארלאנג אנצושטעלען אין די שולען אויך אידישע לערער. טראצדעם וואס פערציג פראצענט פון די שילער אין די פראטעסטאנטישע שולען זענען געוועזען אידישע קינדער, איז קיין איין אידישער לערער ניט געוועזען. ערשט אין 1913 איז דער חרם געגען אידישע לערער ארונטערגענומען געווארען פון דער פראטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, און עס האבען אנגע־הויבען צוגעלאזען צו ווערען אידישע לערער און לערערינס אין די שולען, הויפטזעכליך אין יענע, וואו עס האבען געלערענט א גרויסע צאל אידישע קינדער.

דאָס פערצענטע קאפיטעל

די גרינדונג פון אידישע קאָלאָניעס.

די ברידערליכע הילף, — די הילפס־קאָמיטעטען, — די ערשטע אידישע קאָלאָניע, — די יק"א, — דער "באראן דע הירש אינסטיטוט" פון מאָנטרעאל, — די דורכפאלען, — די קאָלאָניע "הירש", — די שבת־זונטאג פראגע, — סער לאָריע'ס ענטפער, — צוויי בריעף פון היסטארישער וויכטיגקייט. — די שאפונג פון א קאנאדער יק"א קאָמיטעט.

מיר האָבען שוין אָנגעוויעזען אין די פריערדיגע קאפיטלאך אויף דעם אונטערשייד צווישען דער ערשטער אידישער איינוואנדערונג, און אויף דער נייער אידישער אימיגראציע צום סוף פונ'ם נייענצענטען יארהונדערט, וועלכע איז געווען אן ארבייטס־אימיגראציע און אויך גרעסער אין צאָל, א זאך וואָס האָט פיעל געהאָלפען צו דער פארגרעסערונג פונ'ם ישוב. די נייע אידישע איינוואנדערונג וועלכע איז בכלל געווען אנדערש, האָט אויך געלעגט דעם גרונדשטיין פאר אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע, און געהאָלפען באשאפען א צאָל אידישע קאָלאָניעס און איינצעלנע פארמס איבער'ן לאנד, הויפטזעכליך אין דער קאנאדער וועסט.

ניט אלע מאָל האָט דער אידישער וואנדערער געהאט גענוג אייגענע געלט־מיטלען אויף הוצאות, אָדער אויף איינצוארדנען זיך ביי זיין אנקומען, און הויפטזעכליך איז דאָס געווען דער פאל בשעת א מאסען־וואנדערונג, געטריבען פון רדיפות און פאָגראָמען, ווי אין די אכציגער יאָרען נאָך די פאָגראָמען אין רוסלאנד און די אידישע פארפאָלגונגען אין רומעניען. די אידישע אימיגראציע און די אידישע קאָלאָניזאציע, דער פארזוך צו שאפען אין קאנאדע אידישע ערד־ארבייטער, האָט דארום געמוזט געשטיצט ווערען פון די פארמעגליכע אידישע עלעמענטען, און אין יענע יאָרען איז דארום אין כמעט

יעדער עקזיסטירענדער קאנאדיש־אידישער קהלה געשאפען געוואָרען א מין אימיגראנטען־געזעלשאפט, צו געבען ברידערליכע הילף די נייע־אָנגעקומענע, און צו העלפען זיי איינאָרדנען זיך אין דער נייער היים.

ווען די מזרח־אייראפייאישע אידען, געיאגט און געטריבען פון די פארפאָלגונגען און פאָגראָמען, האָבען צום סוף פונ׳ם נייננצענטען יארהונדערט, געמוזט אויסוואנדערען מאסענווייז אין דער נייער וועלט, זענען א צאָל אידען געשטיצט געוואָרען מיט רייזע־קאָסטען פון א אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, ענגלאנד, געשאפען ספעציעל פאר דעם צוועק און שפעטער אויך דורך דער יק״א (אידישע קאָלאָניזאציאנס געזעלשאפט). אין מאָנטרעאל, טאראנטא, און אין אנדערע פלעצער, האָבען זיך פארמירט קאָמיטעטען צו העלפען די דאָזיגע אומגליקליכע, און אין אייניגע ערטער, צוזעהענדיג די נויט און די ארעמקייט פונ׳ם פארפאָלגטען אידישען וואנדערער, האָבען זיך אויך די קריסטליכע איינוואוינער אָנגעשלאָסען אין דער דאָזיגער הילפס־טעטיגקייט.

די מערב פרייריס, דער קאנאדער צפון־מערב, די גרויסע שטרע־קעס לאנד, זענען נאָך דאמאָלס געוועזען גאר ווייניג באפעלקערט, און אזוי ווי מען האָט דאמאָלס אונטערגענומען פיעלע פראיעקטען צו באזעצען דעם דאָזיגען שטח לאנד, האָט מען אויך פארזוכט צו באזעצען דאָרטען אידען, און שאפען א צאָל אידישע קאָלאָניסטען, און אין 1884 איז געשאפען געוואָרען דורך דעם לאָנדאָנער ״מענ־שאן האוז״ קאָמיטעט דער ערשטער אידישער לאנד־ישוב ארום מו־סאמין אין אסינאביא, א געגענט ארום צוויי הונדערט מייל (219) מערב פון וויניפעג.

אָבער צו פארוואנדלען נעכטיגע בעלי מלאכות און הענדלער, אָן שום ערפארונג אין לאנד־ארבייט, אין גוטע קאָלאָניסטען, און בפרט נאָך אין דער דאמאָלסדיגער אונענטוויקעלטער קאנאדער נאָרט־וועסט, — אזא עקספערימענט האָט געמוזט אין די ערשטע יאָרען ברענגען נאָר ענטוישונג, און די פארזוכען פון דער ערשטער אידישער קאָלאָניזאציע אין לאנד האָבען זיך דארום געענדיגט מיט גאנץ אומ־באדייטענדע רעזולטאטען. ערשט מיט יאָרען שפעטער, מיט דער

ערפארונג פון די ערשטע דורכפאלען, איז געלונגען צו שאפען אי־דישע קאלאניעס און קאלאניסטען, וועלכע זאלען עקזיסטירען, און ניט צופאלען ווי די ערשטע. פאר די נייערע אידישע קאלאניעס, וועל־כע זענען שפעטער געגרינדעט געווארען, איז אויך די עקזיסטענץ פארלייכטערט געווארען, א דאנק דער הילף וואס עס האט זיי גע־געבען די יק״א.

בכלל איז מיט דער הילפס־ארבייט אין יענער צייט צווישען די אידישע אימיגראנטען און קאלאניסטען, דער נאמען פון דער יק״א ענג פארבונדען, א דאנק דער הילפס־טעטיגקייט וואס דער פאר־שטארבענער באראן דע הירש האט אנגעהויבען אויך אנצופירען אין דער קאנאדער ״דאמיניאן״, דורך דער ״יאנג מענ׳ס היברו בענע־וואלענט סאסייטי״ פון מאנטרעאל, באקאנט אלס דער יעצטיגער ״באראן דע הירש אינסטיטוט״.

דעם 23־טען יולי, 1863, האבען א גרופע מאנטרעאלער אידען אפגעהאלטען א פארזאמלונג פון א צאל אידען, וועלכע זענען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו באהאנדלען ווי אזוי צו העלפען די אידישע ארעמע אין שטאדט, און אויף יענער פארזאמלונג איז עס געלעגט געווארען דער גרונדשטיין פאר דער ארגאניזאציע, פון וועלכער עס איז שפעטער ארויסגעוואקסען דער ״באראן דע הירש אינסטיטוט״. יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צו שאפען די צדקה ארגאניזאציע, וועלכע זאל געפירט ווערען נאר פון בעאמטע־בחורים (ווייל מען האט געגלויבט, אז אונפארהייראטע האבען מער צייט אפצוגעבען זיך מיט כלל און צדקה ארבייט), און דעם 16־טען נאוועמבער 1870 איז די ארגאניזאציע שוין אינקארפארירט געווען מיט יעקב אשער, משה שוואב, אברהם עדוארד קאהען, און סאליווען דוד, אלס טשאר־טער־מיטגליעדער.

דער ערשטער באשלוס פון נאר בעאמטע־בחורים האט זיך ארויסגעצייגט פאר ניט ארבייטסזאם, און אין גיכען איז דער בא־שלוס געענדערט געווארען (אין 1869), אבער די פינאנסען פון דער געזעלשאפט זענען די גאנצע צייט געווען גאנץ קליינע, און די ארבייט און טעטיגקייט האט דאריבער געמוזט זיין א באגרענעצטע.

גאנץ אנדערש איז אבער געווארען די לאגע ארום 1890. צו יענער צייט איז דער סעקרעטאר פון די "יאנג מענ'ס" געוועזען לייאן קאהען, וועלכער איז שוין אין יענע יארען געוועזען טעטיג אין אידישער כלל־ארבייט, און נאך א לענגערער קארעספאנדענץ צווישען אים און באראן מאריץ דע הירש, האט דער לעצטער זיך פאראינטערעסירט אין דער ארבייט פון דער געזעלשאפט, און באוויליגט א סומע פון צוואנציג טויזענט דאלאר אלס ספעציעלען הילפס־פאנד.

די "יאנגס מענ'ס היברו בענעוואלענט סאסייטי" באקומענדיג פינאנציעלע מעגליכקייטען, האט דאריבער באשלאסען אויסצוברייטען איר ארבייט, און נאך פיעלע פארהאנדלונגען איז באשלאסען געווארען אינ'ם זעלבען יאר (1890), צו ענדערען דעם נאמען אויף "באראן דע הירש אינסטיטוט", וועמענ'ס אויפגאבע עס זאל זיין "צו ערציהען די ארעמע אידישע קינדער, שאפען א הכנסת אורחים פאר אימיגראנטען און א שוץ־פלאץ פאר יתומים".

דעם ערשטען דעצעמבער 1890, האט דער אינסטיטוט געעפענט אויף סט. עליזאבעט גאס א שול פאר קינדער, וואו עס האבען זיך פארשריבען 77 שילער, א צאל וואס איז אינ'ם ערשטען יאר פארגרעסערט געווארען אויף 227 שילער, און עס זענען אויך איינגעארדענט געווארען קלאסען פאר ערוואקסענע, א הויז פאר עמיגראנטען, און א יאר שפעטער איז דעם אינסטיטוט אויך אויסגעקומען אנצוהויבען קאלאניזאציאנס־טעטיגקייט.

צו יענער צייט האט באראן דע הירש פארגעשלאגען די דירעקטארען פונ'ם אינסטיטוט, אויפצונעמען די ארבייט פון גרינדען א אידישע קאלאניע אין קאנאדע, מיט א פארצוג אין די צפון־מערב טעריטאריעס. די דירעקטארען פון דעם אינסטיטוט (הערים וויינבערג, פרעזידענט; י. שערמאן, וויצע־פרעזידענט; ד. ס. פרידמאן, קאסירער; ס. וו. דזשייקאבס, ערען־סעקרעטאר), וויסענדיג אז דער באראן וועט שטיצען דעם קאלאניזאציאנס־פראיעקט, האבען דאן גענומען פארהאנדלען מיט דער רעגירונג וועגען דעם, און די רעגירונג סימפאטיזירענדיג מיט דער זאך, האט באוויליגט פאר דעם צוועק א גרויס שטיק לאנד אין דעם געגענט, וואס איז יעצט באקאנט

אלם הירש, סאסקאטשיוועז. עס איז געשאפען געוואָרען א ספּעציע־לער פאנד פאר דעם צוועק, און עס זענען דאָרטען קאָלאָניזירט גע־וואָרען זיעבען און פערציג פאמיליעס.

אָבער אויך דער קאָלאָניזאציאָנס־פארזוך איז געוועזען א דורכ־פאל, די פאמיליעס האָבען איינציגווייז פארלאָזען די קאָלאָניע, און אין א קורצער צייט זענען פון דער גאנצער צאָל דאָרטען געבלי־בען נאָר ניין פאמיליעס. אין די שפּעטערדיגע יאָרען איז אָבער גע־מאכט געוואָרען א צווייטער פארזוך צו רעארגאניזירען די קאָלאָניע, און דער פארזוך האָט זיך איינגעגעבען, אזוי אז די קאָלאָניע איז געוואָרען איינע פון די באדייטענדסטע אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט.

דער אָנפירער פון דער אידישער קאָלאָניזאציאָנס געזעלשאפט (יק״א) איז דאמאָלס געוועזען דר. זאָנענפעלד, וועלכער האָט גע־האט זיין הויפּט־קוואַרטיר אין פאריז, און דר. זאָנענפעלד האָט זיך דאמאָלס געווענדעט מיט אן אנפראגע צום אינסטיטוט, פארלאנ־גענדיג אינפארמאציע וועגען דעם וויפיעל עס דארף קאָסטען איינ־צואָרדנען א צאָל פאמיליעס אויפ׳ן לאנד, אריינגערעכענט שוין דאָס אויסהאלטען דעם קאָלאָניסט דאָס ערשטע יאָר פון זיין באזעצונג. צו דערזעלבער צייט האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען א בריעף פון דעם אידישען קאָמיטעט אין לאָנדאָן, אין וועלכען עס איז ערקלערט געוואָרען, אז דער קאָמיטעט איז גרייט צו טראנספערירען צום אינסטיטוט זייער לאנד ארום מוסאָמין, אויף אָנצופירען דאָרטען וויטערע קאָלאָניזאציאָנס־ארבייט.

עס האָבען זיך דאן אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען פונ׳ם אינסטיטוט מיט די פארשיעדענע אנשטאלטען און מיט דער רעגיע־רונג, אָבער אזוי ווי עס זענען געוועזען אין מאָנטרעאל א גרופּע אי־דען, וועלכע האָבען זיך געוואָלט באזעצען אויפ׳ן לאנד, און זיי זענען געוואָרען אומגעדולדיג, האָבען זיך די דאָזיגע אומגעדולדיגע ארגאניזירט אין א קערפּערשאפט, און באשלאָסען צו שיקען א דעלעגאציע קיין פאריז, דאָרטען צו אונטערהאנדלען דירעקט מיט די יק״א פארטרעטער, און ווען די צוויי שלוחים זענען אהין אָנגעקומען,

האָבען זיי דר. זאָנענפעלד'ן איבערגעגעבען א ליסטע פון פיער און זיעבעציג פּערזאָן, רוסישע אידען וועלכע זענען לעצטענס אָנגעקומען קיין קאנאדע, און וועלכע ווילען זיך באשעפטיגען מיט פארמעריי. דאָס קומען פון דער דעלעגאציע האָט ווייזט אויס געהאט איר ווירקונג, אז מען זאָל זיך צואיילען מיט'ן קאָלאָניזאציאנס־פּראָיעקט, און אזוי ווי די דירעקטארען האָבען שוין געהאט צוגעשטעלט זייער באריכט, אז עס איז נויטיג די מינימום־סומע פון $500 פאר א קאָלאָניסט, איז אין יאנואר 1892, אָנגעקומען אן ענטפער פון דר. זאָנענפעלד'ן, אז די יק״א וועט באווילליגען די סומע פון $30,000 פאר קאָלאָניזאציאנס־צוועקען. אָבער די זאך איז ווידער פארצויגען געוואָרען. עס איז געוועזען לכתחלה געפלאנט, אז די ארבייט זאָל אונטערגענומען ווערען בשותפות פון דעם לאָנדאָנער קאָמיטעט און פון דער יק״א, אָבער אזוי ווי דער לאָנדאָנער קאָמיטעט האָט באשלאָסען זיך צוריקצוציהען, האָט דארום דר. זאָנענפעלד געמאָלדען די דירעקטארען פון'ם באראן דע הירש אינסטיטוט, אז זיי וועלען מער ניט געבען ווי צוואנציג טויזענט דאָלאר, ווייל דאָס לאנד פון'ם לאָנדאָנער קאָמיטעט ביי מיסאמין, איז אויך ניט ווערט מער ווי די הימע. האָבענדיג שוין יעצט פאר זיך קלאָרע פּלענער האָבען די אינסטיטוט־דירעקטארען באשטימט א פּראקטישע קאָמיסיע די גאנצע זאך צו אונטערזוכען, און די קאָמיסיע האָט שפּעטער צוגעשטעלט איר באריכט, אז דאָס מיסאמין לאנד איז ניט פּאסיג, ווייל עס איז ווייט פון א אייזענבאן־ליניע, און אז דער באָדען איז בכלל ווערטלאָז פאר'ן געפּלאנטען פּראָיעקט, ווייל מען האָט געקענט באקומען פון דער רעגירונג ענליכען באדען אלס ״האמסטעדס״, און דאָס נאָך נעהענטער צו א שטאדט.

עס איז דארום באשלאָסען געוואָרען צו קאָלאָניזירען אנדערען באָדען, און פאר דעם צוועק איז אויסגעקליבען געוואָרען א שטח לאנד, לעבען דער שטאדט עסטעווען, א געגענט וואו די קאנאדיש פּאסיפישע באן איז פארבייגעלאָפען די קאָלאָניע, און דאָרטען איז געגרינדעט געוואָרען די קאָלאָניע ״הירש״. מען האָט אָנגעהויבען באזעצען די קאָלאָניסטען, מען האָט אויסגעבויט א שול פאר די קינדער, און א בית תפלה פאר די ערוואקסענע, מען האָט באזאָרגט

די קאָלאָניע מיט א שוחט, א לערער, א. ד. ג., און אין דער קאָלאָניע וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען שנעל צו ענטוויקלען, האָט זיך באזונדערס פאראינטערעסירט די בארא̇נעסע דע הירש, וועלכע האָט געשטיצט די ״הירש״ קאָלאָניע מיט גרעסערע סומען.

ווען דעם ערשטען אפריל, 1899, איז די באראָנעסע דע הירש געשטארבען, האָט זי אין איר צוואה איבערגעלאָזען פאר׳ן אינסטיטוט זעקס הונדערט טויזענט פראנק, און דאָס האָט געגעבען דעם אינסטיטוט א נייע מעגליכקייט אויסצוברייטען די טעטיגקייט, באזונדערס אינ׳ם יאָר 1900, ווען עס זענען דורכ׳ן אינסטיטוט באזאָרגט געוואָרען עטליכע טויזענט אידישע אימיגראנטען פון רומעניען, וועלכע זענען געקומען קיין קאנאדע אויפ׳ן חשבון פון דער יק״א, אן ארבייט, אין וועלכען די אידען פון טאראנטא און אנדערע שטעדט האָבען פיעל מיטגעהאָלפען דעם אינסטיטוט.

דאָס זעלבע יאָר האָט דער אינסטיטוט אויך באקומען אן אונטערשטיצונג פון דער יק״א ($10,000) און מיט דעם געלט איז געקויפט געוואָרען דאָס לאנד אויף בלורי גאס, וואו דעם 3־טען יוני, 1901, איז מיט פיעל צערעמאָניע געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין (דורכ׳ן דאמאָלסדיגען פרעזידענט ד. א. אנסעל) פון דער יעצטיגער געביידע, א צערעמאָניע אין וועלכער עס האָט זיך אויך באטייליגט דער מעיאר פון שטאָדט, און דעם 28־טען מאי, 1902, איז דער בנין אָפיציעל ערעפענט געוואָרען דורכ׳ן דאמאָלסדיגען גענעראל־גאָווערנאר, דער אוירל פון מינטא, און רעדעס זענען דערביי געהאלטען געוואָרען פון פיעלע געסט, ווי דער פרעמיער פון דער פראווינץ קוויבעק און אנדערע.

חוץ דער ״הירש״ קאָלאָניע זענען ארום דעם אָנהויב פונ׳ם 20־סטען יאָרהונדערט און אין די ווייטערע יאָרען צוגעקומען נאָך אידישע קאָלאָניעס, ווי וואפעלא (געגרינדעט אין 1885) אקסבאו, אסיניאביא, און אין די אלגעמיינע באריכטען פון דער יק״א אין פאריז און אירע פארבינדעטע געזעלשאפטען געפינען מיר טיילווייזע באריכטען אויך וועגען דער אידישער קאָלאָניזאציע אין קאנאדע.

אזוי ווערט אינ'ם יק"א באריכט פאר'ן יאר 1899 איבערגעגע־בען, "אז די לאגע פון די הירש קאלאניסטען האט זיך ניט געענ־דערט, אז די קאלאניסטען (צוועלף אין צאל) ווייזען אוים צו זיין צוגעבונדען צו דער ערד, און אז דער יונגער עלעמענט וואקסט א גוטער אגריקולטור עלעמענט. עס זענען אויך באזוכט געווארען די קאלאניעס אין וואפעלא און אקסבאו, אז די רעזולטאטען זענען צו־פריעדענשטעלענדע, און אזוי ווי בכלל זענען דא גוטע אויסזיכטען פאר דער אידישער קאלאניזאציע אין מערב קאנאדע, איז דארום בא־שלאסען געווארען צו באזעצען נאך פערציג פאמיליעס אין דער "הירש" קאלאניע."

דער באריכט פונ'ם יאר 1900 צו דער "אנגלא דזשואיש אסא־סיאיישאן" אין לאנדאן איז ניט אין גאנצען גינסטיג פאר די קא־לאניעס, דערפאר אבער ווערט געזאגט, "אז עס זענען דא גוטע אויסזיכטען צו באזעצען מיט ערפאלג אינדיווידועלע פארמער אין די פארשיעדענע טיילען פון קאנאדע."

די יק"א באריכטען פאר די יארען 1902—1903 רעדען אפטימיסטיש וועגען דער "הירש" קאלאניע : —

"זעקס און צוואנציג קאלאניסטען זענען פאראן אין הירש, פון וועלכע עטליכע האבען נאך ניט די מיטלען צו קולטיווירען דאס לאנד, און ארבייטען דערוויל אויפ'ן לאנד פון זייערע קרובים. די באפעלקערונג באשטעהט פון 81 נפשות, — 26 מענער, 14 פרויען, און 41 קינדער. די זעקס און צוואנציג פאמיליעס באוואוינען 18 הייזער, די מערסטע פון צוויי צימערען, און עטליכע צו דריי חדרים. די קאלאניסטען האבען 16 שטאלען, אכט שייערען, 52 ארבייטס־פערד און 2 אקסען. די צאל קיה איז פארשיעדען, אזוי מאנכע קאלאניסטען וועלכע האבען מערערע, האבען א זייטיגע הכנסה פון פארקויפען די מילך צו די דערבייאיגע פאבריקען. פרי־לינג 1902 האט מען פארזייט 1,026 אקער לאנד, מיט 270 אקער מער ווי פאראיארען. אלע קאלאניסטען פארמאגען אויך עופות. אויף דעם רעגיערונגס־אינספעקטאר, וועלכער האט באזוכט די קאלאניע האט געמאכט א שטארקען איינדרוק די אינטעליגענץ און דער פלייס פון די קאלאניסטען".

דער זעלבער באריכט גיט אויך אן איבערבליק וועגן דער קאָלאָניע קו'אפעל (אסינאביא), וועגן וועלכער עס ווערט דערצעהלט ווי פאָלגט :

"אלס רעזולטאט פון די פארהאנדלונגען פון לעצטען יאָר דורך אונזערע לאָנדאָנער פארטרעטער מיט די קאנאדער רעגיערונגס-אויטאריטעטען, איז אראנזשירט געוואָרען, אז דער קאנאדער אימיגראציאנס אגענט אין לאָנדאָן זאָל אויסקלייבען א צאָל רומעניש-אידישע פאמיליעס, און אז מיר זאָלען באצאָלען פאר זיי די הוצאות, און א געוויסע סומע אין פאראויס פאר יעדען איינעם, וואָס וועט זיך באזעצען אין דער קאָלאָניע. מיט דער פארוואלטונג פון דער קאָלאָניע זאָלען מיר אָבער גאָר ניט האָבען צו טון. דאָס וועט אין גאנצען געהערען צום קאנאדער אינערען-מיניסטעריום. אין 1901 זענען אָפגעשיקט געוואָרען ארום הונדערט פערזאָן, און אין 1902 נאָך פופציג פאמיליעס פון 260 נפשות. די קאָלאָניע איז צפון פון פאָרט קו'אפעל. אין אסינאביא. די קאנאדער רעגיערונג האָט געגעבען יעדען אימיגראנט א קאָנצעסיע פון 160 אקער לאנד, און א גוטע צאָל קאָלאָניסטען האָבען עס שוין קולטיווירט, האָבענדיג א גוטען שניט אין 1902, ווייל מען האָט צוגעגרייט דעם באָדען נאָך פאר זייער אָנקומען. עס איז אויך מעגליך, אז א געוויסע צאָל, וואָס איז ניט פעהיג פאר אגריקולטור, וועלען מוזען פארלאָזען די קאָלאָניע."

וועגען דער קאָלאָניע אין אקסבאו ווערט דערצעהלט, אז זי האָט שוין 16 פאמיליעס, פעהיגע לאנד-ארבייטער.

דער יק"א באריכט פאר 1904 רעדט ווידער וועגן די צוויי קאָלאָניעס, און מעלדעט אז די הירש קאָלאָניסטען לעבען באקוועם, אז די קאָלאָניע בליט, און קו'אפעל האָט אין הערבסט, 1903, געהאט 56 פאמיליעס באשטעהענד פון 156 נפשות.

פאר די אידישע קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע, וועלכע האָבען געהאט פאר זיך צו לעזען א גאנצע רייע פון עקאָנאָמישע שוועריגקייטען און פינאנציעלע פראָבלעמען, זענען אין גיכען צוגעקומען נאָך פראגען, הויפטזעכליך די פראגע פון שבת און זונטאג רוה.

די אידישע קאָלאָניסטען האָבען אָפּגעהיט שבת און אזוי ווי פארם־ ארבייט קען אָפּט ניט אָפּגעלעגט ווערען אויף צוויי טעג נאכ־ אנאנד, האָט פּאסירט, אז מען פלעגט אָנקלאָגען די אידישע קאָ־ לאָניסטען פאר ארבייטען זונטאג. אזוי זענען למשל אין דער ״הירש״ קאָלאָניע אין 1901 אָנגעקלאָגט געוואָרען זעקס קאָלאָניסטען פאר ברעכען דעם זונטאג־געזעץ, און זענען באשטראפט געוואָרען מיט א מינימום־שטראף פון 1 דאָלאר, מיט דער וואָרנונג אז זיי זאָלען מער ניט מחלל זונטאג זיין. מען האָט אויף דעם פאל אויפמערקזאם גע־ מאכט די רעגיערונג, און די לעצטע האָט פארשפּראָכען צו באַ־ טראכטען די ספּעציעלע אומשטענדען פון דער זאך. אָבער די פראגע פון זונטאג־רוה איז ניט נאָר געוועזען א פראגע פון געזעץ, עס איז אין דעם אויך פארוויקעלט געוועזען די סאָציאלע זייט פון דער זאך, די באציהונגען בכלל צווישען די אידישע און די ניט־אידישע פאר־ מער, וועלכע זענען געוועזען די מאיאָריטעט אין דער סביבה.

אין א לעקציע געהאלטען אין לאָנדאָן אָנהויב 1906 פון הערמאן לאנדוי וועגען ״קאנאדע און די אידען״ און וועלכע איז אָפּגעדרוקט געוועזען אין לאָנדאָנער ״דזשואיש קראָניקל״, ווערט איבערגעגעבען, אז ווען סער ווילפרייעד לאָריע, פּרעמיער פון קאנאדע, איז געוועזען אין לאָנדאָן בשעת קעניגין וויקטאָריא׳ס יובילעאום (אין 1897) איז מיט אים אויפגענומען געוואָרען די דאָזיגע שבת־זונטאג פראגע, און סער ווילפריעד זאָל אויף דעם האָבען געענטפערט: ״אויב איר ווילט די פראגע נעמען ערנסט און אויסקלייבען וועלכען טייל פון מאניטאָ־ באַ איר ווילט, צו באזעצען עס, וועט די דאָמיניאָן רעגיערונג געבען די אידען אזא מאָס פון זעלבסטרעגיערונג, וואָס וועט אייך ער־ מעגליכען צו מאכען אייערע אייגענע געזעצען צו פארבייטען דעם זונטאג אויף שבת.״ *)

---

*) אינטערעסאנט איז, אז דער דאָזיגער אנמערקונג פון׳ם פאר־ שטאָרבענעם קאנאדער פּרעמיער און שטאאטסמאן איז ווייניג אויפ־ מערקזאמקייט געשאנקען געוואָרען. די יק״א האָבענדיג אירע קאָ־ לאָניזאציאנס־דורכפאלען אין ארגענטינע האָט ניט בדעה געהאט אויסצוברייטערען איר טעטיגקייט אין קאנאדע אפילו ניט אונטער

די יק״א קאָלאָניעס אין קאנאדע האָבען אויך געליטען פון דעם וואָס עס איז אין קאנאדע גופא ניט געוועזען קיין יק״א קאָמיטעט (דער באראן דע הירש אינסטיטוט האָט אויך געהאט אנדערע צדקה אויפגאבען), און אויף די קאָלאָניעס פלעגט מען אכטונג געבען אי פון פאריז און אי פון ניו יארק דורך דער דאָרטיגער ״אינדאסטריעל אייד סאָסייטי״, און צו באזייטיגען דעם איבעל, איז אין 1907 באשלאָסען געוואָרען צו שאפען א קאָמיטעט פאר קאנאדע, וועלכער זאָל אכטונג געבען אויף די דריי יק״א קאָלאָניעס אין מערב קאנאדע. די אלגעמיינע צדקה ארבייט איז געבליבען ביים רעארגאניזירטען באראן דע הירש אינסטיטוט, אָבער פאר דער אימיגראציאנס און קאָלאָניזאציאנס ארבייט איז געשאפען געוואָרען דער קאנאדער יק״א קאָמיטעט, באשטעהענד פון זעקס פערזאָן, דריי באשטימטע פון דער יק״א און דריי פונ׳ם אינסטיטוט. עס איז צוזאמענגעשטעלט געוואָרען דער פערזאָנאל פונ׳ם יק״א קאָמיטעט (מארטימער ב. דייוויס, לייאָן קאָהען, ס. וו. דזשייקאָבס, ד. א. אנסעל, ב. גאָלדשטיין, און הערים וויינבערג), און פון יענעם יאָר אָן פארוואלטעט דער באטרעפענדער קאָמיטעט מיט אלע ענינים, וועלכע האָבען א שייכות צו אידישער עמיגראציע און קאָלאָניזאציע אין לאנד,

---

די גינסטיגסטע באדינגונגען, און קיין אנדערע געזעלשאפטען וואָס זאָלען עס טון זענען אויך ניט געוועזען. ערשט מיט יאָרען שפעטער, האָט ישראל זאנגוויל, אלס פרעזידענט פון דער יט״א (אידישע טעריטאריאליסטישע געזעלשאפט) א פאָר מאָל באמערקט פארבייגעהענדיג וועגען די קאָלאָניזאציאנס־מעגליכקייטען פאר אידען, וועלכע זענען געוועזען אין קאנאדע, און וועלכע זענען פארנאכלעסיגט געוואָרען. ווען דער שרייבער פון די שורות האָט אין 1916 געמאכט א בריעפליכע אנפראגע וועגען דעם, ביי סער ווילפריד לאריע און סער ראָבערט באָרדען, דאמאָלס פרעמיער פון קאנאדע וועגען דעם, האָבען זיי זיך ארויסגעזאָגט געגען קאָנצענטרירטער קאָלאָניזאציע פון אידען אין איין פלאץ, ווי עס צייגען די ענטפערס זייערע:

דער . איד אין קאנאדע

Ottawa, March 18th., 1916.

My dear Sir,

I have your favour of yesterday on the subject of a Jewish Colonization project in Canada.

You add that you have reason to believe that the same question was brought to the Canadian government about ten years ago, but was rejected.

With regard to the last statement, I have to observe that it was not the policy of the Canadian government, when I was in office, to grant any blocks of land to establish colonies of the same religious faith or of the same race; but we would welcome Jewish immigrants and give them homesteads on the prairies, taking the homesteads as they were available, but not blocking immigrants together. On these condition, the government would have been most happy to welcome Jewish immigrants, and to see men of your race settle in Canada.

My views are not changed.

Believe me,

Yours sincerely,

Wilfrid Laurier

דער איד אין קאנאדע

PRIME MINISTER'S OFFICE
CANADA

Ottawa, Ont. March 22nd, 1916

My dear Sir,-

Your letter of the 16th inst. is before me. It has been referred to the Minister of the Interior to whose Department the subject of Immigration appertains. I have asked the Minister to reply direct to your letter.

The Government are thoroughly appreciative of the excellent qualities of the Jewish Immigration to this country and they hope that it may be continued as these citizens have done excellent work in the development and upbuilding of their adopted country.

It has been the policy of this Government and of its predecessor to encourage the immigration of settlers who will engage in agriculture and thus bring under cultivation an increased area of our fertile lands. To this purpose the efforts of the Department of Immigration have been altogether directed during the past fifteen years.

Yours faithfully,

R. L. Borden

דער קאנאדער קאָמיטעט מיט זיין הויפט־קוואַרטיר אין מאָנט־רעאל, האָט שפּעטער אויך געעפענט אן אפטיילונג אין מערב־קאנאדע נעהענטער צום צענטער פון די קאָלאָניעס, און דאָס איז זיכער גע־ווען לטובת דער ארבייט. עס זענען אויך צוגעקומען א צאָל זעלבסטשטענדיגע אידישע פּארמער, וועלכע האָבען זיך גענומען צו אגריקולטור מיט אייגענע מיטלען, און חוץ די אידישע קאָלאָניעס אין דער וועסט, זענען צוגעקומען א צאָל פון אזעלכע אידישע פּאר־מער, אין כמעט יעדער קאנאדער פּראָווינץ.

דאָס פופצענטע קאפּיטעל

די ציוניסטישע באוועגונג אין קאַנאַדע.

דער גינסטיגער באָדען — די ערשטע ארגאניזאציע פון "חובבי ציון". — די פאראייניגונג "מזכרת משה", — די פּראָטאָקאָלען געפירט אין צוויי שפּראכען, — די יאָרען 1898 און 1900, — קלאָרענס דע סאָלא, — דער קאמף פון די יונגע ציוניסטען, — די אויסברייטונג פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

אין דער אידישער קאנאדע האָט קיינמאָל די אסימילאציע ניט אָנגענומען קיין מאסען־כאראקטער. איינצעלנע פאלען פלעגען פּאסי־רען דאָ און דאָרט, באזונדערס אין די ערשטע יאָרען, צווישען פאמי־ליעס, וועלכע פלעגען זיין איינצעלנע, ווייט פון א אידישען צענטר, און צווישען ניט־אידישע שכנים, און דאָס נאָך ווען דער אידישער ישוב איז בכלל געוועזען קליין, צו קיין מאסען ערשיינונג איז עס אָבער קיינמאָל ניט דערגאנגען. און ניט נאָר די מאסען־אסימילאציע איז דאָ ניט געוואָרען קיין פּראָבלעם, נאָר אפילו דער איינפלוס פון'ם רעפאָרם־אידענטום איז געבליבען באגרענעצט צו זעהר קליינע קריי־זען, און דאָס נאָר אויך אין עטליכע שטעדט. דער באָדען פאַר די נאציאנאלע אידעאלען איז דארום תמיד געוועזען א גינסטיגער, און ניט נאָר איז א פיעל פארצווייגטע ציוניסטישע באוועגונג געשאַ־פען געוואָרען איבער'ן גאנצען לאנד, נאָר די ציוניסטישע ארגאניזא־ציע איז אויך געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אידישע ארגאני־זאציע, פארצווייגט איבער דעם גאנצען אידישען ישוב, מיט אפּטיי־לונגען אין יעדען אָרט,, וואו עס וואוינען נאָר אידען. צו דער צייט וואָס אין דער שכנה'שער אמעריקע האָבען זיך געשאַפען און ענט־וויקעלט א גאנצע רייע פון אל־אידישע ארגאניזאציעס, אָרדענס, און פאַרבאַנדען פון א נאציאנאלען כאראקטער, איז די ציוניסטישע אר־

גאניזאציע געבליבען אין קאנאדע די איינציגע אל־אידישע ארגאני־ציע, טראצדעם וואָס עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צו גרינדען אנדערע אל־אידישע ארגאניזאציעס.

אין די קאנאדער ציוניסטישע רעקאָרדען ווערט געוועהנליך די ענטשטעהונג פון דער ארגאניזאציע צוגעשריבען צום יאָר 1898, אָבער אזוי ווי די ״חובבי ציון״ באוועגונג איז איבעראל געוועזען די מוטער פון דער שפּעטערדיגער ציוניסטישער באוועגונג, אזוי איז עס אויך געוועזען אין קאנאדע, און נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1887, איז שוין אין מאָנטרעאל געוועזען א פאראיין פון ״חובבי ציון״, פון וועלכען אלעקסאנדער הארקאווי איז געוועזען דער פּרעזידענט.

וועגען דער גרינדונג און טעטיגקייט פונ׳ם דאָזיגען ערשטען ציוניסטישען פאראיין אין קאנאדע, דערצעהלען א רייע בריעף גע־שריבען פון א. הארקאווי׳ן, און וועלכע זענען פארעפענטליכט גע־וואָרען אין דער דאמאָלסטיגער העברייאישער פרעסע.

אין איין בריעף, וועלכער איז ערשיענען אינ׳ם ״המגיד״ (נומער 10) אין 1887, דערצעהלט א. הארקאווי אי וועגען דער גרינדונג פונ׳ם פאראיין, און אי וועגען די פּערזאָנען, וועלכע זענען צוגעשטא־נען צו דער באוועגונג. געגרינדעט איז דער פאראיין געוואָרען דעם 16־טען יאנואר, 1887, און אין דריי וואָכען האָבען זיי שוין געהאט די נויטיגע צאָל מיטגליעדער, גענוג פאר דער גרינדונג, ווי עס ווערט דערצעהלט אינ׳ם בריעף: —

מאָנטרעאל, אמעריקא, 87—16.

אל כבוד בעל ״המגיד״ !

בשורה טובה היום בפי, בשורה אשר תדשן את עצמות חובבי ציון, והיא, כי במדינת קאנארא (אמעריקא הצפונית) בעיר מונטריאול, נוסדה חברה אשר בשם ״חובבי ציון״ תכונה.

ואלה תולדות החברה בקיצור: הנני אחד מבאי ויוצאי בית הר״הח ר׳ יוסף בערנשטיין הי״ו (סופרו של ״המליץ״) אחד מתושבי העיר הנ״ל. ויהי בשבתי בביתו ביום ט״ז לח׳ יאנואר ש״ז בחברת עוד שנים מאחינו ודברנו בישוב א״י גמרנו ליסד פה חברה בשם ״חו״צ״.

מקץ שלשה שבועות עלה בידינו להשיג מספר חברים המספיק ליסד חברה, וביום א. לח׳ הנ״ל התאספו חברי החברה ובירו את מנהליה, ואותי הכותב שמו לראשה, ואת אחד ממיודעיו הר׳ שלאָססבערג למשנה לראש החברה: את האדון בערנשטיין הנ״ל לסופר החברה, ואת מיודעינו היקר כש״ת ה׳ שינדלער לסוכן.

בהאספה האחרונה בא במספר חברינו גם הרב הדרשן שבהקהלה הגדולה בכל קהלות קאנאדא, הר׳ אליהו פריעדלענדער הי״ו.

על כל חבר לשלם להחברה כ״ת סענטס והוא כחצי רו״כ, וככר נמצאים באמתחתנו כמה דאלארים, ואין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא א׳, כי האספות תהיינה בבית סופרנו הנכבד הנזכר, וא״כ אין אנו צריכים להוציא כסף על שכירת בית לאספותנו. בכלל נקוה כי ברבות הימים נעשה חיל.

במקרה הזה אשתמש לדרוש את שלום ידידי היקר והנכבד כש״ת שפ״ר הי״ו בווארשא ולהודיעהו את כתבתי, והיא : 1390 סט. קעטריען סטריט, מאָנטרעאל, קוויבעק, קאנאדע, אמעריקא.

בשם חברת חו״צ דמונטריאול

אלס׳ הרכבי (ראש החברה).

דער העברייאישער שרייבער ש. פ. ראבינאָוויטש (שפר) וועלכער האָט דאמאָלס געוואוינט אין ווארשא, איז געוועזען דער סעקרעטאר פון א ״חבת ציון״ פאראייניגונג מיט׳ן נאָמען ״מזכרת משה״, און אין א בריעף געשריבען צו שפר׳ן דערצעהלט הארקאווי וועגען דעם באשלוס פון די מאָנטרעאלער חובבי ציון אנצושליסען זיך אין דער ״מזכרת משה״, און אז די מיטגליעדערשאפט זייערע האלט אין איין וואקסען : —

מכתב גלוי מחברת חו״צ במונטריאול (קאנאדא, אמעריקא).

אל מעב״ת יד״נ הר״הת כש״ת שפ״ר הי״ו, סופר לועד ״מזכרת משה״ בווארשא.

שלום רב לך !

כבר שלחתי הודעה להמגיד מהתיסדות חברת חו״צ בעירי הנ״ל ובל״ס כבר נתנה לפני הקוראים. החברה הזאת הולכת ורבה מיום ליום, ויש תקוה כי תשא פרי.

באספה האחרונה שהיתה ביום א׳ ג׳ אדר, נמנו וגמרו להתחבר לועד ״מזכרת משה״, כאשר זה עשו שאר החברות אשר מהמין הזה, ומסרו לי להודיע להועד את חפצנו זה.

ועתה הנני לבקש ממך, אדוני הנכבד, בשת חברתנו כי תבקש מועדך למנות אותנו בין שאר החברות הרשומות בספרכם, ואחרי העתרתם לבקשתנו תיטיבו ברצונכם לשלוח לנו את כל החשבונות והידיעות מכל הנעשה אצלכם. מזה תצא לנו תועלת גדולה מאוד, כי בראות אחינו כי אתם נותנים לנו יד יאבו לבא בבריתנו. תסלח לי על הקיצור, אדון נכבד, כי עסוק אנכי בכמה דברים, וגם זה תדע כי לא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשה הלא נעשה במכתבי הקצר הזה.

והנני המוקירך והמכבדך כערכך הרם,

אלס׳ הרכבי (ראש החברה).

האדרעסע שלי:

אלעקס. הרכבי, 1390, סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאַנאַדא, אמעריקא.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען פון א. הארקאווי׳ן, צום ווארשעווער קאָמיטעט פון ״מזכרת משה״, דערצעהלט דער שרייבער אז זיי האָבען באשלאָסען צו גרינדען א העברייאישע ביבליאטעק, כדי צו פארשפרייטען בילדונג און די באקאנטשאפט מיט דער אידישער געשיכטע, א מיטעל צו פארגרעסערען די צאָל פון די ״חובבי ציון״; און אינ׳ם בריעף ווערט אויך געמאכט אן אנפראגע צו וועמען צו שיקען דאָס גנזאמעלטע געלט, און עס ווערט דערצעהלט, אז די פראטאקאָלען פון דער חברה ווערען געפירט אין העברייאיש און אין ענגליש, כדי די פראטאקאלען זאָלען קענען געלעזען ווערען פון יעדען: —

מכתב גלוי

מחברת חובבי ציון דמונטריאול לועד ״מזכרת משה״ בווארשא.

מונטריאול, י״ב תמוז, אתתי״ח לחרבן.

שלום לאחינו היקרים חברי ועד ״מזכרת משה״!

בלי ספק זה כבר הגיעה עדיכם השמועה הטובה בהמגיד, שבעירנו, היא עיר מונטריאול, אם עיר קאנאדא המדינה באמעריקא

הצפונית, נוסדה חברה בשם ״חובבי ציון״ ומטרתה כמטרת שאר החברות הנושאות את השם הנכבד הזה, והיא — לצאת לעזרת אחינו הנדכאים והמגלים מארצות גליותיהם, ולהושיבם על אדמת אבותינו, היא ציון ארץ תפארתנו מקדם, בתור עובדים אדמתה, הקדושה לני ולכל בית ישראל.

רבות עמלנו למן יום הוסד החברה ועד עתה, למען הביאה למצב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו להציבה על כן נכון, ובשמחה רבה נגיד הפעם כי לא שוא היה עמלנו, לא לשוא שקדנו. אך מתי מספר, ארבעה, היינו ביום הוסדה, וכהיום הננו כשלשים איש, ומיום ליום ירבה מספרנו, ויש בקרבנו אנשים המוכנים להתנדב לטובת עניני החברה נדבת כסף מלבד המחיר הקצוב ישר, והנה בחסדי הבוחר בציון ובעמנו ישראל באהבה, עלתה בידינו כי אזי צלחה בידינו להמות אחרי הרעיון הקדוש הזה את לבות כמה מנכבדי עמנו ומנדיביו בעיר הזאת. ביהוד שוים וראוים להזכר במכתבנו הנכחי חמשה מהם, והם : הרב המטיף של עדת אשכנזים — היא העדה הגדולה בקאנאדא, — הר״ה אליהו פרידלענדער, הי״ו; הרה״ח ר׳ יוסף בערינשטיין, תלמידי ומשכיל מפורסם מעיר קאלוואַ־ריא ברוסיא : הסוחר האמון על דרכי החכמה והאמונה, היקר כש״ת אנסעלם, יליד בריטאניא, האדון הנכבד התלמודי כש״ת אריה ליב שינדלער הי״ו; וגם הסוחר הנכבד בעירנו, היקר ר״ש העברי דזשיי־קאבס הי״ו.

ומהחבה היתירה אשר תחובב חברתנו את עמנו היתה זאת כי החל זה לא כביר לפעם את חבריה רעיון יסוד בית עקד ספרים עברים הכתובים בשפת עבר ע״י סופרים ומשכילים באמונת ישראל וחכמתו למען למד את אחינו יושבי הארץ תולדות ישראל ומפעלותיו בתבל. כי נחוץ לנו אשר בני עמנו ידעו להוקיר את נזעם, וזאת יוכלו ללמוד אך מספרות ישראל ועל ידי קנין שפתנו העתיקה המאגדת כהיום את כל בית ישראל בארצות פזוריהם לאגודה אחת. על ידי זה ירבו חובבי ציון בארץ לימים יבואו, ולזאת תכסף נפשנו. שישי ושמחי בת ישראל כי עוד קרן אורה ותקוה נשקפת לך מתוך עונני חלדך! עלוז לבך בת ציון, כי בנים נאמנים לך גם בקצוי ארץ וערים רחוקות. ראי ונהרת ורחב לבבך, איך בניך מרחוק יזכרו את אלהיך ואותך יעלו על

לבבם. מה צדקו עתה דברי האומרים כי ישראל עם לנצח יחיה. למרות חרב שונאינו המתהפכת על ראשנו זה כאלפים שנה והננו מפוזרים לארבע כנפות הארץ — עוד ציון חיה ברוחנו, שפתנו עוד אתנו ועוד לא נואשנו מתקותנו לראות בהבנות ארצנו החרבה מבניה אשר הגלו ממנה.

על כל חבר לשלם לקופת החברה עשרים וחמשה סינטים (כסף מדינה זו) לחדש שהם כחמישים קופיקות במחיר רוסיא. ות"ל אין אנו מוכרחים להוציא אף אסתרא אחת כי המקום לאספותינו, אשר עליו תציאנה חברות אחרות סך עצום, ינתן לנו חנם אין כסף. המקום הזה הנהו חדר בית הספר המפואר של עדת האשכנזים פה, ועלינו להודות ולהלל על זה למנהלי העדה הנכבדה הזאת. הננו מתאספים פעם אחת לכל חדש, הוא יום הראשון לשבוע הראשון אשר בחודש באספותינו נשיא עצות איך להרחיב את גבול חברתנו, ואיך לפאר אותה בדברים הראוים לנו להתפאר בהם באשר יהודים אנחנו.

באחת האספות האחרונות נבחר במקומי לראש החברה, הגדיל ממני, הרב אליהו פריעדלענדער הנ"ל, וזאת ערובה היא ביד חברתנו כי תעלה לגדולה בעגלה ובזמן קריב: כי כבוד הרב הנכבד הזה יקר מאוד בעיני יודעיו ומכיריו, ואם ידבר על דבר מה יטו לו אזן שומעת.

החברה הזאת מנתה ועד של שבעה אנשים מקרבנו לחבר תקנות מושכלות הנחוצות לקיומה ובראשם הרב פרידלענדער, וגמרו כי ספר התקנות יהיה ערוך בשפה עברית ובשפה אנגלית, למען יהיה ביד כל אחד מחברתנו, כקורא עברית וקורא אנגלית, לקרא בעצמו.

כל מה שאמרתי עד הנה לא אמרתי אלא בשביל הדבר שאני מוכן להציעו לפניכם בזה. שמעו נא אדוני! באספתנו האחרונה נמנו חברינו פה אחד לבקש בשמם מכם, אחינו ואדונינו היקרים, כי תטיבו ברצונכם להודיע לנו, הן על ידי מכתב פרטי, והן על ידי מכתב גלוי ב"המגיד" — אשר בו גמרנו אנחנו לשים את דברינו אליכם, — על מצב ישוב ארץ ישראל בכלל, ועל מצבכם אתם בפרט: מי ומי המה אשר הכספים ישולחו אליהם, ולשלוח לנו את הגליונות אשר אתם מדפיסים בכל שנה ושנה. בהם ידובר על מפעלותיכם במשך השנה,

ואם אין בידכם גליונות כאלה משנה זו תיטיבו לשלוח לנו כאלה משנה שעברה, ועל כל אלה הננו נותנים לכם את תודתנו למפרע, והיו בטוחים כי נכיר את טובתכם כל הימים, ועשית בקשנו תהיה לנו לעד כי אחים נאמנים אתם לנו ולכל בית ישראל.

הנני הבא בשם חברת חו"צ דמונטריאל, הדורשת שלומכם תמיד,

אלכסנדר הארקאווי, סופר החברה.

(מקום חותם החברה "חובבי ציון במונטריאול).

האדריסה :

אלעקס. הארקאווי, 2338 סט. קעטרין סטריט, מאָנטרעאל, קאנאדא, *)

אינ'ם יאר 1892 איז געשאפען געוואָרען א צווייטע ארגאניזאציע.

אין יענעם יאָר איז אין מאָנטרעאל געגרינדעט געוואָרען די אר־גאניזאציע "שובבי ציון נומער 2", און געגרינדעט איז עס געוואָ־רען דורך דער איניציאטיווע פון א מאָנטרעאלער איד, חיים בערנ־שטיין, און דר. מינץ פון ניויארק, וואו עס האָבען עקזיסטירט די "שובבי ציון נומער איינס". דער צוועק פון די דאָזיגע ארגאניזא־ציעס איז געוועזען צו קויפען לאנד אין ארץ ישראל, און דאָרט זיי־צו באזעצען.

אין פאריז איז צו יענער צייט ארגאניזירט געוואָרען דורך באראן ראטשילד (דער נדיב הידוע) דער פאלעסטינער קאָמיטעט, וועלכע־האָט שפעטער געגרינדעט אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל, און די "שובבי ציון" האָבען זיך דארום געשטעלט אין פארבינדונג מיט דעם קאָמיטעט.

א דעלעגאציע באשטעהענד פון לאזארוס קאָהען, מאָנטרעאל, און דר. מינץ, איז אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, אָנקוקען לאנד. און דעם צווייטען מאי, 1892, האָבען זיי באריכטעט אין פאריז אויף א פארזאַמלונג, אז זיי האָבען שוין געקויפט לאנד אין גליל. דער־

*) מיר ברענגען די אלע בריעף אין זייער העברייאישען אריגי־נינאל, ווייל זיי זענען אינטערעסאנט ניט נאָר מיט זייער אינהאלט, נאָר אויך מיט'ן נוסח זייערען.

״קאָמיטע פּאַלעסטיניען דע פּאַרי״ האָט דאן איבערגענומען אויף זיך אַלע איינצעלהייטען און פאָרמאַליטעטען, ווייל לויט די דאַמאָלס־דיגע טערקישע געזעצען האָט מען געמוזט דאָס לאַנד קויפען נאָך אויפ׳ן נאָמען פון א טערקישען בירגער, און אין יולי 1893 איז פון קאנאדע אָפּגעשיקט געוואָרען קיין פּאַריז די ערשטע סומע פון 12,500 פראַנק איינצוצאָלען פאַר׳ן לאַנד, שיקענדיג נאָך א סומע

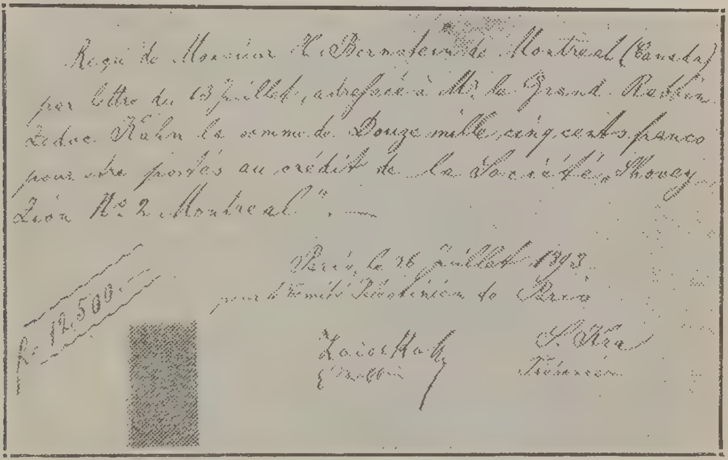
Reçu de Monsieur H. Bernstein de Montréal (Canada) par lettre du 13 Juillet, adressée à Mr le Grand Rabbin Zadoc Kahn la somme de Douze mille cinq cents francs pour être portés au crédit de la Société "Shovey Zion No 2 Montreal". —

Paris, le 26 Juillet 1893
pour le Comité [illegible] de Paris

Fr 12,500

די קבלה אויף דער ערשטער סומע געשיקט קיין
פּאַריז פון די מאָנטרעאַלער ״שובבי ציון״ צו
צדוק כהן, רב הכולל פון פראַנקרייך.

געלט אין 1894. די טערקישע רעגיערונג האָט אָבער געמאַכט שווע־ריגקייטען ביי דער קניה, און דאָס האָט געמוזט אויפגעגעבען ווערען. מען האָט דאַרום געקויפט צווייטען באָדען אין חורן, אָבער דער פּאַ־ריזער קאָמיטעט האָט דערביי געשטעלט א באַדינגונג, אז מען מוז אָפּוואַרטען מיט דער קאָלאָניזירונג, ווייל די טערקישע רעגיערונג איז געשטימט געגען דער אונטערנעמונג.

אין די חדשים מערץ און מאי, 1895, האָבען די מאָנטרעאלער ״שובבי ציון״ געשיקט די איבעריגע סומען, און דאָס לאנד־קויפען איז פארענדיגט געוואָרען, קויפענדיג דעם באָדען אויפ׳ן נאָמען פי׳ן א געוויסען הער פרענק פון ביירוט, א טערקישער אונטערטאן. אלעס צוזאמען איז פארן באָדען איינגעצאָלט געוואָרען די סומע פון 21,360 פראנק און 3297 פראנק זענען אויך איינגעצאָלט געוואָרען פאר פלאנ־צונגען.

אָבער טראָץ דער וואָרנונג פון פאריז, אז קיין קאָלאָניזירונג זאָל ניט אונטערנומען ווערען, האָבען דאָך צוויי מאָנטרעאלער פא־מיליעס ניט געקוקט אויף דעם, און אין חודש יולי, 1895, זענען זיי אָפּגעפאָרען קיין ארץ ישראל, און דער סוף דערפון איז געוועזען, אז איין פאמיליע האָט זיך באלד צוריקגעקערט, און די צווייטע האָט געמוזט פארלאָזען די קאָלאָניע 18 חדשים שפעטער, ווייל די טער־קישע רעגיערונג האָט זיך ענטזאגט צו פארטיידיגען די קאָלאָניע געגען די אָפטע אָנפאלען פון די בעדואינער.

צווישען דעם פאריזער קאָמיטעט און די מאָנטרעאלער ״שובבי ציון״, האָבען זיך דאמאָלס אָנגעהויבען א רייע פארהאנדלונגען ארום דעם, און די מיינונג פון די פאריזער טוער איז געוועזען, אז מען מוז אָדער אפּוואַרטען מיט דער קאָלאָניזירונג, אָדער אין גאנצען אויפ־געבען די ארבייט. ביי דער מאָנטרעאלער גרופּע האָט אָבער ווייזט אויס געפעלט געדולד, אין דער גרופּע אליין זענען ענטשטאנען חלוקי דעות וועגען דער זאך, א טייל האָבען געוואָלט, אז מען זאָל די גאנצע זאך אויפגעבען, און צוריק אויסצאָלען דאָס אריינגעלעגטע געלט, אנ־דערע ווידער זענען געוועזען פאר דעם, אז מען זאָל אָפּוואַרטען, אָבער דער פאריזער קאָמיטעט האָט געשטעלט א באדינגונג, אז אויב אויס־צאָלען, דאן זאָל די גאנצע קניה צונישט געמאכט ווערען, און מען זאָל אַלעמען אויסצאָלען. די פארהאנדלונגען ארום דעם האָבען זיך ווידער פארצויגען, אָבער ענדליך איז אין נאָוועמבער 1897 די זאך פארענדיגט געוואָרען, ווען די מאָנטרעאלער גרופּע האָט צוריק באקומען די איינגעצאָלטע סומע פאר׳ן באָדען, נאָר פארלירענדיג

די הוצאות פאר די פלאנצונגען, און אזוי האט זיך געענדיגט דער ערשטער פארזוך פון די קאנאדער אידען צו באזעצען זיך אין ארץ ישראל.

אין די שפעטערדיגע יארען (אין 1911) איז פון די קאנאדער אידען ווידער געמאכט געווארען א קאלאניזאציאנס פארזוך, דאס איז געוועזען, ווען די קאנאדער ציוניסטען האבען געגעבען דעם נאציאנאל פאנד א סומע פון צען טויזענד דאלאר צו גרינדען די קאלאניע קאסטיניע, אבער דאס זענען געוועזען געלטער געזאמעלט פון דער ברייטער געזעלשאפט, און האט מיט פריוואטער אונטערנעמונג ווי אינ׳ם פאל פון די ״שובבי ציון״ גאר ניט געהאט צו טון.

דעם 16־טען יאנואר, 1898, האט זיך אין מאנטרעאל ארגאניזירט א קאמיטעט (רבי אשינסקי, חיים בערענשטיין, א. גערמייזער, י. מאקאפסקי, און מ. גראדזינסקי) מיט׳ן צוועק, צוזאמענצורופען א פארזאמלונג און גרינדען א ציוניסטישען פאראיין. אזא פארזאמלונג איז פארגעקומען (יאנואר 23, 1998) א וואך שפעטער אין דער ״בני יעקב שול״, וואו עס האבען גערעדט די רבנים אשינסקי, מעלדאלא דע סאלא, און הירש קאהען, און ארום הונדערט פערזאן האבען זיך פארשריבען אלס מיטגליעדער. מען האט אויסגעקליבען אן ארגאניזאציאנס־קאמיטעט, כדי צונויפצורופען די פארטרעטער פון די אלע זעקס שולען, וועלכע זענען דאמאלס געוועזען אין מאנטרעאל, און דעם 13־טען פעברואר, 1898, איז אזא פארזאמלונג פארגעקומען אינ׳ם הויז פון דער ״דזשואיש בענעוואלענט אסאסיאיישאן״, אויף סט. עליזאבעט גאס. יענע פארזאמלונג האט באשלאסען צונויפצורופען אן אלגעמיינע מיטגליעדער־פארזאמלונג און צוצוגרייטען א קאנסטיטוציע, און דעם 13־טען מערץ, איז פארגעקומען די ערשטע גענעראל פארזאמלונג, ביי וועלכער עס איז געגרינדעט געווארען די ארגאניזאציע ״אגודת ציון״ מיט דעם באזעלער פראגראם אלס הויפט באזיס פון דער קאנסיטוציע, און ווען אין אויגוסט 1898 איז פארגעקומען דער באזעלער קאנגרעס, האט דער פאראיין איינגעצאלט פאר הונדערט שקלים, און איז ביים קאנגרעס פארטראטען געוועזען דורך דזשייקאב דע האאז.

די ארגאניזירונגס-טעטיגקייט איז דערווייל אָנגעגאנגען, און אין פעברואר, 1899, האָט מען מודיע געווען דר. הערצל׳ען, אז אין קאנאדע זענען שוין ארגאניזירט געוואָרען א רייע ציוניסטישע פאר־איינען, און אז א פארזוך ווערט געמאכט צו גרינדען א ציוניסטישע פאראייניגונג, א פעדעראציע.

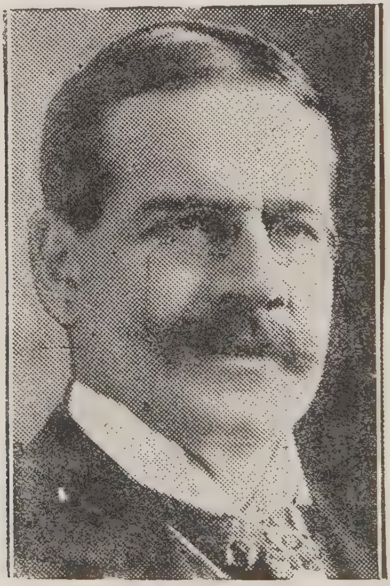

קלארענס י. דע סאלא.
1858 — 1920

דעם 7-טען נאָוועמבער, 1899, איז פאָרגעקומען אין מאָנטרעאל די גרינדונגס-פארזאמלונג, ביי וועלכער פינף שטעדט זענען פאר־טראטען געוועזען דורך ״פראקסים״, און עס איז באריכטעט געוואָרען אז אין קאנאדע זענען שוין דאָ 472 אָרגאניזירטע ציוניסטען (מאָנט־רעאל 300; וויניפעג 70; טאראנטא 50, קינגסטאן 15, און קוויבעק

37), און עס איז געשאפען געוואָרען די פעדעראציע, מיט קלארענס י. דע סאלא אלס פרעזידענט, לעאן גאָלדמאן, קאָרעספאָנדענץ סעקרע־טאר, און דער נויטיגער קאָמיטעט.

אין 1900 ביי דעם קאָנגרעס אין לאָנדאָן זענען שוין די קאנא־דער ציוניסטען געווען פארטראטען דורכ'ן פרעזידענט פון דער ארגא־ניזאציע, קלארענס י. דע סאלא.

(קלארענס יצחק דע סאלא איז געווען דער דריטער זון פון אברהם דע סאלא; געבוירען אין מאָנטרעאל אין 1858. זייט דעם יאָר 1887 איז ער אין קאנאדע געווען דער פארטרעטער פון א בעלגישער שטאָל און אייזען קאָמפאניע, און איז אויך געווען זייט 1905 בעלגישער קאנסול פאר קאנאדע. ער איז געשטארבען אין 1920. הער דע סאלא האָט זיך אויך באשעפטיגט מיט היסטאריש־אידישע ארבייטען, און פיעל בייגעשטייערט צו דער ענגליש־אידישער ענציקלאָפעדיע).

א ברייטע טעטיגקייט איז ענטוויקעלט געוואָרען דורך דער פאר־אייניגטער ארגאניזאציע פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע ארבייטען, און מיט דער הילף פון די אייגענע מיטגליעדער ווי אויך דורך די ספעציעל איינגעלאדענע ציוניסטישע געסט פון אנדערע לענדער, הויפטזעכליך פון דער ציוניסטישער לייטונג, איז א פארצווייגטע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען פאר די פארשיעדענע ציוניסטישע פאנדען. די פיעלזייטיגע ארבייט איז אָנגעפירט געוואָרען פון א צענטראל־פארוואלטונג מיט קלארענס י. דע סאלא, אלס פרעזידענט, אָבער מיט דער צייט איז די טעטיגקייט אזוי אויסגעוואקסען, אז חוץ דער צענטראל־פארוואלטונג זענען אויך געשאפען געוואָרען באַ־זונדערע געגענט־קאָמיטעטען און עס איז אויסגעטיילט געוואָרען א באזונדער ארגאניזאציע פאר דער יוגענד — די ''יאנג דזשודיע'', און אויך א פרויען־ארגאניזאציע — די ''הדסה''.

די ציוניסטישע ארגאניזאציע האָט הויפטזעכליך זיך אָפגעגעבען מיט פינאנציעלע זאמלונגען, אָבער טיילווייז איז אויך א קולטורעלע טעטיגקייט אָנגעפירט געוואָרען איבער'ן גאנצען ישוב, ווי לעקציעס

און פארלעזונגען איבער פארשיעדענע אידישע פראגען, די שאפונג פון אייגענע שולען און קורסען אדער דאס העלפען די ארטיגע תלמוד־תורות.

די ציוניסטישע פינאנציעלע זאמלונגען זענען אין קאנאדע שטענדיג געווען פראפארציאנעל באדייטענדע, אבער זיי זענען נאך געווארען גרעסער אין פארלויף פון די מלחמה־יארען, ווען די

א. י. פרימאן.

קאנאדער ציוניסטישע פעדעראציע האט אנגעהויבען צו פארנעמען לויט די זאמלונגען דאס צווייטע ארט אין דער ציוניסטישער וועלט־ארגאניזאציע (דאס ערשטע ארט האט פארנומען די פאראייניגטע שטאאטען).

די קאנאדער ציוניסטישע ארגאניזאציע האט זיך קיינמאל ניט פארטיעפט צופיעל אין גייסטיגע אדער פראגראם פראגען, און תמיד געקוקט אויף זיך ווי אויף א פראקטישע באוועגונג, געפירט פון פראק־

מישע מענשען. די פראגע פון פירערשאפט פלעגט דארום גאנץ אָפט אויפגעהויבען ווערען ביי די יערליכע ציוניסטישע צוזאמענקונפטען, און ביי איין צוזאמענקונפט (געהאלטען אין טאראנטא אין 1918) איז די פירערשאפט־פראגע געוואָרען אזוי קאָמפּליצירט, אז א קאָמי־פּראָמיס האָט געמוזט געמאכט ווערען, כדי צופרידענצושטעלען די אומצופריעדענע עלעמענטען, און דער שטענדיגער פּרעזידענט קלאַ־רענס י. דע סאלא איז ערוועהלט געוואָרען אלס ערען־פרעזידענט, און אלס פאקטישער פירער פון דער ארגאניזאציע איז אויסגעקליבען גע־וואָרען א. י. פרימאן, א טעטיגער אטאווער ציוניסט, וועלכער האָט די גאנצע צייט פארנומען א חשוב'ען פּלאַץ אי אין דער קאנאדער ציוניסטישער באוועגונג און אי אין אידישער כלל־ארבייט אין אל־געמיין.

דער ציוניזם אין קאנאדע האָט געפונען טיעפע וואָרצלען אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען, הויפּטזעכליך צווישען דעם אידישען מי־טעל־קלאַס, און ארומנעמענדיג דאָס גאנצע אידישע לעבען אין די קלענערע שטעדט. אָפטמאָל האָט די באוועגונג געליטען פון דעם, וואָס די פירער האָבען מערסטענס געהערט צו די ענגליש־שפּרעכענדע עלעמענטען, און די שריפטליכע ארבייט און פּראפּאגאנדע האָט דארום ניט געקענט גרייכען די ברייטע אידישע פאָלקס־מאסען, אָבער בכלל איז דער ציוניזם געוואָרען די פּאָפּולערסטע אידישע באוועגונג איבער'ן לאנד, א זאך וואָס איז דעמאָנסטרירט געוואָרען ביי פיעלע געלעגענהייטען.

ווען אין 1917 איז פארעפענטליכט געוואָרען די באלפור־דע־קלאַראציע, זענען אין פיעלע טיילען פון לאנד פאָרגעקומען גאולה־פאראדען און דעמאָנסטראציעס, אין וועלכע עס האָבען זיך בא־טייליגט גרויסע אידישע שיכטען. בכלל האָט דער ציוניזם אין לאנ־שטענדיג געשטיצט זיך אויף די ברייטע פאָלקס־אינטערעסען פון לאנד, און נאָר אין איין פאל האָט די ציוניסטישע ארגאניזאציע גע־זוכט צוערשט צו באקעמפען די פאָלקס־שטימונגען, זייענדיג אָבער שפּעטער געצוואונגען שלום צו מאכען מיט'ן פאָלקס־ווילען. דאָס איז פאָרגעקומען ארום דעם קאמף פאר א קאנאדיש־אידישען קאָנ־גרעס.

דאָס זעכצענטע קאפּיטעל

די אידישע ארבייטער באוועגונג

די פּראָלעטארישע איינוואנדערונג, — די פּראָפעסיאָנעלע ארגאַניזאציעס, — די פארזיכערונגס געזעלשאפטען, — קולטור טעטיגקייט, — פּאָליטישע ארגאניזאציעס, — די אידישע ארבייטער פּרעסע.

אין יעדען לאנד איז די אידישע ארבייטער באוועגונג אן ארגאַנישער טייל פון דער אלגעמיינער באוועגונג, א גליעד פון דער גאנצער ארבייטער משפּחה, און קאנאדע איז אין דעם קיין אויסנאם ניט, קומט דאָך אויס די אידישע ארבייטער דאָ אין לאנד צו לעבען גאנץ אָפּט אונטער דיזעלבע באדינגונגען, לעבען זיי דאָך אין דער זעלבער לאנדעס־סביבה, און די פּאסירונגען און געזעצען פון לאנד וואָס באַרירען די אלגעמיינע ארבייטער גאס, לאָזען זיך אויך פילען אין דער אידישער ארבייטער גאס.

די אידישע ארבייטער באוועגונג אין קאנאדע איז דארום ענג צוזאמענגעבונדען מיט דער גאנצער ארבייטער באוועגונג, און אויב עס איז פאראן אן אונטערשיעד איז עס דאָס, וואָס די באוועגונג אויף דער אידישער גאס איז פיעל פּראָגרעסיווער און פּאָרטגעשריטענער, און וואָס זי איז פיעל יונגער פון דער אלגעמיינער באוועגונג.

קליין און מאָגער איז געוועזען דער אידישער ישוב אין קאנאדע ביז די ערשטע יאָרען פונ׳ם צוואנציגסטען יארהונדערט, און די אידען וועלכע האָבען זיך צו יענער צייט געפונען אין לאנד האָבען געהאט אין זיך א גאנץ קנאפּען ארבייטער עלעמענט. ערשט מיט׳ן גרויסען אימיגראציאנס שטראָם פון מזרח אייראָפּא, וועלכער איז באזונדערס פארשטארקט געוואָרען צו יענער צייט, איז דער היגער אידישער ישוב אויסגעוואקסען אין צאָל און דער אידישער ארבייטער קלאַס, אויב ער איז ניט געוואָרען דער איינפלוסרייכסטער, איז ער אָבער

געוואָרען דער וויכטיגסטער טייל פון דעם ישוב, אי לויט זיין צאָל, און אי לויט זיין קולטור מצב.

נאָך מיט דרייסיג יאָר פריער זענען געמאכט געוואָרען פארזוכען צו גרינדען יוניאנס אויף דער אידישער גאס, זיי האָבען זיך אָבער ניט געקענט האלטען צוליעב דעם, וואָס עס זענען ניט געווען גענוג אידישע ארבייטער, וועלכע זאָלען וועלען טון די פיאנערען־ארבייט, וואָס יעטוועדע באוועגונג פאָדערט אין דער ערשטער צייט, דער אימיגראנטען שטראם האָט אָבער געבראכט מיט זיך ניט נאָר גרויסע מאסען פון אידישע פראָלעטאריער, אָדער עלעמענטען וועלכע האָבען זיך געמוזט פראָלעטאריזירען, נאָר האָט אויך געבראכט מיט זיך באוואוסטזיניגע ארבייטער, וועלכע האָבען שוין די שולע פון דער ארבייטער באוועגונג דורכגעמאכט אין זייער אלטער היים.

דער פונדאמענט פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג איז דארום לייכט געלעגט געוואָרען מיט זייער אָנקומען, און זייט דאן האלט די באוועגונג אין פארצייכענען פאָרשריט אויף יעדען געביעט.

די אידישע שניידער ביי פרויען און מענער קליידער, די צוויי וויכטיגסטע אינדוסטריען, ביי וועלכע אידישע ארבייטער זענען באשעפטיגט זענען פאָלשטענדיג ארגאניזירט, און די יוניאנס אין דיזע פאכען, אפטיילונגען פון די אמעריקאנער יוניאנס, — די "אינטערנעישאָנעל לידיעס גארמענט וואָרקערס יוניאן" און די "אמאלגאמייטעד קלאָדינג וואָרקערס אָף אמעריקא" האָבען פיעל אויפגעטון צו פארבעסערען דעם מצב פון די אידישע ארבייטער. אין דער פראָפעסיאנעלער באוועגונג צווישען די אידישע ארבייטער פארנעמען די יוניאנס דעם אויבענאָן, אָבער אויך די אידישע ארבייטער פון די אנדערע פאכען האָבען געשאפען גאנץ פעסטע ארגאניזאציעס, ווי למשל די הוט און היטעל־מאכער, די בעקער, די פוטער ארבייטער, און איינינגע אנדערע.

אין דער אידישער ארבייטער באוועגונג בילדען אלע פראפעסיאנעלע ארגאניזאציעס (יוניאנס) פארשטעהט זיך דעם הויפטבוין, אָבער אויך די אנדערע געביטען זענען ניט פארנאכלעסיגט געוואָרען. די דריי קאנאדער הויפט־שטעדט, וואו די מערסטע אידישע ארבייטער זענען

קאָנצענטרירט, מאָנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג, פארמאָגען יעדע פיעלע ארבייטער ארגאניזאציעס, וועמענס איינפלוס עס פילט זיך אפילו אויף דער אלגעמיינער אל־אידישער גאס.

די קאָאָפעראטיווע ארבייטער פארזיכערונגס־געזעלשאפטען, דער ״ארבייטער רינג״ און דער ״אידיש נאציאנאלער ארבייטער פאר־באנד״, מיט צווייגען און אפטיילונגען אין פיעלע שטעדט פון לאנד, העלפען ניט נאָר זייערע מיטגליעדער אין א נויט־פאל, נאָר פירען אויך אָן אינטענסיווע קולטור־טעטיגקייט אויף דער אידישער ארבייטער גאס, זובענדיג אויסצובנייטען דעם קולטורעלען האָריזאָנט, אָן אויפגאבע פאר וועלכער עס ענטשטייען אויך גאַנץ אָפט ספּעציעלע געזעלשאפטען, ווי בילדונגס־פאראיינען, קולטור ארגאניזאציעס און ענליכע קערפּערשאפטען, וועלכע שטיצען זיך הויפּטזעכליך אין דער קולטור־טעטיגקייט אויף׳ן אידישען ארבייטער און מיטעלקלאס.

ווען עס האָט נאָך פונקציאנירט די סאָציאליסטיש־טעריטאריא־ליסטישע ארבייטער פארטיי (ס. ט.), זענען אויך געוועזען אפּטיילונ־גען צווישען די קאנאדער אידישע ארבייטער, פונקט ווי עס זענען אויך געוועזען טעטיג אין מאנכע ערטער קליינע אנארכיסטישע גרו־פּעס.

מיט דעם וואָס דער אידישער ארבייטער האָט זיך מער איינ־געבירגערט אין לאנד, האָט ער זיך אויך שטארקער דערנעהענטערט צו דער אלגעמיינער קאנאדער ארבייטער באוועגונג, טיילענדיג זיך אָבער צו דערזעלבער צייט אין אידישע ענינים אין צוויי לאגערען, אין א נאציאנאל־סאָציאליסטישען, גרופּירט און באאיינפלוסט פון די ״פּועלי ציון״, און אין אן אלגעמיין סאָציאל־סטישען, א לאגער וואָס נעמט גאנץ אָפט אָן א נעגאטיווע שטעלונג אין אידישע פראגען.

די קאנאדער אידישע ארבייטער האָבען אויך פון צייט צו צייט פארזוכט צו שאפען פאר זיך אן אייגענע פּרעסע, אָבער די אלע פארזוכען האָבען זיך ניט איינגעגעבען, און די אפיציעלע ארבייטער־צייטונגען זענען אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ.

דאָס זיבעצענטע קאַפּיטעל

די קולטורעלע טעטיגקייט צווישען די קאַנאַדער אידען

דער איינפלוס, — די ערציהונג פון דער יוגענד, — דאָס אידישע טעאטער, — די פּרעסע, — די ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול אין לאנד, — די ליטעראריש־דראמאטישע פאראיינען, — דאָס אידישע בוך, — העברייאישע טעטיגקייט, — די ביבליאטעקען, — לעקציעס און פאַרלעזונגען.

עקאָנאָמיש און פינאנציעל, גייסטיג און קולטורעל, איז די אלגעמיינע קאנאדע שטארק פארבונדען מיט דער אמעריקאנער רעפובליק, מיט וועמען זי איז געאָגראפיש אזוי נאָענט, און ממילא באאיינפלוסט אויך די אמעריקאנער קולטור די יונגע קאנאדער קולטור, און וואָס עס איז מיט דער אלגעמיינער קאנאדע, איז אויך מיט די אידען אין קאנאדע. דער אמעריקאניש־אידישער ישוב איז ריעזיג גרויס לגבי דעם קליינעם קאנאדיש־אידישען ישוב, איז קולטורעל רייכער אין פיעלע הינזיכטען, און דאָס אידישע קולטורעלע לעבען אין קאנאדע איז דארום ענג צונויפגעבונדען מיט דער גייסטיגער קולטור פון די אמעריקאנער אידען אזוי אז אייגענטליך קען מען קיין באזונדער גרענעץ ניט ציען אין דער הינזיכט. דער אמעריקאניש־אידישער קולטור־צושטאנד איז אויך דער קאנאדיש־אידישער קולטור־מצב, דאָ ווי דאָרט איבען אויס זייער גייסטיגען איינפלוס דיזעלבע אורזאכען און פראבלעמען, און די קולטורעלע ענטוויקלונג פון די קאנאדער אידען איז נאָר א קליין רינגעלע פון דער גאנצער קייט — די אמעריקאניש־אידישע קולטור. אויב עס זענען פאראן קליינע אונטערשיידען איז עס נאָר אין דעטאלען, א רעזולטאט פון דער באזונדערער לאָקאלער לאגע און סביבה, אין די הויפּט־יסודות אָבער, שטעלט עס פאָר מיט זיך איין גאנצע זאך, איין ערשיינונג.

אין וואָס דריקט זיך אויס די קולטור־טעטיגקייט, דאָס קולטורעלע לעבען פון די קאנאדער אידען?

הויפטזעכליך אין דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד; דאָס אידישע טעאטער, אידישע אמוזירונג; און דאָס אידישע געדרוקטע וואָרט — די פרעסע און דאָס בוך.

די תלמוד תורות, פריוואטע חדרים, און אידישע וועלטליכע שולען.

די ערציהונג פון דער אידישער יוגענד, א זאך פאר וועלכען דאָס אידישע לעבען זאָרגט איבעראַל, איז אויך ניט פארנאכלעסיגט געוואָרען אין קאנאדע, און נאָך אזוי פרי ווי דאָס יאָר 1847, האָבען שוין די מאָנטרעאַלער אידען געהאט זייער ערשטע ארגאניזירטע אידישע שול פאר קינדער, ווען ביי דער "שארית ישראל קאָנגרעגיישאן" איז געשאפען געוואָרען די טעגליכע העברייאישע שול. א יאָר שפעטער, אין 1848, איז אויך דורך דער "קאָנגרעגיישאן" געגרינדעט געוואָרען א זונטאג־שול, און א קאָמיטעט איז אויסגעקליבען געוואָרען אויסצוארבייטען פלענער פאר דער גרינדונג פון א "מאָנטרעאל היברו ענד אינגליש אינסטיטוט", וואו די קינדער זאָלען קענען באקומען אי אלגעמיינע וועלטליכע בילדונג און אי אידישע.

די מערסטע "קאָנגרעגיישאנס" וועלכע זענען ענטשטאנען איבערן גאנצען לאנד, האָבען אויך געווידמעט א טייל פון זייער טעטיגקייט דער ערציהונגס־פראגע, און זיי האָבען געהאָלפען שאפען שולען און תלמוד תורות, וואו די קינדער האָבען געלערענט רעליגיעזע למודים, און העברייאיש. די רבנים און חזנים פון די באטרעפענדע "קאָנגרעגיישאנס" זענען מערסטענס אויך געוועזען די לערער און מלמדים אין די דאָזיגע קינדער־שולען, ערשט מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצובילדען באזונדערע גרעסערע תלמוד תורות מיט ספעציעלע לערער, און אין מאנכע שולען, ווי למשל די מאָנטרעאלער באראָן דע הירש שול, פלעגען אויך געלערענט ווערען אלגעמיינע למודים.

מיט'ן וואוקס פונ'ם ישוב האָבען זיך אויך אנטוויקעלט א צאָל פריוואטע חדרים און מלמדים, און אין דעם יאָר 1910 האָט זיך אויך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירען אינ'ם קאנאדיש־אידישען ישוב די באוועגונג פאר אידיש־וועלטליכע שולען, וואו די הערשענדע שפראך זאָל זיין אידיש, און אנשטאט רעליגיעזע למודים, זאָלען נאָר געלערנט ווערען אידיש־וועלטליכע למודים, ווי ליטעראטור, געשיכטע, אידיש העברייאיש, אידיש געזאנג א. ד. ג. די באוועגונג פאר די דאָזיגע שולען האָט זיך הויפטזעכליך געשטיצט אויף די נאציאנאל־סאָציאליסטישע אידישע ארבייטער און אין 1911 האָט זיך אין טאראנטא געגרינדעט (דורך די סאָציאליסטען טעריטאריאליסטען) די ערשטע אידישע שול פון דעם סאָרט, אָנרופענדיג זיך צוערשט "נאציאנאל־ראדיקאלע שולע", ענדערענדיג דעם נאָמען אין 1916 אויף "י. ל. פרץ שול". ענליכע שולען זענען אויך געשאפען געוואָרען אין וויניפעג, מאָנטרעאל, און א פאָר קלענערע שטעדט, אָבער דער איינפלוס פון די דאָזיגע שולען איז געבליבען באגרענעצט צו גאנץ קליינע קרייזען, צוליעב דעם וואָס די רעליגיעזע למודים האָבען ניט געפונען קיין פלאץ אין די שול־פראגראמען.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען פארזוכען צו שאפען העכערע אידישע קורסען פאר ערוואקסענע קינדער, און אין א פאָר ערטער האָט מען אויך פארזוכט צו שאפען ישיבות פאר גרעסערע קינדער.

דאָס אידישע טעאטער.

די געשיכטע פון דער אידישער טעאטער ענטוויקלונג אין לאנד איז ענג צוזאמענגעבונדען מיט'ן נייעם ישוב, מיט דער נייער פארגרעסערטער אידישער איינוואנדערונג צום סוף פונ'ם ניינצענטען יאָרהונדערט.

די פארשיעדענע פאראיינען און ארגאניזאציעס, וועלכע זענען צו יענער צייט אויסגעוואקסען אין צאָל, פלעגען פון צייט צו צייט איינאָרדנען אווענטען און קאָנצערטען, כדי צו דערגרייכען צוויי צוועקען, ערשטענס צו קענען זיך און די אייגענע אביסעל אמוזירען, און צווייטענס צו האָבען א געוויסע הכנסה פאר א וואוילטעטיגען צוועק.

אויף די דאָזיגע אווענטען פלעגען מערסטענס ארויסטרעטען איינענע מיטגליעדער־אמאטארען, פאָרטראגען פון אידישע דיכטער און שריי־בער, און אָפּט אויך אויספירען א קלענערע בינע־זאך, ווי אן איין־אקטיגע פאָרשטעלונג. די גרעסערע שטעדט, ווי מאָנטרעאל און טא־ראָנטא, פלעגען אויך פון צייט צו צייט באזוכט ווערען פון אמערי־קאנער (ניו יארקער) אידישע טעאטער־קאָמפּאניעס, וועלכע פלעגען קומען אויף א פּאָר פאָרשטעלונגען, און אזוי האָט זיך געשאפען אן אינטערעס צו אידישער אמוזירונג, און עס איז מעגליך געוואָרען די שאפונג פון שטענדיגע אידישע טעאטערס אין די דריי גרעסערע שטעדט — טאראנטא, מאָנטרעאל, און וויניפעג, וואו דאָס אידישע טעאטער האָט זיך סוף כל סוף אמשטארקסטען אנטוויקעלט אין טאָראנטא.

נאָך די איינצעלנע גאסטראליען איז געקומען דאָס שטענדיגע אידישע טעאטער, אָבער צו דער צייט וואָס אין מאָנטרעאל, האָט זיך דאָס אידישע טעאטער תמיד איינגעפונען אין א געדונגענער היים, הויפּטזעכליך לעצטענס אין דעם פראנצויזישען פלאץ ״מאָ־נומענט ניישאנעל״, איז פאר׳ן שטענדיגען אידישען טעאטער אין טאראנטא געשאפען געוואָרען אן אייגענע היים צוערשט אין דער גע־וועזענער קירכע אויף יוניווערזיטי גאס, אונטער׳ן נאָמען ״פּיפּעלס טעאטער״, איבערציענדיג ארום 1909 אין אן אנדער קירכע, וועלכע איז איבערגעבויט געוואָרען אין א טעאטער, רופענדיג זיך צוערשט ״ליריק״, און שפּעטער ״ניישאנעל״ טעאטער, אויסבויענדיג אין 1922 א גרעסער אידיש טעאטער, אונטער׳ן נאָמען ״סטענדערד״.

אויב די גרעסטע אידישע קהלה — מאָנטרעאל, האָט נאָך ביז היינטיגען טאג נית קיין אייגענעם אידישען טעאטער, און אידיש־טעאטער ווערט אויך דאָרטען ניט שטענדיג געשפּיעלט, איז עס אָבער שוין אנדערש אין וויניפּעג, וואו עס איז פאראן א שטענדיגער אי־דישער טעאטער, און וואו עס ווערט געשפּיעלט מער רעגולאר.

דער רעפּערטואר פונ׳ם אידישען טעאטער, ווי אויך די שוי־שפּילער איז פולשטענדיג אפּהענגיג פונ׳ם אמעריקאנער אידישען טע־אטער־רעפּערטואר, און אויך פון זיינע מענשען און באטייליגטע.

צוזאמען מיט׳ן פראָפעסיאָנעלען טעאטער זענען אויך טעטיג עטליכע אמאטארען־געזעלשאפטען און דראמאטישע קלובען, וועלכע פירען דורך פון צייט צו צייט פארשטעלונגען פון א מער ליטעראַרישען ווערט.

צו דער קולטורעלער אויסבילדונג אויף דער קאנאדער אידישער גאס טראגען אויך צו זייער טייל די פיעלע לעקציעס און פּאָרלעזונגען, וואָס ווערען געהאלטען איבער די פארשיעדענסטע טעמעס.

די אידישע פּרעסע אין לאנד.

אידען אין דער אלגעמיינער פּרעסע האָבען זיך פון תמיד אָן באטייליגט, סיי אין דער ענגלישער און סיי אין דער פראנצייזישער פּרעסע, כאָטש זייער צאָל איז געוועזען קליין, און מאנכע צייטונגען פלעגען פון צייט צו צייט ווידמען לענגערע ארטיקלען און איבער־זיכטען וועגען דעם אידישען לעבען. מיט׳ן וואוקס אָבער פון׳ם ישוב האָט זיך אויך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען אן אייגענע אידישע פּרעסע, אין אידיש און ענגליש, וועלכע האָט זיך ענטוויקעלט אין די דריי גרויסע שטעדט — מאָנטרעאל, טאראנטא, און וויניפעג.

מיט דער דאָזיגער ענטוויקלונג האָט א סך געהאט צו טון דער פאל, וואָס אין די דאָזיגע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט אידישע דרוקערייען, און דאָס האָט ממילא פארלייכטערט די ענטשטעהונג פון דער אידישער פּרעסע אין לאנד.

מאָנטרעאל.

נאָך אזוי פרי ווי אין 1891, איז אין מאָנטרעאל געמאכט גע־וואָרען א פארזוך פון דעם אידישען שריפטשטעלער ג. זעליקאָוויטש ארויסצוגעבען א אידישע שריפט, אָבער אזוי ווי די מאָנטרעאלער אידישע קהלה איז געוועזען זייער קליין, איז פון דעם פארזוך גאָר ניט געוואָרען. עס זענען ערשיענען פיער נומערען פון א קליין העקטא־גראפירט בלעטעל, און מיט דעם האָט זיך דער פארזוך געענדיגט.

זעקס יאָר שפּעטער, אין 1897, האָט א מאָנטרעאלער איד, א. ל. קאפּלאנסקי, געמאכט א צווייטען פארזוך ארויסצוגעבען א אי־

דישע שריפט מיט'ן נאָמען ''ליכט'', אָבער אויך דער פארזוך האָט זיך געענדיגט אָן רעזולטאטען, און פון דער אויסגאבע, וועלכע איז שוין טיילווייז געוועזען אָנגעזעצט, איז אפילו קיין איין נומער ניט ערשיענען.

מזל'דיגער איז שוין געוועזען דער פארזוך צו גרינדען אינ'ם זעלבען יאָר אן ענגליש־אידישע צייטונג, ווען עס איז געגרינדעט געוואָרען די צוויי וועכענטליכע אויסגאבע ''דהי דזשואיש טיימס'' און פון וועלכער עס איז ערשיענען דער ערשטער נומער דעם 10־טען דעצעמבער, 1897. אין דעם לייט־ארטיקעל פון יענעם ערשטען נומער ווערט ערקלערט, ווארום די צייטונג איז געגרינדעט געוואָרען.

''די אידישע באפעלקערונג'', ווערט דאָרטען געזאָגט, ''דער־גרייכט אין קאנאדע א צאָל פון ארום פופצען טויזענט, מיט א סך געמיינזאמע אינטערעסען, און עס איז דארום נויטיג אן אייגענער אָרגאן וואָס זאָל פארשפרייטען די אידישע אידעען, און פארטיידי־גען די אידישע רעכטען ווי פון פרייע בירגער אין א פריי לאנד''. פאָרזעצענדיג, ווערט ווייטער אינ'ם זעלבען ארטיקעל ערקלערט, ווא־רום אזא ארגאן איז נאָך יעצט מער נויטיג ווי ווען עס איז פריער : — ''ביים יעצטיגען צושטאנד פון זאכען איז עס טאפעלט וויכטיג, אז די קאנאדער אידען זאָלען האָבען א פארלעסליכען מיטעל צו קענען אויסדריקען זייערע סענטימענטען. די אנטיסעמיטישע באוועגונג אין אייראפע בלייבט ניט אן א ווידער־קול אינ'ם לאנד. מען קען עס טעגליך געפינען אין יענע צייטונגען, וועלכע ווערען אינספירירט דורך דער אלטער וועלט, מערסטענס פון די ארגאנען, וועלכע זענען פיינד־ליך צום אידישען פאָלק''.

דער ארויסגעבער פון דער צייטונג איז געוועזען ''דהי דזשואיש טיימס פאבלישינג קאָ'', אין וועלכער עס זענען פאראינטערעסירט געוועזען א צאָל אידישע כלל־טוער, ווי לייאָן קאָהען, ס. וו. דזשיי־קאָבס, און אנדערע. די ארויסגעבער האָבען ניט נאָר פינאנסירט די אונטערנעמונג, נאָר זיך אויך באטייליגט אין דער ליטעראַרישער זייט פון דער אויסגאבע, און אלס רעדאקטאר פון דער צייטונג איז איינגעלאדען געוואָרען אן ערפארענער זשורנאליסט, אן אירלענדישער קריסט, וועלכער איז געוועזען באקאנט מיט אידישע ענינים, קאפיטאן

קעראל רייען, וועלכער האט אין דער צייטונג פארעפענטליכט פיעלע ארטיקלען וועגען אידישע פראגען, ווי אויך ליעדער, אייגענע און איבערזעצטע, מערסטענס אבער אויף ביבלישע און נאציאנאלע מאטיווען. קעראל רייען איז אויך געוועזען א שטענדיגער מיטארבייטער אין דער מאנטרעאלער טעגליכער צייטונג "דהי וויטנעס", און אויך דארטען פלעגט ער פון צייט צו צייט שרייבען וועגען אידישע ענינים, בלייבענדיג פארבונדען מיט אידען ביז זיין טויט אין חודש מערץ, 1910, ווען ער איז געשטארבען אין עלטער פון 71 יאר.

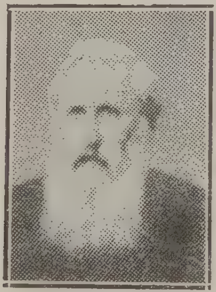

קאפיטאן קעראל רייען,
דער ערשטער אידיש־קריסטליכער
רעדאקטאר.

אין דער צייטונג האבען זיך אויך באטייליגט א צאל "ראביים", און עס פלעגען אפט איבערגעדרוקט ווערען ארטיקלען פונ'ם לאנדאנער "דזשואיש קראניקל" און אנדערע אויסגאבען, הויפטזעכליך אבער, האט מען געשטרעבט צו פארצייכענען אלעס וואס עס האט פאסירט צווישען די קאנאדער אידען, און די אלטע נומערען פון דער "טיימס" האבען דארום א גאנץ אינטערעסאנטען מאטעריאל וועגען דעם אידישען ישוב.

קוקענדיג אויף דעם ערפאלג פון דער "טיימס", וועלכע איז ערשיענען ניט אונטערבראכען, איז געגרינדעט געווארען א צווייטע

אויסגאבע ״דהי קענעדיען דזשואיש טריביון״, וועלכע האָט אָנגע־
הויבען צו ערשיינען צום סוף יאָר 1908, מיט היימאַן פּ. נערוויטש
אלס רעדאקטאר. פון דער ״טריביון״ אָבער זענען בלויז ערשיענען
עטליכע נומערען, ווייל אין גיכען זענען די צוויי אויסגאבען פאראיי־
ניגט געוואָרען, און דעם ערשטען יאנואר 1909 איז שוין ערשיענען
די פאראייניגטע אויסגאבע, ווערענדיג א וואָכענבלאט, און רעדאגירט
ווערענדיג פון נערוויטש׳ן. עס איז אויך עטוואָס געענדערט געוואָרען
דער נאָמען, מען האָט צוגעגעבען דאָס וואָרט ״קענעדיען״, און
״דהי קענעדיען דזשואיש טיימס״ איז ערשיענען ביז אפּריל 1914,
בייטענדיג פאר דער צייט עטליכע מאָל אירע אייגענטימער ווי אויך
רעדאקטארען. די צייטונג איז דאמאָלסט אפּגעשטעלט געוואָרען, און
שפּעטער באַנייט געוואָרען אלס ״דהי קענעדיען דזשואיש קראניקל״.
ווערענדיג ארויסגעגעבען פון די אייגענטימער פונ׳ם ״קענעדער אד־
לער״, אונטער דער רעדאקציע (צייטענווייז) פון א. א. ראבאק, היימאַן
עדעלשטיין, און אידא סיגלער.

אין 1905 איז אויך ערשיענען א קליין אנאָנסען־בלעטעל אין
אידיש מיט׳ן נאָמען ״דער טעלעגראף״, אָבער עס האָט אי קיין באַ־
דייטונג ניט געהאט, און האָט אויך נאָר עקזיסטירט ארום צוויי
חדשים צייט.

אין 1907 האָט אנגעהויבען צו ערשיינען א אידישע וואָכענציי־
טונג ״דער אידישער שטערן״, וואָס האָט געשטרעבט צו זיין אן אר־
טאָדאקסישער ארגאַן, אָבער אויך די צייטונג האָט ניט געהאט קיין
אריכת ימים, און האָט זיך געמאַטערט קוים א יאָר צייט.

עס זענען אויך געמאכט געוואָרען אנדערע פארזוכען, ווי די
גרינדונג אין 1912 פון א וואָכענבלאט ״די אידישע וועלט״, וועלכע
איז ערשיענען אונטער דער רעדאקציע פון הרב ס. גלאזער, ״דער מאַ־
קאבייער״ אין 1911, א צייטונג וועלכע האָט געשטרעבט צו געווי־
נען די אידישע יוגענד פאר די אידישע נאציאנאלע סאָציאַליסטען,
רעדאקטירט פון ש. שניאור, אָבער דער וויכטיגסטער פון די אלע
פארזוכען איז געוועזען די גרינדונג פונ׳ם ״קענעדער אדלער״.

אין חודש יולי, 1907, האָבען א גרופּע פּערזאָנען באַשלאָסען
צו גרינדען א ״פּאבלישינג קאָמפּאניע״ מיט׳ן צוועק ארויסצוגעבען

א צייטונג, און נאכדעם ווי די שותפים האָבען געשאפּען צווישען זיך א גרעסערע סומע געלט, איז דעם ערשטען אויגוסט פונ'ם זעלבען יאָר, ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער צייטונג אלס א וואָכענ־בלאט, מיט'ן נאָמען ״דער קענעדער אדלער״. אָבער גאָר אין גיכען האָט זיך ארויסגעצייגט, אז ערשטענס איז ניטא גענוג געלט פאר'ן צייטונגס־פאנד, און צווייטענס קען א וואָכענצייטונג אי ניט דעקען די אלע אויסגאבען, און זי קען אויך ניט צופריעדענשטעלען די לעזער. מען האָט דארום פארזוכט ארויסצוגעבען די צייטונג צוויי מאָל אין וואָך, אָבער אויך דאָס האָט ניט געהאָלפען, און די ארויסגעבער האָבען דארום באשלאָסען צו פארוואנדלען עס אין א טעגליכע צייטונג. און ״דער קענעדער אדלער״ האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אלס די ערשטע טעגליכע צייטונג אין לאנד. פאר דער צייט פון דעם ״אד־לער'ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך די רעדאקטארען פיעל מאָל געביטען. און צווישען אירע רעדאקטארען זענען געוועזען מ. ארנסאָן, ל. לאנדוי (א. וואלינער) דר. יחזקאל וואָרטסמאן, נ. וו. גאָלדשטיין, ב. י. גאָלד־שטיין, ראובן בריינין, און ה. הירש, ערשיינענדיג זייט 1922 אונ־טער דער רעדאקציע פון איר ארויסגעבער ה. וואלאָפּסקי. פאר דער צייט פון דעם ״אדלער'ס״ עקזיסטענץ האָבען זיך אויך געביטען די ארויסגעבער, געהערענדיג היינט צו טאג צו איינעם פון אירע ערש־טע גרינדער — ה. וואלאפּסקי, וועלכער איז אויך דער ארויסגעבער פונ'ם ״קענעדיען דזשואיש קראָניקל״.

דער ״קענעדער אדלער״, זייענדיג מערסטענס געניוגט ליבעראל בנוגע דער לאנד־פּאָליטיק, איז אָבער געוועזען אָפּטמאָל קאָנסער־וואטיוו אין אידישע און ארבייטער ענינים — דאָס פלעגט דארום פון צייט צו צייט ארויסרופען אומצופריעדענהייט צווישען די אנדערע קרייזען, און פארזוכען פלעגען דארום געמאכט ווערען צו גרינדען אנדערע צייטונגען.

אזוי איז אין 1912 געמאכט געוואָרען א פארזוך צו גרינדען א אידיש־ראדיקאלע וואָכענצייטונג. עס איז געשאפען געוואָרען ״די פאָלקס־צייטונג״, אונטער דער רעדאקציע פון ל. כאזאנאָוויטש, אָבער זי איז ערשיענען בלויז א קורצע צייט, אונטערגעהענדיג צוליעב מאנגעל אין פינאנציעלע מיטלען. א צווייטע אפּאזיציאנס־צייטונג

איז געשאפען געוואָרען אין 1913 פון י. ל. מאלאמוט — ״דאָס קענע־דער אידישע וואָכענבלאט״, אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז צוויי נומערען.

עס זענען אויך ערשיענען אין מאָנטרעאל אנדערע אויסגאבען, ווי הומאָריסטישע (״דער פיפערנאָטער״, ״דער קענעדער האָהן״, ״דער האמער״), ארבייטער אויסגאבען (די ארבייטער צייטונג״) און אין 1914, גלייך נאָכ׳ן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז אויך פאר־זוכט געוואָרען ארויסצוגעבען אן אווענט־צייטונג ״ דער אבענד קו־ריער״, אָבער די אלע אויסגאבען האָבען געלאָזען גאנץ ווייניג שפי־רען נאָך זיך צוליעב דער קורצער עקזיסטענץ זייערער, באדייטענדער זענען אָבער געוועזען די פארזוכען צו גרינדען א וואָכענצייטונג ״דאָס פאָלק״ און די טעגליכע צייטונג ״דער וועג״.

אין די לעצטע עטליכע יאָר פאר׳ן וועלט־קריעג, איז דער ״קע־נעדער אדלער״ רעדאקטירט געוואָרען פונ׳ם באקאנטען העברייאיש־אידישען שריפטשטעלער ראובן ברײנין, אָבער אין 1915, איז פאָר־געקומען א סכסוך צווישען דעם ארויסגעבער און ראובן ברײנין, און דער לעצטער האָט דאמאָלס פארלאָזען די רעדאקציע, גרינדענדיג אן אייגענע צייטונג ״דער וועג״ וועלכע האָט אנגעהויבען צו ערשיינען אנהויב אקטאבער פונ׳ם זעלבען יאָר. צווישען ביידע מאָנטרעאלער טעגליכע צייטונגען ״דער קענעדער אדלער״ און ״דער וועג״ האָט זיך דאמאָלט ענטוויקעלט א שרעקליכער קאָנקורענץ־קאמף, אין וועל־כען עס איז אויך אריינגעצויגען געוואָרען די שנאה צווישען ראובן ברײנין און דעם ״אדלער״. עס האָט זיך שוין דאמאָלס אָנגעהויבען די באוועגונג פאר׳ן ״פאָלקס־פארבאנד״ און די קאָנגרעס באוועגונג, וועלכע איז ערמוטיגט געוואָרען פון ראובן ברײנין און זיין צייטונג, און איז ממילא באקעמפט געוואָרען פונ׳ם ״אדלער״. אָבער טראָץ־דעם וואָס ״דער וועג״ האָט באקומען א סך שטיצע פון די ברייטע געזעלשאפטליכע קרייזען, האָט אָבער דער ״אדלער״ געהאט דעם פאָרצוג פון אן עלטערער און מער באפעסטיגטער צייטונג אין גע־שעפטליכען זין, און טראָץ אלע אָנשטרענגונגען האָט ראובן ברײנין געמוזט אויפגעבען דעם קאמף און שליסען דעם ״וועג״.

אין יולי, 1917 איז ווידער געמאכט געוואָרען א פארזוך צו שאַפען אין מאָנטרעאל אן ארגאן פאר דער קאָנגרעס באוועגונג, עס איז געגרינדעט געוואָרען ״דאָס פאָלק״, רעדאקטירט פון יהודה קויפמאן, א צייטונג וועלכע האט געזוכט צו אגיטירען פאר דער קאָנגרעס־באוועגונג צווישען דער מאָנטרעאלער אידישער באפעלקערונג, אָבער אויך דער ארגאן האָט זיך געמוזט אין גיכען שליסען צוליעב מאנגעל אין מאטעריעלע מיטלען.

אין הלכות פּרעסע בנוגע מאָנטרעאל דארף אויך דערמאָנט ווערען דער פאַל, וואָס די דאָרטיגע פּועלי ציון ארגאניזאציע האָט פאר א צייט געהאָלפען ארויסצוגעבען דעם ״פּועלי ציון בולעטין״, דעם צענטראלען ארגאן פון דער פּועלי ציון פּארטיי, און מאנכע ארגא־ניזאציעס האָבען פון צייט צו צייט ארויסגעגעבען פלוג־בלעטער, מערסטענס פאר זייערע אגיטאציאנס־צוועקען. אין די לעצטע יאָרען האָט היימאן עדעלשטיין אויך געזוכט ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג, א. אלמי (א. ח. שעפּס) א מאָנאטליכען זשור־נאל ״דער קוואל״, ל. מעלצער אן ארבייטער זשורנאל ״ארבייט״, א גרופּע יונגע דיכטער ״רויערד״, אָבער פון די אלע אויסגאבען זענען בלויז ערשיענען צו פּאָר נומערען (פון דער ״רויערד״ זענען שפּעטער עטליכע נומערען אויך ערשיענען אין טאראנטא).

טאראנטא.

די ענטוויקלונג פון דער אידישער פּרעסע אין טאראנטא הויבט זיך אָן ארום 1906—1907, ווען א דאָרטיגער דרוקער האָט אנגעהויבען ארויסצוגעבען א וואָכענבלאט ״דהי טאראנטא דזשואיש וויקלי״. די אויסגאבע איז באשטאנען מערסטענס פון מודעות מיט עטוואָס לעז־מאטעריאל אין ענגליש און אידיש, אָבער פון א גאנץ ווערט־לאזען כאראקטער, ווען יענע צייטונג איז אונטערגעגאנגען נאָך א יאָריגער עקזיסטענץ, האָט אין 1907 א צווייטער דרוקער געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען א אידישע וואָכענבלאט ״טאראנטאר אידישע פּרעסע״. די אויסגאבע איז געוועזען פון דעם זעלבען כאראקטער. אָבער זי האָט נאָך ווייניגער מזל געהאט, און איז אונטערגעגאנגען

פיער חדשים שפעטער. אין די קומענדע פינף יאָר זענען קיין אנ־דערע פארזוכען ניט געמאכט געוואָרען ערשט אין 1912, ווען טאָראָנטא האָט שוין געהאט א גרויסע אידישע קהלה האָבען עטליכע אידישע דרוקער זיך פאראייניגט און אויפגענומען דעם פלאן פון גרינדען א אידישע צייטונג, און נאָך א רייע פארבארייטונגען איז דעם 29־טען נאָוועמבער, 1912, ערשיענען א וואָכענבלאט ״דער אידישער זשורנאל״, מיט ה. הירש אלס רעדאקטאר. די צייטונג האָט זיך גוט ענטוויקעלט, און אין נאָוועמבער, 1913, האָט זי זיך פאר־וואנדעלט אין א טעגליכער אויסגאבע. דעם דריטען נאָוועמבער, 1913 איז ערשיענען דער ערשטער נומער פון דער טעגליכער צייטונג, און מיט א קליינעם איבעררייס, (פון בלויז עטליכע חדשים נאָכ׳ן ערשטען יאָר אלס טעגליכע צייטונג, ווען די פארוואלטונג איז רעארגאניזירט געוואָרען) האָט די קאנאדער צווייטע אידישע קהלה איר שטענדיגען טעגליכען אידישען ארגאן, רעדאגירט ווערענדיג זייט 1915 פונ׳ם שרייבער פון די שורות.

אין 1915 האָט די ״קלאָוקמאכער יוניאן״ פארזוכט ארויסצוגע־בען אן אייגענעם אונפּעריאָדישען בולעטין ״דער קלאָוקמאכער בולע־טין״, אָבער עס זענען ערשיענען פון דעם בלויז עטליכע נומערן. עס האָט אויך פארזוכט אין יענעם יאָר ״דער קענעדער אדלער״ ארויס־צוגעבען א טאראנטאר אויסגאבע פונ׳ם ״אדלער״, און עס איז גע־מאכט געוואָרען א פארזוך ארויסצוגעבען אן אנאָנסען־אויסגאבע דער ״דיילי אדווערטייזער״, וואָס איז צוגעלעגט געוואָרען אלס ביילאגע צו די ניו יארקער אידישע צייטונגען, פארשפּרייט אין שטאדט. דער וויכטיגסטער פארזוך איז אָבער געוועזען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע ארבייטער־צייטונג אין די יאָרען 1918—1917. די ״ארביי־טער צייטונג״, רעדאגירט פון ש. עלשטיין, וואָס האָט באקומען שטיצע פון די אידישע יוניאנס און ארבייטער ארגאניזאציעס, דאָך אָבער האָט זי זיך לאנג ניט געקענט האלטען, און איז אונטערגעגאנגען נאָך אן עקזיסטענץ פון זעקס חדשים.

צו די ארבייטער פרעסע פארזוכען געהערען אויך ״די נייע צייט״, א חודש זשורנאל וואָס איז ארויסגעגעבען געוואָרען אין טאראנטא אין

די יאָרען 1914—1913 אלס צענטראל־אָרגאן פון דער אידישער פע־דעראציע ס. ל. פּ. און פארשיעדענע איינמאָליגע אויסגאבען פון מאנכע ארגאניזאציעס פאר אגיטאציאנס־צוועקען.

אין מאי 1920 איז פארזוכט געוואָרען ארויסצוגעבען א וועכענט־ליכע הומאָריסטישע אויסגאבע "דער מזיק" (ש. מ. שאפּירא, רעדאק־טאר) אָבער אויך די אויסגאבע איז אונטערגעגאנגען א פּאָר חדשים שפּעטער.

זייט 1922 ערשיינט אויך אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג "דהי קענעדיען דזשואיש רעוויו".

וויניפּעג.

די ענטשטעהונג פון א אידישער פּרעסע אין דער מעטראפּאליע פון דער קאנאדער וועסט איז, ווי אין טאראנטא געוועזען ארום דעם יאָר 1906. אין יענעם יאָר זענען דערשיענען עטליכע נומערען פון אן אויסגאבע מיט'ן נאָמען "דער ווידערקלאנג", רעדאגירט ווערענדיג פון יוסף גודמאן.

אין 1910 איז ווידער געמאכט געוואָרען א פּארזוך פאר א אי־דישער אויסגאבע, ווען עס האָט אָנגעהויבען צו ערשיינען "דער־קוריער", א ראדיקאלע ארבייטער־צייטונג, רעדאגירט ווערענדיג פון אב. זוסמאן. די אויסגאבע האָט זיך געהאלטען ארום א יאָר צייט, טראצדעם וואָס פאר'ן יאָר זענען ערשיענען ניט מער ווי דרייצען נומערען, און שפּעטער איז די דרוקעריי און די צייטונג אריבער צו נייע אייגענטימער, אָנהויבענדיג אינ'ם זעלבען יאָר צו ערשיינען אלס וואָכענבלאט מיט א נייעם נאָמען "דער קענעדער איד". די נייע אויסגאבע איז שפּעטער ערשיענען אלס האלב־וועכענטליכע אויסגא־בע, און אין 1914 איז זי פאר א קורצער צייט אויך ערשיענען אלס טעגליכע צייטונג. אָבער די צאָל אידען אין מערב־קאנאדע איז נאָך געוועזען צו קליין פאר אן אייגענער טעגליכער אידישער צייטונג, און "דער קענעדער איד" האָט זיך געמוזט שליסען. די צייטונג איז ווידער אריבער צו נייע בעלי בתים און צוריק אָנגעהויבען צו ערשיי־נען אין 1917 אלס א וואָכענצייטונג "דאָס אידישע וואָרט", ווערענ־

דיג א יאָר שפּעטער א האלב־וועכענטליכע אויסגאבע. פאר דער צייט איז די דאָזיגע אויסגאבע רעדאגירט געוואָרען פון א רייע פּערזאָנען, ווי ב. י. גאָלדשטיין, י. ל. וויקער, י. העסטרין, א. מ. מאנדעלבוים, און אנדערע. די ארויסגעבער פון ״דאָס אידישע וואָרט״ (דהי איז־ראעליייט פּרעס, ה. ע. ווייילדער־פּרעזידענט) האָבען אויך אין די לעצטע יאָרען געמאכט א פארזוך ארויסצוגעבען אן ענגליש־אידישע וואָכענצייטונג ״דהי דזשואיש גארדיען״, אָבער זי איז בלויז ערשיע־נען עטליכע חדשים צייט.

די אנדערע פּארזוכען אויפ׳ן פּרעסע־געביעט אין וויניפּעג זענען אויך געוועזען די פאָלגענדע : —

״דאָס אידישע לעבען״, א וואָכענבלאט אין 1913, פון וועלכען עס זענען ערשיענען נאָר פיער נומערען, אונטער דער רעדאקציע פון ש. פרענקעל.

״דער קענעדער מזיק״, א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען פאר א קורצער צייט אין 1913, אונטער דער רעדאקציע פון א. מ. מאנ־דעלבוים און י. גודמאן.

״דער אשמדאי״, א הומאָריסטישע צייטונג, ערשיענען בלויז צוויי נומערען, רעדאגירט פון די ברידער ז. און י. פראסאוו, ווערענ־דיג געדרוקט אין לאָנדאָן, און ארויסגעגעבען אין וויניפּעג. די אויפ־גאבע פון דער צייטונג איז געוועזען א קאמף געגען ״קוריער״.

״די פאָלקסצייטונג״, אן ארבייטער צייטונג, ערשיענען עטלי־כע נומערען אונטער דער רעדאקציע פון י. וויניק און ח. זאלצמאן.

״די קענעדער אידישע וועלט״ איז ערשיענען אין 1914, אין עטליכע נומערען, ארויסגעגעבען פון י. ל. מאלאמוט.

אין 1920 איז אויך ערשיענען פאר דריי חדשים צייט ״די אי־דישע ארבייטער צייטונג״, שפּעטער ענדערענדיג דעם נאָמען אויף ״די צייט״, און ערשיינענדיג נאָך עטליכע וואָכען, אין 1922 זענען ערשיענען עטליכע נומערען פון א וואָכענשריפט מיט א ראדי־קאלער טענדענץ ״די נייע צייט״.

אין אן ארטיקעל ״די אידישע פּרעסע אין קענעדע״ פון פּנחס (״קענעדער אדלער״, אויגוסט 8, 1915) ווערען אויך אָנגעגעבען די

נעמען פון די אויסגאבען ״די שטימע״, א וואָכענבלאט אונטער דער רעדאקציע פון א. אסאוסקי, און ״דאָס פרייע וואָרט״, רעדא־גירט פון א קאָלעגיום שריפטשטעלער.)

די ניויארקער אידישע פרעסע.

צוזאמען מיט דער לאָקאלער קאנאדער אידישער פרעסע, האָבען אין קאנאדע אויך שטענדיג צירקולירט די ניו יארקער טעגליכע אידי־שע צייטונגען, וועלכע האָבען אין קאנאדע אָנגעהויבען צירקולירען נאָך דאמאָלס, ווען דער ישוב איז געוועזען קליין און צו וועניג צו קענען אויסהאלטען אן אייגענע פרעסע. מאנכע פון די צייטונגען האָ־בען אויך פון צייט צו צייט געזוכט ארויסצוגעבען באזונדערע קאנא־דער אויסגאבען.

דאָס אידישע בוך

אויב בנוגע צייטונגען זענען געמאכט געוואָרען פארשיעדענע פארזוכען פון צייט צו צייט, איז אָבער אין קאנאדע ניט געמאכט געוואָרען קיין איין פארזוך צו גרינדען א פארלאג פאר'ן אידישען בוך. דער מאנגעל אין א קאנאדיש־אידישען פארלעגער ערקלערט דארום, וואָרום אין לאנד זענען ערשיענען אזוי וועניג אידישע ביכער ארויסגעגעבען אין קאנאדע. ערשט אין די לעצטע צען יאָר, האָבען א צאָל קאנאדער אידישע שרייבער ארויסגעגעבען זייערע ווערק אויף אייגענעם רעכענונג, אָבער די צאָל איז גאנץ קליין.

דערפאר אָבער האָט דאָס אלגעמיינע אידישע בוך שטענדיג גע־פונען א ברייטען אפגאנג צווישען קאנאדיש־אידישען עולם. צוגע־האָלפען צו דער צירקולירונג פונ'ם אידישען בוך האָבען אויך די אי־דישע אפטיילונגען אין די שטאטישע ביבליאטעקען, וואו אזעלכע זע־נען דאָ, און די קליינע צאָל ספעציעל אידישע ביבליאטעקען, וועלכע עקזיסטירען איבער'ן לאנד.

צום אלגעמיינעם קאנאדער בוך האָבען אידען פון צייט צו צייט בייגעשטייערט, און אין דער קאנאדער ליטעראטור געפינען זיך א צאָל ביכער געשריבען פון אידען ווי אויך וועגען אידען.

וועגען דעם לעצטען איז אויך גאנץ כאראקטעריסטיש דער פאָל־גענדער היסטארישער פאַל. ווען די שטאדט יאָרק האָט געענדערט איר נאָמען אויף "טאראנטא", איז דאָס ערשטע בוך וואָס איז ער־שיענען אין טאראנטא געוועזען דאָס בוך "בריעף צו די אידען", גע־שריבען פון דייוויד ווילסאָן פונ'ם דארף "האופ", יאָרק קאונטי, און געדרוקט אין דער דרוקעריי פון וו. דזשיי. קאָוטס. (באנד צוויי, "דהי מוניסיפעליטי אף טאראנטא" פון דזשעס עדגאר מידעלטאן).

די העברייאישע קולטור ארבייט.

צוזאמען מיט דער אידישער קולטור־טעטיגקייט צווישען די קא־נאדער אידען, דארף אויך דערמאָנט ווערען די קולטור־טעטיגקייט אין דער העברייאישער שפראך.

דאָס לעצטע האָט זיך אָבער נאָר אויסגעדריקט אין דער ערציהונג פאר קינדער, ניט אָנגעמענדיג קיינמאָל קיין גרעסערען מאסשטאב אויף אנדערע געביעטען. אין עטליכע שטעדט האָבען פון צייט צו צייט עקזיסטירט, און עס עקזיסטירען, העברייאישע קולטור פאר־איינען, די מיטגליעדערשאפט אָבער ווי די טעטיגקייט איז שטענדיג באגרענעצט צו א גאנץ קליינעם קרייז. אין די טעג פון ראובן ברייַ־נינ'ס אויפהאלטען זיך אין קאנאדע, האָט די העברייאישע באווע־גונג עטוואָס אויפגעלעבט, באזונדערס אין מאָנטרעאל, אָבער דאָס איז געוועזען נאָר א גאנץ קורצע צייט.

קיין העברייאישע שריפטען זענען אין לאנד קיינמאָל ניט געווע־זען, בלויז מאנכע צייטונגען האָבען צייטענווייז פארזוכט צו געבען א קליינע העברייאישע אפטיילונג אין זייערע אויסגאבען.

דאָס אכצענטע קאפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די מלחמה־יאָרען

די קריעגס־יאָרען 1914־1918, — א קליינע אויסוואנדערונג, — די אידישע באטייליגונג אין דער מלחמה — בולעי'ס אָנ־פאלען אויף אידען אין פּארלאמענט, — די ענטפערס, — די אידישע הילפס־טעטיגקייט, — די גרוועהלונג פון אידישע פּארטרעטער.

לאנגזאם האָט זיך ענטוויקעלט דער נייער קאנאדיש־אידישער ישוב. די אידישע איינוואנדערונג און דער נאטירליכער וואוקס האָבען דעם אידישען ישוב באדייטענד פארגרעסערט. עס איז אויסגע־וואקסען די גרויסע אידישע קהלה אין מאָנטרעאל, עס האָט זיך באַ־דייטענד ענטוויקעלט די אידישע טאראנטא, וועלכע איז אויך געוואָ־רען דער צענטער פאר א גאנצער רייע פון אידישע קהלות אין דער פּראָווינץ אנטאריא, און וואו אין 1914 האָבען די טאראנטאר אידען ערוועהלט א אידישען אָלדערמאן, ל. מ. סינגער, און ווען צום סוף פון'ם נייצענטען יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען די קאנאדער וועסט, האָט זיך דאָרטען אויסגעבילדעט די גרויסע וויניפּעגער אידישע קהלה, און א אידישער ישוב איז ענטשטאנען אין פיעלע פונקטען פון דער קאנאדער וועסט, וואו עס זענען אויך איינ־געאָרדענט געוואָרען א קליינע צאָל פון אידישע פארמער־ישובים און קאָלאָניעס.

אָבער עס זענען אָנגעקומען די מלחמה־יאָרען 1918—1914, און דער וועלט־קריעג, וועלכער האט פאראורזאכט אזוי פיעל חורבות און מענשליכע ליידען, האָט אויך טיילווייז אָפּגעשטעלט די וויטער־דיגע ענטוויקלונג פון'ם קאנאדיש־אידישען ישוב.

קאנאדע, אלס אן ענגלישע קאָלאָניע, איז ארייגעצויגען גע־וואָרען אינ'ם קריעג, גלייך אין די אויגוסט־טעג פון 1914, און די

מלחמה וועלכע האָט באאיינפלוסט קאנאדע בכלל, אויף יעדען לעבענס-געביעט, האָט אויך געלאָזען איר שטעמפעל אויפ'ן קאנאדיש אידישען לעבען. עס זענען איבערגעריסען געוואָרען אלע וועלט-פארבינדונגען, הויפטזעכליך די פארבינדונגען (אויסער פאר מלחמה' צוועקען) מיט אייראפּע, די אידישע איינוואנדערונג האָט זיך דארום אין גאנצען אָפּגעשטעלט, און דער וואוקס פון פיעלע אידישע קהלות איז דאריבער געקומען צו א שטילשטאנד. פיעלע אידישע קהלות זענען נאָך דערצו פארקלענערט געוואָרען דורך אויסוואנדערונג אויך. אין די ערשטע חדשים פונ'ם קריעג, איידער קאנאדע האָט זיך צוגעפאסט צו דער נייער מלחמה-לאגע, האָט דאָס לאנד געליטען פון אן עקאָנאָמישען קריזיס, און דאָס האָט דארום געצוואונגען א צאָל אידישע פאמיליעס, געטריבען פון דער עקאָנאָמישער נויט, אז זיי זאָלען אויסוואנדערען און זוכען באשעפטיגונג אין די דערבייאיגע אמעריקאנער אינדוסטריעלע צענטרען. א טייל פון די דאָזיגע אויסוואנדערער האָבען זיך שפּעטער צוריקגעקערט, ווען די עקאָנאָמישע לאגע איז בעסער געוואָרען, אנדערע אָבער זענען שוין דאָרטען פארבליבען, און דאָס האָט זיך גלייך געלאָזט מערקען, באזונדערס אין די קלענערע אידישע קהלות.

די וויכטיגסטע ערשיינונג אין דער דאָזיגער קריעגס-פּעריאדע, איז דארום געוועזען דער אפּהאלט אין דער וויטערדיגער ענטוויקלונג פונ'ם ישוב, אן ענטוויקלונג וואָס האָט ערשט אָנגעהייבען צוריק באנייט צו ווערען אין די יאָרען נאָכ'ן קריעג. דערפאר אָבער האָט דער אידישער ישוב ארויסגעצייגט פיעלע סמנים פון א געזונטער פלאנץ, וועלכער האָט געלאָזען טיעפע וואָרצלען אינ'ם נייעם וואוינ' אָרט.

צוזאמען מיט גאנץ קאנאדע, האָט זיך אויך דער אידישער ישוב געזוכט צוצופּאסען צו דער קריעגס-לאגע, און געהאָלפען טראגען די משאות פונ'ם קריעג, וואָס דאָס לאנד האָט גענומען אויף זיך.

דער אידישער פאטריאטיזם צו קאנאדע האָט תמיד געפונען זיין אויסדרוק אין א סך פאָרמען, איינגעשלאָסען אויך אקטיווע דיענסט אין דער ארמיי און מיליץ. ווען קאנאדע איז באטייליגט געוועזען אינ'ם אָנהויב פונ'ם יאָרהונדערט אין דער בורען-קריעג, העלפענדיג

דאמאָלס ענגלאנד, האָבען אידען אי געדיענט אין דער ארמיי, און אי בייגעשטייערט גרעסערע סומען צו די דאמאָלדיגע פארשיעדענע פאטריאטישע פאנדען. די אידען האָבען זיך אויך באטייליגט אין די פיעלע פאטריאטישע פייערונגען ווי בשעת קעניגין וויקטאריא'ס 50 יאָריגען יובילעאום, אין די טרויער־פארזאמלונגען נאכ'ן טויט פון קעניג עדווארד אין 1910, און ווען עס איז אין 1911 פאָרגעקומען די קרוינונג פון'ם ענגלישען קעניג געאָרג, און קאנאדע האָט געשיקט א גרופע רייטער־פאָליציי צו באטייליגען זיך אין דער קרוינונג, איז מיט דער אפטיילונג מיטגעפאָרען אלס דאָקטאר מאיאר דר. מ. לאו־טערמאן, א מאָנטרעאלער אידישער דאָקטאר. דער אידישער פא־טריאטיזם האָט אויך געפונען זיין אויסדרוק אינ'ם לעצטען וועלט־קריעג.

פיעלע אידען האָבען זיך אנגעשלאָסען פרייוויליג אין דער אר־מיי אי אלס אָפיצערען, דאָקטוירים און געוועהנליכע סאָלדאטען, און צווישען די ערשטע אָפגעשיקטע ארמיי־קאָנטינגענטען צו די שלאכט־פעלדער האָבען זיך אויך געפונען פיעלע אידען. ווען עס איז שפּעטער איינגעפירט געוואָרען צוואנג־דיענסט, האָבען די קאנאדער אידען ערפילט זייער בירגערליכען חוב צוגלייך מיט אלעמען. *)

---

*) עס איז שווער פעסטצושטעלען די גענויע צאָל פון די אי־דישע סאָלדאטען אין דער קאנאדער ארמיי אין דער צייט פונ'ם קריעג, ווייל ערשטענס זענען די סאלדאטען געווען ניט קלאסיפיצירט געוואָ־רען לויט נאציאנאליטעט און רעליגיע, און לויט די פאמיליען־נעמען קען מען אויך ניט אורטיילען, ווייל אָפטמאָל זענען די נעמען גאנץ ענליך, אידישע און קריסטליכע, ווי למשל סמיט א. ד. ג.; עס איז אָבער זיכער אז די צאָל איז פּראָפּארציאנעל געוועזען א גרויסע, און יעדע אידישע שול און ארגאניזאציע איבער'ן לאנד האָט אין אירע רעקאָרדען צאָלען מיטגליעדער, וועלכע האָבען געדיענט אין דער ארמיי. די צאָלען זענען שפּעטער נאָך פארגרעסערט געוואָרען, ווען פיעלע הונדערטער אידישע יונגעלייט האָבען זיך אין 1918 אָנגע־שלאָסען אלס לעגיאנערען פון די בריטישע טרופּען, וועלכע זענען גע־שיקט געוואָרען פאר מלחמה־דיענסט אין ארץ ישראל און מצרים.

דעם 9־טען מערץ 1916, האָט דער פּאַרלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, קוויבעק, ה. בולעי געמאכט פאָלגענדע אנפראגע ביי דער דאמאָלסדיגער פּארלאמענט־סעסיע — „וויפיעל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין די פראנצויזיש־קאנאדישע אָדער ענגליש־קאנאדישע באטאליאָנען, זייט דעם אנהויב פון׳ם קריעג, סער ראָבערט באָרדען, דער דאמאָלסדיגער פּרעמיער, האָט אים אויף דעם געענטפערט: „א גרויסע צאָל אידען האָבען זיך אָנגעשלאָסען אין דער איבערזע־עקספּעדיציע, זייט די מלחמה האָט זיך אָנגעהויבען. עס וועט זיין א שווערע ארבייט איבערצוגעהן די גאנצע ליסטע פון 275,000 פּערזאָן, כדי אויסצוגעפינען די נויטיגע אינפארמאציע וועגען דער פראגע, און מיר גלויבען נימ אז דאָס זאָל זיך לוינען. (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאָר).

די קאנאדער אידען האָבען אויך בייגעשטייערט גרעסערע אין קלענערע סומען, יעדער לויט זיין מעגליכקייט צו די פארשיעדענע קריעגס־פאנדען, וועלכע זענען געזאמעלט געוואָרען, און אידישע פרויען זענען ווי אלע אנדערע פרויען געוועזען טעטיג אין רויטער־קרייץ־ארבייט.

קאנאדע האָט אין די מלחמה־יאָרען איבערגעלעבט א צייט, ווען אלעס האָט געדארפט אָנגעווענדעט ווערען לטובת דעם לאנד און איר ארמיי, א זאך צו וועלכען עס איז נויטיג געוועזען די געמיינשאפטליכע ארבייט פון׳ם גאנצען קאנאדער בירגערטום. דאָך האָבען די אידען־שונאים אפילו אין אזא צייט ניט געוואָלט פארגעסען זייער געגנערשאפט צו די אידען, און ביי פיעלע געלעגענהייטען האָבען זיי אויך אין דער קריעגס־פּעריאָדע ניט דורכגעלאָזען אָנצופאלען אויף אידען. איינער פון די פיינדליכסטע אָנפאלען אויף אידען אין דער קריעגס־פּעריאָדע, איז אויך פאָרגעקומען פון דער פּארלאמענט טריבונע.

ה. בולעי, דער פּארלאמענט־מיטגליעד פון רימאסקי, רעדענדיג דעם 24־טען פעברואר, 1916, וועגען דעם בודזשעט, וואָס די רעגירונג האָט אריינגעבראכט צום פאַרהאנדלען, האָט ער דאמאָלס געהאלטען א לענגערע רעדע, אין וועלכער ער איז בכלל אנגעפאלען אויף די איינגעוואנדערטע עלעמענטען, און הויפּטזעכליך אויף אידען

״די אידישע אימיגראציע״, האָט ער דאמאלס צווישען אנדערעס געזאָגט, ״איז אן אמת׳ער פּלאָג. מען זאָגט מיר אז מאָנטרעאל אליין האָט 50.000 אידען, און אז אין קאנאדע זענען פאראן 76,681, ניט רעכענענדיג די, וועלכע זענען צושפּרייט איבער׳ן לאנד. פון רער גאנצער צאָל, קען מען ניט אָנרופען איינעם, וואָס זאָל זיך האָבען באזעצט אויפ׳ן לאנד מיט׳ן צוועק עס צו פארבעסערען. קיין איינער איז ניט געקומען קיין קאנאדע מיט דער אבזיכט, פּארערט, מען געפינט זיי איבעראל אלס הענדלער, פּעדלער, ״ריעל עסטייט״ אגענטען און אזוי ווייטער, קיין איינער פון זיי איז ניט קיין בענעפיט פאר׳ן לאנד.״

אלפאָנז ווערוויל, א פראנצויזישער פּארלאמענט־מיטגליעד פון דער שטאדט מאָנטרעאל האָט אים ביי דער זעלבער זיצונג געענטפערט, און אים פּאַרגעוואָרפען צווישען אנדערעס, ״אז קיין מיטגליעד פונ׳ם הויז האָט נאָך ניט באנוצט אזא שפּראך״, און עס איז אן אונרעכט אזוי צו רעדען וועגען די אידישע איינוואוינער. עטליכע טעג שפּעטער, דעם 29־טען פעברואר, האָט אים אויך געענטפערט ארטור מיהען, דער דאמאלסדיגער פּארלאמענט מיטגליעד, פון פּארטעדזש לא פּריירי, מאניטאבא, וועלכער איז שפּעטער געוואָרען דער פירער פון דער קאָנסערוואטיווער פּארטיי, און פּרעמיער־מיניסטער.

ארטור מיהען, האלטענדיג אין יענעם טאָג א לענגערע רעדע אינ׳ם פּארלאמענט, האָט דעם סוף פון זיין רעדע געווידמעט צו בולעי׳ס אנפאלען אויף אידען און אויף אידישער אימיגראציע, און האָט זיין רעדע פארענדיגט מיט פאָלגענדען ענטפער (ציטירט לויט די פּארלאמענטארישע דעבאטען פון יענעם יאר) : —

״איידער איך זעץ זיך אוועק, פיל איך אלס מיין חוב צו זאָגען עטוואָס — און איך ווייס, אז די רעגיערונג וועט זיין איינשטימיג מיט מיר — וועגען א באמערקונג וואָס איז געמאכט געוואָרען פונ׳ם מיטגליעד פאר רימאסקי. ער האָט באהויפּטעט, אז איינע פון די ערגסטע שטריכען אין אונזער איינוואנדערונג, איז די אידישע איינוואנדערונג, און ער האָט דארום פארלאנגט, אז עס זאָל זיין די טאקטיק פון דער רעגיערונג צו באגרענעצען די דאָזיגע איינוואנ־

דערונג, און אז די דאָזיגע איינוואַנדערער גיעבען גאָר ניט צו צום רייכטום פון לאַנד. ווי ווייט איך בין געקומען אין בארירונג מיט אידען, זענען זיי איבער'ן גאַנצען לאַנד פּאַרטרייענסווערטע מענשען, און אין א צייט ווי די איצטיגע, ווען די מיטגליעדער פון ביידע זייטען הויז ווייסען גאַנץ גוט, ווי די מענשען פון יענער רעליגיע העלפען קאַנאַדע אינ'ם געפירטען קאַמף, טוענדיג זייער פולע טייל עפעקטיוו, מוטיג, און וויליג, איז עס אונזער פליכט צו זאָגען זיי, אז זיי זענען ווילקאָמען צו קומען צו אונזערע ברעגעס, און אז מיר האָפען, אז זיי וועלען קומען אין דער צוקונפט נאָך אין גרע־סערע צאָלען."

אָבער טראָץ די ענטפערס, האָבען זיך נאָך פון צייט צו צייט געהערט פיינדליכע שטימען, און עס האָבען זיך אויך באַוויזען אין מאַנכע צייטונגען ארטיקלען, וואו מען האָט געשריבען, "אז צו דער צייט ווען די קאַנאַדער זין פוילען אין די טראַנשייען, פאַרדיענען די אידען אין די פאבריקען גוטע געלט".

און פיעלע קאַנאַדער אידען האָבען דעם בעסטען ענטפער אויף די אָנפאַלען געגעבען אויף די שלאַכטפעלדער, וואו פיעלע אידישע סאָלדאַטען און אפיצערען האָבען באַצאָלט מיט זייערע לעבענס, און אנדערע האָבען זיך דערדיענט צו מיליטערישע אויסצייכנונגען.

פאַר ביישטייערען גרעסערע סומען צו די קריעגס־פאָנדען איז אויך מארטימער ב. דייוויס, א מאָנטרעאַלער רייכער איד באַלוינט געוואָרען מיט א ריטערטום, וואָס האָט אים געגעבען דעם ערען־טיטעל "סער".

צוזאַמען מיט די אלגעמיינע בירגער־פליכטען, האָט זיך אויך דעמאַנסטרירט די ברייטע וויליגקייט צו העלפען די פיעלע אידישע קריעגס־ליידענדע, די אידישע מלחמה קרבנות פון מזרח איראָפּע, וועלכע האָבען אממערסטען געליטען פונ'ם וועלט־קריעג. אין אלע גרעסערע און קלענערע אידישע קהלות זענען די גאַנצע צייט פונ'ם קריעג אָנגעפירט געוואָרען געלט־זאַמלונגען פאַר די אידישע מלחמה קרבנות, אלגעמיינע אָדער פאַר געוויסע לאַנדסמאַנשאַפטען, אין וועלכע עס האָבען זיך אקטיוו באַטייליגט אלע אידישע עלעמענטען

עס זענען אין דער הילפס־ארבייט ווי פארווישט געוואָרען די באזונ־
דערע קלאסען־אינטערעסען פון די פארשיעדענע אידישע עלעמענטען,
און אלעמען האָט באהערשט דער געפיל צו העלפען די ליידענדע פונ׳ם
קריעג און די ספּעציעל אידישע־רדיפות. אין דער הילפס־ארבייט
האָבען די קאנאדער אידען מערסטענס קאָאפּערירט זייער טעטיגקייט
מיט די אמעריקאנישע אידישע הילפס־קאָמיטעטען (״אמעריקען
דזשואיש רעליעף״, ״סענטראל רעליעף״, און ״פּאָלקס־הילף״),
אָבער מען האָט אויך קאאפּערירט מיט די אידישע הילפס־קאָמיסיעס
פון ענגלאנד און אנדערע פּלעצער, און טיילווייז איז אויך די הילף
אָנגעפירט געוואָרען דירעקט אין די מלחמה־לענדער, ווי די אקציע
פון אריבערברענגען א צאָל אידישע יתומים פון די מלחמה־פּלעצער,
און דאָס באזאָרגען זיי מיט היימען אין קאנאדע.

אין די דריי גרעסערע אידישע קהלות, מאָנטרעאל, טאראנטא,
און וויניפּעג,האָבען די גאנצע צייט פונקציאנירט פאראייניגטע ארגאַ־
ניזאציעס, וועלכע האָבען אָנגעפירט די ארבייט אין זייערע באַ־
טרעפענדע געגענדען, און גרויסע סומען (לויט דער פּראפּארציע פון
דער צאָל קאנאדער אידען) זענען פאר דער הילפס־אקציע געשאפען
געוואָרען.

דער ווילען צו העלפען די אידישע קריעגס־ליידענדע האָט אזוי
ווייט באהערשט די ברייטסטע פאָלקס־שיכטען, אז ער האָט זיך אויך
אָנגעהויבען אויסצודריקען אינ׳ם קאמף פאר מער דעמאָקראטיע אינ׳ם
אידישען לעבען, א קאמף וואָס האָט זיך אין די קריעגס־יאָרען קאָנ־
צענטרירט ארום דער אידישער קאָנגרעס־באוועגונג.

אין די מלחמה־יאָרען האָבען זיך די מאָנטרעאלער אידען אויך
דערשלאָגען צו א אידישער פּארטרעטערשאפט.

דער פּלפּול, וואָס האָט געהערשט אינ׳ם אָנהויב פונ׳ם יאָר־
הונדערט, צי אידען הארפען אויך אין זינען האָבען אידישע אינטע־
רעסען בשעת פּאָליטישע וואלען, איז שוין לאנג געוועזען פארגעסען,
און מיט׳ן וואוקס פונ׳ם ישוב זענען אלץ מער פארזוכען געמאכט גע־
וואָרען צו ערוועהלען אין די דיסטריקטען מיט א גרויסער אידישער
איינוואוינערשאפט אידישע פּארטרעטער צום פּארלאמענט. אין 1916

איז צום ערשטען מאָל אינ'ם מאָנטרעאלער סט. לואיס געגענד ער־וועהלט געוואָרען צו דער קוויבעקער לעגיסלאַטור אלס פארטרעטער דער איד פיטער בערקאָוויטש. די זעלבע לעגיסלאַטור וואו מען האָט אינ'ם אָנהויב פונ'ם פאָריגען יאָרהונדערט ניט ערלויבט יחזקאל הארט'ן צו פארנעמען זיין פלאַץ אלס מיטגליעד, האָט גלייך אנער־קענט די פעהיגקייט פונ'ם אידישען מיטגליעד, וועלכער האָט אנ־געהויבען צו שפּיעלען א וויכטיגע ראָליע אין דער לעגיסלאַטור.

פ. בערקאָוויטש.

(פיטער בערקאָוויטש איז געבוירען געוואָרען אין מאָנטרעאל אין 1879, און גראַדואירט אלס אדוואָקאַט. אין 1911 איז ער־באַ־שטימט געוואָרען אלס "קינגס קאונסילאר" זייענדיג דער דריטער אידישער אדוואָקאַט וועמען עס איז צוגעטיילט געוואָרען דער דאָזיגער פּראָפעסיאָנעלער כבוד. דער ערשטער אידישער "קינגס קאונסילאר"

איז געוועזען דער מאָנטרעאלער אידישער אדוואקאט מעקסוועל גאָלד־שטיין, און דער צווייטער ס. וו. דזשייקאָבס.)

דער אידישער פארטרעטער אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור, איז אויך ווידער ערוועהלט געוואָרען אין די קומענדע וואלען פון 1919 און פון 1923.

ס. וו. דזשייקאָבס.

א יאָר שפעטער, אין 1917, האָבען די מאָנטרעאלער אידען אויך ערוועהלט א פארטרעטער צום פעדעראלען פארלאמענט אין דער פערזאָן פון ס. וו. דזשייקאָבס, א מאָנטרעאלער אידישער אדוואָקאט מיט א גרויסער רעפוטאציע אלס יוריסט.

(סעמיועל וו. דזשייקאָבס, געבוירען אין 1871 אין לענקעסטער אנטאריא, האָט גראַדואירט צוערשט פון דעם מעקגיל אוניווערזיטעט,

און דאן פּאַרגעזעצט זיין שטודיום אין דעם פראנצויזישען לאוואל אוניווערזיטעט אין מאָנטרעאל, זייענדיג דער ערשטער איד אין קאנאדע צו גראדואירען פון א רוימיש־קאטוילישען לער־אנשטאלט. אין 1906 איז ער באשטימט געוואָרען אלס ״קינגס קאונסילאר״ און ביי פיעלע פּראָצעסען האָט ער אפּטמאָל פארטרעטען די רעגיערונג).

ס. וו. דזשייקאָבס איז ערוועהלט געוואָרען אלס פארטרעטער פון דעם וואל־דיסטריקט באקאנט אלס ״דזשאָרדזש עטיען קארטיע די־ וויזשיאן״, און איז אלס פארטרעטער פונ׳ם זעלבען וואל־געגענד ווידער ערוועהלט געוואָרען אין 1921.

ביידע פארטרעטער, ערוועהלט פון דער מאָנטרעאלער אידישע קהלה אין די קריעגס־יארען, זענען ערוועהלט געוואָרען אויף די וואל־ צעטלען פון דער ליבעראלער פּארטיי.

דאָס ניינצענטע קאפיטעל.

דער קאַמף פאַר אידישער דעמאָקראטישער הערשאַפט

מאטעריעלע הילף און פּאָליטישע הילף, — דער אָנהויב פון דער קאַנגרעס־באוועגונג, — ראובן בריינין, — ״דער קענעדער אדלער״, — ״דער אידישער זשורנאל״, — דער קאמף און די באזייטיגטע סבות, — דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, — דער דורכפאל.

די קאנאדער אידען, אי די ערשט איינגעוואנדערטע און אי די אלטע תושבים האָבען שטענדיג גענומען א ברייטען אינטערעס אין אלע אידישע אלוועלטליכע ענינים, און דער אינטערעס איז נאָך מער פארשטארקט געוואָרען אין די יארען פונ׳ם גרויסען וועלט־קריעג 1914—1918. די דאָזיגע פאראינטערעסירטקייט איז אויסגעדריקט געוואָרען אויף פארשיעדענע אופנים.

גרויסע געלט־סומען געזאמעלט פאר הילפס־צוועקען, א גאנצע רייע פון פּראָטעסטען און דעמאָנסטראציעס געגען די פּאָגראָמען, גירושים, רדיפות, צוערשט געגען די פארפאָלגונגען מצד דער געוועזענער צארישער רוסלאנד, און שפעטער געגען די בלוטיגע פּאָגראָמען אין פוילען און אין דער אוקראינע, די הילפס־אקציע פאר די אוקראינער יתומים און ענליכע הילפס־טעטיגקייט — אין זיי אלע האָט זיך אויסגעדריקט דער ווילען פון די קאנאדער אידען צו העלפען די געליטענע, באצייכענט מיט׳ן אלגעמיינעם נאָמען ״די אידישע מלחמה קרבנות״, אָבער מען האָט אויך געזוכט צו געבען די דאָזיגע קרבנות פּאָליטישע הילף, אזוי אז עס האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקריסטאליזירען די אידעע, וועלכע איז שפעטער באקאנט געוואָרען אלס די באוועגונג פאר א קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

גלייך אינ'ם ערשטען מלחמה־יאָר זענען אין טאראנטא און אין מאָנטרעאל, קוויבעק, געשאַפען געוואָרען צוויי ענליכע הילפס־ארגאניזאציעס — אין טאראנטא "דער טאראנטא מלחמה קאָנפערענץ" און אין מאָנטרעאל "דער פאָלקס פארבאנד". צו דער זעלבער צייט איז אויך אין וויניפעג געגריינדעט געוואָרען דער דאָרטיגער "הילפס פארבאנד". יעדע ארגאניזאציע איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון דעלעגאציעס פון די ארטיגע אידישע קערפערשאפטען און אינסטיטוציעס, הויפטזעכליך פון אידישע ארבייטער און מיטעלקלאס ארגאניזאציעס, און פאר די אלע עלעמענטען איז קלאָר געוואָרען, אז חוץ מאטעריעלער הילף מוז די אידען פון מזרח־אייראפּע אויך געגעבען ווערען פּאָליטישע הילף, און אז עס מוז אָנגעפירט ווערען אן אלזייטיגע אידיש־נאציאנאלע פּאָליטישע טעטיגקייט לטובת די מלחמה קרבנות.

פאר פיעלע כלל־טוער צווישען דעם קאנאדער אידענטום איז קלאָר געוואָרען, אז די לאגע פון די אידען אין די מלחמה לענדער איז א פראגע, וואָס מוז אינטערעסירען דאָס גאנצע אידישע פאָלק, און אז לעזען די דאָזיגע פראגע דארף מען ניט דורך שתדלנות, אָדער דורך דער הילף פון יחידים, נאָר דורך שאפען א אידישע פאָלקס־טריבונע, אין וועלכער אלע אידישע עלעמענטען זאָלען זיין פארטראטען, א פאָלקס־פארבאנד, וואו עס זאָל רעפּרעזענטירט זיין יעדער אידישער עלעמענט.

הויפטזעכליך איז דער געדאנק רייף געוואָרען צווישען א גרופּע מאָנטרעאלער אידישע כלל־טוער מיט ראובן ברייינין בראש, וועלכער איז געווען דער פּרעזידענט פון דעם "פאָלקס פארבאנד פון קאנאדער אידען", און דער געדאנק האָט אויך געפונען אָנהענגער אין טאראנטא און וויניפעג, חוץ א רייע קלענערע שטעדט.

אין חודש יולי, 1915, האָט די מאָנטרעאלער ארגאניזאציע פונ'ם "פאָלקס־פארבאנד" באשלאָסען איינצורופען א קאָנווענשאן פון פארטרעטער פון אלע קאנאדער אידען, וועלכע זענען פאר אזא טעטיגקייט, און אויף דעם צוזאמענפאָר זאָל באשטימט ווערען וועלכע שטיצע און וועלכע טעטיגקייט זאָל אָנגעפירט ווערען לטובת די אידען אין די מלחמה־לענדער.

אָבער אומגליקליכערווייז האָבען א רייע פון פערזענליכע מאטי־ ווען און צוזאמענשטויסען פאראורזאכט א קאמף ארום דער דאָזיגער באוועגונג פאר א אידיש־דעמאקראטישער פאראייניגונג.

ראובן בריינין, דער אידיש־העברייאישער שריפטשטעלער, האָט אין די לעצטע יאָרען פאר'ן וועלט־קריעג רעדאגירט אין מאָנטרעאל די

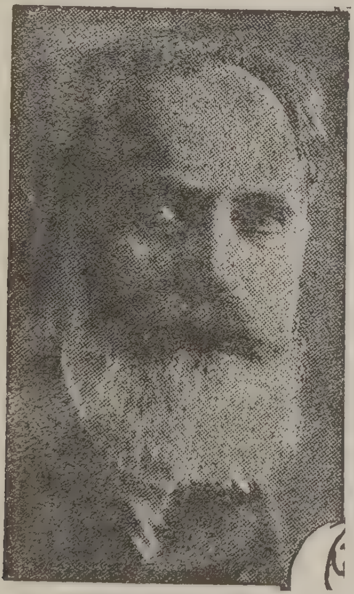

ראובן בריינין.

אידישע צייטונג "דער קענעדער אדלער", און איז אויך געוועזען א וויצע־פּרעזידענט פון דער קאנאדער ציוניסטישער פעדעראציע. אין 1914 איז פאָרגעקומען א צוזאמענשטויס צווישען בריינינ'ען און דעם ארויסגעבער פון דער צייטונג, און ראובן בריינין האָט פארלאָזען די רעדאקציע, אָנהויבענדיג צו גרייטען זיך ארויסצוגעבען אן אייגענע

נייע אידישע טאג־צייטונג. דער ארויסגעבער פון׳ם ״אדלער״ האט פארשטעהט זיך אין דעם געזעהן א קאנקורענץ־צייטונג, און געטריבען פון געשעפטליכע מאטיווען האט דער ״אדלער״ אנגעהויבען אנצו־פירען א פיעלזייטיגען קאמף געגען ראובן בריינין און זיין געפלאנטע צייטונג, און ממילא אויך געגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, וועמענ׳ס פרעזידענט ער איז געוועזען. דער לעצטער איז אויך צו יענער צייט ניט געוועזען שוה בשוה מיט מאנכע פון די ציוניסטישע פירער, און די דאזיגע פערזאנען, געשטיצט פונ׳ם ״אדלער״, זענען דארום גע־ווארען געגנער פון דער פאלקס־באוועגונג, באאיינפלוסענדיג די ציו־ניסטישע ארגאניזאציע, אז זי זאל אויך זיין געגען דעם ״פאלקס־פארבאנד״, מאנכע פירער גלויבענדיג אז עס קען זיין א געפאר אין אזא אל־אידישע ארגאניזאציע פאר דער ציוניסטישער פעדעראציע און ארץ ישראל ארבייט.

אין די פאראייניגטע שטאאטען האט אבער דער געדאנק פאר אן אמעריקאניש־אידישען קאנגרעס אנגעהויבען אלץ מער פאפולער צו ווערען, און אזוי ווי קולטורעל און גייסטיג איז תמיד דער קאנאדיש־אידישער ישוב פארבונדען מיט אמעריקע, האט ממילא דער דארטיגער ערפאלג אויך באאיינפלוסט די עפענטליכע אידישע מיינונג אין קאנא־דע, און באפעסטיגט די פאזיציע פונ׳ם פאלקס־פארבאנד, טראץ דעם געפירטען קאמף.

די ציוניסטישע פירער מיט דער הילף פונ׳ם ״אדלער״ האבען דאן באשלאסען אליין צו פאררופען אזא אידישע קאנפערענץ, און אזוי ווי אין 1915 האט אין מאנטרעאל סיי ווי געדארפט פארקומען די יערליכע ציוניסטישע קאנווענשאן, האט מען באשלאסען דעם ציוניסטישען צוזאמענפאר צו פארלענגערען אויף נאך א טאג, איינ־לאדען צו דעם א גרופע ניט־ציוניסטישע דעלעגאטען, און עס פראָ־קלאמירען אלס ״די ערשטע קאנאדער אידישע קאנפערענץ״.

אזא קאנפערענץ איז פארגעקומען, געפירט און קאנטראלירט פון די ציוניסטישע טוער, אבער אן שום רעפרעזענטאנץ פון די ברייטע פאלקס־שיכטען, און אויף דעם צוזאמענפאר זענען אנגענומען געווארען א רייע רעזאלוציעס.

דער פאָלקס־פּאַרבאַנד האָט אבער ניט אָפּגעשטעלט זיין אגיטא־ציע פאר א דעמאקראטיש־אידישער פאראייניגונג, און געפינענדיג שטיצע אין דער טאראנטאר אידישער צייטונג ,,דער אידישער זשור־נאל'', איז אָנהויב יאָר 1916 פאָרגעקומען אן ארגאניזירונגס־קאָנ־פערענץ, אויף וועלכער עס איז באשלאָסען געוואָרען פאָרצוזעצען די

לייאָן קאָהען.

ארבייט פאר א דעמאָקראטיש־אידישע־ פאראייניגונג, פאר שאפען א פערמאנענטע אידישע ארגאניזאציע, דעם קאנאדיש־אידישען קאָנגרעס.

דערווייל האָבען זיך אויך געביטען מאנכע אומשטענדען. ראובן ברייניג'ס געגרינדעטע צייטונג, ,,דער וועג'', איז אונטערגעגאנגען נאָך א קורצער עקזיסטענץ, און דאָס האָט אפּגעשאפט דעם קאמף

פונ'ם "אדלער" געגען ברייניג'ען און אויך געגען דעם קאָנגרעס גע־
ראנק. די ציוניסטישע פירער האָבען אויך איינגעזעהן זייער טעות
צו שטעלען זיך געגען דעם פאָלקס־ווילען, האָבענדיג פאַר זיך א בייי־
שפּיעל פון די פאראייניגטע שטאאטען, וואו די ציוניסטישע פירע־
רען זענען געווען אקטיוו באטייליגט אין דער באוועגונג פאַר אן אמע־
ריקאניש־אידישען קאָנגרעס. צו דער צייט וואָס אין טאראנטא און
אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער קאמף ארום דעם פאָלקס־פאַר־
באנד, איז דער ישוב אין דער קאנאדער וועסט געבליבען נייטראל,
אָבער אין 1917 איז אין וויניפּעג פאָרגעקומען א מערב־קאנאדער קאָנ־
פערענץ מיט באטייליגטע פון דעם גאנצען דאָרטיגען ישוב, וואו עס
איז אין פּרינציפּ באשלאָסען געוואָרען די נויטיגקייט פון א קאנאדיש־
אידישען קאָנגרעס. די אלע געענדערטע אומשטענדען האָבען געבראכט,
אז די קריגערישע צדדים זאָלען זיך איינינגען אויף א באשטימטע
פּראָגראם, מיט וועלכער עס זאָל זיך באשעפטיגען דער קאָנגרעס. עס
האָט זיך פארמירט אן ארגאניזאציאָנס־קאָמיטעט פאַר דעם צוועק, עס
זענען איינגעאָרדענט געוואָרען דעמאקראטישע וואלען אין יעדער אי־
דישער קהלה, אין וועלכע עס האָבען זיך געקענט באטייליגען יעדער
מאן און פרוי אין עלטער פון 18 יאָר און העכער. פיעלע טויזענדער
שטימען, רעפּרעזענטירענדיג די פארשיעדענסטע אידישע עלעמענטען
(אויסער די רעפאָרם־אידען) זענען ביי די וואלען אָפּגעגעבען געוואָרען,
דער ברייטסטער אינטערעס צו דער זאך איז ארויסגעוויזען געוואָרען,
און אין דעם פורים־טאג 1919, איז זיך אין מאָנטרעאל צוזאמענגע־
קומען אונטער'ן פאָרזיץ פונ'ם מאָנטרעאלער אידישען כלל־טוער לייאָן
קאָהען, דער ערשטער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וואָס איז בא־
שטאנען פון 215 רעפּרעזענטאנטען, וועלכע האָבען רעפּרעזענטירט
יעדע אידישע קהלה, פּארטיי און ריכטונג, איבער'ן גאנצען לאנד,
ציוניסטען, ארבייטער דעלעגאטען, מזרחים, ארטאדאקסען, סאָציא־
ליסטען און פּועלי ציון, אידישע קולטור־טוער — אלע האָבען געהאט
זייערע פארטרעטער אויפ'ן קאָנגרעס, און פאַר פיער טעג צייט האָט
זיך דער קאָנגרעס אלזייטיג באשעפטיגט מיט'ן אידישען פּראָבלעם,
ניט נאָר אויף אזוי פיעל ווי עס איז נוגע די אידען אין די מלחמה־

לענדער, נאָר אויך מיט דער אידישער פראגע אלס א גאנצע, איינ־שליסענדיג דעם אידישען מצב אין קאנאדע און די טעטיגקייט ארום דער ארץ ישראל זאך.

דער ערשטער קאנאדער אידישער קאָנגרעס האָט זיך ארויסגע־זאָגט פאר ארץ ישראל טעטיגקייט, פאר העלפען די אידישע מלחמה־ליידענדע, פינאנציעל און פּאָליטיש, פאר באשעפטיגען זיך מיט דער ערציהונג פון דער אידישער יוגענד אין לאנד, פאר אונטערזוכען און באשעפטיגען זיך מיט דער אידישער פארמער באוועגונג אין דער קאנאדער וועסט,, צו אגיטירען פאר א פינף טעגיגער ארבייטס־וואָך, אויפצונעמען די ארבייט פון דער קומענדער אידישער איינוואנ־דערונג. א רייע פון רעזאָלוציעס, וויכטיג פאר יענעם מאָמענט, זענען אָנגענומען געוואָרען. עס איז אויסגעקליבען געוואָרען אן עק־זעקוטיוו קאָמיטעט, און אלע האָבען געגלויבט, אז ענדליך וועט גע־שאפען ווערען דער ארגאן, ארום וועלכען עס איז שטארק געקעמפט געוואָרען.

אָבער מיט די שלום־זיצונגען פונ׳ם קאָנגרעס, האָט זיך אויך געענדיגט די טעטיגקייט פונ׳ם קאָנגרעס. ניט נאָר האָט זיך דער קאָנגרעס מער ניט פארזאמעלט, נאָר אפילו די געגענט־קאָמיטעטען און די צענטראל פארוואלטונג איז אויך אויסגעקומען שווער צו פאר־זאמלען זיך, די טוער האָבען פארלוירען דעם אינטערעס, און דער קאָנגרעס האָט פאקטיש אויפגעהערט צו פונקציאנירען.

דער קאָנגרעס האָט בלויז באוויזען אין 1920, צו נעמען די איניציאטיווע אויף זיך צו באנייען די ארבייט פאר די אידישע אי־מיגראנטען, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו קומען, פארטרעטער פונ׳ם קאָנגרעס האָבען זיך אויך עטליכע מאָל געווענדעט מיט געוויסע בקשות צו דער רעגיערונג, און מיט דעם האָט זיך די טעטיגקייט געענדיגט.

ווי גרויס עס איז געוועזען דער אינטערעס, איידער דער קאָנגרעס איז געשאפען געוואָרען, אזוי קליין איז יעצט געוואָרען די פאראינ־טערעסירטקייט אין דער זאך, און דורך א לאנגזאמער גסיסה, וועלכע האָט זיך הויפטזעכליך געגומען פונ׳ם מאנגעל אין פינאנציעלע מיט־לען, איז זיך די קאָנגרעס־ארגאניזאציע אין גאנצען צופאלען.

ארום דער קאנאדיש־אידישער קאנגרעס באוועגונג האבען זיך אויך געהאט אויסגעבילדעט פאראייניגונגען פון לאנדסמאנשאפטען און פארטייען. אזוי איז געהאט געשאפען געווארען א פוילישער פארבאנד, א פארבאנד פון אוקראינער אידען, א נאציאנאל־סאציאליסטישע פאראייניגונג און א פאראייניגונג פון ארטאדאקסען און מזרחים, אבער מיט׳ן אונטערגאנג פונ׳ם קאנגרעס, און טיילווייז אויך דורך דעם, וואס מיט׳ן סוף פון דער וועלט־מלחמה, איז אריינגעטרעטען אן אפאטיע אין קאנאדיש־אידישען לעבען, זענען אויך די ארגאניזאציעס צופאלען, און אזוי האט זיך געענדיגט דער פרואוו פון די קאנאדער אידען צו ארגאניזירען זיך אין א קערפערשאפט וואס זאל רעפרעזענטירען אלע אידישע שיכטען.

דאָס צוואַנציגסטע קאַפּיטעל

דאָס אידישע לעבען אין די לעצטע יאָרען

דער צענזוס פון 1921, — די אידישע אימיגראַציע אין די יאָרען נאָך דער מלחמה, — די רעאָרגאַניזירטע אימיגראַציאָנס־ארבייט. — צוועלף אידישע קאָלאָניעס, — די יק״א הילף.

וויפיעל אידען זענען היינט צו טאָג פאַראַן אין קאנאדע ? דעם איינציגען מעגליכען ענטפער אויף דעם קען נאָר געבען דער לעצטער קאנאדער פאָלקס־צענזוס, און די פאָלקס־צעהלונג פונ׳ם יאָר 1921 גיט איבער וועגען דעם ציפערען אין צוויי באַזונדערע טאַבעלען.

לויט די ציפערען אָנגעגעבען אין דער טאַבעלע וועגען אָפּשטאַמונג (ארידזשין) זענען אין קאנאדע געוועזען אין יענעם יאָר 126,196 אידען, א פאַרגרעסערונג געגען דעם יאָר 1911, ווען עס זענען בלויז געוועזען 75,681 אידען. אין פּראָפּאָרציע צו דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג האָבען די אידען פאָרגעשטעלט מיט זיך 1.44 פּראָצענט געגען די 1.05 פּראָצענט אין 1911, און די 0.30 פּראָצענט אין יאָר 1901.

אין א צווייטער טאַבעלע וועגען רעליגיע, ווערט די צאָל אידען אָבער אָנגעגעבען נאָר אלס 125,190 געגען דער צאָל 74,564 אין 1911, וואָס דאָס צייגט אז א צאָל אידען האָבען קיינמאָל ניט אָנגעגעבען די אידישע רעליגיע אלס זייער גלויבען.

די 126,196 אידען האָבען לויט דעם צענזוס געוואוינט אין די פאָלגענדע פּראָווינצען :

פּרינס עדוארד איילענד	21
נאָווא סקאָשיא	2,161
ניו בראַנזוויק	1,243
קוויבעק	47,977
אנטאַריא	47,798

מאניטאבא	16,669
סאסקאטשיוואן	5,380
אלבערטא	3,242
בריטיש קאלאמביא	1,696
יוקאן	8
נארט־וועסט טעריטאריע	1

פון דער צאל אידען האבען פאלגענדע אידען געוואוינט אין שטעדט מיט א באפעלקערונג פון זעכציג טויזענט און העכער:

מאנטרעאל	42,717
טאראנטא	34,619
וויניפעג	14,449
וואנקואווער	1,270
האמילטאן	2,560
אטאווא	2,799
קוויבעק	375
קאלגארי	1,247
לאנדאן	703

לויט דעם צענזוס האבען דארום די גרעסטע מאיאריטעט פון די קאנאדער אידען געוואוינט אין די גרעסערע שטעדט, און נאר א קליינער טייל אין די קלענערע שטעדט און אויפ'ן לאנד.

מיט דעם אנקומען פון דער וועלט־מלחמה אין 1914 איז אפגע־שטעלט געווארען צוליעב פאליטישע מאטיווען די קאנאדער איינ־וואנדערונג בכלל, און צוזאמען מיט דער אלגעמיינער איז צוליעב די זעלבע אורזאכען אויך אפגעשטעלט געווארען די אידישע איינוואנ־דערונג. עס האבען איינגעוואנדערט אין קאנאדע אין די לעצטע יארען פאלגענדע צאלען אידען:

אין 1916	65
אין 1917	136
אין 1918	32
אין 1919	22
אין 1920	116

אין 1921 — — — — — — 2,763
אין 1922 — — — — — — — — 8,404
אין 1923 — — — — — — — 2,793

ווען די וועלט־מלחמה איז געענדיגט געוואָרען, האָט מען אין די קאנאדיש־ אידישע קרייזען געגלויבט, אז עס וועט זיין די מעגליכ־ קייט, אז קאנאדע זאָל קענען ווערען א גרעסערער אימיגראציאנס־ צענטער פאר די אידען פון מזרח־אייראפּע, וועלכע זענען געצוואונגען צו עמיגרירען, די האָפנונג איז אָבער ניט רעאליזירט געוואָרען, ווייל אין קאנאדע האָט מען זיך נאָך דער מלחמה אָנגעהויבען בכלל שטרענ־ גער צו באציען צו אייראָפּייאישער איינוואנדערונג, און נאָר אין גע־ וויסע באשטימטע פאלען, ווערט ערלויבט דאָס אריינקומען פון אייראפּייאישער איינוואנדערונג, ווי נאָענטע קרובים און פאמיליעס פון קאנאדער איינוואוינער.

אין 1920 זענען אויך אין קאנאדע אויפגעלעבט געוואָרען די אידישע אימיגראציאנס־געזעלשאפטען, וועלכע זענען געוועזען צופּא־ לען אין די מלחמה־יאָרען, ווען קיין איינוואנדערונג איז גאָר ניט געוועזען, און די הילפס־קאָמיטעטען, וועלכע פונקציאנירען בא־ זונדערס אין די דריי גרויסע אידישע קהלות, טוען אלעס צו פאר־ לייכטערען דעם גורל פון דעם ניי־געקומענעם, ווערענדיג צוגעהאָל־ פען אין דער טעטיגקייט פון דעם קאנאדער יק״א קאָמיטעט.

טראצדעם וואָס די אידישע באפעלקערונג אין קאנאדע איז הויפּטזעכליך א גרויס־שטאטישע, זענען אָבער אויך פאראן א גרויסע צאָל קלענערע אידישע קהלות איבער דער גאנצער לענג און ברייט פון קאנאדע, און עס זענען אויך פאראן צוועלף אידישע קאָלאָניעס, און א צאָל אנדערע אידישע פארמער ישובים.

די אידישע קאָלאָניעס זענען ווי פאָלגט :

אין דער פּראָווינץ סאסקאטשיוואן: — אידענברידזש, זאנענ־ פעלד, הירש, ליפּטאן עיר און סופאר.

אין אלבערטא : — ראמסעי, מאנטעפיארע, און טראכו.

אין מאניטאבא : — פיין רידזש און בוירד׳ס היל.

אין קוויבעק : — סט. סאפיע.

חוץ די ארגאניזירטע אידישע קאָלאָניעס זענען פאראן אויך פאראן אי־דישע פארמער ישובים אין פאָלגענדע געגענטען : —

אין דער פראָווינץ קוויבעק : — מאקאזא, ניו גלאזגאו, סט. לין, דזשאליעט, סט. דזשוליע דע ווערשעיר, און סט. אגאט.

אין אנטאריא : סידער וועלי און טימינס.

אין מאניטאבא : — ניו הירש, סט. ענן, גימלי, לארעט, טראנס־קאנא, און ראָזענפעלד.

אין סאסקאטשיוואן : — וואפעלא, מעקסוועלטאן, טעאדאר, לימעריק, קעמסאק, ווייט בער, אקסבאו, וואטראוס, ראוזטאון און דאונפערנליין.

אין אלבערטא : — קאמפיער און עמפרעס.

חוץ אין די פלעצער, וואוינען נאָך איינצעלנע אידישע פארמער אין אנדערע געגענטען, און מען גלויבט, אז אין מזרח און מערב קא־נאדע זענען צוזאמען פאראן ארום זעקס הונדערט אידישע פאמיליעס (ארום דריי טויזענד נפשות) קאָלאָניזירט אויפ'ן לאנד, באארביי־טענדיג ארום 125 טויזענט אַקער לאנד, אין ווערט צוזאמען מיט אלע פארם־געביידעס און אינוועטאר ארום דריי מיליאָן דאָלאר.

די עקזיסטירענדע אידישע פארמער, סיי אין די גרעסערע און סיי אין די קלענערע קאָלאָניעס, זענען מערסטענס זעלבסטשטענדיג און די הילף וואָס ווערט זיי געגעבען פון דער יק"א איז נאָר, אָדער אין דער פאָרמע פון הלוואות, פאר וועלכען עס ווערט זיי גע־רעכענט א מינימאלער פראָצענט (5%), אָדער אין דער פאָרמע פון קהל'שער שטיצע, ווי צו העלפען אויסבייען קהל'שע געביידעס, אויס־האלטען לערער און שולען פאר די קאָלאָניסטען־קינדער, געבענדיג צו־שטייער א העלפט פון די קאָסטען עס אויסצוהאלטען.

דאָס אידישע לעבען אין לאנד איז אין די לעצטע יאָרען ניט נאָר אויסגעוואקסען אין צאָלען, נאָר אויך אין איכות, און די וואָרצלען פונ׳ם קאנאדיש־אידישען ישוב ווערען אלץ מער פארצווייגט און אויסגעברייטערט. ניט נאָר ווערט דער מצב פונ׳ם יחיד פעסטער, נאָר אויך אין דער געזעלשאפטליכקייט מערקט זיך דאָס מער איינבירגערען זיך און דאָס ארייננפאסען זיך אין דער נייער סביבה.

פון א קליינעם אומבאדייטענדען מיעוט שטעלט פאָר מיט זיך דאָס קאנאדער אידענטום היינט צו טאג א באדייטענדע קראפט, גלויבענדיג אין דער ליכטיגער צוקונפט.

דאָס קאנאדער אידענטום האָט דערווייל נאָך ניט געלעזט פיעלע פון זיינע פראָבלעמען, ווי למשל די שול־פראגע אין דער פראָווינץ קוויבעק, א. ד. ג., אבער דאָס אידישע הארץ איז פול מיט׳ן גלויבען, אז אלע שוועריגקייטען וועלען מיט דער צייט באזייטיגט ווערען, און דער אידישער גורל אין לאנד וועט זיין א גליקליכער און צופריעדענער צוזאמען מיט אלע זין און מענשען־קינדער, וועלכע באוואוינען די גרויסע און ברייטע ״דאָמיניאָן אָף קענעדע״.

אברהם רייזין

דער איד אין קאנאדע

(מאַטעריאַלען צו דער געשיכטע
פון די קאַנאַדער אידען)

צווייטער באנד

ארויסגעגעבען פון
פארלאג „קאנאדע“

1927 — תרפ"ז

COPYRIGHT, 1927
By
A. RHINEWINE
(All rights reserved)

FARLAG "CANADA"
17 ROWLAND AVE. - TORONTO, CANADA

מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען

אינהאלט:

פאָרוואָרט — — — — — — — — — — — — — —	זייט	250
צו דער לעגענדע וועגען די אינדיאנער און די עשרת השבטים — — — — — — — — — — — — —	״	252
א שמד־געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט — — — —	״	255
וועגען מאנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש — —	״	257
סער אלעקסאנדער שאמבערג — — — — — — — —	״	258
די תפלה פאר ענגלאנד׳ס זיעג — — — — — — —	״	261
א אידישער קאָלאָניזאציאָנס־פּלאן אין 18־טען יאָרהונדערט — — — — — — — — —	״	262
א קאנאדער היסטאָריקער וועגען די ערשטע קאנאדער אידען — — — — — — — — — — — —	״	263
געמישטע הייראטען ביי די הארט, דייוויד און יהודה פאמיליעס — — — — — — — — — — —	״	277
א רב מאָנט שכירות אין געריכט — — — — — —	״	279
די גרינדונג פון דער הארט׳ס באנק — — — — — —	״	281
פארשיעדענע הארט בריעף אין די קאנאדער ארכיווען	״	283
די קאָרעספּאָנדענץ וועגען א רעגיסטער — — — —	״	284
דער קאמף ארום אידישע פריעדענס־ריכטער — —	״	285
די טאָג־ביכער פון די אידישע פּיאָנערען — — — —	״	301
פארשיעדענע פּאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען — —	״	309
אידישע פּיאָנערען אין פארשיעדענע שטעדט — — —	״	313
דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער ״האָלי בלאָסאם שול״ — — — — — — — — — — — —	״	318
אידען האנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — —	״	320
קאנאדער שטעדט מיט אידישע נעמען — — — —	״	321
די ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ — —	״	323
אָפיציעלע אויפנאמעס פאר פּראָמינענטע אידען — —	״	324
ביכער פון אידישע שרייבער — — — — — — —	״	325
צו דער קוויבעקער שול־פראגע — — — — — — —	״	328
קוויבעקער רעגיערונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים — — — — — — — — — — — —	״	332
ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען —	״	334
וועלכע שפּראכען רעדען די קאנאדער אידען — — —	״	340

אילוסטראציעס:

די תפלה פאר ענגלאנד'ס זיעג — — — — — — — —	זייט	261
דער הערב פון דער פאמיליע הארט — — — — — — —	"	264
משה יהודה העיז — — — — — — — — — — — — — —	"	286
דר. א. ה. דייוויד — — — — — — — — — — — — —	"	308
די אלטע האלי בלאסאם שול אויף ריטשמאנד גאס —	"	314
"רעוויו אף די דאקטרינס ענד פראפעטיקעל קראנא־לאדזשי אף מר. וויליאם מילער" — — — — — —	"	316
דער ערשטער פראטאקאל־בוך פון דער "האלי בלא־סאם" שול — — — — — — — — — — — — —	"	318-9
א. א. היפס — — — — — — — — — — — — — — —	"	336
א פסק דין — — — — — — — — — — — — — — — —	"	338

פאָרוואָרט צום צווייטען באנד:

די יעצטיגע ארבייט „מאטעריאלען צו דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען", איז א רעזולטאט פון א ווייטערדיגער פאָרשונג אויפ'ן געביעט פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע, און פונקט ווי די גאנצע טעמע איז ניט ערשעפט געוואָרען אין דעם ערשטען באנד, אזוי בלייבט די ארבייט אומפארענדיגט אויך מיט'ן יעצטיגען צווייטען באנד.

פיעלע מאטעריאלען, וועלכע קענען באלייכטען געוויסע עפּאָכען פון דער קאנאדיש־אידישער געשיכטע געפינען זיך אין ענגלאנד און אין אנדערע פלעצער און זיי דארפען נאָך אויסגעפאָרשט ווערען. מיר גלויבען אָבער אז די מאטעריאלען, וועלכע מיר פארעפענטליכען דאָ, זענען די וויכטיגסטע, און צוזאמען מיט'ן ערשטען באנד גיט עס מער אָדער ווייניגער אן אלזייטיגען באגריף וועגען דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען און זייער ביישטייערונג צו קאנאדע.

עס איז א פּיאָנערען־ארבייט, און די פאָרשונגס־ארבייט ווערט נאָך פון אונז פארגעזעצט, האָפענדיג מיט דער צייט אויך צו קענען געבען א נייעם צוגאָב צו דער ארבייט אין דער פאָרמע פון א דריטען באנד.

דער אויטאָר וויל ביי דער געלעגענהייט אויך אויסדריקען א דאנק די אלע פערזאָנען וועלכע האָבען אים צוגעהאָלפען אין דער ארבייט אויף פארשיעדענע אופנים, און באזונדערס די פאָלגענדע: ארטור דניאל הארט, וועלכער האָט אונז ערלויבט צו באנוצען זיך מיט די פריוואטע מאטעריאלען און טאגביכער פון דער הארט פאמי־ליע און אויך אים געהאָלפען מיט נויטיגע אינפארמאציעס; פּסח מאַטענקאָ, וועלכער האָט אונז צוגעהאָלפען אין די פראנצויזישע איבערזעצונגען, און די הערען ס. קראָניק, טאראנטא, און א. י

פרימאן, אטאווא, וועלכע האָבען טיילווייז ערמעגליכט די אויסגאבע אין א פינאנציעלען זין.

מיר ווילען אויך דאָ פארריכטען צוויי וויכטיגע טעות'ן, וועלכע האָבען זיך אריינגעכאפּט אין ערשטען באנד. דער נאָמען פון דער ערשטער ציוניסטישער ארגאניזאציע נאָך די ,,חובבי ציון'' איז ניט געווען ,,שובבי ציון'' (זייטען 195־198) נאָר ,,שובי ציון''. אינ'ם ערשטען קאפּיטעל (זייט 22) איז דורך א פארדריסליכען טעות געדרוקט געווען ,,זעקס פראנצויזישע קריגער'' אנשטאט דעם וואָס עס דארף זיין זעקס פראנצויזישע קריעגס־שיפען, ווייל אין דעם באטרעפענדען בריעף רעדט זיך וועגען ,,מען־אָ־וואָר'', וואָס מיינט קריעגס־שיפען.

דער אויטאָר איז אויך זעהר צופריעדען מיט דעם, וואָס זיין ארבייט איז ניט געבליבען די איינציגע און אין פארלויף פונ'ם יאָר 1926 איז ערשיענען א גרעסערע ענגלישע אויסגאבע ,,דהי דזשו אין קענעדע'' (רעדאגירט פון א. ד. הארט) און וועלכע האָט אָפּגעגעבען א צאָל זייטען פאר א געשיכטליכען איבערבליק.

א. ר.

צו דער לעגענדע וועגען די אינדיאַנער און די עשרת השבטים

"L'Histoire de la Nouvelle France," par Marc Lescarbot, Paris, 1608. Vol. I., Chap. III.

אין זיין ווערק "די געשיכטע פון ניי־פראנקרייך", רעדענדיג וועגען דעם ווי די וועסט אינדיעס און שפּעטער ניי־פראנקרייך זענען באפעלקערט געוואָרען, דערצעהלט דער מחבר, מארק לעסקארבא, פאָלגענדעס :

"איך וויים אז מאנכע, פארוואונדערט פון דעם ניי־ענטדעקטען לאנד, וואָס ווערט אָנגערופען וועסט אינדיעס, האָבען אָנגעשטרענגט זייערע מוחות אויסצוגעפינען די מיטלען, ווי אזוי זיי האָבען געקענט באקומען א באפעלקערונג נאָכ'ן מבול, וואָס איז נאָך שווערער צו־ליעב דעם, ווייל פון איין ברעג ביז צום צווייטען, איז דאָס דאָזיגע לאנד אָפּגעטיילט מיט א ברייטען ים, וועלכען מענשען וואָלטען קיינ־מאָל ניט געקענט און ניט געוואגט אריבערצושווימען, כדי צו ענט־דעקען נייע לענדער: וועניגסטענס ווערט גאָר ניט דערמאָנט וועגען דעם אין די אלטע ביכער און מעמוארען, וועלכע זענען אונז געבליבען פונ'ם אלטערטום. מאנכע האָבען זיך באנוצט מיט נבואה און מיט ראיות פון תנ"ך עס צו באווייזען, אנדערע ווידער האָבען עס צו־געשריבען די שפּאניער, און גאָר אנדערע האָבען באוויעזען אז די אידען האָבען געדארפט באזעצען די נייע וועלט.

מאנכע האָבען גאָר געגלויבט, אז אפשטאמער פון חם זענען אהין געבראכט געוואָרען דורך גאָט'ס שטראף, ווען יהושע איז אריין אין לאנד כנען און עס פארנומען. פון די הייליגע שריפטען איז צו זעהען, אז די מענשען זענען געוועזען אזוי איינגעשראָקען, אז עס איז גאנץ מעגליך, אז די אורעלטערען פון די אמעריקאנער און אנדערע אויף דער צווייטער זייט ים, זענען פון די וועלכע זענען פארטריבען געוואָרען פון כנען דורך די קינדער פון ישראל, וועלכע האָבען זיך

געזעצט אויף שיפען, און זיך איבערגעגעבען צום חסד פונ'ם ים, און זענען אזוי פארוואָרפען געוואָרען קיין אמעריקע — א זאך וואָס ווערט באשטעטיגט פון דעם ווי עס ווערט באשריבען אין ״חכמת שלמה״*), און וואו עס ווערט דערצעהלט ווי די כנענים זענען גע־ווען קאניבאלען, איידער די אידען זענען אריינגעקומען אין לאנד כנען, וועלכע האָבען געגעסען מענשליך פלייש, ווי עס טוען עס פיעלע אין דעם גרויסען לאנד. ארויסצוהעלפען זיי מיט באווייזען, וויל איך נאָך אויך צוגעבען, אז פיעלע פון די אמעריקאנער שפרינגען איבער פייער, ווען זיי זענען מתפלל צו זייערע דעמאנען, ווי עס האָבען עס געטון די כנענים.

אָבער אממערסטען איז צו גלויבען, אז עס זענען ניט ווייט פון אמת די, וועלכע דענקען, אז געוויסע מאטראָזען, סוחרים און רייז־זענדע, איבערראשט פון א גרויסען ווינט אויפ'ן ים, ווען'ס שרעקען זיי האָבען ניט געקענט ביישטעהן, זענען מעגליך פארטראגען געוואָרען צו דעם לאנד, די שיפען זייערע צובראָכען, און זייענדיג נאקעט, זענען זיי געצוואונגען געוואָרען צו נעמען זיך צו יאגד, און צו באדעקען זיך מיט די פעל פון די חיות, וועלכע זיי האָבען געטויט, אזוי האָבען זיי זיך פארמערט און אנגעפילט מער אָדער ווייניגער דאָס לאנד, באזעצענדיג זיך מערסטענס ביי די ברעגעס פון ים און די גרויסע טייכען, און ווען זיי האָבען אפילו פריער געוואוסט עט־וואָס וועגען גאָט, איז עס ביסלאכווייז פארגעסען געוואָרען צוליעב דעם מאנגעל אין לערער, ווי עס האָט פאסירט איבער דער גאנצער וועלט נאָכ'ן מבול.

---

*) מארק לעסקארבא באציט זיך צו פאָלגענדע שטעלען אין ״חכמת שלמה״ :

גם על קדמוני ארץ הקדשה קצפת. יען כי השחיתו והתעיבו בקסמם קסמים. בלב אכזרי ילדימו שחטו. ויאכלו בשר אדם וישתו את דמם. ויעצת לכלות ביד אבותינו את האבות האלה. אשר המיתו בידיהם את הנפשות העזובות.

(חכמת שלמה יב, ג־ה)

עס האָבען אויך געקענט פאסירען עטליכע אזעלכע אומגליקען (פון שיפסברוך — א. ר.) פון דער ריכטונג פונ'ם מזרח, ווי פונ'ם דרום און צפון, און אנשטויסענדיג זיך אין פארשיעדענע שטיקער לאנד, האָבען זיי אזוי באזעצט אלע טיילען פונ'ם גרויסען מערב לאנד.''

*　　*　　*

מערי ע. ראוז־האלדען, וועלכע האָט פארעפענטליכט א רייע היסטארישע ארבייטען, רעדענדיג אין איינער פון אירע עסייען איבער דעם אינדיאנישען שבט ''די אירים'', וועלכע האָבען געוואוינט ביי די מערב און מזרח ברעגעס פון לייק אירי, דערמאָנט אויך דעם פאל, אז זיי האָבען געהאט צוועלף גרויסע שטעדט אָדער פעסטונגען, גע־בויט לויט'ן סטיל פון די אלטע אידישע ערי מקלט.

א שמד געשיכטע אין 18־טען יאָרהונדערט

Archives Publiques du Canada, Etat Civil—Louisbourg, 1752-54. Serie Gl. Vol. 408-2, p. 16.

אין די קאנאדער ארכיוון געפינט זיך אין דער פראנצויזישער שפראך דער פאָלגענדער דאָקומענט, וועלכער דערצעהלט וועגען א שמד פאסירונג:

דער פייערליכער שמד פון יוסף אנטאן מאיסע.

״דעם ערשטען אפריל פונ׳ם יאָר טויזענט זיעבען הונדערט און צוויי און פופציג האָט דער אויבען־דערמאָנטער יוסף מאיסע דורך זיין טויפען זיך אויף דעם קעניג׳ס געוועזענער קריעגס־שיף, ״לא פריפאן״, וועלכע איז געפאָרען קיין קוויבעק, און לויט די טויף־צערעמאָניעס וועלכע זענען פייערליך דורכגעפירט געוואָרען אין דער קעניגליכער קירכע פון סט. לואי, וואָס איז א קירכען־באצירק, האָט מען אים א נאָמען געגעבען דזשין אנטאן מאיסע, געבוירען אין מאר־ברעי, ברעבאנישע האָלאנד, אלט דריי און פערציג יאָר און דריי חדשים, א איד לויט נאציאָנאליטעט, וועלכער האָט, נאָכדעם ווי ער איז אינפאָרמירט געוואָרען וועגען דעם אמת פון דער אפאסטאלישער און רוימיש־קאטוילישער אמונה, און האָבענדיג אנערקענט די פאלש־קייט און טעות פון דער אידישער רעליגיע, אין וועלכער ער האָט ביז יעצט געגלויבט, זיך אָפּגעזאָגט פון דער רעליגיע זיינער און פארשפראכען מיט א שבועה איבער די הייליגע שריפטען, אז ער וועט טריי אפהיטען זיין לעבענס־לאנג אלע פליכטען פון דער אפאסטאלישער און רוימיש־קאטוילישער רעליגיע.

נאכדעם ווי עס איז דערהאלטען געוואָרען א בריעף פון מעילארד, דעם ניינטען פעברואר פונ׳ם זעלבען יאָר, אז איך בין אויטאראזירט אים צו פארטרעטען אין גייסטיגע זאכען, האָב איך, דער אונטער־צייכענטער, דורכגעפירט די טויף־צערעמאָניעס, האָב באקומען פון

אים זיין פייערליכע הכחשה, און באפרייט אים פון דעם קירכליכען חרם; ער האט געהאט אלס זיין טויף־פאטער הער דזשין לואי, גראף פון רעימאנד, סעניאר פון אָי, לא קור, און אנדערע פלעצער, מאר־שאל פון די לאגערען און ארמייען פונ'ם קעניג, ליוטענאנט פון זיין מאיעסטעט פון דער שטאדט און דעם שלאָס אנגולעסם, גובערנאטאר און קאָמאנדיר פון די קעניגליכע אינזלען, סיינט דזשיען און די צו־געהעריגע; אלס טויף־מוטער איז געוועזען די דאמע מארגארעט פון גאנעי, די פרוי פון הער לואי באיסעי, ריטער פונ'ם מיליטע־רישען אָרדער פון סט. לואי, האר פון גאלערנעריע, לאובערנעריע, ליוטענאנט פון דער שיף, וועלכע האָבען צוגעגעבען די אויבענדער־מאָנטע נעמען.

זייערע חתימות זענען אונטערגעשריבען געוואָרען אין דער קע־ניגליכער קירך פון סט. לואי, וואָס איז א קירליכער באצירק אין לואיסבורג, דעמזעלבען טאג אין יאָר ווי אויבען.

גראף פון רעימאנד, דע גאנעי פון גאלערנעריע, פרעוואסט, איזידאר גאולעט ר. ר. צוטיילער פון די טרופען, דורכפירענדיג די קירכליכע פונקציעס.

ווענען מאנכע נעמען וועלכע קלינגען אידיש.

אין די ארכיוועןן פון קאנאדע געפינען זיך א צאָל מיליטערישע און ציווילע דאָקומענטען מיט נעמען וועלכע קלינגען טיילווייז אידיש, און וועלכע זענען פון דער צייט, ווען פראנקרייך האָט נאָך באהערשט דאס לאנד, ווען דאָס וואָלטען ווירקליך געוועזען אידען, וואָלט דאָס געצייגט, אז נאָך אונטער'ן פראנצויזישען רעזשים האָבען מיר שוין געהאט צו טאן מיט א צאָל אידען אין לאנד, סיי אין דער ארמיי, און סיי אין ציווילען לעבען.

באראטענדיג זיך ווענען די דאָזיגע נעמען מיט מאנכע קאנאדער היסטאריקער, האָבען אלע אויסגעדריקט זייער מיינונג, אז דאָס קענען ניט זיין קיין אידען, ווייל די פראנצויזישע רעגיערונג האָט קיינמאָל ניט דערלאָזען קיין אידען, ניט אין דער ארמיי און ניט אין ציווילען לעבען.

ווי אזוי זשע ערקלערען זיך די דאָזיגע אידישע נעמען ?

און מיר קענען נאָר ווידערהאָלען אונזער השערה, אויסגעדריקט אינ'ם ערשטען באנד ''דער איד אין קאנאדע'', אז די טרעגער פון די דאָזיגע נעמען זענען ווארשיינליך געוועזען די יורשים און אפשטאמער פון די מאראנען, פון וועלכע פיעלע האָבען זיך געהאט באזעצט אין פראנקרייך.

סער אלעקסאנדער שאמבערג

דער אידישער בייטראג צו קאנאדע איז ניט נאָר געקומען פון פערזאָנען, וועלכע האָבען זיך באזעצט אין לאנד אלס תושבים, נאָר אויך פון אזעלכע ווערענס ראָליע עס איז געוועזען א צייטווייליגע. בשעת דעם קריעג, וואָס ענגלאנד און פראנקרייך האָבען געפירט איבער קאנאדע, האָבען ניט נאָר אידישע אפיצערען זיך באטייליגט אין דער ענגלישער ארמיי, נאָר אויך צווישען די קריעגס־פירער אויף די שיפען זענען ווארשיינליך געוועזען א צאָל אידען, פון וועלכע דער וויכטיגסטער וויזט אוים צו האָבען געוועזען סער אלעקסאנדער שאמבערג, א מיטגליעד פון דער בארימטער אידישער פאמיליע אין ענגלאנד און דייטשלאנד.

אינ'ם "דיקשאָנערי אָף נ׳יישאנעל בייאגרעפי" *) איז פאראן פאָלגענדער ביאגראפישער נאָטיץ וועגען אים, פון וועלכען מיר צי־טירען דאָס וויכטיגסטע:

"סער אלעקסאנדער שאמבערג (1720—1804), קאפיטאן אינ'ם פלאָט, געבוירען אין 1720, איז געוועזען דער זון פון מאיר ל. שאָמבערג, יצחק שאמבערג (1714—1780) און רפאל אָדער ראַלף שאָמבערג זענען געוועזען זיינע ברידער. ער האָט זיך אָנגעשלאָסען אינ'ם פלאָטען־דיענסט אין נאָוועמבער 1743, אויף דער שיף "סאַ־פאָלק" מיט קאפיטאן פרעטען, וואו ער האָט געדיענט פיער יאָר, און האָט אויסגעהאלטען דעם עקזאמען דעם 3־טען דעצעמבער, 1747. דעם 11־טען דעצ. 1747, איז ער דערהויבען געוואָרען צום ליוטע־נאנט־ראנג אויף דער שיף "הארנעט", און אין פרילינג 1750, זייענ־דיג דאמאָלס אין די וועסט אינדיעס, האָט ער עס אויסגעביטען פאר דער "ספירוועל", וועלכע האָט זיך צוריקגעקערט קיין ענגלאנד, און דעם פאָלגענדען יולי האָט מען אים אָפּגעצאָלט. ער איז דאן אוועקגע־שטעלט געוואָרען אויף האלבע־שכירות, און ער איז אזוי פארבליבען

*) Dictionary of National Biography, Vol. XVII.—Robinson-Sheares.

ביז פעברואר 1755, ווען ער איז באַשטימט געוואָרען פאר דער ''מעדוועי'', מיט קאפּיטאן פיטער דעניס, פונ'ם פּלאַץ אין דער היים־סטאנציע און אויף דער בייסקעי בוכטע. אין יוני 1756 איז ער וויע־דער געשטעלט געוואָרען אויף האלבע שכירות. אָבער אין אקטאבער איז ער באשטימט געוואָרען פאר דער ''אינטרעפּייד'', ווידער מיט קאפּיטען פרעטען. דעם 5־טען אפּריל 1757 איז ער דערהויבען גע־וואָרען אלס קאפּיטאן פון דער ''ריטשמאנד'', און ביים סוף פונ'ם יאָר איז ער איבערגעפירט געוואָרען אויף דער ''דיאנא'', וואָס איז אינ'ם פאָלגענדען יאָר געוועזען א טייל פונ'ם פלאָץ אונטער אדמיראל עדווארד באסקאוען, ביי דער פארניכטונג פון לואיסבורג. איידער די טרופּען האָבען געלאנדעט, איז באסקאוען צוזאמען מיט אנדערע אדמיראלען און גענעראלען, געפאָרען אין דער ''דיאנא'' צו עקזאמע־נירען דעם ברעג. די ''דיאנא'' איז שפּעטער געוועזען איינע פון די שיפען, וואָס איז באנוצט געוואָרען צו פארמאסקירען די לאנדונג, און ווען מען האָט געלאנדעט פאר די באטארייען א גרופּע פון פיער הונדערט מאטראזען איז שאָמבערג באשטימט געוואָרען אלס זייער קאָמאנדיר. א גאָלדענער מעדאל, וועלכער פאראייביגט דעם זיעג, איז אין באזיץ פון זיין אורא־יניקעל, קאָלאָנעל הערבערט סט דזשאָרדזש שאָמבערג פון די קעניגליכע מארינען. אין 1759 איז די ''דיאנא'' געוואָרען א טייל פונ'ם פלאָט אונטער סער טשארלז סאונדערס, ביים פאלען פון קוויבעק, וואו שאָמבערג איז געוועזען טעטיג צוזאמען מיט גענעראל וואולף, און מאנכע באמערקונגען פון שאמבערג'ס טאשען־בוך זענען נאָך פארבליבען. אינ'ם פאָלגענדען יאָר איז די ''דיאנא'' געוועזען א טייל פונ'ם סקאדראָן, וועלכער האָט אונטער לאָרד קאָלוויל, צוריקגעשטויסען דעם פארזוך פון די פראנצויזען צו־ריקצונעמען קוויבעק, און מען האָט אים שפּעטער אָפּגעשיקט אהיים קיין ענגלאנד מיט דער נייעס. שאָמבערג איז דאן באשטימט גע־וואָרען אויף דער ''עסעקס'', וועלכע האָט געהאט 64 קאנאָנען, און אין 1761 האָט ער זיך באטייליגט אין איינגעמען בעל־אייל אונטער דער קאָמאנדע פון קאמאדאר קעפּעל. ער האָט אָנגעהאלטען די קאָ־מאנדירונג איבער דער ''עסעקס'' ביז דעם פריעדען אין 1763.''

די ווייטערדיגע קאריערע זיינע, ווי דער זעלבער ביאגראף דער־צעהלט, איז אלץ געוועזען פארבונדען מיט׳ן פלאָט, וועלכע איז גע־ענדיגט געוואָרען מיט זיין טויט, דעם 19־טען מערץ, 1804, אין דאָב־לין, אירלאנד.

אין אויגוסט 1763 האָט ער חתונה געהאט מיט א קריסטליכער פרוי, פון דער הויכער ענגלישער אריסטאקראטיע, און זיין זון אלעקסאנדער ווילמאָט שאָמבערג (1774—1850) איז אין 1849 דער־הויבען געוואָרען צום ראנג פון אדמיראל אינ׳ם ענגלישען פלאָט, און אויך די אנדערע יורשים פון דער פאמיליע האָבען פארנומען וויכטיגע אמטען אין דער ענגלישער ארמיי און פלאָט.

סער אלעקסאנדער שאָמבערג איז אויך געוועזען דער מחבר פון א בוך, וואָס איז שוין היינט א זעלטענהייט, מיט׳ן נאָמען ״א האנט־בוך רעקאָמענדירט צו יונגע אפיצערען אינ׳ם קעניגליכען פלאָט״.

* * *

א קורצען ביאגראפישען נאָטיץ וועגען אים קען מען אויך געפי־נען אין דער אידיש־ענגלישער ענציקלאָפעדיע צווישען דער פאמיליע ״שאמבערג״, און ענליכע נאטיצען זענען אויך פאראן אין א רייע אנדערע ווערק.

דער איד אין קאנאדע

די תפלה פאר ענגלאנד'ס זיעג

THE

FORM

OF

PRAYER,

Which was performed at the

JEWS Synagogue,

IN THE

City of *NEW-YORK*,

On Thursday *October* 23, 1760;

Being the Day appointed by Proclamation for a General Thanksgiving to Almighty GOD, for the Reducing of *Canada* to His Majesty's Dominions.

Composed by D. R. JOSEPH YESURUN PINTO, In the Hebrew Language

And translated into English, by a Friend to Truth.

NEW-YORK:

Printed and Sold by W. WEYMAN, at his New Printing-Office, in Broad-Street, not far from the Exchange, 1760. (Price 4d.)

אינ׳ם ערשטען באנד (זייט 30) האבען מיר שוין דערצעהלט וועגען דער ספּעציעלער גאָטעס־דיענסט וואָס איז פּאָרגעקומען אין ניו־יאָרק אינ׳ם דאַנק־טאָג, ווען עס איז געפייערט געוואָרען דער זיעג פון ענגלאנד איבער קאנאדע. מיר ברענגען דאָ א רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון דער תפלה־אויסגאַבע, ווי עס איז אָפּגעדרוקט אינ׳ם 30־טען באנד פון די פּובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטאָרישער געזעלשאַפט (זייט 50).

פון דער דאָזיגער רעפּראָדוקציע איז צו זעהן אז דער העברייאי־שער מחבר פון דער תפלה איז געוועזען ד. ר. יוסף ישורין פּינטאָ און דער ענגלישער איבערזעצער האט אויסבאהאלטען זיין נאָמען אונטער׳ן פּסעוודאָנים „א פריינד פון אמת״.

א אידישער קאלאניזאציאנס פּלאן אין 18־טען יארהונדערט

אין דער ״געשיכטע פון די אידען אין ענגלאנד״ פון אלבערט מ. הײמסאָן (לאָנדאָן 1908, קאפּיטעל 27), רעדענדיג וועגען די לאָנדאָנער אידען וועלכע האָבען זיך אין 1750 באזעצט אין סאוט קאראליינע, דערצעהלט אויך דער אויטאָר וועגען דעם, אז אין דעם יאָר 1749 איז באטראכט געוואָרען אין ענגלאנד א פּלאן צו באזעצען אידען אין נאָווא סקאשיא. מען האט שוין אפילו אין ענגלאנד אָנ־געהויבען אָנצופירען אן אגיטאציע וועגען דעם צווישען דער ארעמער אידישער באפעלקערונג. דער קאָמיטעט וואָס האט זיך אָפּגעגעבען מיט דעם האט אויך פארשפּראָכען די וועלכע וועלען אהין פאָרען, אז מען וועט זיי ארויסהעלפען די ערשטע דריי יאָר צייט, אָבער פון דעם פּלאן איז גאָר ניט געוואָרען.

א קאנאדער היסטאריקער וועגען די ערשטע קאנאדער אידען.

אין זיין בוך ״בלעטער פון דער קאנאדער געשיכטע״ *) ווידמעט דער קאנאדער היסטאריקער און פובליציסט, בענדזשעמין סאלטעי, א גאנץ קאפיטעל דעם אידישען ישוב אין קאנאדע. דאס קאפיטעל וועלכעס ער רופט אן מיט'ן נאמען ״אידען און קריסטען״ איז ניט געשריבען אין קיין איבעריג פריינדליכען טאן צו די אידען, אבער אזוי ווי דאס האט א רייע מאטעריאל אי וועגען דער הארט־פאמיליע, און אי וועגען די ערשטע פיאנערען־טעג, ברענגען מיר עס ווייטער אין אן עטוואס פארקירצטער פארם, אויסלאזענדיג נאר די שטעלען, וועלכע זענען ניט פון אלגעמיינער וויכטיגקייט.

בענדזשעמין סאלטעי הויבט אן זיין איבערבליק, באציענדיג זיך אויף אן ארטיקעל וועגען אידישער רעכט אין קאנאדע, וואס איז געשריבען געווארען פון דזשאזעף טאסעי אינ'ם ״רעוויו קאנאדיען״ (יוני 1870), וואו דער לעצטער רעדט הויפטזעכליך וועגען די וואלען אין טהרי ריווערס אין די יארען 1807—1809, און מיט דעם אלס הקדמה, געהט ער דאן איבער צו זיין היסטארישען איבערזיכט:

* * *

״יעדער ווייסט״, זאגט ב. סאלטעי, ״אז גלייך נאכדעם ווי דאס לאנד איז איבערגעגאנגען צו ענגלאנד (אין פעברואר 1763) זענען אנגעקומען א צאל סוחרים און אנגעשטעלטע. זיי זענען אלע געוועזען ענגלענדער, וועלכע האבען ערווארט רייך צו ווערען אין דער נייער בריטישער קאלאניע. נאך פריער פאר זיי איז געקומען אהרן הארט, וועלכער איז געבוירען געווארען אין 1724 אין דייטשלאנד, אין דער נאכבארשאפט פון די בערג הארדט, א נאמען מיט וועלכען ער האט זיך גערופען ביז זיין אנקומען אין ענגלאנד, וואו ער האט אנגענומען די ארטאגראפיע הארט, וואס איז באקוועמער פאר דער ענגלישער

*) Pages D'Histoire du Canada, by Benjamin Sulte (pp. 400-432).

אויסשפראך. אין לאנדאן האט ער זיך געטראפען מיט דראטי דזשודא, וועמענ'ס פאמיליע איז געקומען קיין טהרי ריווערס, און זיך שפעטער צושפרייט איבער'ן גאנצען לאנד.

די מאטא פון דער הארט פאמיליע איז: שנעל פוסען און פריי — אדער שנעל, גראציעז און פריי — (דער הערב זיינער באשטעהט פון א הירש, וועלכער ווערט געשטאכען לויפענדיג) וואס כאראק־טעריזירט זעהר גוט די יורשים פון אהרן און יחזקאל הארט. דעם הערב האט מען געקענט באגעגענען אין דייטשלאנד זעהר פיעל, און אין אונזער לאנד האט עם קאפירט אהרן פיליפ הארט, וועלכער איז גע־שטארבען אלס אדוואקאט אין מאנטרעאל, אין 1843.

דער הערב פון דער פאמיליע הארט.

אהרן האט געלאנדעט אין 1759 אדער 1760, און האט זיך עטאבלירט אין טהרי ריווערס, וואו זיין פערזענליכער פריינט, גענע־ראל האלדימאנד איז געוועזען גובערנאטאר. די טראדיציע גיט אויך איבער, אז ער איז געוועזען דער ערשטער ענגליש־שפרעכענדער צו באזעצען זיך אין שטאדט, נאכדעם ווי קוויבעק איז געפאלען, א פאקט וואס ווייזט אויס צו זיין באגרינדעט.

ארום דער זעלבער צייט, איז און אנדער צווייג פון דער הארטז אדער הארט פאמיליע, אריבערגעקומען איבער דעם אטלאנטישען ים, און האט זיך באזעצט אין ניו יארק, און פון דער פאמיליע איז ארויס־געקומען האנארייבל עמנואל ב. הארט, וועלכער איז שפעטער גע־ווארען דירעקטאר פון דער פאסט־דיענסט אין ניו יארק און שפעטער א מיטגליעד פון קאנגרעס.

דורך האלדימאנד'ס אדער מארריי'ס אנווייזונג איז אהרן הארט באשטימט געווארען אלס קאסירער פון די טרופען, וועלכע האבען פארנומען די פאסטענס ביים אויבערן סט. לאורענס, ווי פראנטענאק (קינגסטאן) א. א. וו., אבער טהרי ריווערס איז געוועזען דער מיטעל־פונקט פון זיינע אפעראציעס און ער האט ניט דורכגעלאזען די גע־לעגענהייט צו באנוצען זיך מיט'ן איינפלוס פון זיינע פראטעזשירער און אויסנוצענדיג דערביי זיינע פעהיגקייטען, האט ער אזוי געשאפען פאר זיך א גינסטיגע לאגע.

אונזערע באציהונגען מיט פראנקרייך זענען געוועזען איבערגערי־סען, דער פראנצויזישער געשעפטסמאן און דער אדעל האבען זיך צוריקגעקערט קיין פראנקרייך, צווישען פאלק האט געהערשט א גע־דריקטע שטימונג, בלויז די גייסטליכע זענען געבליבען טריי, און זענען גרייט געוועזען צו העלפען אונז (די פראנצויזישע קאנאדער) ארויסקומען פונ'ם תהום, אין וועלכען מיר זענען אזוי טיעף אריינ־געווארפען געווארען. קיין פאבריקען זענען ניט געוועזען, אין געלט אין געוועזען א מאנגעל, און אין הלכות געשעפט בכלל, האבען מיר אויך וועניג געוואוסט. דאס פעלד איז דארום געוועזען אפען פאר'ן ענגלענדער, וועלכע האט דורך זיין לאנגער ערפארונג, און פרא־טעקציע פון דער רעגירונג, שנעל פארנומען אלע געשעפטען איבערן לאנד.

די שטאדט טהרי ריווערס האט דאמאלס געהאט ארום 800 נפשות און אמהעכסטענס 200 הייזער, און מיט א טויזענט לואיס האט ער געקענט ווערען דער אייגענטימער פון דעם אלעמען.

דער פוטער־האנדעל פון סט. מאורים האט דאמאלט מיט רעכט צוגעצויגען הארט'ס אויפמערקזאמקייט. אין דער אומארדנונג וואס

האָט נאכגעפאָלגט די לעצטע מלחמה, איז דער וויכטיגער האנדעל געבליבען כמעט ניט עקספּלואטירט. ער איז געווען ערפאָלגרייך און באקומען א מאָנאפּאל איבער דעם אונטערקויפענדיג די ווילדע פון דער טעריטאריע דורך געלט און סחורה אויפגאָבען. ער האָט גע־גרינדעט די ערשטע אימפּאָרטירונגס־קראם אין טהרי ריווערס, און עטליכע יאָר שפּעטער האָט ער שוין געהאט א באדייטענד פארמעגען, און א גרויסען קאָמערציעלען קרעדיט. דער גאנצער שטח ארום, ביי ביידע ברעגעס טייך, איז קאָמערציעל געוואָרען אפּהענגיג פון טהרי ריווערס, און ניט האָבענדיג קיינע קאָנקורענטען, האָט דאריבער הארט געמאכט גרויסע פּראָפיטען, און איז שנעל רייך געוואָרען.

יאגד איז געווען זעהר פיעל, און די קינדער פון וואלד זענען געווען שטארק ליידענשאפטליך צו בראנפען און קאלירטע באפּו־צונגען. אין געוויסע צייטען פון יאָר פלעגען די גאסען פון דער קליי־נער שטאדט זיין פול מיט הונדערטער ״סקוואהס״ (אינדיאנער פרויען) באפּוצטע מיט בענדער, אָנגעשמירטע, געקליידט אין העלע זיידענע ווארעס און פיינעם טוך, און די מענער, מער בראזאאיש, האָבען גע־שלונגען דעם גוטען ווייסען בראנפען און געלעגען ביי די ברעגעס פון טייך נאכדעם ווי זיי האָבען שוין אלעס געהאט אויסגעגעבען, פלעגען זיך די ווילדע ווענדען צו הער הארט, וועלכער פלעגט זיי פון דאָן ניי אויסריכטען פאר דעם קומענדען יאגד־סעזאן — און אזוי איז עס אָנגעגאנגען פאר יאָרען.

אינ'ם ווינטער פון 1775־6, האָט מאָנטגאָמערי, וועלכער האָט באלאגערט קוויבעק, געשריבען עטליכע בריעף צו הארט'ן, וועלכע זע־נען נאָך פאראן, אין וועלכע ער האָט אים געבעטען צו באקומען פאר זיינעטוועגען פּראָוויזיע, הויפּטזעכליך שנאפּס, וואָלענע קאָלד־רעס, און אויווענס, וואס מען האָט געדארפט האָבען פאר די סאָל־דאטען, וועלכע זענען דאמאָלס געווען אויף די ״פּלעינס אָף אייב־רעהעם״, וואוינענדיג אין לייווענטענע געצעלטען, טראָץ דעם שרעק־ליכען ווינטער.

(צוזאמען מיט די בריעף געפינט זיך אויך דאס פּאַפּיער־געלט, מיט וועלכען די אמעריקאנער האָבען געצאָלט — דאס אלעס געפינט

זיך יעצט ביי דער פאמיליע בירעאו פון טהרי ריווערס, וועלכע האט א קרובה׳שאפט מיט פערזאנען פון דער הארט־פאמיליע, וועלכע האבען זיך אסימילירט צווישען די פראנצויזישע קאנאדער — א. ר.)

אינ׳ם חודש יוני, 1776, האט אין דער מוניציפאליטעט פון טהרי ריווערס פאסירט איינער פון די וויכטיגסטע צוזאמענשטויסען, וואס האט זיך געענדיגט מיט דעם אנטלויפען פון די ״יענקים״. איי־נער פון די יונגע ענגלישע אפיצערען, וועלכער האט פיגורירט ביי דער דאזיגער געלעגענהייט, איז געווען א פריינט פון דער הארט פאמיליע, און זיין נאמען איז געווען דושיימס הענרי קרעיג, וועלכער איז דרייסיג יאר שפעטער געווארען גענעראל־גובערנאטאר איבער קאנאדע, און איז געבליבען געטריי צו זיינע יוגענט־פריינט.

אהרן הארט איז געווען קלוג און האט פאראויסגעזעהן, ער האט דאריבער זיין גאנץ פארמעגען פארוואנדעלט אין לאנד־אייגענטום, וועמענ׳ס ווערט האט געהאלטען אין איין שטייגען. (סאלטעי גיט דא אן א צעטיל פון די אלע לענדערייען וועלכע האבען געהערט צו אים און אז ער האט ניט געוואלט פארקויפען קיין לאנד, אבוואל עס האט געשאדט צום וואוקס פון דער שטאדט. ער דערצעהלט אויך וועגען די שטרעקעס לאנד וואס די הארט פאמיליע האט אוועקגעשאנקען פון צייט צו צייט, איינגעשלאסען א שטיק לאנד וואס די הארט פאמיליע האט געגעבען א מתנה דער קאטוילישער קירכע. — א. ר.) אזוי האט דאס גוט גראנדינעס וואס איז פארערכענט געווארען פאר׳ן ערגסטען באדען אין נידער־קאנאדע אריינגעבראכט ארום אכציג לואים יערליך, און אפטמאל נאכמער. דאגעגען האט זיין זון יחזקאל דארטען פארלוירען פיעל געלט אין די פאבריקען, וואס ער האט דארטען געגרינדעט און אויך אין דעם לאנד, וואס ער האט אפגע־רייניגט און קולטיווירט צו זייען אינדיאנישען קארן. ער און זיין זון האבען זיך דאמאלט אויסגעצייכענט צווישען די פאבריקאנטען, וועל־כע האבען געזוכט צו שאפען א קאמערציעלע און אגריקולטורעלע באוועגונג אין דער פראווינץ.

דעם 28־טען דעצעמבער, 1800, איז אהרן הארט געשטארבען אין טהרי ריווערס, אין עלטער פון זעקס און זעכציג יאר. זיין פרוי איז גע־

שטארבען אין 1830 אין מאָנטרעאל, וואו זי האָט געוואוינט אויף סט. גבריאל גאס, וואו זי פלעגט אין איר הויז אויפנעמען אלע בארימטע פערזענליכקייטען פון דער געשעפטס און פינאַנץ וועלט, פון יענער צייט, ווי דזשאָן דזשייקאָבס אסטאר, די מעקטעוויש'ס, און אנדערע. אהרנ'ס פיער זין (יחזקאל, משה, בנימין, און אלעקסאנדער) האָבען צוטיילט צווישען זיך די ירושה, דריי ברידער זענען פארבליבען אין טהרי ריווערס און אלעקסאנדער האָט זיך באזעצט אין מאָנטרעאל.

ביים אָנהויב פונ'ם יארהונדערט (דער נייַנצענטער) פלעגען זיי אויפקויפען כמעט דאָס גאנצע פוטערוואַרג פון די קליינע גרופען ווילדע, וועלכע פלעגען עס ברענגען אין שטאָדט אריין. די גאנצע שטאדט האָט דאמאָלס געלעבט פונ'ם דאָזיגען געשעפט, וואָס האָט אָנגעהויבען געשטערט צו ווערען דורך אגענטען פון דער נאָרט וועסט קאָמפּאניע, וועלכע פלעגען פאָרען צו די יאגד־פּלעצער. דאָך האָבען אָבער פיעלע בעסער פאָרגעצויגען צו האנדלען מיט די הארטס, כדי צו באקומען מזומן געלט, אום בעסער צו קענען אויסקלייבען די ארטיקלען, וועלכע זיי האָבען געדארפט איינקויפען.

די הערען מאנראו און בעל, וועלכע האָבען געהאלטען די סט. מאורים שמידערייען, פיליפּ בוירנס, אן אימפּארטירער און "אוקשע־ניר", מאלקאָלם פרייזער, און נאָך עטליכע פראנצויזישע־קאנאדער, זענען געוועזען די הארט'ס הויפּט קאָנקורענטען, אָבער ווי דזשאָן לעמבערט, וועלכער האָט באזוכט די שטאדט אין אקטאבער 1807, דערציילט, וואָלט די שטאדט ניט אזוי געבליט קאָמערציעל, ווען ניט די הארטס.

חוץ דער ברויעריי און די פּאָטאש־פאבריק, איז נאָך די אינ־דוסטריע פונ'ם געגענט באשטאנען הויפּטזעכליך פון מאכען שיפלאך, וועלכע פלעגען פארקויפט ווערען איבער'ן גאנצען לאנד. דער פוטער־האנדעל, אָבוואָל עס איז שטארק פארקלענערט געוואָרען דורך די הארסאָן בעי און נאָרט וועסט קאָמפּאניעס, איז אָבער געבליבען אין די הענט פון די הארט ברידער, און די צוויי עלטערע זין אהרנ'ס, יחזקאל און משה זענען געוועזען גרויסע אונטערנעמער.

משה הארט האָט נאָך זיך געלאָזען אין שטאַרט א לעגענדארישע געשיכטע, צוליעב די עקצענטרישע איינפאלען זיינע, וועלכע האָבען צירקולירט אין פארשיעדענע ווערזיעס. מ׳זאָגט אז ווען די דאמף שיפען האָבען זיך אין 1809 באוויזען אויפ׳ן סט. לאורענס, איז אים געלייך איינגעפאלען עס צו עקספלואטירען, און ער האָט קאָנקורירט מיט הער מאָלסאָן דער פאָטער פון דאמף־נאָוויגאציע אין לאנד. ווען מען האָט אים אמאָל געזאָגט, אז זיין שיף "הארט" קען ניט קאָנקורירען אין שנעלקייט מיט די שיפען פון די קאָנקורענטען, האָט ער געענט־פערט: איך וויים עס גאנץ גוט, אָבער אויב מיין שיף געהט ניט שנעל, געהט זי דערפאר געלייך!"

ווען א פארמער פלעגט אריינקומען אין זיין קראָם, פארלאנ־גענדיג זיך אָפצורעכענען, פלעגט הער הארט פארקניפען אזא גע־שפרעך: —

"אויב איר זייט מיר שולדיג א באלאנס, וועט איר מיר דאָך אָן צווייפעל באצאָלען". יענער פלעגט דאמאָלס ענטפערען:

"זיכער, צוליעב דעם בין איך דאָך געקומען אָבער וואָס וועט זיין אז איר זייט מיר שולדיג?"

"נו גוט, אויב איך בין אייך שולדיג, איז דאָס טאקע די אור־זאכע אויף ניט צו רעכענען זיך". און מיט דעם האָט זיך עס גע־ענדיגט.

משה הארט האָט שטענדיג הנאה געהאט פון זיינע עקצענטרישע איינפאלען, און עס פלעגט אים שטארק אמוזירען.

עס איז געקומען א טאג ווען די הארט פאמיליע האָט באַ־שלאָסען אריינצוטרעטען אין דער פאָליטיק, און כאָטש עס איז אויך דאמאָלסט געווען א שווערע זאך, האָבען זיי זיך געשטיצט אויף זייער קאָמערציעלען איינפלוס. זיי זענען געווען די איינציגע סוחרים, וועלכע מען האָט צוגעלאָזען אין דעם "סאָסייטי"-לעבען פון טהרי ריווערס.

אין חודש מערץ 1807, ווען דער פארלאמענט איז געווען פארזאמעלט, איז געשטארבען דזשאָן ליע, א מיטגליעד פון דער עק־

זעקוטיווע און איינער פון די צוויי לעגיסלאטור־פארטרעטער פון טהרי ריווערס, וועלכער איז פון דארטען ערוועהלט געווארען נאך אין 1792, צום ערשטען פארלאמענט, און פיער פערזאנען האבען קאנ־דידירט פאר׳ן ליידיגען פלאץ: 1) מעטיו בעל, דער אייגענטימער פון די סט. מאורים שמידערייען; 2) טאמאס קאפען, קאלאנעל פון דער מיליץ און דער זון פון א זעהר איינפלוסרייכער פאמיליע; 3) פיער וועסון, אן אדוואקאט, און 4) יחזקאל הארט.

די וואלען האבען זיך אנגעהויבען שבת דעם 11־טען אפריל, 1807, און ריכטער פאשעי האט דערביי געהאלטען א לאנגע רעדע צו גונסטען הער קאפען, און שארף קריטיקירענדיג הארט׳ס פרעטענזיעס צו מישען זיך אין פאליטיק, צוליעב זיין רעליגיע. בנימין הארט, וועל־כער איז מער געווארינט געווען צו ריידען עפענטליך, ווי זיינע ברידער, האט געענטפערט אויף דעם ריכטער׳ס רעדע.

דעם ערשטען טאג פון דער אפשטימונג, האבען געשטימט 116 פערזאן, וועלכע האבען געשטימט ווי פאלגט: הארט 59; קאפען 41, און בעל 16. די לעצטע צוויי קאנדידאטען האבען דאריבער גלייך רעזיגנירט.

הארט גופא האט ניט דערווארט אזא גרויסען ערפאלג, ער איז דאריבער שטארק איבעררראשט געווארען, און ווען דער ״ריטוירנינג אפיסער״ האט אים געגעבען אונטערצושרייבען די פאפיערען, האט ער געענטפערט, ״איך קען עס ניט טון שבת, זאל מען ווענינסטענס ווארטען ביז זונען־אונטערגאנג״.

אבער ווען מען האט אים אויפגעפאדערט גלייך עס צו טון, האט ער איבערגעלעזען די פאפיערען, און זעהענדיג די ווערטער: אינ׳ם יאר פון אונזער האר, 1807, האט ער ווידער געוואלט אפזאגען, אבער ענדליך האט ער זיך באדענקט, און האט עס געחתמ׳עט: יחזקאל הארט, 1807.

אבער מיט דעם האט זיך עס נאך ניט געענדיגט, פארקערט, עס האט זיך ערשט אנגעהויבען דער קאמף.

עטליכע טעג שפעטער האט דער ״מוירקורי״ אפגעדרוקט א

סעריע ארטיקלען צוגונסטען הארט'ן און זיין פאמיליע. "די הערען הארט", האט די צייטונג געשריבען, "זענען געבוירענע אין טהרי ריווערס, פאר וועלכער זיי זענען א שטאלץ, און דער רעזולטאט פון די וואלען איז א באווייז, אז מיר ווייסען ניט פון ראסען־פאראורטייל, טראצדעם וואס וועגען דעם ווערט גערעדט".

הארט איז אנגעקומען דעם לעצטען טאג פון דער סעסיע, דא־ריבער האט ער דאס יאר שוין ניט געקענט פארנעמען זיין פלאץ, און דערווייל האבען די באזיעגטע געזוכט צו דערגרייכען א נצחון. אין דער שטאדט האט געהערשט די גרעסטע אויפרעגונג, און די בעסטע פריינט זענען זיך געווארען שונאים. אן אמת'ע קריעג האט זיך אנטוויקעלט געגען דער הארט פאמיליע, וועלכע איז לאנג ניט איינגע־שטילט געווארען. ביז דאמאלס, איז די "סאסייטי" פון טהרי ריווערס געוועזען שטארק פאראייניגט צווישען זיך, אבער פון דעם אינצידענט אן, איז יעדע פריינטשאפט איבערגעריסען געווארען, און עס האבען זיך געשאפען אנטאגאניסטישע צדדים.

די אזוי גערופענע "הויכע געזעלשאפט" איז באשטאנען פון די גייסטליכע, אפיצערען, ריכטער, די פערזאנען וועלכע זענען פאראינ־טערעסירט געוועזען אין די סט. מאורים שמידערייען, אדוואקאטען, דאקטוירים, און די הארט פאמיליע.

דער גייסטליכער דע קאלאן איז אינ'ם יאר 1807 אנגעקומען אין טהרי ריווערס. דער גלח פונ'ם געגענט איז געוועזען דער גראנד־וויי־קאר נאיזאו. דער פראטעסטאנטישער גייסטליכער ווידער, הער שארט, איז שטארק פאראינטערעסירט געוועזען אין די וואלען, ווייל ער איז געוועזען אן אינטימער פריינט פון דער הארט פאמיליע, און ער האט דאריבער שטארק פיגורירט אינ'ם קאנפליקט, צו דער צייט וואס די קאטוילישע גייסטליכע האבען זיך אין דעם ענין ניט אריינ־געמישט.

(בענדזשעמין סאלטעי גיט דא א פולע באשרייבונג וועגען די פיירזאנען וועלכע האבען צוזאמענגעשטעלט די אזוי גערופענע הויכע געזעלשאפט, און דערצעהלט אויך וועגען די פארשיעדענע קירכעס,

דערמאָנענדיג דערביי, אז אויך די עטליכע אידישע פאמיליעס האָבען געהאט זייער אייגענע שול אָדער מנין, ווי אויך א פריוואטען בית עולם — א. ר.)

די אפאזיציע וועלכע האָט זיך געוואָלט באפרייען פון הארט׳ן, וועלכער איז נאָך דערצו געווען גאָווערנאָר קרעיג׳ס א פריינט, האָט באשלאָסען צו באניצען זיך מיט׳ן ארגומענט, אז א איד קען זיך ניט באטייליגען אין א קריסטליכער פארזאמלונג. דער ״קאנאדיען״, וויסענדיג אז הארט איז א פריינט פון דער רעגיערונג, האָט דאריבער אלס ארגאן פון די פאטריאטען, אונטערשטיצט די געגנער, צו דער צייט וואָס דער ״מוירקורי״, האָט פארטיידיגט הארט׳ן.

עס איז געשאפען געוואָרען א מאָדנע לאגע. ערוועהלט פון א מאיאריטעט קאנאדער־פראנצויזען, האָבען אנדערע קאנאדער גע־פירט געגען אים א קאמף, און די פיעלע בריעף וועלכע זענען אפ־געדרוקט געוואָרען אין די צייטונגען וועגען דעם, פאר די צוויי יאָר צייט, וואָס דער קאמף איז אָנגעגאנגען, גיעבען א פולען באגריף וועגען דעם. דער ״קאנאדיען״ האָט געשילדערט הארט׳ן אלס טיראן און הויט־שינדער, און אז ער האָט באקומען דעם מאנדאט דורך טעראר און אנדערע אומגעזעצליכע מיטלען, אז אנאלפאבעטען האָבען פאר אים געשטימט, און אז ער האָט אפילו ניט געקענט קריגען קיין ד״יי אנשטענדיגע אלפאבעטען צו אונטערשרייבען זיינע פאפיע־רען, און געמוזט אָנקומען צו א שכור׳ען ״בעיליף״, צו א לערער אָן שילער, און צו א שוסטער אָן ארבייט. די צייטונג האָט אויך אָפגע־לייקענט, אז דער קאמף איז צוליעב רעליגיעזער אומטאלעראנץ, נאָר צוליעב דעם, וואָס די אידען לעבען אָפגעזונדערט, זענען עגאָאיסטיש, און זיי האָבען דאריבער ניט קיין רעכט צו מישען זיך אין פאליטיק.

אויף די טענות האָט דער ״מוירקורי״ געענטפערט, אז אידען האָבען א היסטאריש רעכט צו זיצען אין פארלאמענט, און דערביי שטארק געלויבט די הארטס.

ענדליך איז די רעגיערונג אויך ארייגעשלעפט געוואָרען אין׳ם קאָנפליקט. מען האָט יחזקאל הארט׳ן אָנגעהויבען רופען מיט׳ן צו־

נאָמען ''אגענט פון דעם מוירקורי אין טהרי ריווערס'', און קרעיג האָט דאריבער פארבאָטען דעם ''קאנאדיען'', און באפוילען, ער זאָל ניט געשיקט ווערען צו די אבאנענטען אין טהרי ריווערס.

דעם 29־טען יאנואר, 1808, האָט זיך געעפענט די סעסיע, און הער קאפען האָט זאָפארט צוגעשטעלט דאָקומענטען, וועלכע האָבען פארלאנגט, אז הארט'ס נאָמען זאָל ארונטערגענומען ווערען פון די מיטגליעדס־ליסטען, און זיין נאָמען זאָל אנשטאט דעם ארויפגעשטעלט ווערען, און די פראגע איז דעבאטירט געוואָרען.

ריכטער ל. סי. פאושעי איז פון 1796 ביז 1800 געוועזען א פאר־טרעטער פון איסט מאָנטרעאל, און פון 1800 ביז 1804 האָט ער פארטראטען די קאונטי אף יארק, וואו ער איז איינשטימיג ערוועהלט געוואָרען, און אזוי אויך אין טהרי ריווערס, וואו ער איז ערוועהלט געוואָרען א"יפ'ן פלאץ פון ריכטער דע באָנן, וועלכער איז אריבער קיין קוויבעק. פאושעי איז געוועזען א שטארקער פארטיידיגער פאר הארט'ן, און בנוגע דעם סכסוך האָט ער זיך געפונען אין א מאָדנער לאגע, ווייל אויב הארט איז געוועזען א איד, איז פאושעי געוועזען א ריכטער, צוויי פלעקען אין די אויגען פון דער מאיאריטעט דעפוטאטען.

סער דזשיימס הענרי קרעיג, דער גאָווערנאָר, האָט געמאכט א סוף צום סכסוך ווען ער האָט דעם 14־טען אפריל, 1808, פלוצלינג געשלאָסען די פארלאמענט סעסיע, און די נייע וואלען זענען פאר־געקומען אין טהרי ריווערס מאָנטאג דעם 16־טען מאי, ביי וועלכע נאָך א גרעסערע אקטיוויטעט איז ארויסגעוויזען געוואָרען פון ביידע קעמפענדע צדדים, און דער רעזולטאט איז געוועזען פאָלגענ־דער : דזשאָזעף באדעאו 47 שטימען; י. הארט — 59; פ. וועסינא — 46; און פאושעי — 32 שטימען. דער לעצטער האָט דאריבער אויפגעגעבען זיין פאָליטישע קאריערע, די צוויי קאנדידאטען פון לעצטען יאָר זענען דאָס מאָל ניט געלאָפען, און הער הארט האָט ווידער באקומען די אלטע געטרייע שטימען..

דזשאָזעף באדעאו האָט געהערט צו אן אלטער בארימטער פאר מיליע פון טהרי ריווערס, און ערוועהלענדיג הארט'ן און באדעאו'ן,

האָט די שטאדט טהרי ריווערס ווידער געוויזען אז זי רעכענט זיך נים מיט די פאראורטיילען פון דער אסעמבלי. די פרייד איבער די נייע וואלען איז אויך מאניפעסטירט געוואָרען דורך דעם, וואָס דער מיליטערישער רעגימענט איז ארויסגעקומען מיט זיין ארקעסטער פאראויס, כדי צו באגלייטען די צוויי ערוועהלטע מיטגליעדער צום געריכט־הויז, און דאן צו זייערע וואוינונגען וואו עס זענען צוגע־גרייט געוואָרען באנקעטען פאר יעדען. נאָך די באנקעטען זענען די צוויי דעפוטאטען געקומען אויפ׳ן מארק־פלאץ, וואו זיי האָבען אדרע־סירט די פיעלע פארזאמעלטע. די פראָצעסיע האָט זיך שפעטער גע־צוינגען צו די מיליטערישע באראקען, וואו הער הארט האָט צוטיילט פאר די פרויען און קינדער פון די סאָלדאטען א פול פעסעל ביער, און אין אלע שענקען האָט מען א גאנצען טאג געטרונקען אויפ׳ן חשבון פון די נייע דעפוטאטען.

מאָנטאג דעם 10־טען אפריל, 1809, איז דער פארלאמענט ער־עפענט געוואָרען, אָבער הארט האָט יענעם טאג ניט געשטימט. אין דער זעלבער צייט האָבען זיך אויך אָנגעהויבען צו פארשפרייטען קלאנגען, וועלכע עס האָבען אגב פארשפרייט זיינע פריינט, אז הארט איז יעצט א קריסט, און אז ער האָט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען נאָך מיט א יאָר צוריק, א זאך אָבער וואָס האָט פאר קיין פאל נים באזייטיגט די דיסקוסיע וועגען אידען.

און ווידער איז ארויסגעקומען קרעיג׳ן אויפצולעזען דעם פאר־לאמענט צוליעב דעם סכסוך ארום דער הארט אפערע.

אין מיטען יוני, 1809, האָט גאָווערנאָר קרעיג באזוכט די פראָווינץ, פאָרענדיג מיט גרויס פאראד און מיט א גרויסער סוויטע, און די לאָיאליסטען האָבען אים איבעראל דערלאנגט אדרעסען. אין טהרי ריווערס איז ער אויפגענומען געוואָרען זעהר ווארעם, און דער אדרעס, וואָס מען האָט אים דערלאנגט, האָט זיך טיילוויז געלעזען ווי פאָלגט :

״דאָס גליק וואָס מיר פילען, זעהענדיג פאר אונז צום ערשטען מאָל דעם פארטרעטער פונ׳ם **קעניג** . . . מיר ערקלערען פייערליך,

אז מיר זענען לחלוטין ניט איינשטימיג מיט די פארזוכען, וועלכע זענען לעצטענס געמאכט געוואָרען געגען דער גאנצקייט פון דער פרייער קאָנסטיטוציע, וואָס איז געגעבען געוואָרען דורכ'ן חסד פונ'ם בריטישען פארלאמענט, און זיכער זענען מיר געוועזען צופריעדען מיט דעם ענטשיידענעם באשלוס פון אויפלעזען דעם פארלאמענט, ווי עס האָט עס געטאן אייער עקסעלענץ".

אָבער אין חודש אקטאבער, איז פאָרגעקומען א גרויסע ענדערונג. הער הארט האָט ניט געווארט פארן סוף פונ'ם קאמף, אום דאמאָלס צו רעזיגנירען. אנדערע האָבען געזאָגט, אז ער האָט גאָר ניט געוואָלט זיין אין גאנצען קיין קאנדידאט, און ווען ער האָט אויסגעדריקט זיין ווילען צו רעזיגנירען, איז דאמאָלס די אפשטימונג געוועזען ווי פאָלגט: בעל 80; באדעאו 79; און הארט 32.

דעמזעלבען חודש האָט דער גאָווערנאר קרעיג פארעפענטליכט א ליסטע מיט נעמען פון גוטע לאָיאלע בירגער, און צווישען זיי איז אויך געוועזען דער נאָמען יחזקאל הארט. ווען סער דזשיימס קרעיג איז אין 1811 אָפּגעפאָרען קיין ענגלאנד, האָט ער פון דאָרטען צוגעשיקט הארט'ן זיין פאָרטרעט, א זאך וואָס איז געוועזען זעהר אָנגעלייגט ביי דער הארט פאמיליע.

יחזקאל הארט האָט זיך שפּעטער גאָר אפּגעגעבען מיט זיינע ערפאָלגרייכע געשעפטען. ער האָט אויך אָנגעהאלטען זיינע פאליטישע פארבינדונגען, און איז יעצט געוואָרען א שטארקער אָנהענגער פון ליבעראליזם, כאָטש פריער איז ער געוועזען קאָנסערוואטיוו געשטימט.

ארום 1835, ווען אין קאנאדע האָט זיך געפילט א רעוואָלוציאנערע שטימונג, און צווישען אלע פארטייען האָט געהערשט גרויס אויפרעגונג, האָט הארט איינגעלאדען צו א ספּעציעלען מיטאָג אין טהרי ריווערס, א צאָל פּראָמינענטע פּערזאָנען, ווי פעפּינאו און אנדערע פּאטריאָטען. אלע איינגעלאדענע ענגלענדער האָבען זיך ענטזאָגט צו קומען, מיט דער אויסנאם פון איינעם בענעדיקט פאול וואגנער, און דאָס האָט אויך באנייט די אלטע שנאה און געגנערשאפט.

ווען ער איז געשטארבען שבת, דעם 16־טען סעפטעמבער, 1843, האבען זיך אלע איינוואוינער באטייליגט אין דער לויה, די געשעפטען זיינען נעשלאסען געווארען, די ריכטער האבען איבערגעריסען די זיצונ־גען, און די אפיצירען פון דעם 81־טען רעגימענט זענען געקומען צו דער לויה אין פולער מיליטערישער אויסשטאטונג.

שטורעמדיגע יארען זענען דאס געווען, און וואלט יחזקאל הארט ניט געהערט צו דער אליגארכישער פארטיי, וואלט ער אפשר צוליעב זיין אידישקייט ניט געהאט אזא גרויסע געגנערשאפט.

* * *

פיעלע אנדערע איינצעלהייטען פונ'ם לעבען פון דער פאמיליע הארט ווערען אויך דערמאנט אין בענדזשעמין סאלטעי'ס עסייען־זאמלונגען אונטערן נאמען "מעלאנדזשעי היסטאריק" אבער זיי זע־נען מערסטענס פון א פריוואטען כאראקטער און פון קליינעם הי־סטארישען באטייט פאר דער געשיכטע פון די אידען אין קאנאדע.

* * *

אין דער 1898 אויסגאבע פון הענרי דזשיימס מארגאנ'ס "די קענעדיען מען ענד ווימען אף די טיים", געפינען מיר א גענויע ביא־גראפיע פון קעראליין הארט, אן אייניקעל פון בנימין הארט.

געבוירען אין סט. לואיס, אין די שטאטען, האט זי זיך ארום 1876 אין גאנצען געווידמעט דער קינדער־גארטען ארבייט, קומענדיג שפעטער אין טאראנטא, וואו זי האט פארגעזעצט איר טעטיגקייט אויף דעם געביעט. פון 1886 ביז 1892 איז זי געווען די פארוואל־טערין פון דער "נארמאל טריינינג ענד מאדעל קינדערגארטען" שול אין טאראנטא, און ארום 1890 איז זי אויך באשטימט געווארען אלס פראווינציעלע אינספעקטארין פאר די קינדער־גארטענס אין אנטעריא.

זי האט שפעטער זיך צוריקגעקערט אין די שטאטען, וואו זי האט פארגעזעצט איר קינדער־גארטען ארבייט אינ'ם שטאט וויסקאנסין.

געמישטע הייראטען ביי די הארט, דייוויד און יהודה פאמיליעס

צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך אויך א ביאגראפיע וועגען די הארט און יהודה פאמיליעס, געשריבען פון לואיס א. הארט, דאטירט מאנטרעאל נאוועמבער 24, 1919. אין דער דאזיגער ביאגראפיע ווערט דערצעהלט, אז אהרן הארט און זיין שוואגער שמואל יהודה האבען באזוכט די אמעריקאנער קאלאניעס, איידער קאנאדע איז נאך פארנומען געווען פון די ענגלענדער, און ווען הארט האט זיך שפעטער באזעצט אין טהרי ריווערס, האט שמואל יהודה געמאכט צוערשט אלס זיין וואוינ־ארט מאנטרעאל, אבער שפעטער איבערציענדיג קיין ניו יארק.

ווען אהרן הארט איז געשטארבען דעם 28־טען דעצעמבער 1800, זענען נאטיצען וועגען זיין טויט ערשיענען אין דעם ״דזשענטעלמענ׳ס מעגעזין״ און א רייע אנדערע ענגלישע פובליקאציעס, וועלכע האבען וועגען אים גערעדט ווי וועגען דעם רייכסטען ענגלענדער אין די קאלאניעס, און ווען די פראנצויזישע קאנאדער האבען גערופען דער פויפסט פון קאנאדע.

פון דער זעלבער ביאגראפיע דערוויסען מיר זיך וועגען די געמישטע הייראטען, וועלכע זענען פארגעקומען ביי די אידישע פיאנערען פאמיליעס. אזוי האט גערטרוד דייוויד, אהרן הארט׳ס אן אייניקעל, חתונה געהאט מיט קאפיטאן טאמאס האווארד, האפען־מייסטער פון מאנטרעאל, און איר שוועסטער גאלדע דייוויד האט געהייראט מיט דזשאהן דייד, א זון פון קעניגין וויקטאריא׳ס אן אדיוטאנט.

בעי הארט, אן אנדער אייניקעל, האט חתונה געהאט מיט מיס באושעי פון קוויבעק, א טאכטער פון דזשאזעף בושעי, גענעראל־אויסמעסטער פון קאנאדע, וועלכע האט נאך בעי הארט׳ס טויט געהייראט צום צווייטען מאל מיט סער עמבראוז שעי, גאווערנאר פון ניופאונדלענד.

טעאדאר הארט, בנימין הארט'ס זון, און אהרן הארט'ס אן איי־ניקעל האט דאס ערשטע מאל געהייראט מיט א שוועסטער פון דר. דייוויד, אבער זיין צווייטע פרוי איז אויך געוועזן א קריסטין, מערי קענט ברעדבארי פון באסטאן. טעאדאר הארט'ס א זון, פרעד, האט געהייראט א געוויסע פריילין טודאר פון באסטאן, און א צוויי־טער זון ראבערט, איז צוויי מאל געוועזן פארהייראט צו קריסטינס, און זייערע א שוועסטער עדיט האט חתונה געהאט מיט עטיען דזשאוקלא־פעלאו, א פרעפעקט פון א דעפארטמענט אין פראנקרייך.

אויך די יהודה'ס האבן זיך אסימילירט דורך געמישטער הייראט און שפעטער האבן זיי אפילו געביטען דעם נאמען יהודה אויף ברענדאן.

די ביאגראפיע דערצעהלט אויך אז אהרן הארט און שמואל יהודה האבן געהאט א גרויס פארמעגן ווען זיי זענען אנגעקומען קיין קאנאדע, און שמואל יהודה האט אנטוויקעלט אזא פארצווייגטע פוטער־האנדעל אין מערב קאנאדע, אז איינער פון זיינע לאנדאנער פריינט האט אריינגעלעגט אינ'ם געשעפט דרייסיג טויזענט ענגלישע פונט, א גרויסע סומע געלט אין יענער צייט. ער האט שפעטער איבערגעצויגען קיין אמעריקע, און זייענדיג גענעראל וואשינגטאנ'ס א פערזענליכער פריינט, האט ער זעהר פיעל געהאלפען וואשינגטאנס ארמיי אין דער צייט פון דער אמעריקאנער רעוואלוציע.

א רב מאָנט שכירות אין געריכט

איינער פון די ערשטע פראָצעסן וועגן א קהל׳שען אידישען ענין (אויב ניט דער ערשטער), וועלכער איז פאָרגעקומען אין קאנא־דע, איז דער פראָצעס פון יעקב רפאל כהן, וועלכער האָט אָנגע־האלטען די רבנות־חזנות שטעלע ביי דער מאָנטרעאלער ״שארית ישראל קאָנגרעגיישאן, אין די יאָרען 1782—1778. אין די קאנאדער ארכיוועז (סעריע קיו. באנד 33, זייטען 30־17) געפינען זיך פאָל־גענדע איינצעלהייטען וועגען דעמדאָזיגען פראָצעס צווישען רעוו. כהן אלס קלעגער, און ליוואי סאלאמאנס (פארטרעטער פון דער ״קאָנגרעגיישאן) אלס אנגעקלאָגטער.

דאָס וויכטיגסטע איז אן אויסצוג פון דעם ווי איבערגעגעבען אין די רעקאָרדען פונ׳ם ״קאָמאן פליעס״ געריכט פארן מאָנטרעא־לער דיסטריקט:

שבת סעפּטעמבער 28, 1782.

דזשאָן פרייזער און הערטעל דע ראָוויל, עסקווייערס:

מר. וואָקער פאר׳ן קלעגער, האָט דורך א דעקלאראציע פארלאנגט די סומע פון ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיבען פענעס, לויט דאָס געזעצליכע געלט אין דער פראָווינץ וואָס קומט אים פון אָנגעקלאָגטען, אלס שכירות פאר ערפילען די פליכטען פון שוחט, חזן, לערער און רב פאר דער ״קאָנגרעגיישאן״, פאר דריי יאָר צייט, לויט א קאנטראקט, וואָס איז געחתמ׳עט געוואָרען דעם 13־טען פעב־רואר, 1778. דער קאָנטראקט איז געמאכט געוואָרען צווישען חיים מייערס אין לאָנדאָן, פארטרעטענדיג די אידען פון דער פראָווינץ, פון דער דערמאָנטער סומע איז א טייל א באלאנס פאר די ערשטע דריי יאָר, און דאָס איבעריגע פאר די פיער חדשים פונ׳ם פערטען יאָר, לויט דעם פרייז פון פופציג פונט א יאָר.

אויף דער קלאגע האָט דער אָנגעקלאָגטער, דורך מר. פאועל,

ערקלערט אז ער איז גאר ניט שולדיג דעם אנגעקלאגטען, און ער בעט דאריבער אז מען זאל די קלאגע צוריקווייזען און אים באווילינגען די קאסטען פונ'ם פראצעס.

דער אנקלעגער האט דאן ארויסגערופען סיימאן ליוואי אלס עדות פון זיין זייט, און נאכדעם ווי סיימאן ליוואי האט געשוואוירען צו דערצעהלען דעם אמת, האט ער ערקלערט, אז ער איז אנוועזענד געוועזען איין זומער־טאג אין דער שול, ווען דער קלעגער איז אריינגעקומען, און האט דאמאלס געדאווענט אלס חזן. ער גלויבט אז דאס איז געוועזען אויף דער בקשה פונ'ם אנגעקלאגטען, אבער ער איז נים פאזיטיוו אין דעם.

דאס גערינכט האט דאן צוגעמשפט דעם אנקלעגער, אז מען זאל אים באצאלען די ניין און פערציג פונט, זעקס שילינג און זיעבען פענעס, אין געזעצליך געלט פון דער פראווינץ, און חוץ דעם דארף ער נאך אויך באקומען פינף פונט, צוועלף שילינג און עלף פענעס אלס קאסטען..

מיט דעם האט זיך דער פראצעס ניט געענדיגט , ווייל ליוואי סאלאמאנס האט אפעלירט געגען דעם אורטייל פונ'ם ''קאמאן פליעס" געריכט.

דזש. מאנק, דער אדוואקאט פאר ליוואי סאלאמאנס, האט דעם 17־טען מערץ, 1783 צוגעשטעלט צום אפיעל געריכט אין קוויבעק, די אורזאכען אויף וועלכע זיין אפיעל געגען דעם אורטייל איז געשטיצט. מען האט אויסגעהערט נייע עדות, ווי שמואל און אוריה יהודה, און מיט פינף שטימען געגען איינער, האט דאס העכערע גע־ריכט דאנערשטאג דעם 6־טען מאי, 1784, אנערקענט דעם אפיעל פאר באגרינדעט, און נאך צוגעמשפט רעוו. כהן צו באצאלען די קאסטען פונ'ם פראצעס.

די גרינדונג פון דער האַרט׳ס באַנק

די האַרט׳ס באַנק וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען פון משה האַרט אין דעם יאָר 1835, איז געוועזען אַ רעזולטאַט פון אַ פינאַנציעלען פאַניק, וואָס האָט דאַמאָלס געהערשט איבער גאַנץ אַמעריקע, און באַזונדערס אין ניו יאָרק, מיט וועמען די קאַנאַדער סוחרים האָבען געהאַט גרויסע געשעפטליכע פאַרבינדונגען. פיעלע קאַנאַדער סוחרים האָבען דאַריבער אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אָרגאַניזירען אייגענע באַנק־הייזער, און אַזוי זיך צו פאַרהיטען פון דעם פאַניק. די באַנק־הייזער וועלכע זענען אָרגאַניזירט געוואָרען, און וועלכע פלעגען קאָנטראָלירט ווערען פון באַקאַנטע געשעפטס־לייט, האָבען אַרויסגעלאָזט באַנק־נאָטען, וועלכע דאָס פאָלק האָט גענומען אַזוי גוט ווי געלד, און איינע פון די דאָזיגע באַנק־הייזער איז אויך געוועזען די האַרט׳ס באַנק, וועלכע האָט עקזיסטירט ביז דעם יאָר 1852, ווען משה האַרט איז געשטאָרבען (אָקטאָבער 15, 1852) און די באַנק האָט זיך דאַן געשלאָסען, אויסצאָלענדיג אַלע קרעדיטאָרען זייערע חובות, און אויך באַצאָלענדיג די באַנק־נאָטען.

וועגען דער גרינדונג פון דער האַרט באַנק (פאָטאָגראַפיעס פון אירע באַנקנאָטען האָבען מיר געבראַכט אינ׳ם ערשטען באַנד ״דער איד אין קאַנאַדע״) געפינט זיך אין די קאַנאַדער אַרכיוען די אַפּליקאַציע פאַר אַ טשאַרטער פאַר איר, אַ זאַך וואָס איז אויך באַוויליגט געוואָרען. דאָס ווייטערדיגע איז אַן איבערזעצונג פון דעם אַפּליקאַציע־בריעף:

,,צו זיין עקסעלענץ דער רעכט געערטער טשאַרלז פּאָולעט טאָמסאָן, איינער פון איר מאַיעסטעט׳ס ערענהאָפּטסטען געהיימראַט, גענעראַל גאָווערנאָר פון דער בריטישער נאָרט־אַמעריקע, און גענעראַל־קאַפּיטאַן און הויפט־גאָווערנאָר איבער די פּראָווינצען פון נידער און אויבער־קאַנאַדע, נאָוואַ סקאָשיאַ א. א. וו.

די פּעטיציע פון משה האַרט, אַלעקסאַנדער טאָמאַס האַרט, און

יחזקאל מ. הארט פון דער שטאדט טהרי ריווערס, וועלכע ערקלערען גנעדיגסט:

אז אייערע פעטיציאנערען, צוזאמען מיט אנדערע וועלכע וועלען זיך אין אונז אנשליסען, ווילען גרינדען א באנק, פארן געברויך פון דער שטאדט טהרי ריווערס און אומגעגענט, מיט א קאפיטאל פון צוועלף טויזענט פינף הונדערט פונט, צוטיילט אין טויזענט אקציעס צו פופציג דאלאר יעדע. די באנק זאל באקאנט זיין אלס הארט'ס באנק.

אייערע פעטיציאנערען בעטען דאריבער אז א פאראָרדנונג זאל ארויסגעגעבען און סאנקציאנירט ווערען דורך אייער עקסעלענץ און ספעציעלען ראט, צו אינקארפארירען עס אונטער'ן נאָמען הארט'ס באנק מיט דער ערלויבניש אנצופירען באנק-געשעפטען מיט א קאפיטאל פון 12,500 פונט, צוטיילט אין טויזענט אקציעס.

טהרי ריווערס, נאָוועמבער 15, 1839,

(אונטערגעשריבען)

מ. הארט
א. ט. הארט
י. מ. הארט.

פארשיעדענע האַרט בריעף אין די קאנאדער ארכיווען

אין די קאנאדער ארכיווען געפינט זיך א גרעסערע צאָל בריעף געשריבען פון מיטגליעדער פון דער הארט פאמיליע, געשריבען צו פארשיעדענע צייטען, און אורטיילענדיג לויט די בריעף איז צו זעהען, אז די הארט פאמיליע האָט גענומען דעם גרעסטען אינטערעס אין די פארשיעדענסטע אנגעלעגענהייטען פונ'ם לאנד, פאָליטישע אזוי גוט ווי עקאָנאָמיש־פינאנציעלע.

אזוי געפינען מיר א בריעף פון אהרן פיליפ הארט, געשריבען דעם 31־טען יאנואר, 1822 (רעפּאָרט אן קענעדיען ארקייווס 1897) וועגען דער באוועגונג וואָס איז אָנגעגאנגען צו פאראייניגען די צוויי פראווינצען. דער בריעף איז געשריבען צו עדוארד עלים עסק. א מיטגליעד פונ'ם ענגלישען פארלאמענט, און ער זאָגט זיך ארויס פאר דער פאראייניגונג פון די צוויי פראָווינצען.

עס געפינען זיך אויך בריעף מיט רעקאָמענדאציעס וועגען אויס־בעסערונגען צום פּאָרט אין קוויבעק א. ד. ג., וואָס דאָס צייייגט דעם גרויסען אינטערעס וואָס די אידישע פיאנערען האָבען גענומען אין קאנאדע'ס אנטוויקלונג.

די קאָרעספּאָנדענץ וועגן א ר עגיסטער

אין די ארכיוועו פון קאנאדע (״פייל״ נומער 7375 פאר'ן יאָר 1840) געפינט זיך א סעריע בריעף וועגן אן ערלויבניש צו פירען א רעגיסטער פאר געבורטען, חתונות און טויטענפאלען.

דעם 5־טען דעצעמבער, 1840, האָט זיך די מאָנטרעאלער ״שארית ישראל״ שול געווענדעט מיט א בקשה צו זיין עקסעלענץ באראָן זיידענהעם, גענעראל גאָווערנאָר פון קאנאדע, אז מען זאָל ער־לויבען רעווערענד דוד פיזא, צו פירען אזא רעגיסטער, און די בקשה איז אונטערגעשריבען פון די בעאמטע פון דער שול, ווי יצחק וועלענ־טיין, מ. י. העיז, י. דזשאָזעף, ט. הארט און שמואל הארט.

אויף דער בקשה איז געקומען אן ענטפער, אז די דערמאָנטע פעטיציע איז איבערגעגעבען געוואָרען צום ״אטוירני דזשענעראל״, ער זאָל באטראכטען די נויטיגע פאָרמאליטעטען דערפון און אויך די געזעצליכקייט, און ארויסגעבען אן ענדגילטיגען באשלוס וועגען דעם. דעם 29־טען דעצעמבער פונ'ם זעלבען יאָר האָט סי. אר. אָגדען, גע־ענטפערט דעם גענעראל גאָווערנאָר, אז ער הייסט גוט דעם פארלאנג, וועלכער איז געזעצליך, און אין יאנואר 1841 איז אזא ערלויבניש געגעבען געוואָרען צו רעוו. דוד פיזא.

דער קאמף ארום אידישע פריעדענס־ריכטער

אין דער געשיכטע פון די קאנאדער אידען, פארנעמט א וויכטיגען פלאץ דער קאמף פאר אידישער גלייכבארעכטיגונג, א קאמף וואס איז אנגעפירט געווארען פאר פיעלע יארען. אין דעם ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע", האבען מיר שוין דערמאנט די ראליע וואס עס האט דערביי געשפיעלט יחזקאל הארט און זיין ערוועהלונג צי דער "אסעמבלי". שפעטער האט דעם קאמף פארגעזעצט זיין ברודער, בנימין הארט*), ווען מען האט ניט דערלאזען אנצושליסען זיך אין דער מיליץ. אבער דער קאמף פון דעם לעצטען האט זיך ניט באגרענעצט מיט דעם אליין, ווייל אויך א צווייטער אינצידענט האט ארויסגערוקט אין פאדערגרונד דעם קאמף פאר פולשטענדיגער אידישער גלייכבארעכטיגונג. דער קאמף איז באשטאנען אין דעם וואס בנימין הארט איז באשטימט געווארען צו דעם אמט פון מאגיסטראט, און פונקט ווי די יחזקאל הארט אפערע, האט דאס אויך אנגענומען א קאמפליצירטען כאראקטער.

אין א בריעף וואס גערעלד הארט האט געשריבען צו ל. א. הארט (דאטירט דעם 25־טען מערץ, 1906), און וועלכער געפינט זיך צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, ווערט דער דאזיגער פאל באטראכט פון אים פאר אזוי וויכטיג ווי דער יחזקאל הארט אינצידענט.

---

*) וועגען בנימין הארט, אהרן הארט'ס זון, ווערט דערצעהלט אז אין זיין הויז אין מאנטרעאל, האט ער געהאט א גרויסען צימער, וואו די גאנצע פאמיליע פלעגט זיך צוזאמענקומען מתפלל זיין פרייטאג צו נאכטס און שבת פרי, ווי אויך אין די יום טובים. עס פלעגען אויך קומען פרעמדע, און צו ימים נוראים פלעגען אויך קומען דר. דע לא מאטא פון טשארלסטאן, מאיר ליוואי, און אנדערע. (פובליקאציעס פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, באנד 27, זייט 492.)

"די עמאנציפאציע פון די קאנאדער אידען", שרייבט ער, "וועלכע האט זיך אנגעהויבען מיט יחזקאל הארט'ס באמיהונג צו קענען פארנעמען זיין "סיט" אין פארלאמענט איז פארענדיגט געווארען דורך שמואל ב. הארט און בנימין הארט, ווען זיי זענען דערהויבען געווארען צו דער ריכטער־שטול. בנימינ'ס באשטימונג איז נאך דערצו געמאכט געווארען דירעקט דורך קעניגין וויקטאריא, און ווי איך גלויב איז עס געוועזען די איינציגע באשטימונג, וואס איז ווען געמאכט געווארען אויף אזא אופן פאר א קאלאניאלען מאגיסטראט. לארד קלעוועלי, דער קאלאניאל־סעקרעטאר האט עס איר רעקאמענדירט, ווייל דער גענעראל־גאווערנאר האט עס איבערגעשיקט צו אים".

משה יהודה העיז

בנימין הארט און משה יהודה העיז זענען באשטימט געווארען אלס מאגיסטראטען, אבער די פראגע פון דער אידישער רעליגיע און די אידישע שבועה איז ווידער אויפגעהויבען געווארען, און דער

גענעראל־גאווערנאר האט די אנגעלעגענהייט איבערגעשיקט צום קאלא־ניאלען סעקרעטאר, א זאך וואס האט זיך געענדיגט מיט קעניגין וויקטאריא'ס גוטהייסונג.

אין די אימפעריאלע בלאע ביכער וועגען קאנאדער אנגעלעגנ־הייטען (באנד 17 פאר די יארען 1849 און 1850), אונטער דער איבערשריפט "אידישע רעכטלאזיגקייט אין קאנאדע און דזשעמייקע" געפינט זיך די רעגיערונגס־קארעספאנדענץ וועגען דעם ענין, וואס בא־לייכט דעם גאנצען אינצידענט.

(בריעף נומער 4 — גאווערנאר לארד עילמער

צו סעקרעטאר סטענלי, דעם 18־טען יוני, 1833).

סארעל, נידער קאנאדע, יוני 18, 1833.

הער!

האבענדיג בדעה ארויסצוגעבען א נייע ליסטע פון פריעדענס־ריכטער פאר דער פראווינץ פון נידער־קאנאדע, אין וועלכער עס וועלען אריינגעהן די נעמען פון עטליכע הערען, וועלכע זענען יעצט ניט קיין ריכטער, האב איך פארגעשלאגען די צוויי פערזאנען, די הערען בנימין הארט און מ. י. העיז, אייגוואוינער פון דער שטאדט מאנטרעאל, און וועלכע זענען פון אידישען גלויבען, צו ווערען מא־גיסטראטען, אן אמט וואס זיי זענען יעצט קאמפעטענט אויסצופילען דורכ'ן געזעץ. עס צייגט זיך אבער ארויס, אז דאס פארפעהלען די ווערטער "אויפ'ן ריכטיגען גלויבען פון א קריסט", וועלכע מוזען ארויסגענומען ווערען פון דער שבועה, ווען מען וועט זיי איינשווערען אין אמט, אז פאר דעם איז ניט געזארגט געווארען, און די אומשטענ־דען שטערען דאריבער, אז זיי זאלען קענען אננעמען מיין פארשלאג, פון וועלכען זיי האבען זיך אפגעזאגט. איך האב יעצט די ערע אי־בערצושיקען מיט דעם א קאפיע פון דעם געמיינשאפטליכען בריעף, וואס די הערען האבען אדרעסירט וועגען דעם צו מיין ציוויל סעקרע־טאר, און וועגען דער לעגאלער מיינונג פון די אדוואקאטען, מיט וועמען זיי האבען זיך בעראטען. איך ערלויב זיך צו בעטען ביי

איך, איר זאָלט די זאַך באַטראַכטען מיט דער שנעלסטער מעגליכ־קייט,, ווייל דאָס באַרירט די באַטרעפענדע פּערזאָנען, און אויך אַנדערע אונטער ענליכע אומשטענדען. דאָס קען געטון ווערען דורכ'ן געזעץ־פּראָיעקט צו גונסטען פּערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע, וועלכער ווערט יעצט פאַרהאַנדעלט אין בריטישען פּאַרלאַמענט, ווייל יעדע גע־זעצגעבונג אין דעם לאַנד (ווי איך בין אינפאָרמירט) וועט ניט העלפען.

איך האָב די ערע א. א. וו.
(אונטערגעשריבען) עילמער.
(איינשלוס נומער איינס)
מאָנטרעאַל יוני 3, 1833.

העדר!

זייט מיר האָבען געהאַט די ערע אייך איבערצוגעבען, פאַר דער אינפאָרמאַציע פון'ם הויפּט־גאָווערנאָר, אונזער גרייטקייט צו קוואַלי־פיצירען זיך אַלס פריעדענס־ריכטער פאַר'ן מאָנטרעאַלער דיסטריקט, אַנגעמענדיג דעם אַמט וואָס איז אונז פאָרגעשלאָגען געוואָרען פון זיין עקסעלענץ, האָבען מיר צוליעב געוויסע ספקות איבערגעדענקט וועגען דער מעגליכקייט צו קענען נעמען די שבועה, ווי פאַרלאַנגט לויט'ן געזעץ. מיר האָבען זיך באַראַטען מיט אַ יוריסט, וועמענס מיינונג מיר לעגען דאָ צו, און וועלכער גלויבט ניט, אַז מיר קענען אויסלאָזען די ווערטער "אויפ'ן ריכטיגען גלויבען פון אַ קריסט", וועלכע זענען אַ טייל פון דער שבועה, וועלכע פריעדענס־ריכטער דאַרפען שווערען, ווייל די פּראָווינציעלע לעגיסלאַטור איז ניט געגאַנגען ווייט גענוג מיט איר אַקט 1 ווי. 4 סי. 57, וועלכער האָט אַנגענומען "צו דערקלערען פּערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע באַרעכטיגט צו אַלע רעכטען און פּריוועלעגיעס ווי פון אַנדערע זיין מאַיעסטעט'ס אונטערטאַנען אין דער פּראָווינץ", אויך ניט זאָרגענדיג דערפאַר, אַז די אויביגע ווערטער זאָלען אויסגעלאָזען ווערען פון דער שבועה.

מיר מוזען דאַריבער אייך בעטען, צו ערקלערען זיין עקסעלענץ דעם הויפּט גאָווערנאָר, אַז געפינענדיג עס פאַר אוממעגליך, אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, צו נעמען די שבועה, מוזען מיר דער־

פאר בעטען, אז מען זאל אונזערע נעמען ניט ארויפשטעלען אויף דער נייער ליסטע; אין דער זעלבער צייט באדאנקען מיר אויפריכטיג זיין לארדשיפ פאר'ן כבוד, מיט וועלכען ער האט אונז געוואלט ערען, און מיר האפען אז זיין עקסעלענץ וועט די פראגע אויפהויבען פאר'ן אימפייריאלען פארלאמענט, אזוי אז די געבליבענע דיסקוואליפיקאציע וועגען אידען אין דער פראווינץ זאל באזייטיגט ווערען, און אז קיין שטערונג זאל שפעטער ניט בלייבען אין דער פראווינץ, אויף צו קענען אננעמען פארטרויענס עמטער.

מיר האבען די ערע . . . . .

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

מ. י. העיז.

ליוטענאנט קאלאנעל קרעיג

ציוויל־סעקרעטאר, קוויבעק.

(ביילאגע נומער 2)

סט. גבריאל גאס, מאנטרעאל

פרייטאג פרימארגען, מאי 31, 1833.

הערען!

אלס ענטפער אויף אייערע פראגעס, וואס איר האט מיר געשטעלט, וועגען דער מעגליכקייט פון פערזאנען פונ'ם אידישען גלויבען, צו שווערען ביים אננעמען דעם אמט אלס פריעדענס־ריכטער אין דער פראווינץ לויט די עקזיסטירענדע געזעצען, וויל איך אייך מודיע זיין, אז באטראכטענדיג גענוי די פראגע, בין איך געקומען צום באשלוס: —

1. — אז דאס געזעץ פון דער פראווינציעלער לעגיסלאטור האט ניט געזארגט פאר דעם, אז מען זאל קענען אויסלאזען די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט", ווען א איד נעמט די שבועה אין דער פראווינץ.

2. — אז דער פריערדיגער סטאטוס, וועלכער האט ערלויבט די אידען אויסצולאזען די ווערטער ״לויט׳ן אמת׳ן גלויבען פון א קריסט״ איז שוין מער נים אין קראפט.

3. — אז דער סטאטוס באקאנט אלס דער קאלאניאלער נאטור־ראליזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין פאלען פון נאטוראליזירונג.

4. — אז אונטער די עקזיסטירענדע אומשטענדען, בין איך פעסט איבערצייגט, אז פערזאנען פון דעם אידישען גלויבען קענען נים נעמען די נויטיגע שבועה פאר פריערענס־ריכטער, ביז וואנען די ראליזירונגס אקט, דערמאנט בלויז די אויסלאזונג פון די ווערטער אין באטרעפענדע ווערטער.

איך פארבלייב .....

אהרן פיליפס הארט,

באריסטער — עט — לאא.

צו בנימין הארט און משה יהודה הערץ.

דעם 23־טען אקטאבער 1833 האט לארד עילמער געמאלדען סעקרעטערי סטענלי, אז ער האט דורך דער האליפאקסער סעפטעמבער פאסט דערהאלטען די קארעספאנדענץ פונ׳ם קאלאניאלען מיניס־טעריום, און צווישען זיי אויך די בריעף וועגען דער באטרעפענדער פראגע, צוזאמען מיט איבערגעשיקטע קאפיעס פון דער פריערדיגער קארעספאנדענץ וועגען דעם ענין.

איין בריעף ענטהאלט אן אויסצוג פון א בריעף געשריבען דעם 10־טען אקטאבער, 1830 פון סעקרעטערי סער דזשי. מארעי צו לארד עילמער, אין וועלכען ער זאגט, אז ער באטראכט די דריי אקטען וועגען אידען, וואס די לעגיסלאטור פון נידער־קאנאדע האט אנגענומען, אוך וואס זיין מאיעסטעט דארף גוט הייסען, אבער עס זענען פאראן וויכטיגע אויסזעצונגען, וועגען וועלכע ער וועט נאך ווייטער מיט אים קאמוניקירען.

אין א צווייטען בריעף, געשריבען דעם 3־טען נאוועמבער ד. י.,

איז ער מודיע לאָרד עילמער, אז ער שיקט אים איבער די פאראָרדנונג פון זיין מאיעסטעט, דאטירט דעם 1־טען נאָוועמבער, וואָס באשטעטיגט די גוטהייסונג פון די דריי געזעצען (607; 606; 603) וואָס די לעגיסלאטור האָט אָנגענומען אין חודש מערץ, 1829. די פאראָרדנונג לעזט זיך:

"דאָס געזעץ צו העלפען די פערזאָנען פון דער אידישער רעליגיע האָט באקומען זיין מאיעסטעט'ס גוטהייסונג, ווייל טראָצדעם וואָס די באטרעפענדע גרופע איז ניט גרויס אין דער פּראָווינץ, איז עס אָבער ניט געננג אורזאכע, ווארום צוליעב זייערע רעליגיעזע איבערצייגונגען זאָלען זיי בארויבט ווערען פון דער באקוועמליכקייט וואָס זיי קענען געניסען, ניט שטעלענדיג אין געפאר די אנדערע איינוואוינער פון נידער־קאנאדע.

זיין מאיעסטעט'ס אדוואָקאט, אטארני, און גענעראל בעל יועץ, האָבען צו מיר באריכטעט זייער מיינונג, אז עס איז ניט נויטיג, אז מען זאָל עס נאכאמאָל פארברענגען פאר'ן פארלאמענט, אז די קעניגליכע גוטהייסונג זאָל עס געגעבען ווערען."

דער ענטפער אויף לאָרד עילמער'ס אָנפראגע וועגען דעם הארטהעיז ענין לעזט זיך:

דאונינג גאס, אויגוסט 28, 1833.

מיין לאָרד!

אלס אן ענטפער אויף אייער לאָרדשיפּ'ס אָנפראגע נומער 65, פונ'ם 18־טען יוני, איבערגעבענדיג אז אידען קענען ניט אָננעמען קיין אמטען אלס פריעדענס־ריכטער אין נידער־קאנאדע, ווייל זיי קענען ניט נעמען די נויטיגע שבועה, וועלכע ענטהאלט די ווערטער "לויט'ן אמת'ן גלויבען פון א קריסט", האָב איך די ערע אייך צו אינפאָרמירען, אז איך ווייס ניט פון קיין אורזאכע, ווארום די שוועריגקייטען קען ניט באזייטיגט ווערען דורך אן אקט פון דער פראָווינציעלער לעגיסלאטור. אויב מען דענקט, אז עס איז נויטיג אז אזא געזעץ זאָל פאָרגעבראכט ווערען פארביידע הייזער פונ'ם פאר־

לאמענט, גלויב איך ניט אז דאָס איז א באגרינדעטע מיינונג. אָבער אפילו ווען אן אקט וועגן אידישע פריעדענס־ריכטער, זאָל זיין אונ־טער דעם טייל פון דעם בריטישען סטאטוט, וואָלט עס אויך ניט גע־ווען קיין שטערונג פאר דעם, אז אזא געזעץ זאָל פאָרגעבראכט ווערען אין דער פראָווינץ גופא. איך מוז דאריבער רעקאָמענדירען, אז אן אפליקאציע זאָל געמאכט ווערען צו דער לעגיסלאטור, כדי צו באַ־זייטיגען די אומבאקוועמליכקייטען, וועגען וועלכע אייער לאָרד מאכט מיר אויפמערקזאם, סיידען אזא ריכטונג קען געשטערט ווערען פון אורזאכען, וועלכע זענען מיר ניט באקאנט, וועגען וועלכע אייער לאָרד וועט מיר זיכער באריכטען.

איך פארבלייב . . . . .

(אונטערגעשריבען)

אי. דזשיי. סטענלי.

שבת דעם 8־טען פעברואר, 1834, האָט ליוטענאנט־קאָלאָנעל קרעיג, לאָרד עילמער'ס ציווילער סעקרעטאר, איבערגעגעבען פארשיע־דענע רעגיערונגס־פארשלאגען דער ״אסעמבלי״ פון נידער־קאנאדע, וועלכע איז דאמאָלס געוועזען פארזאמעלט, און צווישען זיי איז אויך געוועזען א ״מעסעדזש״ וועגען מאכען די נויטיגע אויסבעסערונגען צום שבועה־ געזעץ, כדי ב. הארט און מ. י. העיז זאָלען קענען אנ־נעמען זייערע עמטער אלס פריעדענס־ריכטער. די רעקאָמענדאציע איז באטראכט געוואָרען פון דער ״אסעמבלי״ דעם 10־טען פעברואר, און באשלאָסען עס איבערצוגעבען צו אָ קאָמיטעט פון פינף. דעם 14־טען פעברואר האָט מר. קימבער אלס פאָרזיצענדער פון קאָמיטעט באריכ־טעט צום הויז, אז זיי האָבען אָנגעפרעגט ביים גאָווערנאָר, צו ער האָט אָנגעפרעגט די מיינונגען פון די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין וועגען דעם ענין, און אויך וועגען כאראקטער פון די שטערונגען, אויף וועלכען לאָרד עילמער האָט זיי געענטפערט, אז ער האָט זיך ניט בעראטען מיט די געזעץ־באאמטע פון דער קרוין, נאָר די זאך איז אויפגעבראכט געוואָרען פון די פאראינטערעסירטע פערזאָנען גופא. די ״אסעמבלי״ האָט דאן באשלאָסען דעם ענין ווידער איבערצוגעבען צום זעלבען

קאָמיטעט. דעמזעלבען טאג איז דער "אסעמבלי" אויך צוגעשטעלט געוואָרען די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דעם ענין.

דעם 28־טען פעברואר האָט מר. קימבער ווידער באריכטעט דעם הויז, און עס איז באשלאָסען געוואָרען אפצודרוקען 200 קאָפּיעס פונ'ם באריכט, כדי צו צוטיילען עס צווישען די מיטגליעדער פון דער "אסעמבלי".

דער באריכט פונ'ם קאָמיטעט (פארעפענטליכט אינ'ם צוגאָב דזשי. צו די פּראָטאָקאָלען פון דער "האוז אף אסעמבלי פון נידער קאנאדע" פאר'ן יאָר 1834) פארהאנדעלט די גאנצע געזעצליכע געשיכטע פון די ענגלישע סטאטוטען אין ענגלאנד און אין קאנאדע, און קומט צום שלוס, אז עס איז פארשטענדליך אז א איד דארף אויסלאָזען פון דער שבועה די ווערטער "לויט'ן אמתן גלויבען פון א קריסט", ווייל די שבועה מוז זיין אין איינקלאנג מיט'ן גלויבען פונ'ם באטרעפענדען פערזאָן, וועלכער שווערט, און נאָר דאמאלס האָט זי א קראפט, און ווערט ניט קיין וויץ. דער רעפּאָרט ערקלערט אויך, אז דער קאָמיטעט באדויערט דעם פאל, וואָס די צוויי באטרעפענדע פערזאָנען האָבען אליין געזוכט אויסצוטייטשען דאָס געזעץ. אנשטאט צו נעמען די שבועה, ווי עס האָט געטון שמואל ביקאנקאור הארט פון טהרי ריווערס, וועלכער איז אויך א פּריעדענס־ריכטער. דער קאָמיטעט איז דאריבער מיט דער מיינונג, פארענדיגט דער באריכט, אז עס איז ניט נויטיג קיין ווייטערדיגע געזעצגעבונג וועגען דעם ענין. *)

---

*) צום באריכט איז אויך צוגעלעגט די גאנצע קאָרעספּאָנדענץ וועגען דער אפערע, ווי אויך דאָס עדות־זאָגען פון פארשיעדענע פערזאָנען, צווישען וועלכע עס איז אויך דאָ דאָס עדות־זאָגען פון ש. ב. הארט פון טהרי ריווערס, ער האָט פאר'ן קאָמיטעט דערצעהלט, אז ער איז פון סער דזשיימס קעמפּט נאמינירט געוואָרען פאר'ן אמט, אָבער ער האָט עס אויך ניט געקענט אָננעמען צוליעב דער שבועה, און צוליעב דעם איז עס אָנגענומען געוואָרען דער נייער פּראָווינציעלער סטאטוט וועגען דער שבועה. דעם אמט האָט ער ערשט אָנגענומען ביים

אין די ווייטערדיגע פּראָטאָקאָלען פון דער ''אסעמבלי'' ווערט מער דער באטרעפענדער אינצידענט ניט דערמאָנט (אין די פּראָטאָ־קאָלען פאר די יאָרען 1835-6 איז נאָר פאַרצייכענט דער פאַל מיט אַדאַלפּוּס מרדכי האַרט און זיינע קלאַגעס געגען ריכטער באוען, וואָס מיר האָבען שוין איבערגעגעבען אין ערשטען באנד ''דער איד אין קאנאדע''), וואָס דאָס צייגט אז די זאך איז מער ניט פארהאנדעלט געוואָרען פון דער ''אסעמבלי''. דעם 5־טען אויגוסט, 1837, איז אין דער ''גאזעט'' פון נידער־קאנאדע פארעפענטליכט געוואָרען, אז משה י. העיז און בנימין האַרט זענען באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער פאר'ן דיסטריקט מאָנטרעאַל.

* * *

שטורעמדיגע טעג זענען די דרייסיגער יאָרען פון'ם לעצטען יאָר־הונדערט געוועזען פאר קאנאדע. דער אויפשטאנד פון 1837 און שפּע־טער די פאראייניגונג פוןביידע קאנאדעס (נידער און אויבער קאנאדע) האָבען געלאָזען א סך אומצופרידענהייט ביי פיעלע און צו דעם זע־

אָנקומען פון לאָרד עילמער, אין יאָר 1833, ווען ער האָט געשוואוירען, אויסלאָזענדיג די באטרעפענדע ווערטער, און דעם 21־טען אקטאבער פון'ם זעלבען יאָר האָט ער צום ערשטען מאָל פארנומען דעם ריכטער־שטול ביי די ''קווארטער־סעשאַנס'', און קיינער האָט ניט געמאכט קיין פראַגע וועגען דעם, ווייל אלע האָבען אנערקענט די געזעצליכקייט פון זיין שבועה.

אין די קאנאדער ארכיוון (סעריע קיו. 242 טייל 3, זייטען 826-892) געפינט זיך א בריעף געשריבען פון א. וו. האַרט, אדרע־סירט צו לאָרד גלענעלג, שטאַטס סעקרעטאר פאר די קאָלאָניעס. דער בריעף איז אדרעסירט פון ליווערפּול דעם 29־טען מאי, 1837, אין וועלכען ער באקלאָגט זיך, ווארום האַרט און העיז קענען זיך ניט קוואַליפיצירען אלס פריעדענס־ריכטער צוליעב דער שבועה. דעם 22־טען יוני פון'ם זעלבען יאָר האָט ער באקומען אן ענטפער, אין וועלכען מען לאָזט אים וויסען, אז דאָס איז אן אַנגעלעגענהייט, וואָס געהערט צו דער לעגיסלאַטור פון נידער־קאנאדע.

נען נאך צוגעקומען די שטרעבונגען אז קאנאדע זאל בעסער אנעקסירט ווערען פון די פאראייניגטע שטאטען, איידער רעגיערט צו ווערען מיט א שטארקער האנט פון ענגלאנד. צוליעב דעם לעצטען האבען די ענגלישע באאמטע אנגעהויבען קוקען מיט חשד אויף פיעלע פערזאָנען, און זיי באשטראפט מיט דעם, וואס מען האט זיי ניט געגעבען די פארדיענטע ערען־אמטען, און פון אנדערע האט מען אויך די אמטען אפגענומען, צווישען די לעצטע איז אויך געוועזען בנימין הארט, וועלכער האט פארלוירען אי זיין אמט אלס פריעדענס־ריכטער און אי אין דער מיליץ. דערוואוסט פון דעם האט ער זיך, ווען ער האט זיך געפונען אין ליווערפול, ענגלאנד, ווי עס צייגט א בריעף זיינער.

צווישען די פאפיערען פון דער הארט פאמיליע, געפינט זיך דער בריעף וואס בנימין הארט האט געשריבען וועגען דעם צו לארד דזשאָהן ראסעל, דער דאמאלסדיגער סעקרעטאר פאר די קאלאניעס, און דאס וויכטיגע איז אן איבערזעצונג פון דעם בריעף:

ליווערפול יולי 14, 1840,

13 פרייזער גאס.

מיין לארד!

אנקומענדיג אהער דעם 9־טען פון מאנטרעאל, נידער קאנאדע, האט מען מיר מיטגעטיילט וועגען אייער לאָרדשיפ'ס בריעף ווי אויך וועגען דער קאמוניקאציע פון זיין עקסעלענץ רייט־האנארייבל סי. פי. טאמסאן, אדרעסירט צו מיין זון א. וו. הארט פון דער שטאדט, וועגען דעם ענין וואס מען האט מיר ניט גערופען צום „קאונסיל" פון נידער־קאנאדע.

די אומקלארע ערקלערונג אינ'ם בריעף, אדרעסירט פון זיין עקסעלענץ פון דער שטאדט טאראנטא, באוועגט מיר יעצט צו ערקלערען פאר אייער לאָרדשיפ די לאיאלע דיענסט וואס איך האב געגעבען איר מאיעסטעט'ס רעגיערונג פון נידער־קאנאדע פאר א משך פון איין און זעכציג יאר, און באזונדערס זייט 1812. איך גלויב אז פיעלע פון די פערזאנען לעבען נאך, און וועלען באשטעטיגען דעם אמת פון

מיינע ווערטער, און אויך די רעקאָרדס פון יענע טעג קענען עס באַ־שטעטיגען.

אין 1812, ווען סער דזשאָרדזש פּראָוואָסט האָט געוואָלט באַ־וואפענען הונדערט פּערזאָן, כדי צוזאמענצושטעלען א גארניזאָן אין פאָרט וויליאם הענרי (יעצט סאָרעל) האָט ליוט.־קאָל. בעטערסביי אינפאָרמירט דעם גאָווערנאָר אז עס איז אוממעגליך עס דורכצופירען אָן געלט. מען האָט דאן גערופען דעם צאָל־מייסטער מר. לעסליע, און ער האָט ערקלערט, אז מען דארף פאר דעם האָבען וועניגסטענס טוי־זענט פונט, און אז ער קען פאר דעם ניט באקומען אפילו קיין איין דאָלאר פון מאָנטרעאל אָדער טהרי ריווערס. בשעת דעם נויט־פאל האָב איך פאָרגעלעגט זיין עקסעלענץ דעם גאָווערנאָר און דעם הויפּט־קאָ־מאנדיר קאָל. בעטערסביי, אז איך וועל געבען די נוטיגע סומע, און זיי האָבען אָנגענומען מיט דאנק מיין פאָרשלאג. א חורש שפּעטער האָט מען עס מיר צוריקגעצאָלט דורך דעם וואָס מען האָט ארויסגע־לאָזען ״ארמיי בילס״.

ווען דעם פאָלגענדען נאָוועמבער, זענען אין מאָנטרעאל די וואָ־לונטירען אריבער דעם טייך, כדי צו שטעלען זיך געגען גענעראל דיער־בארנ׳ס ארמיי, האָב איך זיך אָנגעשלאָסען אין קאפּיטאן אָדזשילווי׳ס קאָמפּאניע פון לייכטע אינפאנטעריע אלס א פּראָסטער סאָלדאט, און איך בין פאר עטליכע טעג צייט כסדר, טאג און נאכט געבליבען ביי דער דיענסט; ווען קאָלאָנעל בעטערסביי האָט פאראָרדענט אז איך זאָל אָפּפאָרען קיין טהרי ריווערס, וואו די גאנצע מיליץ איז פאראָרדענט געוואָרען צו זיין גרייט, אום אפּצומארשירען געגען שונא.

איך ברענג יעצט, מיין לאָרד, מיין ערצעהלונג צו א נעהענטערער צייט, צו דער פּעריאָדע פונ׳ם רעבעליאָן אין 1837. זייענדיג אין דער ״קאָמיסיע פון פריעדען״ אלס א מאגיסטראט, בין איך אין א פרי־מאָרגען־שטונדע פונ׳ם 4־טען נאָוועמבער געוואָר געוואָרען ווענען די פּאררא־באשטרעבונגען פון די רעבעלען, און דעם 6־טען, ווען די רעבעלען האָבען געמאכט זייער ערשטע אטאקע אויף די הייזער פון די לאָיאליסטען, האָב איך זיי נאכגעפאָלגט, און איך האָב אויסגעפּר־נען אז זייער צאָל באטרעפט עטליכע הונדערט, אין אז זיי ווערען אָנ־

געפירט פון איינעם נעיסמיט. איבערלעזענדיג דעם "ראיאט אקט", בין איך אריין אין זייער צענטער, ארעסטירט נעיסמים'ן, און נאכדעם האָב איך אָנגעשריבען א בקשה צום קאָמענדאנט פונ'ם גארניזאן, ארויסרופענדיג די טרופען, ווייל די צושטערונגס־ארבייט האָט זיך אָנגעהויבען, ווי די אטאקע אויפ'ן הויז פון י. דזשיי. פעפינאו, און נאָר מיין פעסטקייט אלס א ריכטער, האָט צוריקגעקערט דער שטאדט פריעדען און זיכערקייט. אין די נעכט פונ'ם 6־טען, 7־טען, 8־טען און 9־טען פון דעם חודש, בין איך געבליבען אלס ריכטער אויף דיענסט אינ'ם הויפט־וואכט הויז, צוזאמען מיט'ן מיליטער, ווייל מען האָט ניט געקאָנט פארטרויען די שטאָדט און דאָס מיליטער אין די הענט פון א פראנצויזיש־קאנאדישען ריכטער. פאר כמעט דריי חדשים צייט בין איך אזוי פארבליבען אינ'ם "קלוירק אָף דהי פיעס אָפיס", ארויס־געבענדיג פאר דער צייט איבער הונדערט פאראָרדנונגען, לויט דער בקשה פונ'ם גענעראל־פראָקוראר, געגען פערזאָנען וועלכע זענען באַ־שולדיגט געוואָרען אין הויכ־פארראט, קאָפיעס פון וועלכען, איך גלויב, זענען איבערגעשיקט געוואָרען צום קאָלאָניאלען־מיניסטעריום.

אין דער צייט האָט געהערשט די מיינונג, אז די רעגיערונג וועט ניט געבען קיין אפיציעלע שוץ צו די ריכטער, אין פאל זיי וועלען אָנגעקלאָגט ווערען פאר פאראורזאכען פאלשע ארעסטען. צוליעב דעם האָבען זיך פיעלע בריטישע ריכטער צוריקגעצויגען, און דער יעצטיגער דזשענעראל־סאליסיטאר, הער דעי, האָט מיר געבעטען אין נאָמען פון די שטאטישע סוחרים, איך זאָל ניט אויפגעבען מיין דיענסט, און אין פאל מען וועט מיר אָנקלאגען פאר שאדענערזאץ, זאָל איך אים באטראכטען אלס מיין פארטיידיגער, און די סוחרים וועלען אויסשטעהן יעדען פארלוסט. איך גיב דאָס אָן אלס באווייז וועגען דער באציהונג צו מיר מצד די מאָנטרעאלער בירגער.

אפילו פון די פאראייניגטע שטאטען, די יעניגע וועלכע זענען באצאָלט געוואָרען פון דער רעגיערונג, פאר צושטעלען געהיימע אינ־פאָרמאציע, פלעגען זיי אלעס אדרעסירען צו מיר, צו איבערגעבען עס די נויטיגע באאמטע, כדי מען זאָל עס ניט קענען איבערנעמען, און איך פלעג עס שוין פינקטליך איבערגעבען צו דער רעגיערונג.

ביים צווייטען אויפשטאנד, דעם 4־טען נאָוועמבער, 1838, האָט גענעראל קלייטראן מיך געבעטען אינ'ם נאָמען פון סער דזשאָן קאָלבארן צו ארעסטירען יעדען איינעם, וועמען איך בין חושד אין פירערשאפט, ווייל ער האָט מורא געהאט פאר אן אלגעמיינעם אויפשטאנד, און דעם טאג האָב איך ארעסטירט איבער צוואנציג פון די פירער.

דעם 1־טען מאי זענען ליוט. קאָל. בארנארד און מאיאר דיקיסאן, פון סער דזשאָן קאָלבאָרנ'ס שטאב, אטאקירט געוואָרען פון די רע־בעלען. מען וואָלט זיי ביידען געוועזן ערמאָרדעט, ווען איך וואָלט זיי ניט געקומען צו הילף, ריזיקירענדיג דערביי מיט מיין לעבען, און זיי געראטעוועט. ביידע אפיצערען זענען יעצט, ווי איך גלויב, אין ענג־לאנד, און קענען עס באשטעטיגען. איך וואָלט אויך געקענט ברענגען נאָך ביישפיעלען, ווען איך האָב געראטעוועט איר מאיעסטעט'ס טרופען, כאָטש איך האָב דערביי ריזיקירט מיט מיין אייגען לעבען.

איך וויל אויך ערקלערען, אז מיט מיין באשטימונג אלס פריע־דענס־ריכטער, האָט סער דזשאָן קאָלבאָרן זעהר גוט געוואוסט די בא־ציהונג צו מיר מצד די ענגלישע און אירלענדישע איינוואוינער פון מאָנטרעאל, אום ניט אויסצומעקען מיין נאָמען פון דעם פריעדענס־קאָמיטעט, און איך גלויב אז לאָרד סיעטאן קען עס אייער לאָרדשיפ באשטעטיגען.

פאר פערציג יאָר צייט האָב איך ערפילט פארשיעדענע פליכטען, וועלכע האָבען אוועקגענומען פון מיר פיעל צייט, און בין עס גרייט ווידער צו טון, ווען איר מאיעסטעט'ס רעגיערונג וועט מיר נאָר רופען.

איך פיל זיך דאריבער שטארק געטראפען, מיין לאָרד, ווען מענ־שען וועלכע האָבען זיך קיינמאָל ניט אָפגערופען אין דער שטונדע פון נויט, און האָבען ניט דעם איינפלוס, וואָס איך האָב אין דער פראָווינץ, האָבען באקומען ערענהאפטע באשעפטיגונג, און זענען גערופען גע־וואָרען אין איר מאיעסטעט'ס ראטען, און מען האָט זיי פאָרגעצויגען געגען מיר, וועלכער האָט שטענדיג געגעבען זיינע לאָיאלע דיענסטען.

איך גלויב, מיין לאָרד, אז מיינע אָנגעגעבענע פאקטען וועלען גענומען ווערען אין באטראכט, און איך האָף אז אייער לאָרדשיפ וועט עס פארברענגען פאר איר מאיעסטעט.

איך האָב די ערע צו פארבלייבען, מיין לאָרד, אייער געהארכזאמער דיענער,

(אונטערגעשריבען)

בנימין הארט.

דער בריעף ווייזט אויס האָט ניט געהאט קיין ווירקונג, און עס איז ניט באקאנט, אז ער זאָל האָבען צוריק באקומען וועלכען עס איז אמט.

אין די אימפעריאלע ביכער (באנד 17 פאר די יאָרען 1849 און 1850), וועלכע מיר האָבען שוין ציטירט אין שייכות מיט דער בנימין הארט אפערע, געפינט זיך אויך א סעריע פון בריעף, וועלכע האָבען א שייכות מיט דער אידישער גלייכבארעכטיגונג אין לאנד.

אין איין בריעף, געשריבען פונ'ם גאָווערנאָר סער דזשיימס קעמפט צו סער דזשי. מארעי (דעם 5־טען מאי 1829) איז ער אים מודיע, אז ער שיקט אים איבער א קאָפּיע פונ'ם געזעץ אָנגענומען פונ'ם פּראָווינציעלען פּארלאמענט אין קוויבעק, וועגען דער אידישער גלייכבארעכטיגונג, צו דעם איז אויך צוגעלעגט די מיינונג פון דזשיי. סטואַרט, אטארני־דזשענעראל פון דער פּראָווינץ, אז דער געזעץ איז ניט אין גאנצען קלאָר און צופריעדענשטעלענד.

אין א צווייטען בריעף געשריבען פון אים דעם 12־טען מאי, 1830, איז ער אים מודיע אז ער שיקט אים איבער א קאָפּיע פונ'ם נייעם געזעץ, ווי ער איז אָנגענומען געוואָרען אויסגעבעסערט, ביי דער לעצטער סעסיע פונ'ם פּארלאמענט, און וועלכעס דארף יעצט גוטגעהייסען ווערען פוןביידע פּארלאמענט־הייזער אין גרויס־בריטאניען.

דער נייער געזעץ־פּראָיעקט, וועלכער איז בייגעלעגט צו דער קאָרעספּאָנדענץ, באשעפטיגט זיך פונקט ווי דער ערשטער מיט פיעלע איינצעלהייטען און טעכנישע פראגען פון דער זאך, און אויך זענען

צו דעם צוגעלעגט דערקלערונגען פון דעם לעגיסלאטיווען קאנסיל און פון דער "אסעמבלי", די לעצטע ניט זייענדיג איינשטימיג מיט פיעלעם אינ'ם פראיעקט. די רעזולטאטען פון דעם אלעמען זענען ענד־ליך געוועזען די געזעצען וועגען אידישער גלייכבארעכטיגונג, וועלכע מיר האבען שוין פארעפענטליכט אינ'ם ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע".

די טאג־ביכער פון די אידישע פיאנערען.

צווישען די פיעלע פאפיערען און דאקומענטען וועלכע זענען גע־בליבען בירושה פון די ערשטע אידישע פיאנערען אין לאנד, איז אויך געבליבען א צאל טאג־ביכער, וואס די דאזיגע פיאנערען האבען געטוי און פינקטליך געפירט, פארצייכענענדיג פיעלע וויכטיגע זאכען. כאטש די טאג־ביכער זענען מערסטענס פון א פריוואטען כאראקטער, דאך איז אבער אין זיי אויך פארצייכענט מאטעריאל, וואס האט א טאג־פעלען ווערט; מאטעריאלען וועלכע העלפען באלייכטען אלגעמיינע פאסירונגען אין לאנד, און מאטעריאלען וועלכע זענען פון א ספעצי־עלען אידישען ווערט.

אפילו מאנכע פארצייכנונגען פון א ריין פריוואטען כאראקטער האבען אויך א געשיכטליכען ווערט, ווייל פון זיי דערוויסען מיר זיך פיעלעס וועגען די באציהונגען צווישען די ערשטע אידישע פיאנערען און זייערע ניט־אידישע שכנים, באציהונגען וועלכע זענען געווען די פריינדליכסטע. אידען און קריסטען האבען דאמאלט געלעבט אין דער נאענטסטער פריינדשאפט, מען איז געגאנגען איינער צום אנ־דערען צו גאסט, מען איז געווען פארבונדען צווישען זיך געשעפט־ליך, מען האט זיך באטייליגט איינער אינ'ם צווייטענט פרייד, און אויך מיטגעטרויערט ביי א טרויער־פאל אדער אומגליק. א חתונה אדער א לויה ביי אידען אדער ניט־אידען, א וויכטיגע פאסירונג פונ'ם אל־געמיינעם לעבען אדער פונ'ם אידישען קהלה לעבען, אלעס איז זארג־פעלטיג פארצייכענט געווארען אין די טאג ביכער פון די אידישע פיאנערען.

ניט אלע טאג־ביכער איז אונז אויסגעקומען צו זעהן, ווייל זיי זענען צוזייט און צושפרייט צווישען פריוואטע פאמיליעס אין פיעלע וועלט־טיילען, מיט א צאל טאג־ביכער האבען מיר זיך יא באקענט, און זייער אידישען אינהאלט גיעבען מיר ווייטער איבער.

דער טאג־בוך פון שמואל דייוויד

שמואל דייוויד (געבוירען אין מאָנטרעאל דעם 22־טען אקטאָבער, געשטאָרבען דעם 3־טען פעברואר, 1824) האָט געלאָזען א טאג־בוך, פאַרצייכענענדיג טעגליך אלע פאסירונגען, אָנהויבענדיג פון דעם 26־טען דעצעמבער 1800, און ענדיגענדיג מיט דעם 31־טען יאנואר, 1824, עטליכע טעג פאר זיין טויט.

דאָס פריוואטע און פאמיליען־לעבען זיינס איז דאָרטען באשריבען מיט פולע איינצעלהייטען, ווי אויך זענען דאָרטען דאָ געטריַיע שילדערונגען פון דעם קריעג צווישען קאנאדע און די שטאאטען, אין וועלכען ער האָט זיך באטייליגט, פון היסטאָרישער וויכטיגקייט געפינען מיר דאָרטען פאַרצייכענט דאָס פאָלגענדע.

1813 — נאָוועמבער 23 : אין דער "מאָנטרעאל גאזעט" פון היינטיגען דאטום איז געווען געמאָלדען, אז איך בין באשטימט געוואָרען אלס מאיאָר צום מיליץ־סעקרעטאר פון דער לאנג פאָינט'ער דיוויזיע. די באשטימונג איז דאטירט דעם 18־טען פון היינטיגען חודש.

דעצעמבער 5 (דאָס זעלבע יאָר) : מען האָט מיר היינט מודיע געווען, אז איך זאָל קומענדען פרייטאג קומען צום קריעגס־געריכט, אלס א געריכטס־מיטגליעד צו פראָצעסירען מאיאָר דאָנלאָפּ.

1814 — יוני 28 : היינט האָב איך זיך ווידער באטייליגט אלס מיטגליעד פון א קריעגס־געריכט.

אקטאבער 22 (דאָס זעלבע יאָר) : ידיעות זענען אָנגעקומען וועגען דעם טויט פון אונזער ברודער משה דייוויד, וועלכער איז געשטאָרבען דעם 26־טען סעפּטעמבער אין סענדוויטש, אויבער קאנאדע.

די פאַרצייכנונג איז זעהר וויכטיג, ווייל עס באשטעטיגט אז אידען האָבען זיך שוין געפונען אין אויבער־קאנאדע ביים אָנהויב פונ'ם ניינצענטען יאָרהונדערט. פון דער זעלבער וויכטיגקייט איז אויך די ווייטערדיגע פאַרצייכנונג.

אקטאבער 28, 1822 : בנימין הארט איז היינט פרי אָפּגעפאָרען קיין טאראנטא, מיט זיין זון אהרן, כדי אים דאָרטען אריינצוגעבען אין א פענסיאָן (באָארדינג סקול).

יולי 1, 1923 : איך האָב היינט באקומען די באשטעטיגונג, דאטירט דעם 1־טען אפריל, אז איך בין באשטימט געוואָרען אלס ליוטענאנט־קאָלאָנעל אין דער לאנג פּאָינט דיוויזיע.

יולי 6 (דאָס זעלבע יאָר) : מיט מיין פולען יוניפאָרם בין איך היינט אָפּגעפאָרען צוזאמען מיט'ן גאנצען שטאב קיין סט. לאורענט, צו באטייליגען זיך אין א "רעוויו" פון דער מיליץ.

דער טאג־בוך פון מ. שמואל דייוויד

משה שמואל דייווויד'ס טאג־בוך, וועלכער הויבט זיך אָן פון'ם 1־טען אויגוסט, 1834, פארצייכענט אויך ווי זיין פאָרגענגער אין זיינע טאג־ביכער א רייע וויכטיגע פאסירונגען פון'ם אלגעמיינעם לעבען, וועלכע באשטעטיגען די גרויסע געמיינשאפטליכקייט צווישען די אידען און די קריסטען, און די נאָענטע באציהונגען וועלכע זענען אָנגעהאלטען געוואָרען סאי אין מאָנטרעאל און סאי ערגעץ אנדערש. מיר געפינען אויך א גענויע באשרייבונג מיט פולע איינצעלהייטען וועגען דעם כאָלערא־אויסברוך אין 1834, וואָס האָט אין קאנאדע אוועקגערויבט פיעלע מענשליכע לעבענס. פון א באזונדער אידיש־היסטאָרישער וויכטיגקייט אין זיינע טאָג־ביכער זענען די פאָלגענדע ראטומס :

1835, מאי 23 : איך בין היינט באשטימט געוואָרען אלס "אינסיין" פון דער מיליץ, אליעזר אלס ליוטענאנט און אדיוטאנט פון דער קאוואלעריע, און וועלענטיין אלס קאפיטאן פון דער מיליץ, מאו דייווויד איז אויך באשטימט געוואָרען אלס "אינסיין".

מאי 25 (דאָס זעלבע יאָר) : פרענק הארט האָט היינט באקומען זיין דאָקטאר־מעדיצין טיטול פון מעקגיל קאָלעדזש.

(דאָס איז געוועזען דער ערשטער גראדוירענדער קלאס פון'ם באטרעפענדען קאָלעדזש — א. ר.)

מאי 31 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער אל־טער שול איז היינט פארקויפט געוואָרען צו מ. י. דייוויד פאר פופציג פונט.

יוני 1 (דאָס זעלבע יאָר) : דער ווינקעל־שטיין פון דער נייער שול איז היינט פרי געלעגט געוואָרען.

1836, אפריל 29 : היינט זענען אָנגעקומען ידיעות, אז דעם 20־טען פון דעם חודש איז אהרן יהודה געשטארבען אין נאָרט יארק.

מאי 10 (דאָס זעלבע יאר) : אנקעל מאו'ס שיף די "טאראנטא", איז היינט אהער אָנגעקומען פון טהרי ריווערס.

יוני 23 (דאָס זעלבע יאָר) : דזשאָן יהודה איז געקומען פון טהרי ריווערס אלס דעלעגאט צום קאָנסערוואטיווען צוזאמענפאָר.

יולי 30 (דאָס זעלבע יאר) : די פערד־לויפערייען זענען פאָר־געקומען דאָנערשטאג אין טהרי ריווערס. א. פ. הארט'ס פערד האָט געוואונען דעם "קינגס פּלייט„ פון פופציג גינעס, באזיגענדיג פינף אנדערע פערד, צווישען זיי מאו דייווויד'ס א פערד.

מיר ברענגען די דאָזיגע פארצייכנונג, ווייל זי ציינט אז אידען זענען דאמאָלסט אפילו ניט פרעמד געוועזען פונ'ם אלגעמיינעם ספאָרט־לעבען. פונ'ם זעלבען ספארט־כאראקטער געפינען מיר אויך פאָלגענדע ווייטערדיגע פארצייכנונג :

1837, מערץ 29 : יצחק וועלענטיין פון מאָנטרעאל, האָט היינט געוואונען א וועט, אויסהאָדעווענדיג דאָס גרעסטע קאלב. עס איז באשטעטיגט געוואָרען, אז צום יאָר האָט עס געוואויגען 528 פונט.

די פארצייכנונגען פאר'ן יאָר 1837, דאָס יאָר ווען אין קאנאדע, און באזונדערס אין מאָנטרעאל איז פאָרגעקומען דער אויפשטאנד, זענען מערסטענס געווידמעט דער פאסירונג, און פיעלע דעטאלען ווערען דאָרטען אָנגעגעבען. דאָ און דאָרט געפינט מען אָבער אויך אנ־דערע פארצייכנונגען. אזוי לעזען מיר אויך אין דער פארצייכנונג פאר'ן 5־טען אויגוסט : "מ. י. העיז און בנימין הארט זענען היינט באשטימט געוואָרען אלס פריעדענס־ריכטער פאר'ן מאָנטרעאלער די־סטריקט."

אין די פארצייכענטע נעמען אין צוזאמענהאנג מיט געוויסע פאסירונגען, געפינען מיר בלויז (אויך אין שמואל דייוויד'ס טאג־בוך) ניט־אידישע נעמען און נעמען פין ספרדישע און ענגלישע אידען. דעם 8־טען סעפטעמבער, 1837, באגעגנען מיר צום ערשטען מאל דעם נאמען פון א מזרח־אייראפייאישען אידען, הער בערנשטיין, א העב־רייאישער לערער, אדער ווי ער איז דארטען באצייכענט אין ענגליש "היברו מאסטער".' פון פארשיעדענע אנדערע פארצייכנונגען איז אויך צו זעהן, אז הער בערנשטיין האט אויך געדיענט ביי דער קהלה אלם חזן, און ערפילט אנדערע פונקציעס פון א כלי קודש.

לויט דעם געזעץ וואס האט די אידען אין נידער־קאנאדע ער־לויבט צו האבען א רעגיסטער, האבען בלויז פערזאנען פונ'ם עלטער פון 21 יאר און העכער זיך געקענט רעגיסטרירען. ווען א פערזאן איז צוגעקומען צו דעם עלטער, און זיך רעגיסטרירט, איז עס באטראכט געווארען פאר א וויכטיגע פאסירונג. אזוי געפינען מיר פארצייכענט אונטער'ן דאטום פונ'ם 15־טען נאוועמבער 1837 : —

איך בין היינט געווארען 21 יאר אלט, און איך האב רעגיסטרירט מיין נאמען אינ'ם אידישען רעגיסטער. איך האב גענומען די שבועה, און אויך צוגעשטעלט א סערטיפיקאט פון דעם נאטאריוס וועגען מיין עלטער.

אין די פארשיעדענע באשרייבונגען זיינע וועגען דעם אויפ־שטאנד געפינען מיר אויך פארצייכענט א רייע אידישע נעמען, באַ־זונדערס פון די, וועלכע זענען געשטאנען מיט דער רעגיערונג. און אויך ווי ווייט עס איז צו זעהען פון די פארצייכענטע נאטיצען, האט די רעגיערונג געהאט גרויס צוטרויען צו די אידען, וועלכע האבען גע־דיענט אין דער ארמיי און אין דער מיליץ, פארטרויענדיג זיי מיט וויכטיגע מיסיעס. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 13־טען יאנואר, 1838 : —

טער דזשאן קאלבארן האט היינט געשיקט נאך מיר, אום איך זאל אפפירען קיין טאראנטא וויכטיגע באפעלען צו סער י. ב. העד.

דעם 4־טען מערץ פונ׳ם זעלבען יאָר, געפינען מיר פארצייכענט:
א. פ. הארט איז נעכטען אָפּגעפאָרען קיין נארט יארק מיט באפעלען.

די דאמאָלסדיגע אידען, זייענדיג מערסטענס רייך, זענען געזעל־שאפטליך באטראכט געוואָרען ווי די קריסטען פון זייער שטאנד, און צו יעדער וויכטיגער פונקציע פלעגט מען זיי איינלאדען מיט אלעמען צוגלייך. פון דעם באטרעפענדען טאג־בוך ווערען מיר געוואָר, אז מען האָט אידען איינגעלאדען אויף די אפיציעלע רעגיערונגס־מיטאגען און אנדערע צוזאמענקונפטען, און ווען לאָרד דורהעם איז דאמאָלס ארויס־געקומען קיין קאנאדע, און עס זענען געוועזען פיעלע אזעלכע פונקציעס, זענען אידען אויך געוועזען צווישען די געלאדענע געסט. מען איז אויך איינער צום צווייטען געפאָרען אָפט צו גאסט. אזוי געפינען מיר פארצייכענט דעם 15־טען סעפטעמבער, 1838, מאיר ליוואי און צוויי פון זיינע קוזינעס זענען היינט אהער אָנגעקומען פון נאָרט יארק, כדי בייצוואוינען דעם חנוכת הבית פון אונזער נייער שול. וועגען דעם חנוכת הבית גופא, וועלכער איז פאָרגעקומען דעם 19־טען גע־פינען מיר פארצייכענט פאָלגענדעס:

היינט דריי א זייגער נאכמיטאג איז פאָרגעקומען דער חנוכת הבית, און מאיר ליוואי האָט אָנגעפירט מיט די צערעמאָניעס. זעהר וועניג קריסטען זענען אנוועזענד געוועזען. עס איז א זעהר שעהן־פארענדיגטע געביידע.

אז קריסטען פלעגען אָפט קומען אין דער אידישער שול צו הערען דעם חזן, אָדער בייצוואוינען די תפלות, איז צו זעהן פון דער פאָל־גענדער פארצייכנונג:

1840, אפריל 17: זעקס פארנאכט בין איך געגאנגען אין שול, ווייל היינט איז די ערשטע פסח־נאכט. גענעראל טשטעראן און פרוי, זיין אדיוטאנט, די סעלבי׳ס און פיעלע אנדערע זענען געקומען הערען ווי רעוו. פיזא דאוונט.

אז אידען איז אויך ניט אָנגעקומען שווער צו פארנעמען הויכע עמטער אין די פארשיעדענע מאסאנען־לאָזשען, צייגט דאָס פאָלגענדע:

1842, יאנואר 11: איך האָב היינט גענומען די ״פעסט־מאסטער דיגרי״, וועלכע פירט צו דער ״ראָיאל ארטש דיגרי״.

עס זענען אויך וויכטיג פאָלגענדע פארצייכנונגען:

יאנואר 25 — 1847. איך בין באשטימט געוואָרען אלס "ריטוירנינג אפיסער" פאר'ן סט. לאורענס וואָרד.

דעצעמבער 27 — 1848. עלף אזייגער האָט דר. דייוויד מל געוועזען דאָס קינד. עס זענען געוועזען דערביי פופצען פערזאָן פון דער "קאָנגרעגיישאן". מען האָט עס א נאָמען געגעבען לאורענס, און דזשעסי דזשאָזעף איז געוועזען קוואטער, און העטי סאלאמאָנס די קוואטערין. מיר האָבען געהאט לעקאך און וויין.

יולי 23 — 1849. איך בין באשטימט געוואָרען אלס געריכטס־בעאמטער, און בין איינגעשוואוירען געוואָרען.

יולי 29 — 1849. וועגען מיין באשטימונג איז ערשיענען א נאָטיץ אין דער אפיציעלער גאזעט.

האָט געמוזט פארלאָזען מאָנטרעאל צוליעב פאר־אורטייל געגען אידען

דר. א. ה. דייוויד האָט געלאָזען א טאג־בוך אין פיעלע בענד, וועלכער הויבט זיך אָן פון דעם ערשטען אפריל, 1833, אין מאָנטרעאל, און נעמט ארום א גאנצע רייע פון יאָרען, און פון זיין טאג־בוך איז באזונדערס אינטערעסאנט די פאָלגענדע פארצייכנונג, וואָס צייגט וועגען פאראורטייל געגען אידען, וואָס האָט שוין דאמאָלס געהערשט.

"טהרי ריווערס, יוני 14, 1840.

וואָס פאר א וויכטיגע פאסירונגען עס זענען פאָרגעקומען, זייט איך האָב געעפענט דעם טאג־בוך. איך און די שוועסטער האָבען פארלאָזען דאָס פלאץ פון אונזער געבורט, און האָבען זיך באזעצט אין טהרי ריווערס. די אורזאכען וואָרום איך האָב עס געטאן זענען פיעלע. איך האָב אין מאָנטרעאל געלעבט פיעל ברייטער ווי מיינע מיטלען האָבען מיר עס ערלויבט, און אָן שום אויסזיכטען אז מיין מעדיצינישע פראקטיק זאָל זיך פארגרעסערען, אזוי אז איך זאָל

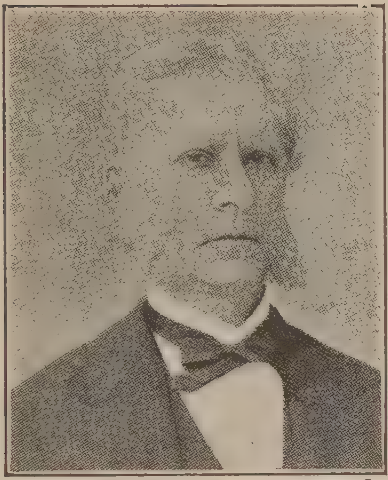

דר. א. ה. דייוויד.

קענען נאכקומען די הוצאה פון א פארגרעסערטער פאמיליע. איך שרייב עס צו צו רעליגיע — מענשען האָבען דאָ א פאַר־אורטייל געגען א איד. דאָ איז פאראן א ברייט פעלד, און מען האָט אויך ניט אזוי פיעל פאראורטייל קעגען אונזער רעליגיע, ווי אין מאָנטרעאָל".

(אין א קורצער צייט ארום האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין מאָנטרעאל, וואו ער האָט אין גיכען פארנומען א וויכטיגען פלאץ אין דער מעדיצינישער פראָפעסיע.)

פארשידענע פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען

די פארשיעדענע פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען זענען גאנץ אפט פארצייכענט געווארען אין דער אלגעמיינער פרעסע פון לאנד, און ווען אינ׳ם יאר 1843 האט אין פילאדעלפיא אנגעהויבען צו ערשיינען א אידיש-ענגלישע מאנאטשריפט ״דהי אקסידענט ענד עמעריקען דזשואיש עדוואקייט״ (אונטער דער רעדאקציע פון אייזיק לעסער), זענען אויך דארטען ערשיענען באריכטען וועגען פאסירונגען אינ׳ם אידישען לעבען אין קאנאדע. סאי צוגעשיקטע דורך קארעספאנדענטען, און סאי איבערגעדרוקטע פון אנדערע צייטונגען. אזוי לעזען מיר אינ׳ם ״אקסידענט״ אן איבערדרוק פון דער ״קוויבעק גאזעט״ פון א לענגערען באריכט וועגען דעם טויט פון יחזקאל הארט און די לויה זיינע (באנד 1, זייט 408, פארן יאר 1843).

מיר געפינען דארטען אויך ידיעות וועגען דער ערשטער זונטאג־שולע, וואס די מאנטרעאלער אידען האבען ארגאניזירט. אזוי ווערט דערצעהלט אינ׳ם יארגאנג פאר 1849 (באנד 6, זייט 620) ווי די שולע איז ארגאניזירט געווארען אונטער דער אויפזיכט פון רעוו. א. דע סאלא, און אז עס לערנען אין איר 21 קינדער, וועלכע באקומען אידישע ערציהונג ווענינגסטענס איינמאל וועכענטליך. עס ווערט אויך דערצעהלט אז די ערשטע לערערינס זענען געוועזען די מיידלאך רבקה דזשאזעף, פיבי דייוויד, און שרה סאלאמאנס. אין א צווייטער קארעספאנדענץ (באנד 7, זייט 55) באשרייבט דר. א. ה. דייוויד ווי די שולע איז פארמירט געווארען אין חודש דעצעמבער, 1848, און ווי די עלטערען און פריינט פון די קינדער האבען בייגעוואוינט די ערשטע עקזאמענס, ווי אויך א פארשטעלונג מיט׳ן נאמען ״מרדכי און אסתר״, וועלכע איז דורכגעפירט געווארען פון די קינדער.

א יאר שפעטער (אין 1850) האבען ביי די עקזאמענס, געהאלטען פורים דעם 5־טען מערץ, גראדואירט דרייסיג קינדער, ווערט דערצעהלט אין אן אנדער באריכט (באנד 8, זייט 106).

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאר 1849 איז אויך ערשיענען א באַ־ריכט וועגען דער צווייטער יערליכער פארזאמלונג, וואָס איז פאָרגע־קומען דעם 24־טען יוני, פון דער ארגאניזאציע צו העלפען ארימע. די פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אונטער'ן פארזיץ פון סיימאן הארט, און דער קאָמיטעט האָט באריכטעט "אז מען דארף דאנקען דעם אל־מעכטיגען גאָט, וואָס דאָס יאָר זענען ניט געוועזען אזוי פיעל קראנקע און ארימע, ווי מיט א יאָר פריער, און אויך איז די צאָל פון נויט־באדערפטיגע פרעמדע נאָך א פערטעל פון פאראיאָרען", און דער באריכט האָט זיך געענדיגט מיט'ן וואונש, "אז דער שומר ישראל וועט שיקען זיין ברכה און לייטזעליגקייט צו דער מאָנטרעאל היברו פילאנטראפיק סאָסייטי".

אינ'ם זעלבען באנד פונ'ם "אקסידענט" (באנד 7, זייט 331 און אויך זייט 39) זענען אויך אפּגעדרוקט פאָלגענדע ידיעות:

דר. א. ה. דייוויד איז באערט געוואָרען מיט דער באשטימונג אלס סעקרעטאר פון דער צענטראלער געזונטהייט'ס באָארד פון קאַ־נאדע, און אויך אלס דאָקטאר פון מאָנטרעאלער "דזשענעראל האָס־פּיטאל".

שמואל דייוויד איז ערוועהלט געוואָרען צום אמט פון "קלוירק" אין גערוכט פון סט. דזשאָנס.

די מאָנטרעאלער "נייטשורעל היסטארי סאָסייטי" האט אויסגע־קליבען רעוו. אברהם דע סאלא אלס א מיטגליעד.

(אין חודש פעברואר 1868 איז ער געוואָרען פרעזידענט פון דער באטרעפענדער געזעלשאפט.)

שמואל בענדזשעמין איז ערוועהלט געוואָרען אלס "סיטי קאונ־סעלאר" פאר איינעם פון די הויפט־געגענטען אין מאָנטרעאל — צום ערשטען מאָל וואָס א איד איז אזוי געערט געוואָרען אין קאנאדע.

אינ'ם "אקסידענט" פאר'ן יאָר 1855 (באנד 13, זייט 496) איז ערשיענען א לענגערער באריכט, איבערגעדרוקט פונ'ם מאָנטרע־אלער "הערלד" וועגען דער פארזאמלונג, וואָס די מאָנטרעאלער אי־

דען האָבען אָפּגעהאלטען דעם ערשטען נאָוועמבער, אום צו פייערען די ערוועהלונג פון דוד סאלאמאנס אלס מעיאר פון דער שטאדט לאָנדאָן, ענגלאנד. דר. דייוויד איז געוועזען דער פּאָרזיצענדער, ס. ב. וואָרנער סעקרעטאר פון דער פארזאמלונג, און רעדעס זענען געהאל־טען געוואָרען פון רעוו. א. דע סאלא, דוד מאָס, אלעקס ליוויי, ע. הינדים, עדווין מאָרים. וו. בענדזשעמין און מארק סעמיועלס.

ווען אין די זעכציגער יאָרען האָבען די אמעריקאנער אידען גע־זאמעלט הילף פאר די מאראקאנער אידען, זענען פון דעם אויך ניט אָפּגעשטאנען די קליינע גרופּען אידען אין קאנאדע. אזוי לעזען מיר דאָרטען אין דער אויסגאבע פונ׳ם 19־טען יאנואר 1860 (באנד 17):

״די אידען פון מאראקא זענען ניט פארגעסען געוואָרען פון אונזערע קאנאדער ברידער, וועלכע האָבען געזאמעלט ארום 300 דאָלאר. פון א באריכט וואָס איז ערשיענען אינ׳ם מאָנטרעאלער ״טראנסקריפּט״ פונ׳ם 31־טען דעצעמבער, אונטער דער איבער־שריפט ״קריסטליכע סימפּאטיע צו די אידען פון מאראקא״, איז צו זעהן אז אין דער עפּיסקאָפּאלישער קירכע פון שערברוק איז גע־מאכט געוואָרען א זאמלונג דורכ׳ן רעקטאר רעוו. סי פּי. רעיד, וועל־כער האָט איבערגעשיקט (19 דאָלאר) צו דר. דע סאלא, צוזאמען מיט א זעהר פריינדליכען בריעף.״

הילף פאר די אידען אין מאראקא איז אויך געזאמעלט געוואָרען פון די אידען אין וויקטאריא, ב. ק., און אין דער אויסגאבע פונ׳ם 19־טען אפּריל, 1860, געפינען מיר פארצייכענט, אז זיי האָבען גע־זאמעלט א סומע פון $183.50, אן אנשטענדיגע סומע לויט דער קליינער צאָל אידען פון יענער צייט.

אין דער זעלבער אויסגאבע איז אויך אָפּגעדרוקט א קאָרעספּאָנ־דענץ פון מאָנטרעאל, געשריבען פון פרוי ס. בענדזשעמין, אין וועלכער עס ווערט מיטגעטיילט אז די אידישע פרויען פון שטאדט האָבען באַ־דאנקט סער וום. י. קאדרינגטאן, גובערנאטאר פון גיבראלטאר, וועל־כער האָט באשיצט די אידישע פליכטלינגע, וועלכע האָבען געזוכט שוץ אויף דער בריטישער טעריטאריע. מען האָט אים אויך פּרעזענ־

שירט מיט א באנד פון לעסערס ביבעל, געבונדען אין בלאָען סאמעט מיט זילבער ארנאמענטען.

אינ׳ם 21־טען באנד (פאר׳ן יאָר 1863) לעזען מיר א לענגערע באשרייבונג וועגען דער קהלה, וועלכע איז פארמירט געוואָרען אין וויקטאריא, און וועגען דעם לאנד, וואָס זיי האָבען געקויפט פאר א שול, פאר וועלכען זיי האָבען געזאמעלט גלייך פינף טויזענט דאָלאר. עס ווערט אויך אָנגעוויזען אז די ״קאָנגרעגיישאן״ רופט זיך ״עמנואל״, און די בעאמטע זענען נ. שירפסער, פרעזידענט; ס. האָפמאן, וויצע־פרעזידענט; און א. האָפמאן, סעקרעטאר.

דעם 2־טען יוני איז געלייגט געוואָרען דער גרונדשטיין פון דער שול.

אידישע פיאנערען אין פארשידענע שטעדט

(לויט פארשיעדענע מאטעריאלען)

פון די טאג־ביכער פון די דייוויד'ס ווייסען מיר שוין, אז וועלינג־טאן הארט און אנדערע האבען שוין געוואוינט אין אויבער־קאנאדע (אנטאריא)ביים אנהויב פונ'ם ניינצענטען יארהונדערט. צווישען די ערשטע פיאנערען אין טאראנטא און אנדערע פלעצער אין אנטאריא זענען אויך געוועזען אין טאראנטא — די בענדזשעמין ברידער, די ברידער אברהם און הערמאן ליוואי, די פאמיליעס פרידמאן, קאהען און דזשייקאבס אין לענקעסטער.

די אידיש־דייטשע פאמיליע נארדהיימער געהערט אויך צו די אידישע פיאנערען פאמיליעס אין טאראנטא, אבער די באטרעפענדע פאמיליע האט זיך זעהר שנעל אסימילירט, און האט היינט צוטאג קיין שייכות ניט מיט אידען און אידישקייט. די באטרעפענדע פא־מיליע האט פיעלעס אויפגעטאן פאר דער אנטוויקלונג פון מוזיק אין קאנאדע. די נארדהיימערס האבען אויך געהאט א שיכות מיט'ן ערשטען אידישען בית עולם אין טאראנטא.

אברהם נארדהיימער א געבוירענער אין בייערען איז געקומען קיין קאנאדע פון ניו־יארק, וואו ער איז באקאנט געוועזען אלס א פעהיגער מוזיקער. דארטען האט ער זיך באקענט מיט גענעראל טאררענס, קאמאנדיר פון א רעגימענט. וועלכער איז דאמאלס איינ־געשטאנען אין קינגסטאן, אויבער־קאנאדע, וועלכער האט אים געראטען אהין צו פארען, און געבען מוזיקאלישען אונטערריכט דעם גאווערנאר־דזשענעראל סער טשארלז בייגאט'ס קינדער. אין גיכען איז אויך אהין אריבערגעקומען זיין איגגערער ברודער סעמיועל (אין די פערציגער יארען פון לעצטען יארהונדערט), און ביידע האבען זיי געגרינדעט דאס מוזיק־הויז א. און ס. נארדהיימער.

אין 1860 האט אברהם נארדהיימער אונטערגענומען א רייזע נאך דייטשלאנד, וואו ער איז געשטארבען.

די אלטע ״האלי בלאסאם״ שול אויף ריטשמאנד גאס.

דער בית עלמין געקויפט פון דער ,,האָלי בלאָסאָם״ שול אין טאָראנטאָ איז דער ערשטער קהל׳שער פּלאַץ וואָס איז געקויפט געוואָרען פון אידען אין דער אנטאריער הויפּטשטאָדט. דאָס שטיק לאנד אויף פּייפּ עוועניו איז געקויפט געוואָרען דעם 1־טען סעפּטעמבער, 1849, פון האָנאָרייבל דזשאָן בעווערלי פאר דער סומע פון צוואַנציג פונט, און אלס די אידישע פארטרעטער האָבען פיגורירט אברהם נאָרדהיימער און יהודה דזש. דזשאָזעף. די עלצטע מצבות אויפ׳ן דאָזיגען בית עולם זענען די אויף די קברים פון סיימאָן אלפרעד

דזשאָזעף, (געשטאָרבען דעם 17־טען סעפּטעמבער, 1850) און לואיס לייאָנס (געשטאָרבען פעברואר דעם 1־טען, 1850).

מיר האָבען שוין אין ערשטען באנד "דער איד אין קאנאדע" מיטגעטיילט וועגען דעם כאראקטעריסטישען היסטארישען פאל, אז איינער פון די ערשטע ביכער געדרוקט צו ווערען אין טאראנטא, איז געווען א ביכעל "בריעף צו די אידען".

א צווייטער בוך פון א אידישען אינהאלט איז אויך ערשיענען אין 1844, אונטערן נאָמען "רעוויו אָף די דאָקטרינס ענד פּראַפּעטיקעל קראָנאָלאָדזשי אָף מר. וויליאם מילער". דער בוך געשריבען פון "אן איזראעליט" טראגט דאָס יאָר 1844 (געדרוקט ביים "קריסטשען גארדיען" 9 וועלינגטאן בילדינגס, קינג. סטר.) אין לייקענט אָפּ די קריסטליכע נבואה און אויך די כראָנאָלאָגיע פונ'ם משיחיזם, ווי זי איז באהויפּטעט געוואָרען ביי דעם הער מילער.

אז דער שרייבער, וועלכער באהאלט זיך אונטער א פּסעוודאָנים איז באמת א איד, איז צו זעהן אי פון זיינע באהויפּטונגען, און אי פון זיין שבועה אינ'ם נאָמען פון יהוה, דעם איינציגען גאָט.

דאָס ביכעל איז אויך כאראקטעריסטיש מיט דעם וואָס עס האָט א צאָל העברייאישע ווערטער אינ'ם טעקסט געדרוקט מיט העברייאישע אותיות, און האָט אלס איבערשריפט א פּסוק פון ישעיה "לתורה ולתעודה אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר".

ווי אזוי מען האָט צו יענער צייט געקענט האָבען אידישען זאַץ אין טאראנטא, איז כמעט א רעטעניש, און שטעלט פאָר מיט זיך א גאנץ אינטערעסאנטען פאל.

אין וויקטאריא, ב. ק. זענען די ערשטע אידען געווען די פאַמיליעס געמביטץ, קעשלענד, בעלאסקא, און די ברידער פרענקלין, פון וועלכע איינער, לאמבי פרענקלין איז אויך געווען מעיאר פון שטאדט, און דער צווייטער ברודער, סיילים פרענקלין, איז געווען א מיטגליעד אין דער לעגיסלאַטור פון בריטיש קאלאמביא, איידער די פּראָווינץ האָט זיך אָנגעשלאָסען אין דער "דאָמיניאן".

דער איד אין קאנאדע

REVIEW

OF THE

DOCTRINES AND PROPHETICAL CHRONOLOGY

OF

MR. WILLIAM MILLER.

BY AN ISRAELITE

"To the law and to the testimony if they speak not according to this word it is because there is no light in them."—ISAIAH viii. 20.

TORONTO:

PRINTED FOR THE AUTHOR, AT THE CHRISTIAN GUARDIAN OFFICE,

No. 9, WELLINGTON BUILDINGS, KING STREET.

1844.

אין 1878 האָט א איד פון וויקטאריא, דזש. פ. דייוויס קאנדי־דירט פארן פעדעראלען פארלאמענט, אָבער ער איז דורכגעפאלען מיט א גאנץ קליינער צאָל שטימען.

י. מאלאנאָווסקי פון וויקטאריא, האָט געהאט דעם כבוד צו זיין פון די ערשטע אידישע מאסאנען־מיטגליעדער אין מערב־קאנאדע.

שמואל הינצבערגער, איינער פון די ערשטע פיאנערען אין וואנקאָווער, איז אויך דאָרטען געוועזען דער שווייצארישער קאנסול, פאר דער קאָנפעדעראציע פון קאנאדע.

אידישע פיאנערען זענען אויך געוועזען אין די מעריטיים־פראווינצען. אין 1858 האָבען די אידען נייטען גרין, שלמה הארט, און ה. ליוואי געגרינדעט א ציגארען־פאבריק אין סט. דזשאָהן נ. ב.

משה בילסקי, דער פאָטער פון פרוי י. א. פרימאן, ווערט פאר־רעכענט פארן ערשטען אידען, וועלכער האָט זיך באזעצט אין אטאווא אין די זעכציגער יאָרען, ווען די שטאדט האָט זיך נאָך גערופען בייטאון.

וויליאם היימאן, א געבוירענער פון רוסלאנד, האָט זיך אין 1843 באזעצט אין גאספע, קוויבעק, וואו ער האָט געגרינדעט איינע פון די גרעסטע פישערייען ביים אטלאנטישען ברעג, און ווען די „טאונשיפ" קייפ ראזיער איז אינקאָרפארירט געוואָרען אין 1858, איז ער געוועזען דער ערשטער מעיאָר פון שטעטיל, אָנהאלטענדיג דעם אמט ביז זיין טויט אין 1882.

דער ערשטער פּראָטאָקאָל־בוך פון דער "האָלי בלאָסאָם" שול

דאָס זענען די ערשטע און לעצטע זייטען פונ'ם ערשטען פּראָ־טאָקאָל, דאַטירט דעם 7־טען סעפּטעמבער, 1856, אין וועלכען עס זענען פּראָטאָקאָלירט געוואָרען די פאַרהאַנדלונגען פון דער ,,האָלי

Sunday Sept. 7th 1856

At a Meeting of several of the Inhabitants of the Jewish Persuasion of the City of Toronto. to be held on the above date at Mr Asher Rooms the following Business was transacted viz

Present

Mr Joseph Lyons —	Mr Altman	Mr A Belden
" Levine	" Davis	" Shengoot
" S Anthony	" Rosenberg	" I Fisher
" Borhends	" Coan	" Abrahams —
" Marcoso	" A S Aarons —	" Shengoot
" Samuels	" Koflick	

Proposed by Louis Samuels }
Sec. " Altman } That Mr Joseph Lyons be requested to take the Chair. Carried unanimously

Carried. that Mr A S Aarons act as Secretary

Resolved Unanimously. That from the increase of the Persons of the Jewish Creed becoming Inhabitants of the City of Toronto. it is most proper. that a Congregation

Resolved, That a Meeting take place at Mr Asher
Room on Sunday Morning next at 1/2
10 O'Clock. A.M. / Carried

Resolved. That a Vote of thanks be tendered to Mr
Asher for his Kindness in giving us the use
of this Room. / Carried

Resolved. That a Vote of thanks be given to Mr.
Joseph Lyons for his Acting as Chairman
Carried

Resolved – That the Gentlemen Now subscribing pay
1/2 their Amounts on Sunday Next
Carried.

Resolved That we now adjourn

A. S. Aarons Secy

בלאסאם'' שול, און ווי דער פּראָטאָקאָל גיט איבער זענען אויף דער פארזאמלונג אַנוועזענד געוועזען די פאָלגענדע פערזאָנען: —

דזשאָזעף לייאנס; לעווין, אנטאָני; בערענדעס; מארקאָזאָ; לואים סעמיועל; אלטמאן; דייוויס; ראָזענבערג; קאָען; א. ס. אייראנס; קאָפּליק; א. בעטלעם; שענגוט; י. פישער; אייברעהעמס; שענגוט.

די פארזאמלונג איז פאָרגעקומען אין דער וואוינונג פון הער אשער מיט דזשאָזעף לייאָנס אלס פּאָרזיצענדען און א. ס. אייראָנס אלס סעקרעטאר.

אידען האנדלען קלוג אויסמיידענדיג פּאָליטיק — האָט געגלויבט קאנאדער פּרעמיער

אין די פּאַפּיערען פון דער הארט פאמיליע געפינט זיך א בריעף פון סער דזשאָן איי. מעקדאנעלד, איינער פון קאנאדע׳ס וויכטיגע פּאָליטיקער, און פּרעמיער פון לאנד, אין וועלכער ער זאָגט ארויס זיין מיינונג וועגען דער ראָליע פון אידען אין דער פּאָליטיק. דער בריעף, וועלכער איז אדרעסירט צו קאָלאָנעל ארטור וועלינגטאָן הארט אין מאָנטרעאל, איז דאטירט יאנואר 11, 1888, און צווישען אנ־דערעס ענטפערט דאָרטען סער מעקדאנעלד אויף דער טענה, אז אידען ווערען נים באהאנדעלט יושר׳דיג פון דער רעגיערונג ווי פאָלגט:

”איך קען בלויז זאָגען אז איך ווייס ניט פון קיין פּאַראורטייל מצד דעם קאבינעט, וועלכער האָט אדמיניסטרירט די אנגעלעגענהייטען פון דער אלטער קאנאדער פּראָווינץ און פון דער דאָמיניאָן, בנוגע דער באשעפטיגונג פון אידען אין רעגיערונגס־דיענסט. דער פאקט איז אָבער, אז די אידען אלס קערפּערשאפט האבען גענומען זעהר א קלוגע שטעלונג, אויסמיידענדיג די אומאנגענעמליכקייטען פון׳ם פּאָליטישען לעבען, און האָבען בעסער פּאָרגעצויגען צו זוכען זייער גליק אין די פארשיעדענע פּראָפעסיעס און אינדוסטריעס, וועלכע זענען אָפען פאר יעדען אין קאנאדע. זיכער קען זיך קיין רעגיערונג ניט אריינמישען אין דעם, ווי אזוי די וועהלער זאָלען אויסנוצען זייער שטימרעכט, און זיי קענען דאריבער גאָר ניט טון צו דעם, וואָס ביז יעצט זענען קיין אידען ניט ערוועהלט געוואָרען אלס פאַרטרעטער. דער פארשטאָרבענער דזשארדזש בענדזשעמין פון בעלוויל איז געווע־זען א איד, כאָטש איך גלויב אז ער האָט שפּעטער אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען. זיין זון איז יעצט באשעפטיגט אין איינעם פון די רעגיערונגס־דעפּארטמענטען. און א יאָר אָדער צוויי שפּעטער האָב איך אויך באקומען א שטעלע פאר איינעם פון אייער ראסע אינ׳ם פּאָסט־דיענסט אין טאראנטא.

קאנאדער שטעדט מיט אידישע נעמען

פאראן איבער דער גרויסער קאנאדער "דאָמיניאן" א צאָל קלע־נערע שטעדט און קאָלאָניעס, וועלכע רופען זיך מיט אידישע נעמען, מערסטענס אויף די נעמען פון זייערע גרינדער. אזוי איז פאראן אין אנטאריא א דאָרף מיט'ן נאָמען הארט, אויפ'ן נאָמען פון מאָזעס הארט פון רהאוד איילענד, וועלכער האָט איינגעוואנדערט אין קא־נאדע נאָך דער אמעריקאנער רעוואָלוציע, צוזאמען מיט אנדערע לאָיאליסטען, און באקומען גרויסע שטרעקעס לאנד פון דער רעגיערונג.

(מאָזעס הארט האָט ניט קיין שייכות מיט דער אהרן הארט פאמיליע).

אין מערב קאנאדע רופען זיך פאָלגענדע קאָלאָניעס מיט אידישע נעמען:

הירש — אין דער פראָווינץ סאסקאטשיוועו (לזכרון פון באראן דע הירש, געגרינדעט ארום 1892).

מאנטעפיארע — אין דער פראווינץ אלבערטא (געגרינדעט ארום 1911, רופענדיג זיך נאָך דער בארימטער מאנטעפיארע פאמיליע).

נארציס — אין דער פראָווינץ מאניטאבא. (די דאָזיגע קאָלאָניע וועלכע איז געגרינדעט געוואָרען ארום 1903 האָט זיך צוערשט גע־רופען אויפ'ן נאָמען פון איר גרינדער מר. בענדער (בענדער העמלעט), אָבער שפּעטער האָט זי געענדערט איר נאָמען אויף נארציס, צו ערען דעם נאָמען פונ'ם פארשטארבענעם יק"א פּרעזידענט נארציס לעווין).

זאנענפעלד — אין דער פּראָווינץ סאסקאטשיוועו (נאָך דר. זאנענפעלד, גענעראל פּארוואלטער פון דער יק"א).

ד'איזראעלי, א שטעטיל אין דער פּראָווינץ קוויבעק, און ביקאנספיעלד.

אין צפון אנטאריא איז אויך פאראן דאָס מייגינג־שטעדטעל קאָניסטאן, וואָס געהערט אין גאנצען צו דער מאָנד ניקעל קאמפּאניע,

דאָס אייגענטום פון סער אלפרעד מאָנד פון ענגלאנד. עס איז אויך ווערט צו דערמאָנען, אז ווען אינ׳ם שטעדטעל האָבען זיך באזעצט א קליינע צאָל אידישע פאמיליעס, האָט זיי די מאָנד ניקעל קאמפאניע געשטיצט מיט געלט, זיי זאָלען קענען בויען א שול א. ד. ג.

אין יאָר 1926 האָט די „קענעדיען פעסיפיק" אייזענבאן ליניע באַשלאָסען אָנצורופען דריי באן־סטאנציעס אינ׳ם געגענט פון דער זאנענפעלד קאָלאָניע, סאסקאטשיוואן, מיט אידישע נעמען: אוננגאר, האָפער און זאנענפעלד, צו ערען די איק״א טוער, וועלכע האָבען דאָרטען אָנגעפירט די אידישע קאָלאָניזאציע.

אין אן ארטיקעל פון אלבערט מ. פריעדענבערג, געדרוקט אין 23־טען באנד פון די "פובליקאציעס" פון דער אמעריקאניש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט, ווערט אויך אָנגעגעבען פונ׳ם שרייבער, אז אין דינגבי, נאווא סקאָשיא, איז אינ׳ם געשעפטס־געגענט פאראן א טייל, וואס איז באקאנט אלס "דזשו׳ס קייוו", צוליעב דעם וואָס עטליכע אירלענדישע סוחרים, וועלכע האָבען דאָרטען געהאנדעלט מיט יאָרען פריער, האָבען פאר זייערע סחורות גערעכענט הויכע פרייזען.

די ציוניסטישע פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״

אויב דער קאנאדער ציוניזם האָט געפונען זיין ערשטען אור־שפּרונג אין דער שטאדט מאָנטרעאל, איז אָבער דער יסוד פון דער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע ״הדסה״ געלעגט געוואָרען אין טאראנטא.

דורכ'ן איינפלוס פון דער אמעריקאנער ״הדסה״, האָבען זיך אין 1916 א קליינע צאָל אידישע פרויען ארגאניזירט אין א קאנאדער ״הדסה״, און אין גיכען האָט זיך די דאָזיגע באוועגונג צושפּרייט איבער'ן גאנצען לאנד, און אין פיעלע שטעדט האָבען זיך געגרינדעט ״הדסה־טשעפּטערס״, וועלכע האָבען זיך געשטעלט אלס ציעל צו טון פאר ארץ ישראל די זעלבע ארבייט, וואָס עס טוט געווענליך דער ״רויטער קרייץ״ אין אנדערע לענדער.

צו דער נייער ציוניסטישער פרויען־ארגאניזאציע זענען אויך צוגעשטאנען די פרויען־אפּטיילונגען פון דער אלגעמיינער קאנאדער ציוניסטישער ארגאניזאציע. צוויי יאָר שפּעטער, אין 1918, איז פאָרגעקומען אין טאראנטא די ערשטע אנטאריער ״הדסה״ קאָנפער־ענץ, וואו א פאראייניגונג פון אלע ״הדסה״ אפּטיילונגען איז פאר־געקומען, און אין 1919, ביי דער זעכצענטער קאָנווענשאן פון די קאַ־נאדער ציוניסטען, וועלכע איז פאָרגעקומען אין טאראנטא, איז אויך געשאפען געוואָרען די אל־קאנאדישע ״הדסה״. ביי דער 17־טער ציוניסטישער קאָנווענשאן, וועלכע איז פאָרגעקומען אין 1921 אין מאָנטרעאל, איז די ארגאניזאציע נאָך מער פארפעסטיגט געוואָרען, און צום סוף פונ'ם יאָר 1925 האָבען זיך אין די פארשיעדענע קאַ־נאדער שטעדט געפונען ארום אכציג ״הדסה״ אפּטיילונגען.

די ״הדסה״ ארגאניזאציע גיט זיך הויפּטזעכליך אָפּ מיט געלט־זאמלונגען פאר פארשיעדענע מעדיצינישע און שפּיטאל צוועקען אין ארץ ישראל, און באטייליגט זיך אויך אין אלגעמיינע ציוניסטישע ארבייטען. איינע פון די טעטיגקייטען וואָס די קאנאדער ״הדסה״

האָט דורכגעפירט, איז אויך געווען דאָס שאפען א פאָנד פאַר א פרויען אגריקולטור־שולע אין נהלל, ארץ ישראל, וועלכע איז ער־עפענט געוואָרען אין אפריל 1926.

פרוי ליליען פרימאַן איז די ״הדסה״ פרעזידענטין פון דער אל־קאנאדישער ארגאניזאציע, זייט זי איז געשאפען געוואָרען, און צו דער גרינדונג פון דער ״הדסה״ האָבען אויך פיעל ביינעשטייערט די צוויי טאראנטער פרויען א. סיליק און ר. דונקעלמאן,ביידע וויצע־פרעזידענטינס פון דער ארגאניזאציע.

אפיציעלע אויפנאמעס פאַר פראָמינענטע אידען

פון צייט צו צייט איז אידישע פערזענליכקייטען, וועלכע זענען געקומען פון אויסלאנד קיין קאנאדע, צוגעטיילט געוואָרען דער כבוד פון באקומען אפיציעלע אויפנאמעס און אדרעסען פון די שטאדטישע אָדער פראָווינציעלע רעגיערונגען. סער הערבערט סעמיועל, דר. חיים וויצמאן, דער רב הכולל פון ענגלאנד, רעוו יוסף ה. הערץ, און א צאָל אנדערע אידען איז דער דאָזיגער כבוד צוגעטיילט געוואָרען אין פאַר־שיעדענע קאנאדער שטעדט.

(די אדרעסען וועלכע זענען געגעבען געוואָרען רעוו. הערץ זע־נען טיילווייז פאַרעפענטליכט אין דעם צענטען באנד פון די ״טראנ־סעקשאָנס״ פון דער ענגליש־אידישער היסטארישער געזעלשאפט).

ביכער פון אידישע שרייבער

מיר האָבען שוין אין ערשטען באַנד "דער איד אין קאנאדע" דער־מאָנט א צאָל ביכער וועלכע זענען ערשיענען אין קאנאדע, און זענען אָדער געשריבען געוואָרען פון אידען, אָדער זיי זענען פון א אידישען אינהאלט. די וייטערדיגע ליסטע פון די פריער נאָך ניט דערמאָנטע ביכער, איז כמעט דאָס וויכטיגסטע וואָס איז ערשיענען אין קאנאדע. (מיר ברענגען נאָר די יעניגע ווערק וועלכע זענען דערשיענען בשעת זייערע מחברים האָבען געוואוינט אין קאנאדע).

"וואָיסעס פראם דהי הארט", א קאָלעקציע ליעדער פון איזידאר, מאָנטרעאל, 1863. די זאמלונג ענגלישע ליעדער איז מערסטענס גע־שריבען אויף אלגעמיינע טעמעס, אָבער אין זיי זענען אויך פאראן אידישע פּאָעמעס ווי "אסתר" און "צום אנדענקען פון פרוי מאָנ־טעפיארע", דאָס לעצטע ליעד טראָגט אויך די העברייאישע איבער־שריפט "צדיקים במיתתם נקראים חיים". דער דיכטער וועלכער האָט אָנגעגעבען אויף'ן שער־בלאט נאָר זיין ערשטען נאָמען איז איזידאר דזשי. אַרטשער, א מאָנטרעאלער אידישער אדוואָקאט.

א בוך וועגען מינען־געזעצען (פּרעקטיקעל סאַרזשעסטשאנס און מיינינג רייטס ענד פּריווילעדזשעס אין קענעדע, מאָנטרעאל 1867), און א פריערדיגער בוך, געדרוקט אין ניו־יארק אין יאָר 1853, אונטערן נאָמען "היסטארי אָף דהי וועלי אָף מיססיפּי", א געשיכטע וועלכע ווערט פאררעכענט פאר'ן בעסטען ווערק וועגען דעם געגענשטאנד זענען געשריבען געוואָרען פון אדאלפוס מרדכי הארט. זיין זון דזשע־ראלד אפרים הארט, האָט פיעל בייגעשטייערט צום שטודיום פון דער קאַנאַדער געשיכטע מיט זיינע ווערק, פון וועלכע עס זיינען די באַ־קאנטסטע "דהי פאל אָף ניו פרענס", (מאָנטרעאל, 1888), "נאוטס אָף 1837", און "דהי קוויבעק עקט 1774", (מאָנטרעאל, 1891).

לואיס אלעקסאנדער הארט האָט פיעל געשריבען איבער רע־ליגיעזע פראגען, און א זאמלונג פון זיינע פּאָלעמישע עסייען וועגען קריסטענטום איז ערשיענען אונטערן נאָמען "איי דזשואיש ריפּלאַי טו קריסטשען עוואנדזשעליסטס" (ארויסגעגעבען אין 1906, אין ניו יארק).

"מנחת יעקב", א זאמלונג פון דרשות פאר שבתים און יום טובים פון הרב יעקב גאָרדאָן (טאראנטא) איז ערשיענען אין 1914, געדרוקט אין צפת, ארץ ישראל.

"ליעדער" פון פסח מאטענקא, א פריוואטע אויסגאבע, טאָראָנטא, יולי, 1917.

"קאנאדע", א זאמעלבוך רעדאגירט פון ל. ראָזענבערג, ערשיענען אין טאראנטא אין 1919.

"געזאמעלטע שריפטען" פון יוסף גודמאן, וויניפעג, 1919, און "רייוויינגס אָף איי קרייזי פילאָסאָפער", וויניפעג 1916.

"פון מיין וועלט", און "באזונדער" (1921), צוויי ליעדער זאמלונגען פון י. י. סיגאל, מאָנטרעאל.

"מלחמה וועהען", א זאמלונג פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין, מ. מילער, און ה. גאלסקי, וויניפעג.

ה. הירש : "הונדערט טראפען טינט" (קורצע אריגינעלע פאבלען) (טאראנטא, 1914), "פאבלען", א נייע אויסגעבעסערטע און פארגרעסערטע אויסגאבע, מאָנטרעאל 1918, און "שיר השירים", א קאָמענטאריעלע איבערזעצונג, מאָנטרעאל.

"צוויי וועלטען", ליעדער פון יחזקאל א. מ. בראנשטיין און מרדכי מילער, (וויניפעג, 1919).

א. אלמי : — "די צווייטע עקזיסטענץ", (מאָנטרעאל, 1921), א בוך איבער ספיריטואליזם.

ה. וואלאפסקי : — "אייראפע און ארץ ישראל נאָך דער וועלט קריעג", א רייזע־באשרייבונג (מאָנטרעאל, 1922).

דוד ה. פאומאן : — "דהי סיגניפיקענס אָף דהי דזשואיש דייעטערי ענד היידזשיניק לאוס" (טאראנטא, 1922).

היימאן ערעלשטיין : — "קענעדיען ליריקס", אויטאר'ס אויסגאבע (טאראנטא, 1916), צווייטע אויסגאבע (מאָנטרעאָל, 1921), דריטע אויסגאבע (מאָנטרעאל, 1922), "מארדעקאי קרעכץ דהי אינדיפענדענט דזשו", מאָנטרעאל; און "לאסטער ראוז", א נייע ליעדער־זאמלונג, (אטאווא, 1924).

''ספר זהר תורה'', א העברייאישע איבערזעצונג פונ'ם זהר, פון הרב יהודה ראָזענבערג (מאָנטרעאל, 1922).

אברהם ריינוויין : — ''ארץ ישראל אין אידישען לעבען און ליטעראטור'', (טאראנטא, 1921); ''קאנאדע — איהר געשיכטע און ענטוויקלונג'', (טאראנטא, 1923).

א. ש. שקאָלניקאָוו : ''פאר א ברענענדיגער זון'', ליעדער, (מאָנטרעאל, 1921), און ''ליעדער'' (מאָנטרעאל, 1926).

בנימין כץ : — ''הונגער'', אן איינאקטער, טאראנטא.

ש. נעפאם : — ''די שטאל'', אלעגאָרישער איינאקטער, טא־ראנטא ; און ''געראנגעל'', ליעדער (טאראנטא, 1926).

''די געשיכטע פון אידישען שול־פראָבלעם אין קוויבעק'', אידיש פון י. ראבינאָוויטש; ענגליש פון לעאָן ד. קרעסטאל, ''קענעדער אד־לער'', 1926.

אלטא י. קאהן : — ''ארידזשין ענד דעוועלאָפמענט אף הדסה ענד איטס זייאָניסט עקטיוויטים אין קענעדע'' (ארויסגעגעבען פון דער קאנאדער ''הדסה'', מאָנטרעאל, 1924).

ר. לואיס (לעווינסקי) א בוך ענגלישע ליעדער.

ב. מ. גרין : — ''וואומען דהי מאסטערפיעס'', א שפיעל אין 4 אקטען, און ''דהי גאד־אינטאקסיקייטעד מען'', א שפיעל אין 3 אקטען (דהי רייערסאָן פרעס, 1923).

ספר זכרון מאת י. ל. גרויבארט, תרפ''ו (געדרוקט אין לאדז, פוילען).

עס זענען אויך ערשיענען א צאָל קלענערע פאמפלעטען, ארויס־געגעבען, פון פארשיעדענע ארגאניזאציעס, און אין די מלחמה־יאָרען ווען אמעריקע איז געוועזען אָפגעשניטען פון אייראפע, איז אין מאָנטרעאל, מיט דער הילף פון דער אמעריקאנער רבנים־ארגאניזאציע, איבערגעדרוקט געוואָרען גאנץ תלמוד בבלי לויט פאָטאגראפיעס פון דעם באקאנטען ווילנער ש''ס, געדרוקט פון דער אלמנה און ברידער ראָם.

צו דער קוויבעקער שול-פראגע

דער שול־אקט פון 1903 האָט ערקלערט, אז פערזאָנען פון אידישען גלויבען דארפען פאר שול־צוועקען באהאנדעלט ווערען ווי די פראָטעסטאנטען, זיין אונטערוואָרפען די זעלבע רעגולאציעס, און אויך געניסען פון די זעלבע פריוועלעגיעס. אָבער אין יאָר 1922 האָט די מאָנטרעאלער פראטעסטאנטישע שול־באָארד אריינגעטראגען אין דער לעגיסלאטור א געזעץ־פראָיעקט, וועלכער האָט פארלאנגט, אז דער אקט פון יאָר 1903 זאָל צוריקגערופען ווערען, אז די אידען זאָלען ווידער צוגערעכענט ווערען צום נייטראלען פאנעל, וואוהין זיי זאָלען אויך צאָלען זייערע שול־שטייערען, און אז די אידישע קינדער וועלכע באזוכען די פראטעסטאנטישע שולען זאָלען צאָלען א זעכציג־דאָלארדיגען "פער קעפיטא" אלס שכר־לימוד.

דער דאָזיגער געזעץ־פראָיעקט איז אָבער ניט פאָרגעבראכט גע־וואָרען פאר דער לעגיסלאטור, נאָר מען האָט עס באהאנדעלט פארן באטרעפענדען קאָמיטעט, און דער רעזולטאט פון יענע פאר־האנדלונגען איז געוועזען, אז מען האָט זיך דערוויילע לויטן פאָרשלאג פון דער רעגיערונג געאייניגט אויף דעם, אז דער שול אקט פון 1903 זאָל נאָך בלייבען אין קראפט, אז דער אידישער שול־שטייער זאָל אָפגעגעבען ווערען דעם פראָטעסטאנטישען שול־קאָמיטעט, און אז ביז'ן נייטראלען פאנעל זאָל מען צו צאָלען דעם אונטערשייד, אזוי אז עס זאָל אויסמאכען דעם נויטיגען "פער קאפיטא", און אז דער ליוטענאנט גאָווערנאָר פון דער פראָווינץ צוזאמען מיט'ן "קאָונסיל", זאָל דעם ערשטען יולי, 1924, אָדער נאכדעם קענען צוריקרופען גע־וויסע ארטיקלען פונ'ם שול־געזעץ, וואָס דאָס קען אויך מיינען די אפשאפונג פונ'ם גאנצען אקט. די פראגע איז אלזא ניט געלעזט געוואָרען, נאָר איז אָפגעלעגט געוואָרען און דערוויילע האָבען די אידען געדארפט זוכען אן ענטפער צום דאָזיגען פראָבלעם.

וואָס זאָל זיין דער ענטפער אויפ'ן שול־פראָבלעם ? איז גע־וועזען די גרויסע פראגע, און די מאָנטרעאלער אידען האָבען אויף

דעב געגעבען צוויי ענטפערס. א טייל פון די מאָנטרעאַלער אידען, די אזוי־גערופענע רייכע און רעפאָרם־אידען זענען געוועזען פאר דעם, אז מען זאָל זעהן אָנצוהאלטען דעם שול־אקט פון 1903, נאָר מיט געוויסע אויסבעסערונגען, פארקערט וויעדער די אידישע דע־מאָקראטיע, די בירגערליכע ווי די ארבייטער־עלעמענטען האָבען אלס ענטפער ארויסגעשטעלט דעם פארלאנג פאר א באזונדערען אידישען שול־סיסטעם.

א יאָר שפעטער, אין 1923, האָבען די פּראָטעסטאנטען ווידער אריינגעטראגען אין דער לעגיסלאטור א געזעץ־פּראָיעקט, וואָס האָט אויסדריקליך פארלאנגט, אז מען זאָל צוריקרופען דעם 1903 אקט, און איינשליסען די אידען אין דעם נייטראלען שול־פּאנעל, אָבער אזוי ווי די רעגיערונג האָט געהאט רעקאָמענדירט, אז די זאך זאָל אָפגעלעגט ווערען ביז יולי 1924, איז דער געזעץ פּראָיעקט דאריבער ניט אָנגענומען געוואָרען פון דער לעגיסלאטור.

דעם 30־טען יולי, 1924, האָט די רעגיערונג באשטימט א שול־קאָמיסיע פון ניין מיטגליעדער, וועלכע זאָל אונטערזוכען די גאנצע שול־אנגעלעגענהייט אין באצוג די אידישע קינדער אין די פּראָ־טעסטאנטישע שולען, און אינ׳ם דאָזיגען קאָמיטעט זענען בא־שטימט געוואָרען דריי פארטרעטער פון די פּראָטעסטאנטען, דריי קאטאָליקען, און דריי אידען. (די אידישע פארטרעטער זענען גע־וועזען מייקעל הירש, סעמיועל וו. קאָהען, און יוסף שובערט.)

דער קאָמיטעט האָט אָפּגעהאלטען עטליכע זיצונגען, אויסגע־הערט פארטרעטער פון אלע צדדים: פון די פּראָטעסטאנטען וועלכע האָבען גע׳טענה׳ט, אז זיי ווילען מער ניט האָבען דעם שול־אקט פון 1903; פון פארטרעטער פון די אידישע פאָלקס־מאסען, וועלכע האָבען פארלאנגט סעפּעראטע שולען; און פון די רייכע ״אפּטאון״ אידען, וועלכע האָבען פארלאנגט א ״סטאטוס קווא״. באגרינדעט אויף די אלע טענות, האָט די שול־קאָמיסיע געהאט פאר זיך צו האנדלען דריי באזונדערע באריכטען, דעם רעפּאָרט פון די פּראָטעס־טאנטישע מיטגליעדער, דעם באריכט פון די צוויי אידישע מיט־גליעדער מ. הירש און ס. וו. קאָהען, און דעם באריכט פון יוסף

שובערט, פון וועלכע זי האט דערנאך צוזאמענגעשטעלט דעם אלגע־מיינעם באריכט, וועלכען זי האט איבערגעגעבען דער רעגיערונג פון דער פראווינץ קוויבעק.

דער באריכט גיט איבער די פארשיעדענקייט פון די מיינונגען, וואס די באזונדערע באריכטען האבען אנטהאלטען, די מיינונג פון די פראטעסטאנטען, אז דער 1903 אקט איז מער ניט צוגעפאסט צו די אומשטענדען, און דאריבער דאריבער אויפגעגעבען ווערען, אז די פראגע פון אידישע לערער, אידישע יום טובים א. ד. ג. מוז איבער־געלאזען ווערען צו דער פראטעסטאנטישער שול־פארוואלטונג, אויב די אידישע קינדער ווילען באזוכען די פראטעסטאנטישע שולען; די מיינונג פון דער אידישער מאיאריטעט וועגען אויסבעסערען דעם שול־אקט, ווי אויך פון יוסף שובערט, וועלכער האט רעקאמענדירט, אז דער פראטעסטאנטישער שול־פאנעל זאל צוטיילט ווערען אין צוויי טיילען: אין א פראטעסטאנטישער סעקציע און אין א אידישער; און דער אלגעמיינער באריכט רעקאמענדירט דאן, אז די צוויי סיס־טעמען פון ערציהונג, די קאטוילישע און פראטעסטאנטישע, זאלען בלייבען, און אז הויז יוסף שובערט, זענען זיי אלע געגען א דריטען אידישען שול־סיסטעם. ווייטער ערקלערט דער באריכט, אז דערוויייל זאל בלייבען דער "סטאטוס קוא", ווייל אזוי ווי ביי די פאַרהערען איז אויפגעדייבען געוואָרען די פראגע וועגען דער געזעצליכקייט פונ'ם אקט, זאל די רעגיערונג עס איבערשיקען אין געריכט אריין, פאר א געריכטליכער אויכטייטשונג, און ווען דער געריכט וועט ארויסגעבען זיין אנטשיידונג, אז דער שול־אקט איז קאָנסטיטוציאנעל, וועלען דאמאלס קענען געמאכט ווערען געוויסען אויסבעסערונגען.

אננעמענדיק דעם ראט פון דער קאמיסיע, האט די קוויבעקער רעגיערונג אנגענומען דעם 3־טען פעברואר, 1925, אן „אָרדער אין קאינסיל", לויט וועלכען די פראגע פון דער געזעצליכקייט איז איי־בערגעשיקט געוואָרען צום „קאָורט אף אפיעל" פון דער פראָווינץ קוויבעק, אין דעם 11־טען מערץ, 1925, האט דאס געריכט, אונטער דער אונטערשריפט פונ'ם פאָרזיצענדען־ריכטער דזשאָסטים א. א. גריענשילדס, פארעפענטליכט די אנטשיידונג, אז דער אקט איז אומ־געזעצליך; אז לויט'ן אקט קענען אידען יא באשטימט ווערען אין

דער שול־קאָמיסיע; אז די שול־באָארד איז ניט מחויב אָנצושטעלען קיין אידישע לערער, און אז די פּראָווינציעלע לעגיסלאטור קען ניט אָננעמען קיין געזעצגעבונג פון סעפּעראטע שולען פאר פערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאטוילּיקען אָדער פּראָטעסטאנטען.

ניט אין אלע פּונקטען זענען די פינף ריכטער פון׳ם אפּיעל־געריכט געווען איינשטימיג, און די זאך איז דאריבער ווידער איבערגע־שיקט געוואָרען פאר אן אויסטייטשונג צום העכסטען געריכט פון לאנד, צום קאנאדער סופרים־קאורט, וועלכער האָט דעם 2־טען פעב־רואר, 1926, ארויסגעגעבען זיין אורטייל, אז: —

״דער געזעץ פון 1903 איז קאָנסטיטוציאנעל, אָבער ער איז נאָר אָנווענדבאר פאר די שטעדט, און ניט פאר די דאָרפישע געגענטען; אז די פּראָטעסטאנטישע שול־קאָמיסיע איז ניט געצוואונגען אָנצו־שטעלען קיין אידישע לערער, אָדער אריינגעמען אידען אלס מיטגליע־דער אין דער שול־קאָמיסיע, און אז די פּראָווינציעלע רעגיערונג האָט יא אַ רעכט אָנצונעמען א געזעץ צו גרינדען באזונדערע שולען פאר פערזאָנען, וועלכע זענען ניט קיין קאטוילּיקען אָדער פּראטעסטאנטען״.

די דאָזיגע אנטשיידונג, שטעלט פעסט צוויי הויפּט־פּונקטען — אז דער שול־אקט פון 1903 איז קאָנסטיטוציאנעל נאָר פאר געוויסע געגענטען, און אז די אידען האָבען יא א רעכט צו גרינדען סעפּעראטע שולען, אויב די קוויבעקער לעגיסלאטור וועט אָננעמען די נויטיגע געזעצגעבונג פאר דעם; די אנטשיידונג האָט אָבער דעם ענין אויך ניט אין גאנצען פארענדיגט, ווייל לויט׳ן פארלאנג פון דער קוויבעקער רעגיערונג, איז עס איבערגעגעבען געוואָרען פאר אַן אנטשיידונג פון׳ם ״פּריווי קאונסיל״ אין ענגלאנד, וואָס איז דאָס העכסטע געריכטס־אינסטאנץ פאר דער בריטישער אימפּעריע.

קוויבעקער רעגיערונג העלפט בויען א אידישען מושב זקנים

די לעגיסלאטורען פון די פארשיעדענע קאנאדער פראווינצען, וועלכע טיילען אוים אפטע שטיצע צו פארשיעדענע צדקה־אינסטי־טוציעס, האבען פון צייט צו צייט אויך געשטיצט אידישע געזעלשאפ־טען, די איינציגע פראווינץ וואס איז טיילווייז ניט געוועזען אזוי פריינדליך אין דעם זין, איז געוועזען די לעגיסלאטור פון דער פרא־ווינץ קוויבעק. מיר האבען שוין דערמאנט דעם פאל פון 1911, ווען אין דער קוויבעקער לעגיסלאטור האט מען אפגעזאגט צו שטיצען דעם באראן דע הירש אינסטיטוט פון מאנטרעאל, ווייל ווי איינער האט דאמאלסט באמערקט: „די אידען זענען א רייך פאלק, און אויב עס זענען דא ארעמע אידען, וועלען זיי אמאל זיין רייך". א גאנץ אנדער־באציהונג האט אבער די קוויבעקער רעגיערונג לעצטענס ארויסגע־וויזען ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען שטיצען די „מאנטרעאל היברו שעלטערונג האום", וועלכע האט זיך געווענדעט דורך דער פארמיטלונג פון פ. בערקאוויטש, אז די רעגיערונג זאל זיי שטיצען און העלפען אויסבויען די נייע געביידע פאר דער אינסטיטוציע. אויף דעם דאזיגען פארלאנג איז אנגעקומען דער פאלגענדער ענטפער:

פיטער בערקאוויטש, עסק., מ. פ. פ.
260 סט. דזשיימס סט.
מאנטרעאל.

ליעבער מר. בערקאוויטש: —

איך האב גענוי באטראכט די פראגע פון דעם אידישען מושב זקנים, און צוליעב די גרויסע פארלאנגען וואס ווערען געמאכט אויף די פאנדען פון די "פאבליק טשאריטיס", מוזען די סובסידיעס וואס וועלען געמאכט ווערען אין דער צוקונפט זיין אביסעל מער באשרענקט ווי זיי זענען געווען אין דער פארגאנגענהייט.

די צאָל זקנים וואָס האָבען יעצט זייער היים אין אייער אינ־סטיטוציע, לויט׳ן באריכט וואָס ליגט פאר מיר, איז ניט גענוג צו ערלויבען אַן אויסגאַבע פון $100,000 ווי געפּלאַנט, און ארויפצו־ליינען א צו גרויסען יאָך אויף דער געמיינדע.

דארום וועל איך זיין צופריעדען, אויב עס איז צופרידענשטע־לענד פאר אייך און די אָנפירער פון דעם אַנשטאַלט, צו צאָלען יערליך, דעם פּראָצענט און ״סינקינג פאָנד״ אויף א סומע ניט צו איבער־שטייגען 50,000 דאָלאר.

אויב דאָס וועט קריגען אייער צושטימונג, ביטע לאָזט מיר וויסען און אַן אָרדער אין קאָונסיל וועט געפּאַסט ווערען וועגען דער אָנגע־לעגענהייט.

איבערגעבענסט אייערער,

(אונטערגעשריבען) אטהאנאס דייוויד,

פּראָווינציעלער סעקרעטאר.

ערפאָלגען און מיסערפאָלגען אין די לעצטע יאָרען

זייט דער קאנאדיש־אידישער ישוב איז אויסגעוואַקסען, זענען געמאַכט געוואָרען פיעלע פּרוּווכען צו שאַפען גרעסערע אידישע ארגאניזאציעס, וועלכע זאָלען ארומנעמען דאָס גאנצע לאַנד, אָבער מיט דער אויסנאַם פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע, די פרויען־ארגאניזאציע "הדסה" און די אידישע אימיגראציאָנס געזעלשאפט, האָבען זיי קיינע ניט געקענט עקזיסטירען. א "מזרחי" ארגאניזאַציע למשל, האָט עקזיסטירט נאָר א קורצע צייט, די פאראייניגונג פון די פיעלע אידישע ברידערליכע ארגאניזאציעס און "סאָסייעטיס" אין איין פאַרבאַנד האָט זיך קיינמאָל ניט איינגעגעבען טראָץ אלע באַמיהונגען, און אפילו דער קאנאדיש־אידישער קאָנגרעס, וועלכער האָט אזוי פיעל פארשפּראָכען, אי פאַר אידיש־אויסלענדישע אינטערעסען, און אי פאַר קאנאדיש־אידישע אָנגעלעגענהייטען, איז אונטערגעגאנגען גלייך נאָכ'ן ערשטען צוזאמענקונפט. דער דאָזיגער שטריך אינ'ם קאנאדיש־אידישען לעבען איז אויך ניט געענדערט געוואָרען אין די לעצטע יאָרען, מיט דער איינציגער אויסנאַם וואָס פון צייט צו צייט גיט זיך איין צו שאַפען א געוויסע לאָקאַלע פאַראייניגונג פאַר א צייטווייליגער אויפגאַבע. אין די צוויי גרעסערע שטעדט, מאָנטרעאָל און טאראנטא, זענען אויך געשאַפען געוואָרען, אין דער ערשטער א ועד העיר, און אין דער צווייטער א קהלה, אָבער דאָס זענען ארגאניזאציעס נאָר פון פרום־אידישע עלעמענטען, וועלכע גיבען זיך בלויז אָפּ מיט כשרות און אנדערע רעליגיעז־אידישע אינטערעסען. ארום דעם מאָנטרעאָלער ועד העיר האָבען זיך צוליעב דער קוויבעקער שול־פראגע אויך געהאט קאָנצענטרירט אלע נאציאָנאל־אידישע שיכטען, אָבער דאָס איז געוועזען נאָר אין אָנהויב, שפּעטער צו האָט אויך דער ועד העיר פונקט ווי די טאראנטער קהלה אָנגעהויבען צו אינטערעסירען זיך הויפּטזעכליך נאָר מיט כשרות עניינים.

דער קאנאדיש־אידישער ישוב וועלכער ווערט אלץ מער איינ־געוואָרצעלטער אין לאנד, דערגרייכט אויך צו א בעסערען עקאָנאָמישען מצב, און דאָס שפּיגעלט זיך ניט נאָר אָפּ אינ׳ם פּריוואטען לעבען פונ׳ם יחיד, נאָר לעגט אויך דעם שטעמפּעל אויף דער כלל־ארבייט. עס וואקסט יערליך די צאָל פון די פארשיעדענע אידישע אינסטיטוציעס, און די בודזשעטען פון די עקזיסטירענדע ווערען אויך פארגרעסערט. עס זענען אויך באדייטענד אויסגעוואָקסען די קאנאדיש־אידישע ביישטייערונגען צו אזעלכע פאָנדען ווי דער ״קרן היסוד״ א. ד. ג.

די אידישע אימיגראציאָנס זאַך אין די לעצטע יאָרען האָט שטארק געליטען פון דעם, וואָס די אימיגראציאָנס־פּאָליטיק פון דער קאנאדער רעגיערונג איז ניט קיין פעסטגעשטעלטע, און האלט זיך אין איין ענדערען, הויפּטזעכליך צום ערגערען, שאפענדיג אלץ גרעסערע שוועריגקייטען פאר איינוואנדערונגס־מעגליכקייטען. עטליכע מאָל האָט די קאַנאַדער רעגיערונג עטוואָס פארלייכטערט די שוועריגקייטען, באוויליגענדיג דער אידישער אימיגראציאָנס געזעלשאפט געוויסע קאָנצעסיעס, אָבער אויך דאָס איז מיט׳ן אָנקומען פונ׳ם יאָר 1927 אָפּגעשטעלט געוואָרען. און די אידישע איינוואנדערונג האָט דאריבער אין דער לעצטער צייט דערגרייכט צו א מינימום. אזוי האָבען איינגעוואנדערט אין די יאָרען 1924, 1925, און 1926 נאָר ארום צוועלף טויזענט אידען (די ציפערען פאר די יאָרען ביז 1923 וועט דער ליזער געפינען אינ׳ם ערשטען באנד זייטען 2—241).

מיט דער נאטוראליזירונג פון די פריערדיגע אידישע אימיגראנטען איז אויך געוואקסען דער פּאָליטישער פּרעסטיזש, און חוץ א רייע פון פארשיעדענע לאָקאלע פארטרעטער, האָט זיך די אידישע בירגערשאפט אויך דערשלאָגען אין 1925 צו צוויי פארטרעטער אינ׳ם פעדעראלען פארלאמענט, דעם פריערדיגען ליבעראלען מיטגליער ס. וו. דזשייקאָבס, און דעם ארבייטער פארטרעטער פון וויניפעג א. א. היפּס.

א. א. היפּס

אין די פאַרשידענע קאַנאַדיש־אידישע קהלות, באזונדערס ־אָרטען וואו די פאַרשידענע שולען און רבנים זענען ניט געווען פאראייניגט צווישען זיך, זענען שטענדיג פארגעקומען קריגערייען, הויפּטזעכליך ארום „בשר כשר״, און ניט איינמאָל זענען אזעלכע געשיכטעס אויך אריבערגעטראגען געוואָרען אין די געריכטען פאר אן אנטשיידונג.

די דאָזיגע מחלוקה איז פארגעקומען איבעראל, אָבער א באזונ־דער שארפע פארם האָט עס אנגענומען אין דער צווייטער גרעסטער אידישער קהלה אין לאנד — טאָראָנטאָ, וואו די צוטיילונגס־ליניע

איז שארף געצויגען געוואָרען צווישען די צוויי עלעמענטען פון איינגעוואנדערטע אידען, רוסישע און פוילישע, יעדער עלעמענט מיט זיינע באזונדערע רבנים, און כלי קודש. די דאָזיגע קריגערייען וועלכע האָבען אָנגעהאלטען זינט 1910, האָבען אָנגענומען א באַזונדערע קריגערישע ווענדונג אין די לעצטע יאָרען, און עס איז געקומען צו דעם, אז צוויי באזונדערע קהלות האָבען פונקציאָנירט; פון איין זייט אן אלגעמיינע אידישע קהלה מיט אירע פירער די רבנים י. גאָרדאן, צ. לעווי, י. וויינריב און אנדערע, און פון דער אנדערער זייט א פויליש־אידישע קהלה מיט'ן נאָמען „קהל עדת ישראל", מיט א באזונדער רב, צוערשט הרב י. ראָזענבערג, און שפעטער הרב י. ל. גרויבארט. די מחלוקה האָט אָנגענומען אזא פאָרם, אז איין צד פלעגט אסור'ען די שחיטה פונ'ם צווייטען צד, און וואָס עס איז היינט געווען כשר איז מאָרגען געוואָרען טריף, און פארקערט. א לענגערע צייט איז די דאָזיגע קריגעריי געבליבען באַגרעניצט נאָר אינ'ם אייגענעם אידישען לאַגער, אָבער צום סוף איז זי אויך אריבערגעטראָגען געוואָרען אין די אלגעמיינע געריכטען פון לאנד, וועלכע האָבען געדארפט שליכטען די דאָזיגע קריגערייען, וועלכע זענען ווייט ניט געפירט געוואָרען לשמה, אָדער אין די ראמען פון רעליגיע און פרום־אידישקייט.

עס האָט פאסירט, אז די פירער פון דער אלגעמיינער קהלה האָבען גע'אסור'ט דאָס פלייש פארקויפט פון א געוויסען קצב (י. קאָהען) וועלכער איז געשטאַנען אונטער דער השגחה פון דער "קהל עדת ישראל" און הרב גרויבארט, און דער גע'אסור'טער קצב האָט דאריבער פארקלאָגט די קהלה און רבנים אויף א סומע פון פינף טויזענט דאָלאר שאדענערזאַץ. דעם 21־טען יוני, 1926 האָט זיך דער פראָצעס אָנגעהויבען פאר ריכטער וו. ה. רייט פונ'ם העכערען געריכט אין דער פראָווינץ אנטאריא, און האָט אָנגעהאלטען עטליכע טעג. פארשיעדענע עדות און עקספערטען זענען ארויסגערופען געוואָרען, און דער גאַנצער פראָצעס האָט זיך געדרייט ארום דער פראַגע צי האָט א מאיאָריטעט פון רבנים דאָס רעכט צו אסור'ען דאָס פלייש געשאָכטען אונטער דער השגחה פון איין רב אָדער ניט. יעדער צד האָט געזוכט אויסצוטייטשען

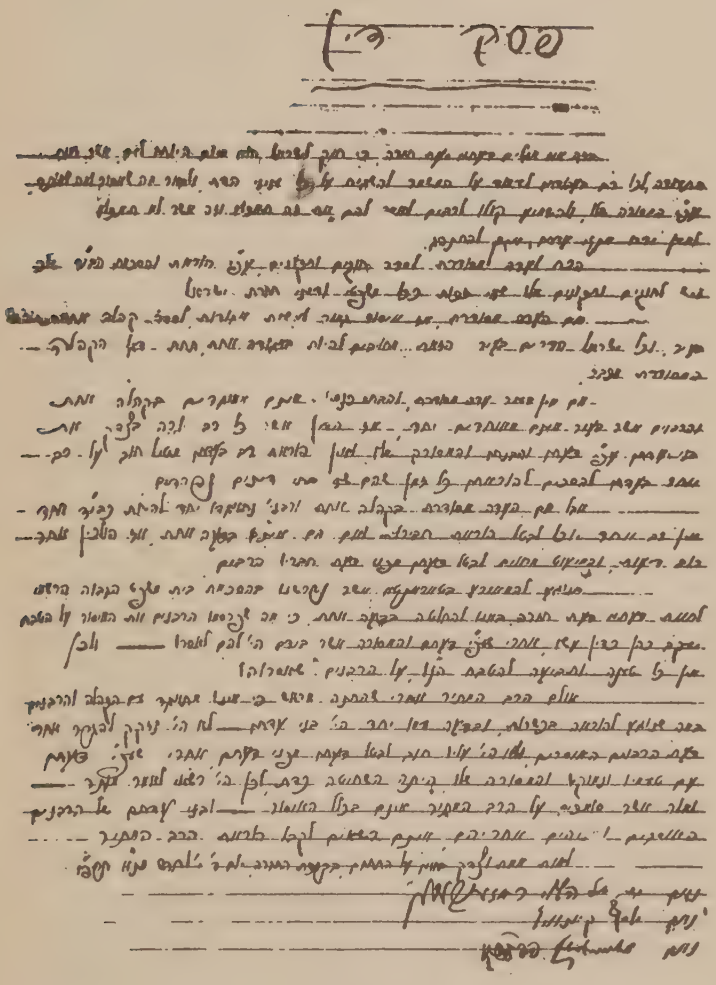

פסק דין

פאר'ן ניט־אידישען ריכטער די דינים פון כשר און טריפה אויף זיין אופן, און אזוי ווי דער ניט־אידישער ריכטער האט פארשטאנען, אז קיין צוויי שולחן ערוך'ס זענען זיכער ניט פאראן ביי אידען, האט ער געראטען די קעמפענדע צדדים צו פארלאזען זיך אויף א קאמיטעט פון דריי רבנים, אז זיי זאלען אנטשיידען די פראגע, און זייער אנט־שיידונג זאל זיין אזוי בינדענד ווי א געריכטליכע אנטשיידונג.

צום ערשטען מאל האט עס פאסירט אין דער קאנאדער יוריס־פרודענץ, אז א רבנים קאמיטעט זאל געגעבען ווערען אזא יורידישע מאכט, און אין חודש יולי האט די ״אגודת רבנים״ פון די שטאטען און קאנאדע, דעלעגירט דריי רבנים, וועלכע זאלען שליכטען די פראגע.

דער פארהער פאר די דריי רבנים — הרב אלטער שאול פפעפפער, הרב ישראל הלוי ראזענבערג, און הרב יוסף קאנאוויץ — האט זיך ווייטער געצויגען פיעלע טעג, און ענדליך האבען זיי מיטוואך דעם 21־טען יולי, ארויסגעגעבען זייער פסק דין, וואס איז אויך גוטגעהייסען געווארען פון ריכטער רייט, און וואס האט געמאכט א סוף צו דער מחלוקה.

דער אורטייל איז געווען א מין פשרה, אז דעם קלעגער קומט ניט קיין שאדענערזאץ; אז א מינאריטעט פון רבנים מוז זיך אונ־טערווארפען א מאיאריטעט; אז א רב וואס איז ניט פארבונדען מיט דער קהלה האט א רעכט מתיר צו מאכען דעם איסור פון די אנדערע, און די וועלכע זענען זיך סומך אויפ'ן באטרעפענדען רב זענען ניט עובר אויף קיין איסור. דעם באטרעפענדען רבנים קאמיטעט איז אויך געלונגען צו שאפען פאראייניגונג צווישען אלע שטרייטענדע צדדים, צו שאפען איין פאראייניגטע קהלה פון אלע עלעמענטען, און אזוי איז פארענדיגט געווארען א גרויסע רעליגיעזע מחלוקה אין דער אידישער טאראנטא.

וועלכע שפּראַכען רעדען די קאַנאַדער אידען?

יוען מען האָט אין דעם יאָר 1921 גענומען דעם קאַנאַדער צענזוס, האָט יעדע פּערזאָן אין עלטער פון 10 יאָר און העכער געדאַרפט ענטפערען צו ווייטען אנדערעם אויך אויף די דריי פראגען: — א) קענט איר רעדען ענגליש, ב) קענט איר רעדען פראנצויזיש, ג) וועלכע שפּראַך רעדט איר אלס מוטער־שפּראַך חוץ ענגליש און פראנצויזיש (די צוויי אָפיציעלע שפּראַכען פון לאנד)?

85,149 פּערזאָן האָבען דאמאָלס אָנגעגעבען אידיש אלס זייער מוטער־שפּראַך, צוטיילט לויט פאָלגענדע פּראָווינצען:

פּרינס עדוואַרד איילענד, 13; נאָווא סקאָשיא, 1,199; ניו בראָנזוויק, 636; קוויבעק, 33,280; אָנטעריאָ, 32,060; מאַניטאָבא, 11,677; סאסקאטשעוואן, 3,652; אלבערטא, 1,741; בריטיש קאָלאמביא, 891.

די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג פון פּערזאָנען פון 10 יאָר און העכער איז אין יענעם יאָר באַשטאַנען פון 93,412, אזוי אז א גרויסער פּראצענט האָט דאמאָלס אָנגעגעבען אידיש אלס מוטער־שפּראַך. ווי די זעלבע סטאַטיסטישע דאַטען פון יענעם צענזוס ציינען האָבען בלויז 5,277 פּערזאָן, אדער 5.65 פּראָצענט געענטפערט אז זיי קענען ניט רעדען קיין ענגליש, און 13,196 אידען האָבען געענטפערט אז זיי קענען רעדען פראנצויזיש. וועגען דער לעצטער גרופּע זענען אויך אינטערעסאַנט די פאָלגענדע ציפערן:

אידען וועלכע האָבען געענטפערט אז זיי קענען פראנצויזיש און ענגליש, 698; נאָר פראנצויזיש, 13; מוטער־שפּראַך און פראנצויזיש, 182; מוטער־שפּראַך, ענגליש און פראנצויזיש, 12,303.

ספריה עממית
PUBLIC LIBRARY, TORONTO